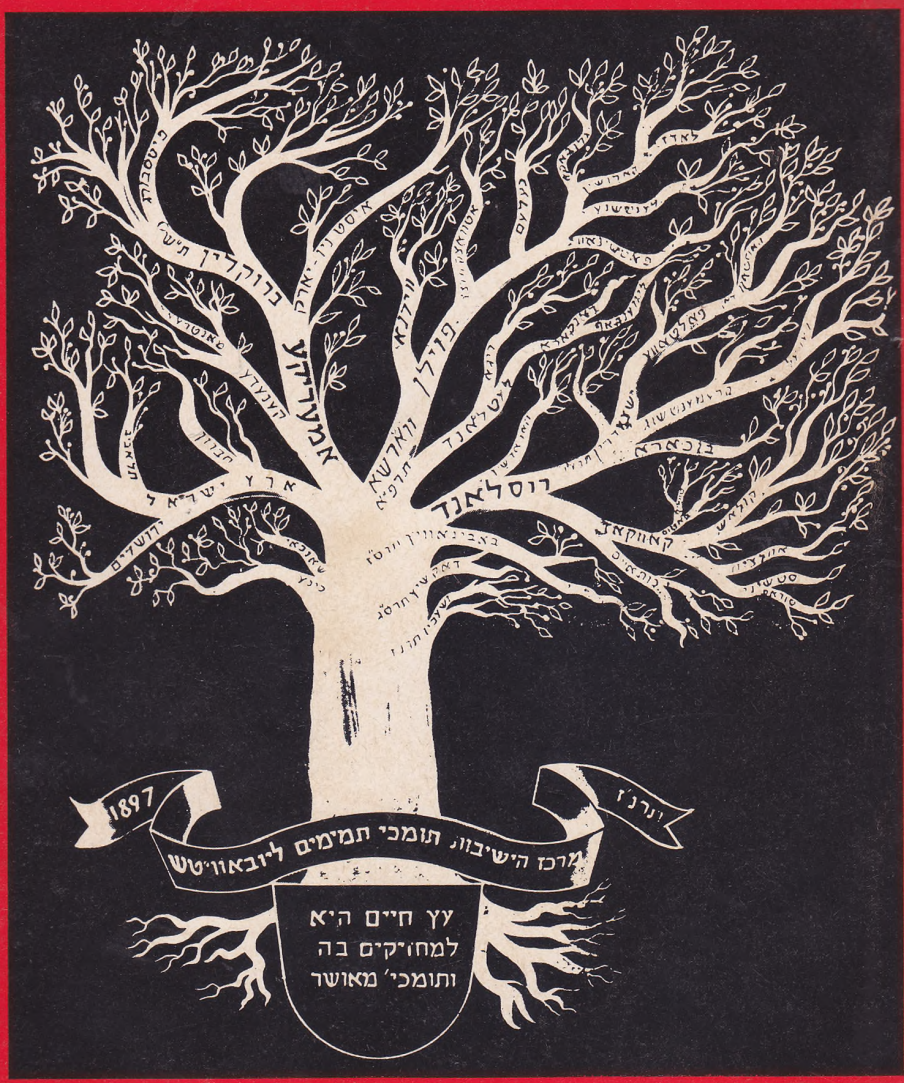
ליובאוויטש וחייליה

מאת

רפאל נחמן הכהן

כפר חב"ד

ס פ ר

ליובאַוויטש וחייליה

תאור העיר ליובאַוויטש,
הישיבה תומכי תמימים וסדריה,
התלמידים ופעלם

מ א ת

רפאל נחמן הכהן

כפר חב״ד

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2020

Copyright 1983 by
Raphael N. Kahan
Kfar Chabad, Israel
and
I. Gansburg
1367 President St.
Brooklyn, N.Y. 11213
U.S.A.

Printed in the United States of America

EMPIRE PRESS

550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N. Y. • (212) 756-1473

תואר פני מייסד „תומכי תמימים" ונשיאה הנצחי
כ"ק אדמו"ר רבי שלום דובער נ"ע

על תמונתו היחידה של
כ״ק אדמו״ר הרש״ב זי״ע

הנני לרשום את הידוע לי:

בשנת תר״פ כשהבולשוביקים התקרבו לרוסטוב ואז עדיין לא היתה ארדזיבידזאן (גרוזיא) מדינה עצמאית, ורוב משרדיה נמצאו ברוסטוב, ורק במלחמת העולם הראשונה נעשתה עצמאית והיו תחת חסותם של ממשלת דניקין והם שלטו אז גם ברוסטוב.

במשרדים אלה עבד יהודי בשם שרייבר – אמרו שהוא מתיחס לחתם סופר – ואיך שהו נהי׳ מקורב לבית הרבי.

כאשר הבולשוביקים התקרבו, כל משרדי ממשלת גרוזי׳ התכוננו לחזור לארצם והעלו הצעה שגם כ״ק אדמו״ע יסע עמהם. ומר שרייבר הנ״ל פעל זאת וכן צרפו את משפחת שמואל גוראר׳.

לפי התכנית הי׳ עליהם לנסוע באני׳ עד קונסטנטינופול – טורקי׳, ואז הסכים כ״ק אדנ״ע להכין התמונה, וכן מכרו חלק מרהיטי הבית וחפצים שונים.

באחד הימים יצא הרבי והודיע שלא יסע, וכך נתבטל כל הענין. אבל התמונה נשארה.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע
נשיא ומנהל הישיבה

ב״ה

כעין פתיחה

בהלל ושבח להשם ית׳ הנה לקראת היובל 85 ליסוד ישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש – תרנ״ז–תשמ״ב, הנני מוציא לאור ספר בשם **ליובאוויטש וחייליה**.

וכך הוא מתחלק: א) תאור העיר ליובאוויטש וכל הפרטים שזכרתי. ב) שמות ותמונות חייליה, ולהם הצבתי מצבת זכרון ולרובם אולי מקום יחידי.

אותם התלמידים אשר לחמו כחיילי בית דוד במשך יותר מיובל שנים, ורבים מהם עלו על המוקד, אחרים הוגלו לסיביר ולא חזרו משם על כי עמדו ללא חת על משמרתם ושמרו על גחלת היהדות במצבים הכי קשים.

רבים מהם התפזרו על פני תבל והפיצו את היהדות והחסידות.

יתן השי״ת אריכות ימים לאלו שממשיכים לעמוד על משמרתם עד היום הזה.

כאשר הודעתי לכ״ק אדמו״ר שליט״א על תכנית הספר ענה על הודעה: „כל תאור וסיפור אמיתי דליובאוויטש מובן שטוב הוא וצורך השעה״, ואחרי שהגשתי לפניו הכתב יד, הוסיף: „ראוי להדפיס אחרי שיוגהה ע״י שני כמ״ש טובים השנים מן האחד״.

ואמנם אחרי העריכה מסרתי זאת להרב הגאון זלמן שמעון שיחי׳ דבורקין, הידוע בזכרונו המופלא, וכן לר׳ זאב וואלף שיחי׳ לבאייב ב״ר משה הסופר וכל אחד העיר ותיקן כפי זכרונו וגם זאת הדפסתי.

וזאת למודעה:

הנני מדפיס את הספר בחפזון לקראת יום היובל ח״י אלול תשמ״ב וע״כ הזכרתי רק אותם התלמידים הזכורים לי כרגע ובחלקם שזכורים לי רק שם העיר וכדומה

וברובם שהשגתי תמונתם ובדעתי אי"ה להדפיס בקרוב חלק נוסף ובו פרטים אודות כל התלמידים וכפי שיראה הקורא אחרים שרק זכרתי שמם או כנוים בלבד וחסרים פרטים, וע"כ בקשתי שטוחה לכל חברי וידידי, אנא שלחו – לכתובתי שבכפר חב"ד – שמות ותמונות מאותם הידועים לכם ואשר טרם כללתי אותם כאן, ואולי גם תאור חייהם בקצרה.

חובה נעימה היא לי להודות להרה"ח ר' אבא שיחי' לוין שעזר לי בכתיבה וכן לבחור ישראל מרדכי הלוי שיחי' קזמינסקי על עזרתו הרבה ונצול יריעותיו בנדון, וכן להתני הרה"ת יצחק שיחי' גנזבורג אשר טרח ועמל להביא זאת לבית הדפוס.

ויהי רצון שיקויים בימינו **תהי' שנת ביאת משיח,**

רפאל נחמן ב"ר ברוך שלום הכהן

העיר ליובאוויטש

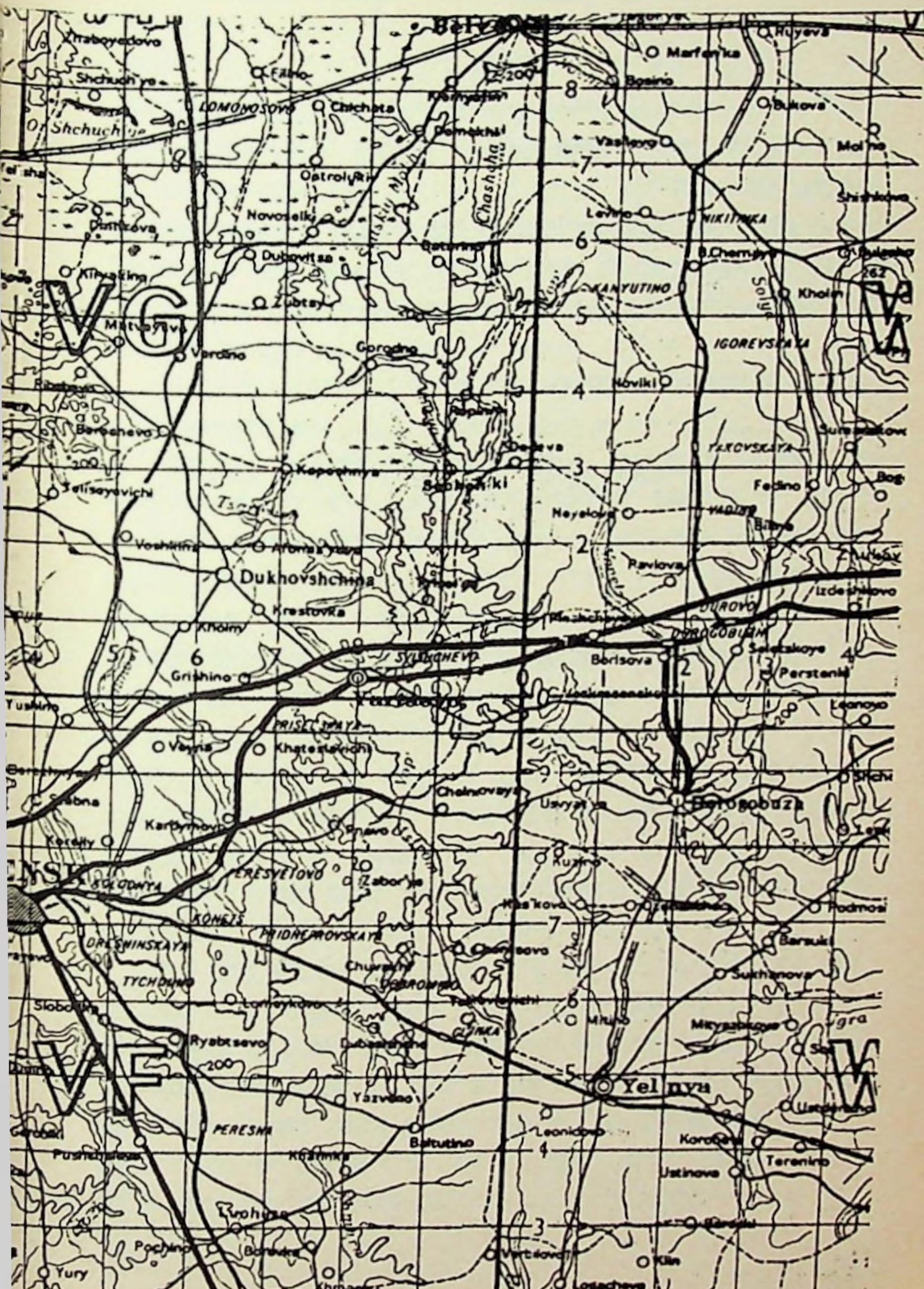
השם

מסופר בספר הזכרונות חלק א' מכ"ק אדמו"ר זי"ע, איש אחד בשם ר' מאיר שהי' כמה דורות לפני אדמו"ר הזקן הי' נודע לאוהב את הבריות בכלל ואת בני ישראל בפרט. הוא ועוד כמה משפחות בנו את הבתים הראשונים של ליובאוויטש, ועל שם אהבת הבריות המפורסמת שלו קראו את הישוב בשם „ליובא" שפירושו ברוסית וגם באידיש „אהבה" ובמשך הזמן הוסיפו את מלת „וויטש" וזהו שם „ליובאוויטש".

והנני מביא כאן מה שכתב כ"ק אדמו"ר זי"ע (בהוספות לספר הזכרונות חלק א'):

החסיד ר' שמואל מאוינקער (פון די „ויצער'ס" בא דעם צמח צדק, התמים ח"ה ע' ז), שמע מאת החסיד ר' שאול מווידז (פון די גדולי החסידים בא דעם מיטעלן רבין) בשמחת בית השואבה שנת תקע"ה בשעת הפארבריינגען דיבר החסיד ר' נחמן זאב מלמד מבאצייקאוו (פון די יונגעלייט וואָס זיינען געווען אונטער דעם מיטעלן רבינ'ס הדרכה בחיי פון דעם אַלטן רבי'ן, אַ האַרציקער און אַ בעל בכי, כשהי' מתפלל הי' גועה בבכי'), אודות אדון העיר הגראַף העושה חסד עם עניים ועם ישראל ביחד, ויבך במרירות לבו לאמר: ומה נברא זה שאין לו נפש האלוקית רק נפש טבעית ובהמית, ובכל זה יש לו מדות טובות ומתנהג עם כל אדם ברחמנות, כ"ש אני שמלבד זה שגופי נברא בטהרה כפי ציווי השי"ת נתן בי נפש האלוקית, הנה בודאי הייתי צריך להיות בעל מדות טובות ולכל הפחות בעל רחמים על עצמי, רחמנות האָבן אויף זיך.

הוד כ"ק אדמו"ר בעל הצמח צדק שהי' אז אברך בן כ"ה שנה הי' נוכח בשעת הפאַרבריינגען, וכדרכו אז הי' מתרועע עם החסידים להיות כאחד מהם והי' מקפיד כשהתיחסו אליו בהדרת כבוד, והואיל אז לאמר: ליובאַוויטש איז געבויט אויף אהבה, אין דער גמרא איז דאָ אַ פלוגתא אויב שמא מילתא היא או לאו מילתא היא, איז ר' מאיר האַלט אַז מילתא היא, און ר' מאיר מדייק בשמא, ווי די גמרא דערציילט מיט דעם מענטשן וואָס זיין נאָמען איז געווען

Zhaboyedovo
Shchuch'ye
Or Shchuch'ye
LOMONOSOVO
Chichata
Domakhi
Marfenka
Bosino
Bukova
Vasilevo
Ostrolyki
Chashcha
Novoselki
Dubovitsa
Levino
NIKITINKA
B.Chernaya
KANYUTINO
Zubtsy
Kholm
VG
Verdino
Gorodno
IGOREYSKAYA
Noviki
Beresneva
Kopachnya
Selisayevichi
Fedino
Neyelova
Voshkino
Aforasyevo
Pavlova
Dukhovshchina
Krestovka
Izdeshkovo
DUROVO
DOROGOBUZH
Kholmy
Grishino
SYSCHEVO
Borisova
Selstskoye
Perstenki
Yushino
PRISELSKAYA
Vayna
Khatetovichi
Leonovo
Chelnovaya
Usvyat'ye
Dorogobuzh
Karbyrnovo
Korally
PRESVETOVO
Zabor'ye
SOLODNYA
KONEIS
Kas'kova
Podmosi
PRIDNEPROVSKAYA
DRESHINSKAYA
Churakh
Barsuki
Sukhanova
TYCHOVINO
Slobodka
Mitino
Ugra
Ryabtsevo
VF
Yazvono
Yel'nya
PERESHA
Baltutino
Leonidovo
Teremino
Ustinova
Pushchino
Pochino
Vertikova
Klin
Yury
Logachevo

Usvyaty
Velizh
Sutazh-Vitebskiy
Yanovichi
VITEBSK
Kolyshki
Demidov
Mikulino
Rudnya
Dobrovesk
Yubavichi
Babinovichi
Gusino
Rossasno
Orsha
Lenino
Bor
Nov.Loguny
Tury
Dubrova
Ozerki
Se.Selo
Osova
Lugi
Osinovtsy
Andreyava
Makhovichi
Malakhi
Anisin
Khodyki
Kasplya
Volokovaya
Vydra
Zamosh'ye
Sutoki
Krasnoye
Khlystovka
Mityazhi
Sycrokorin'ye
Vikorovo
Monas
Yanovichi
Belynovichi
Shepury
Zamostoch'ye
Rudaki
Bogushevskoye
Kazan'
Budy
Dobryni
Pustyn'
Kaslovichi
Zuby
Pennoye
Gluzdy
Gorodishche
Chepa
Pachenki
Lugi
Rozi
Novosy
Shalatoni
Pereseudy
Kresty
Zagodnik
Sennitsa
Rudnya
Stan
Ozerki
Usvyach
Kasplya
Vidreya
Ol'sha
Goltyki
Sviatsy
Katyn
Osinovka
Lesnoye
Dzyevo
Suskovichi
Sova

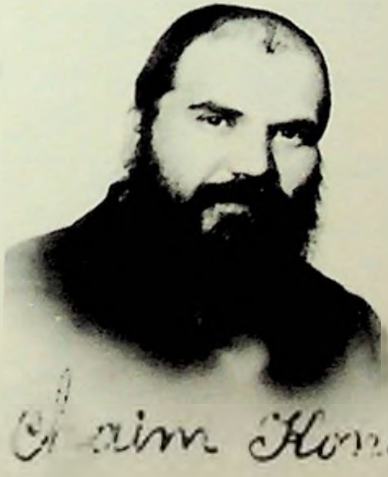
כידור, האָט ר' מאיר געזאָגט אַז דאָס איז מרמז אויף זיין ניט גוטער אויפפירונג ווי עס שטייט כי דור דור תהפוכות.

דער מייסד פון ישוב ליובאוויטש איז געווען איינער אַ ר' מאיר בעל צדקה וחסד אוּן מיט זיינע הנהגות טובות האָט ער משפיע געווען אויף די אַלע איינוואוינער פון ישוב אַ רוח אהבה. שמא מילתא היא, עס שטייט וכל אשר יקרא לו האדם נפש חי' הוא שמו, דאָס איז דער ריכטיגער נאָמען וואָס דער חיות פון דעם נברא קומט דורך דעם צנור פון נאָמען.

ליובאוויטש איז דער צנור פון חסידישער אהבה אוּן ידידות, מען בעדאַרף רחמנות האָבן אויף זיך אוּן אויף דעם אַנדערן, אוּן איינער דעם אַנדערן העלפן ווערן בעסער אין מדות טובות אוּן אין דרכי העבודה ווי ע"פ החסידות איז.

המקום

בעיר סמולנסק הי' אסור ליהודים לגור שם – ענין תחום המושב – ואלו שרצו לנסוע לליובאוויטש וחזרה יסעו דרך ויטעבסק ולא סמולנסק, בכלל בעיר זו גרו מעט יהודים ובין

אלה יזכר לטוב התמים חיים צבי קאניקאב אשר גר שם ופעל רבות לטובת בני ישראל.

הישובים הקטנים מסביב

בבינוביטש, דוברומיסלא, רודניא, ליאזנא, לאדי, והרדישטש ועוד. פלך מוגילוב מחוז אורשא, מצד אחד רחוקה כשמונה עשר קילומטר מתחנת רכבת בשם „קראסנאע"[1]. ומצד שני כחמשה עשר קילומטר מתחנת רכבת „רודניא"[2]. הדרכים מתחנות הרכבת היו בלי כביש, היו עגלונים מיוחדים לתחנת קרסניע ולתחנת רודניא.

רחובותיה

שילעווע, חחלוקא, פטרבורג[3], שייער גאַס ונקרא די קאַלטע גאַס (בו גרו הגוים), ברוקגאַס[4], הרחוב שלפני בכר השוק, בכר השוק, סביב הבכר היו חנויות שונות, זארעצי[5].

בעיר יש נהר, טחנת קמח של מים על יד גשר הנהר, בית מרחץ ומקוה לא רחוק מהנהר.

שוק

בכל יום ראשון הי' שוק של הגוים מהכפרים אשר מסביבות העיר, הם היו מביאים התוצרת שלהם למכור וקונים בחנויות את מה שהם צריכים.

הדואר

הי' שם דואר עם טלגרף[6] ברחוב חחלוקא.

בתי כנסיות

בנימינ'ס שטיבל, הבית מדרש, – (כך שמו) – גולדעס מנין,

---

1) בקו מוסקבא – ברסט.
2) בקו ריגא – אוריאל.
3) בלשון סגי נהור כי הי' שם בוץ שלא התייבש אפילו בקייץ.
4) מסוף רחוב זה מתחיל הדרך להאהל.
5) ברוסית מעבר לנהר.
6) הי' חוק שאם במשך השנה עוברים מספר מסוים של מברקים אוי עולה הדואר לדרגה יותר עליונה. פעם אחת לפני סיום השנה חסרו להמספר 19 מברקים. או בן הרבי (אדמו"ר זי"ע) מסר לדואר 19 מברקים לחושבי ליובאַוויטש ממכיריו. לאחד כתב „צפרא טבא" ולאחד „בתאבק" וכדומה למלא החסרון.

טומסקער מנין, בית כנסת בחצר הרבי, בית הכנסת על יד האהל, ומנין חחלוקא.

הרב

קראו אותו הה"ר דוד יקובסון, דח[7] דער מ"צ, הוא הי' חתנו של המ"צ הקודם של ליובאוויטש ר' אברהם זעליגסאן ע"ה שהי' מ"צ בימי הצ"צ ומהר"ש (אהלי שם).

השו"ב

קראו אותו ר' שלמה חיים קיטאין והוא הי' גם המוהל.

מלמדים

היו שם כמה מלמדים של ילדי בני העיר, מדרדקי עד התחלת גמרא, אנשי העיר היו בדרך כלל אנשים פשוטים.
בעיר הי' גם רופא ובית מרקחת.

חברה קדישא

הי' שם גם חברה קדישא, הרבי נ"ע הי' הגבאי שלהם. אדמו"ר נ"ע נתמנה לגבאי דחברה קדישא בשנת תרמ"ח והוליכוהו תחת חופה כנהוג, ואמר אז המאמר „אין הקב"ה בא בטרוניא". מועתק בזה כמה מכתבים בנדון.

---

7) בזמן מלחמת העולם הראשונה סגרה הממשלה כל החנויות של משקאות חריפים כי החיילים החדשים שנלקחו לצבא היו משחכרים ועושים פרעות בכל עיר. היו כאלה בליובאַוויטש שעשו בעצמם י"ש ומכרו ביוקר. והיו בליובאַוויטש עצמה פרעות מהנ"ל, הרב דליובאַוויטש עשה חרם על מי שיעשה יי"ש, אחרי החרם נתהווה מחלת ילדים הנקראת דיפטרי־ה ל"ע וכמעט שלא הי' בית שאין שם חולה, גם אחי ז"ל חלה וכולם שהתאכסנו באכסני' שלי הוכרחו לצאת שלא חדבק בהם המחלה. אדמונ"ע הי' או בחו"ל וכשנודע לו מהחרם כתב מכתב חריף להרב על זה וכתב שיבטלו את החרם ויגזרו תענית ויאמרו סליחות לחחלואי ילדים, הנני זוכר שהמשניח על דא"ח ר' שילם אמר את הסליחות לפני העמוד, הרופא שהי' בא כל יום לאחי החולה סיפר לי שמאז ביטול החרם והתענית לא נתוספו יותר מחלות ואלו שהיו חולים הוכר בהם שינוי לטוב.

ליובאַוויטש וחייליה

מכתב כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע זי"ע להחברא קדישא

יום א' כ"ד אייר תרס"ז לפ"ק
ליובאוויץ

אל נכבדי ח"ק ד' עליהם יחיו

לדאבון לבי שמעתי היום אשר הלניתם את המת ר"ל ונרעשתי מאד מזה. הלא זה דין מפורש בשו"ע יו"ד סי' שנ"ז ס"א שאסור להלין את המת. ובמשנה סנהדרין דמ"ו ע"א ובגמ' שם ע"ב דכל המלין את מתו עובר בל"ת. וכ"ה ברמב"ם הל' סנהדרין פט"ו ה"ח והל' אבל פ"ד ה"ח. ובלח"מ שם בהל' אבל דעובר בעשה ול"ת. וכן הסכים בשו"ת גינת ורדים כלל ה' סעיף ג' (ועמ"ש בזח"ג דפ"ח ע"ב).

ואם כי עיקרן של הדברים הוא במי שעליו מוטל לקוברו. והיינו קרוביו, אמנם כאשר המנהג הוא בכל תפוצות ישראל שהח"ק המה הקוברים ואין ביד קרובי המת לקוברו בעצמן נראה שהם המה שעליהם מוטל לקברו. וכמו מת מצוה מי שמוצא אותו עליו המ"ע לקוברו ביום ההוא, כמו"כ הוא לפי מנהגנו שהדבר מוטל על ח"ק ואין הקרובים ביכולתם בעצמם וכו'.

וז"ל סה"מ מ"ע רל"א: ולכן המת שאין לו מי שיתעסק בקבורתו נק' מת מצוה כו'. ואם כי בנ"ד א"א לחשוב מת מצוה לענין טומאת כהן ושהמצוה על כאו"א ממש וכה"ג, אמנם לענין כזה נראה שיש לחשוב כמו מת מצוה לענין שהח"ק עליהם מוטל כו'. ודמות ראי' לזה ממ"ש הט"ז סי' שע"ד סק"א בשם הרש"ל שגם אם יש ישראל קרובים למקום המת מ"מ נק' מת מצוה עד שיהיו שם נושאי המטה וקובריה, וכמו"כ בנ"ד מאחר שאין ביד הקרובים להתעסק בעצמם בקבורתו כ"א הח"ק דוקא ה"ז דומה לענין מת מצוה לנדון זה שמחוייבים לקוברו ביום ההוא ואסור להלינו.

והלאו דלא תלין גם בשארי מתים (לא לבד בהנהרגין בב"ד) הוא לאו ממש וכמ"ש בתשו' חות יאיר סי' קל"ט שרצה לומר

שאינו לאו גמור כ״א עשה בעלמא ואח״כ העלה שזה לאו גמור. ועמ״ש בפ״ת סי׳ שנ״ז סק״א לענין המעכב כו׳. ולפמ״ש לעיל דח״ק אין רשאין לעכב ולגרום הלנת המת ח״ו. ובפרט בנ״ד שהי׳ רק התרשלות לבד זה מעשה נורא. ואם הי׳ זה מצד השמשים והמתעסקים היו ראוים לעונש אבל כאשר שמעתי הי׳ מהתרשלות והעדר שימת לב נכבדי הח״ק ע״ז, ואני דואג מאד על שקרה דבר כזה בעת גבאות שלי, ואני מצטער ע״ז וצר לי מזה שלא ידעתי מקודם מזה והייתי מעוררם לקוברו תומ״י אחר הבדלה. ועתה מהראוי לפ״ד שח״ק יבקשו ממנה מחילה ע״ז בפרט. ועל כל צרה שלא תבוא ישימו לב לדברים האלה ולא יקרו עוד מקרים כאלה. בלא המות לנצח.

כ״ד גבאי דח״ק החפץ טובה בזה ובבא.

מכתב כ״ק אדמו״ר הרש״ב נ״ע זי״ע

לערך שנת תרס״ז

כתיב ועשית עמדי חסד ואמת וידוע דרז״ל ע״ז במד״ר שהחסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת, והשל״ה דף ש׳ ע״ב כתב וז״ל כשכתיב אמת לבדו פירושו אמת כפי אמיתת הענין כפי שורת הדין לפי תשלום הגמול, אבל כשמצורף לאמת החסד אז החסד נעשה אמת נצחי בלי סבה וכבר הקדמתי כו׳, אמנם הי׳ חפץ בחסד של אמת שהוא למעלה מתשלום גמול כו׳ עכ״ל. והענין הוא דהנה כתיב ולך ה׳ חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, ולכאורה אינו מובן מהו החסד שאתה תשלם לאיש כמעשהו, אך הענין הוא להיות כי באמת האדם וכל מעשה הטוב שלום אינו תופס מקום לגבי למעלה כלל, הגע בעצמך מה תופס מקום האדם אפילו לגבי מלאכי מעלה שרפים, חיות ואופנים, וכ״ש לגבי הקב״ה שאין האדם ומעשיו תופסים מקום כלל, ורק בחסד ה׳ עלינו הוא שיתפוס מקום מעשה האדם ושעל ידם יומשך עליו שפע העליונה מהקב״ה, ובזהר נקרא זה „באתערותא דלתתא אתערותא דלעילא״, שמעשה האדם מעורר בדוגמתו למעלה, כמו המצות צדקה שמחי׳ את העני והשפל, מעורר למעלה להחיות רוח שפלים שכל העולמות והנבראים הם

עניים ושפלים לפניו ית', והיינו שממשיך שפע אלקות בכל העולמות, והאדם הנותן הצדקה שהוא גורם ההתעוררות למעלה הרי הוא נוטל חלק בראש, וכהאי גונא בשארי מצוות, וזהו לך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו שזה שפעולת האדם למטה מעורר בדוגמתו למעלה הוא רק מחסד ה' לבד. ובעבוה"ק חלק העבודה פי"ח, הובא בשל"ה דף ט"ו, האריך איך שמטבע העבודה לפתוח המקור ולהמשיך הברכה, וזהו סוד מה שכתוב „עובד אדמתו ישבע לחם" כמו החורש והזורע תבואה בארץ ועושה עבודת האדמה כתיקונה, הנה הטבע היא אשר יצמח על ידי זה והעובד ישבע לחם, כן הוא ברוחניות שהעבודה האלקית בקיום המצוות (ונקרא עובד אדמתו כי המצוות הן בבחינת זריעה בארץ העליונה) בטבע תמשיך שפע וברכה העליונה אל העובד, וע"ש בעבוה"ק פ' ט"ט"ו, ועי' בגמרא שנזונים בזרוע, ופירש"י בזכות שבידם, וטבעית זאת אין זה לפי שבאמת יש ערך ויחוס מעשה האדם אל השפע העליונה וכמו שנתבאר לעיל שבאמת אינו תופס מקום כלל, רק כך עשה לנו אלקינו בחסדו הגדול שיהי' שכר המצוות כמו ענין טבעי, וזה חסד כפול כי הדבר המוטבע בטבע אין צריך עבודה ויגיעה כל כך, משא"כ דבר שלמעלה מהטבע צריך זכות גדול ביותר, וכמו הנסים שהן למעלה מהטבע צריכים לזה זכות גדול וכמשארז"ל (ברכות כ. א.) מאי שנא ראשונים דאתרחיש להו ניסא ומ"ש אנן דלא מתרחיש לן ניסא אי משום תנורי כו' אלא קמאי הוו קא מסרי נפשייהו אקדושת ה' כו' הרי דמשום לימוד התורה בלבד אין עושין נס כי אם בזכות מסירת נפש על קידוש השם שזה זכות גדול ביותר.

ועיין בתענית ב, ב. ובחסד ה' עלינו עשה שכר המצוות כמו ענין טבעי (הגם שבאמת הוא למעלה מן הטבע כי אינו בערך כלל כנ"ל) שעל ידי עסק התורה וקיום המצוות יומשך עלינו שפע האלקית, ולכן אמרז"ל (פסחים ח, א.) האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחי' בני או שאהי' בן עולם הבא הרי זה צדיק גמור, וכמו"כ הוא בכל המצוות, ועיימ"ש בתויו"ט על משנה דפ"א דאבות אל תהיו כעבדים כו' אלא כו' הרי שמותר לצפות לשכר מצוות והיינו לפי שהשכר הוא כענין טבעי לכן מותר לצפות ע"ז שעל ידי עשיית המצוות יומשך לו השכר, (והרמב"ן ז"ל בספר „האמונה והבטחון" פ"א מחלק בין צדקה לשארי מצוות דבשארי מצוות כשמצפה על

השכר ה"ז כמו עיון תפילה שזה מזכיר עוונותיו ח"ו, וי"ל דהרמב"ן הולך לשיטתו דשכר המצוות הוא ענין נסיי כמו"ש השל"ה די"ב ע"א משמחו בפי' על התורה פ' וארא, ולהיות שמצפה ע"י עבודתו על דבר הבלתי טבעי מעיינין בזכיותיו אם נפיש זכות וכמו בעיין תפילה דהכל מודים שעי"ז מזכירין כו', וכמשארז"ל ברכות נה, א. כי תפילה אינו דומה למצוות שהמצוות נתנו לו מלמעלה ונאמר ע"ז אם בחוקותי תלכו כו' ונתתי גשמיכם כו' אבל תפילה הוא מה שהאדם פועל וממשיך בתפילתו שמחדש דבר וכידוע בענין יהי רצון כו' (ועמ"ש בלקו"ת בהביאור דונקדשתי), וכן הוא לדעת הרמב"ן גם במצוות כמו בתפילה שהוא ז"ל מפרש דמ"ש אם בחוקותי גו' ונתתי גו' הוא בדרך נס כמו"ש שם, ובהג"ה שם בשל"ה כתב ששכר המצוות הוא בדרך סגולה, ועיימ"ש בענין סגולה בלקו"ת שה"ש ד"ה נאוו לחייך בתורים), וכ"ז בחסד ה' עלינו אשר מעשה המצוות יעוררו למעלה ויומשך לו ע"ז שפע ברכה מהבריכה העליונה, אמנם חסד זה הוא בבחינת מדה וגבול ולכן נאמר כאן שם אדנ' וידוע דשם זה הוא בחי' מדת הגבול והצמצום, ומובן ע"פ משנת"ל דהשכר הוא כענין טבעי וכל דבר טבעי ה"ה מוגבל להתנהג ע"פ הטבע שלו דוקא, וכמו"כ מאחר שהאור והשפע האלקית נתצמצם להיות כמו טבעי ממילא ה"ה בא, בבחי' הגבלה, ולהיות שהחסד הוא מוגבל לכן יכול להיות נגד זה מדה"ד ר"ל, וע"כ בבחינת חסד זה מוצאים המקטרגים מקום לקטרג ולהזכיר העוונות והחטאים ולעורר מדה"ד ר"ל, אבל בחסד הבלתי מוגבל שם אינו שייך שום קטרוג כלל, וכמו"ש ולא אבה ה' אלקיך לשמוע אל בלעם גו' כי אהבך ה' אלקיך בבחי' אהבה הבלתי מוגבלת ולכן ולא אבה לשמוע כלל לדברי המקטרג כו', (ועי' מ"ש בלקו"ת פ' נשא ד"ה ה' יחתה מריביו ובפ' קרח בד"ה והנה פרח מטה אהרן).

וזהו שחפץ יעקב אע"ה בחסד של אמת שלמעלה מתשלום גמול כי החסד שהוא תשלום גמול היינו מה שמשלם לאיש כמעשהו יכול להיות בו העכבה והפסק ח"ו ע"י מדה"ד ר"ל, אבל מה שלמעלה מתשלום גמול שהוא חסד בלתי מוגבל אין בו שום עכבה והפסק כלל, ולהגיע לבחי' חסד זה הוא ע"י שהאדם עושה חסד של אמת היינו החסד שעושה עם המתים שאינו מקוה לשום גמול מהם, עי"ז נותנים לו מלמעלה (בדרך מתנה) בחינת חסד של אמת הבלתי

מוגבל. ובזה יובן משאמרז"ל (תענית כא, ב.) בסורא הוות דברתא (דבר ר"ל), בשיבבותי' דרב לא הוות דברתא כו' אתחזי לי' בחלמא כו' משום ההוא גברא דשייל מרא וזבילא לקבורה, וידוע דשעת הדבר הוא עידן ריתחא ר"ל דאז אינו מבחין כו' וכמשארז"ל בב"ק ס, סע"א. ובזכותו של ההוא גברא דשייל מרא וזבילא לקבורה שהוא חסד של אמת גם בדבר קטן הערך ניצולו מן הדבר, לפי שעי"ז נמשך חסד הבלתי מוגבל שאין שם שום תערובת דין כלל. ועיין מ"ש העיקרים מאמר ד' פל"ו שהי' ראוי ששכר העבודה יהי' שכר גבולי להיות שהעבודה אינו לצורך גבוה, וא"כ צריך להיות נחשב לפי אופן טורח ויגיעת העובד שהוא גבולי וממילא יהי' השכר ג"כ גבולי. וגם ע"פ דרך זה נראה דבעבודת האדם שאינו לצורך עצמו והנאתו ואינו מקוה עי"ז לשום הטבה כמו בחסד עם המתים, צריך להיות השכר בלתי גבולי אם מפני כי תכלית כוונתו הוא רק לקיים רצון הבורא בלי תועלת לעצמו אם מפני שזהו מצד עם החסד הנטוע ומושרש בנפשות ישראל, להטיב רק צד עצם הטוב לא משום איזו סבה, לזאת השכר המגיע עי"ז הוא ג"כ מה שבלתי שום סבה, שהוא החסד הבלתי מוגבל כמו"ש השל"ה שם, והוא המגין ומציל גם בעידן ריתחא שלא יהי' שום נו"מ ופ"ר ר"ל ורק טוב וחסד יהי' כל הימים אכי"ר.

וכאשר במחנינו הביה"ק עזוב מאד ובע"ח רועין בו משום פרצות הגדר, וגם בא לידי חטוטי דשכבי ר"ל ועם היות כי הגבאים דח"ק השתדלו בכ"ע לגדור פרצות של ביה"ק, אבל מצד מיעוט היכולת שא"א לעשות גדר כדבעי, נפרץ במשך זמן קטן וחוזר הדבר לכמו שהי'. וכאשר נהייתי לגבאי בח"ק דפה, שמתי לבי ליקרא דשכבי ונתעוררה רוחי לכבוד המתים לעשות עמהם חסד של אמת בעזרתו ית' ולבנות גדר של ברזל לביה"ק שזה יהי' אי"ה דבר של קיימא. ואין רצוני לילך אחר הפאר וההידור כ"א מה שמוכרח לבד, וגם זה יעלה לסך רב בערך עד שני אלפים רו"כ. ולזאת באתי עם הספר לאוהביי וידידיי אשר אבותיהם וקרוביהם מנחתם כבוד בביה"ק דפה, לעוררם לעשות חסד של אמת עם אבותיהם וקרוביהם ולנדב ברוח נדיבה לצורך המצוה הגדולה הלזו. ובזכות זה יחוננם השי"ת במתנת חנם בחסד נצחיי ובלתי גבולי לשומרם מכל צו"נ ומכל נו"מ ופ"ר ר"ל. ולהריק עליהם ברכה עד בלי די בבחו"מ

ובהצלחה בכל הפרטים ברו"ג. ותקוותי תאמצני אשר יתעוררו ברוחם הטובה ואת נדבת לבם הט' ישלחו בהקדם למען הכין הכל בעוד מועד ולהוציא הדבר הטוב מהכח אל הפועל. והשי"ת יהי' בעזרם בכל פרט. ונזכה למקרא שכתוב בלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים.

חצר אדמו"ר

חצר אדמו"ר היתה בפינת רחוב שילעווע והרחוב שלפני השוק, לחצר היו שלש כניסות: אחת מרחוב שילעווע, היו עולים בכמה מדרגות לצפונה של החצר, הכניסה השני' היתה ממערב החצר דרך שער גדול.

והכניסה[1] השלישית היתה, מצד דרום החצר, (אחורי בית אדמונ"ע) מהסימטא המבדילה בין החצר ובין, להבדיל, הטיפלא, (מקודם עמדו שם הבתים של אדמו"ר האמצעי נ"ע וכו"כ פעמים הגדילו את שטח החצר) ג"כ דרך שער גדול, והשער הי' מאחורי הגן שסביב לביתו של אדמונ"ע ושם הי' באר מים. כשנכנסים לחצר דרך השער מצד מערב, אחרי מרחק קטן מצד ימין הי' ביתו של בן אדמו"ר נ"ע, אדמו"ר זי"ע, הבית השני מצד ימין הי' של אדמו"ר נ"ע ועמד ברוחב החצר בולט לצד צפון.

במרחק מה אחרי שני הבתים הנ"ל באמצע החצר מול השער עמד ביתה של הרבנית הזקנה מרת רבקה נ"ע (אשתו של כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע) אמו של אדמונ"ע.

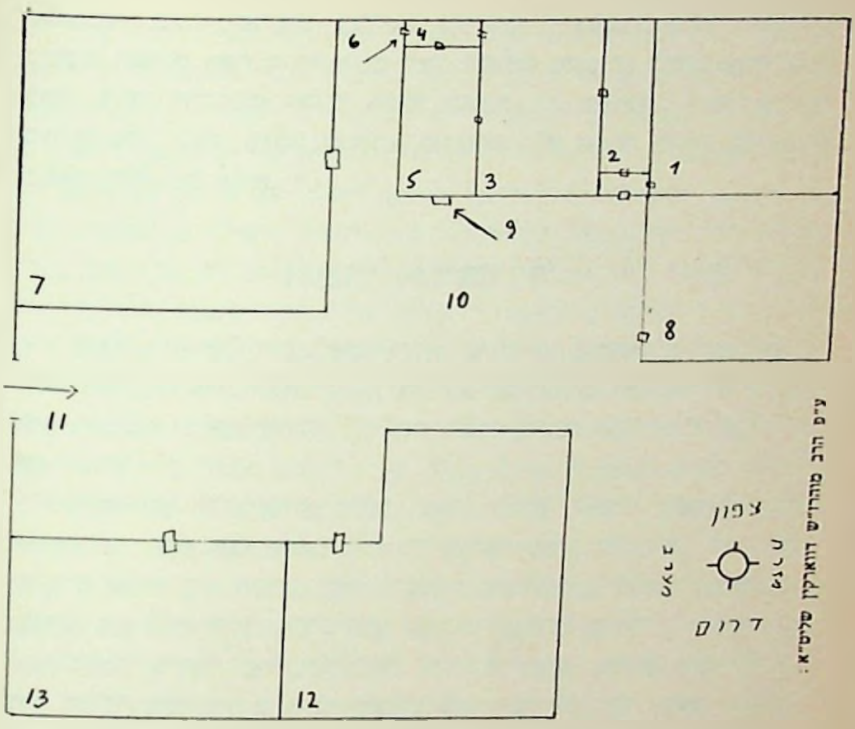
כשנכנסים דרך השער מצד שמאל הי' הבית הראשון האולם הגדול של הישיבה (הנקרא דער גרויסער זאל) בו למדו הבחורים הגדולים.

אחריו עמד בית הכנסת הנקרא דער קליינער זאל, בו היתה גם עזרת נשים. בין אולם הגדול לאולם הקטן היתה הכניסה, לחצר, מרחוב שילעווע.

מאחורי בית הכנסת לצד מזרח הי' משרד הישיבה הנקרא קאנטור. החדרים הללו נקראו חדרי הרז"א נ"ע (ר' זלמן

---

1) לפי הערותיו של ר' וואלף לעב"ב.

1 – חדר אדמו"ר מוהר"ש (לאח"ז – משרד תח"ל). 2 – חדר יחידות. 3 – זאל הקטן. 4 – פרוזדור. 5 – חדר קטן (בעלי' עז"נ). 6 – כניסה. 7 – זאל הגדול. 8 – דירת אדמו"ר מהר"ש (לאח"ז – דירת הרבנית). 9 – מדרגות לעז"נ. 10 – חצר. 11 – כניסה ראשית מהרחוב לחצר. 12 – דירת אדמו"ר מוהרש"ב. 13 – דירת אדמו"ר מוהריי"צ.

אהרן אחיו הגדול של אדמונ"ע), כל הנ"ל הי' בחלק הראשון של החצר.

בחלק השני של החצר כשעברו בין בית אדמונ"ע ובין ביתה של הרבנית נ"ע בצד ימין, הי' באר מים ומאחורי הבאר גן, וחלונותיו של בית אדמונ"ע היו גם לגן.

בהמשך החצר מזרחה מצד ימין עמדו שני בתי חומה[2] שנבנו ע"י הגביר רוזנצווייג ממוסקבא, הם נקראו על שמו ועל שם אשתו „בתי אברהם ורחל", בית אחד הי' מיוחד לחג הפסח, בו אפה הרבי

2) כל בתי העיר היו בנויים מקורות עצים ואילו הבתי חומה נבנו מלבנים.

מצות שמורה (הרב ר׳ זלמן שמעון שיחי׳ דבורקין כתב לי בהערותיו שהמצה שמורה אפה הרבי בבית הרבנית הזקנה, וגם ר׳ וואלף שיחי׳ לעבייעב (בנו של ר׳ משה ז״ל הסופר מליובאוויטש) בהערותיו כתב לי ככה, ובטח הצדק אתם, ולדעתי זה הי׳ עד הקמת הבתי חומה בחצר, ואני הייתי בליובאוויטש רק פסח אחד בשנת תרע״ג ולפי זכרוני אפה אדמונ״ע המצה שמורה בבית חומה, (אפיית המצה שמורה של אדמונ״ע שאני זוכר היתה לא בער״פ כי לא אמרו הלל)).

והבית השני נקרא „בית התה״ (דיא טשיינא) שם הי׳ דוד גדול וכל היום היו מים חמים לשתי׳ בשביל התלמידים, בחדר השני של בית התה למדו תלמידי השיעור של ר׳ שמואל באריסובער ע״ה (שני בתי חומה הנ״ל נבנו בערך תערב). הלאה במזרח החצר הי׳ המטבח של הישיבה, ויותר הלאה מצד ימין היתה אורוה סוסים ומצד שמאל בתי שימוש.

זמני אמירת דא״ח

בכל ליל ש״ק אחרי הדלקת הנרות הי׳ בא אדמונ״ע מביתו לאולם הגדול[1] של הישיבה והי׳ אומר מאמר דא״ח. לפני כניסת אדמונ״ע היו מסדרים את השלחנות בצורת רבוע והרבי ה׳ יושב בתוך הרבוע על יד שלחן לצד דרום, מולו — מצדו השני של השלחן — הי׳ עומד בנו (כ״ק אדמו״ר זי״ע) וכל הקהל מסביב (על הרצפה, ספסלים ושלחנות — כמובן לא על השלחנות של הרבוע).

לפני כניסת הרבי היו שרים כל מיני נגונים, ועם כניסת הרבי, השלך הס, בשבתו על הכסא הי׳ מסתכל כמה שניות בפני בנו שעמד מולו ובנו הי׳ מסתכל בפניו[3], אח״כ התחיל את המאמר בקול נמוך והמשיך בקול רם.

---

1) הי׳ זמן שהי׳ אומר דא״ח בואל הקטן ובמשך הזמן שנתרבו התלמידים וכן האורחים הבאים לש״ק התחיל להגיד בואל הגדול.

2) הכסא הי׳ פשוט לא מרופד. פעם הביאו כסא עם רפיד ולא רצה לשבת עליו.

3) וכן כל זמן אמירת הדא״ח (בערך שעה ויותר) לא הסירו העינים זה מזה ולפעמים הי׳ הבן מתכופף אל אביו.

בזמני ארך המאמר בערך שעה, (מספרים שמקודם היו המאמרים יותר ארוכים), אחרי סיומו הי' נכנס[4] לחדר השני[5] לנוח, כי הי' רטוב מזיעה ישב שם כרבע שעה ואח"כ הלך לביתו.

קהל האורחים והבעלי בתים התחילו להתפלל קבלת שבת והבחורים התחילו לחזור את המאמר.

סדר החזרה הי' כך: החוזר הראשי בזמני הי' ר' שילם ז"ל קורטין, (שהי' משגיח בישיבה, לדא"ח), הוא הי' חוזר והבחורים היו עוזרים לו מה שזכרו.

בש"ק בבוקר לפני התפילה היו נכנסים החוזרים ר' שילם ועוד כחמשה־ששה בחורים[6] לאדמו"ע בשעת שחיית תה של הרבי.

ר' שילם הי' חוזר את המאמר לפני הרבי והרבי הי' מתקנו בכמה מקומות, בצאתם מהחזרה הי' המאמר כבר שגור בפי החוזרים ור' שילם חזר ואמר את המאמר לפני כל הבחורים, אחרי התפילה וסעודת שבת חזרו כל הבחורים את המאמר בקבוצות קבוצות, במשך השבת היו כאלה שידעו את כל המאמר והיו גם שידעו למחצה לשליש ולרביע. עוד חוזר אחד הי' בשם ר' משה החוזר (הר"מ מזעמבין: ר' משה מזעמבין, מחסידי אדמו"ר מהר"ש נ"ע, תלמידו של הרב ר' אברהם מזעמבין וחברו של הר"ש גרונם אסתרמן, הי' גם משפיע בתו"ת, נפטר בשבט תרע"ה בליובאוויטש) הוא הי' חזר את המאמר לפני האורחים, וגם הי' עושה הנחות על המאמרים בשביל האורחים, אבל הבחורים לא סמכו על החזרה שלו כי לא הי' שומר לשון הרב.

---

4) אחו הי' נכנס עוד מישהו.

5) הי' במזרח דרום של האוּל.

6) הבחורים הצעירים לא הורשו להכנס אלא ברשותו של ר' שילם (מאיזה טעם שהוא), פעם אחת הרשה גם לי להכנס הי' גם גם ר' אברהם דוד פריזנער ז"ל המשפיע והוא שאל את הרבי איזו קושיא בהמאמר, שמעתי שהרבי אמר לו: „קיין ורמינהו'ס אין חסידות איז ניטא". והמשיך לדבר אתו בחסידות. ולבסוף. אחרי גמר החזרה, כשהתחילו לצאת קרב ר' א"ד הנ"ל אל הרבי, – מקודם הרבי לא הבחין בקרבתו – וכשראה אותו אמר בצחוק קל על פניו הקדושים: זע: אט וויא דער קליינער „אחד" מען האט אים אפגיזאגט און ער שטייט ווייטער. ודבר אתו עוד קצת ומן ואח"כ יצאו כולם.

(כשאומרים הלל ומניעים לפסוק „אחד כי עניתני", אחרי שאומרים את הפסוק הזה כתוב בסידור המלה „אחד" באותיות קטנות (לרמז שצריכים לחזור על הפסוק) וזהו שהרבי אמר שהוא כמו ה„אחד" הקטן אחרי שאמרוהו. הוא עדיין עומד).

בליל ראשון דר"ה לא הי' מאמר. הרבי הי' מאריך מאד בתפילת ערבית, וכולם הקשיבו לתפילתו, שהיתה בבכיות עצומות ובניגון ידוע[7]. בליל שני הי' בא אדמונ"ע לאולם הגדול[8] (מקום אמירת הדא"ח) והי' מתפלל מעריב יחד עם הציבור, וחיכף אחר התפילה ישב על מקומו (הקבוע לאמירת דא"ח) ואמר מאמר[9].

ביום שני אחר תפילת מנחה הי' אומר עוד מאמר ואחרי המאמר התחיל כל הקהל לשיר ולרקוד הרבה זמן והי' נקרא בפי כל ה„טאַנץ הגדול דמוצאי ר"ה".

כשחל ר"ה ביום חמישי וששי הי' המאמר דשבת תשובה[10] אחרי מנחה, (והרקוד הנ"ל הי' במוצש"ק).

בחג הסוכות הי' מאמר רק בליל ב' (בשבת חוהמ"ס הי' מאמר כרגיל). גם בשמיני עצרת הי' מאמר.

בחג הפסח היו מאמרים: בימים הראשונים, שבת חוה"פ, שביעי של פסח, וביום אחרון של פסח בסועדו עם תלמידי הישיבה.

בחג השבועות הי' שלשה מאמרים: בליל ראשון, בליל שני וביום שני בביתו בהתוועדות קצרה.

סדר הוצאות המאמרים לאור

איש אחד הי' שם בשם ר' שמואל הכותב, אדמונ"ע הי' נותן לו את המאמרים בכתב יד קדשו בשביל להעתיקם, והוא הי' עושה הרבה העתקות בכתב ובקופיר ומוכר אותם, (הוא הי' גם כותב הפדיונות והפתקאות בשביל האורחים) זו היתה פרנסתו.

לא את כל המאמרים הי' הרבי מוסר להעתקה, והמאמרים שהרבי לא הוציא לאור בדרך כלל היו החוזרים הראשיים עושים עליהם הנחות, (עושי ההנחות היו ר' אליהו ייאיכל (סימפסון), ר'

---

7) בספר הניגונים מובא סיפור השתלשלות הניגון מהבעש"ט מרבי לרבי.

8) מקדם היו תפילות ר"ה ויו"כ באולם הקטן (ביהכנ"ס) וכשרבו האורחים והתלמידים התחילו להתפלל בר"ה ויוה"כ באולם הגדול.

9) בנו של הרבי אדמו"ר זי"ע (וכן הבחורים) לא הי' מתפלל עם הצבור והי' עומד במקום בו הי' שומע את אמירת הדא"ח, ואומר תהילים.

10) בשבת שובה תרע"ג שאו חל ר"ה ביום ה'-ו' אמר הרבי מאמר דא"ח „שובה ישראל" (מההמשך) חה הי' בערב, והי' חושך, ודבר בענין ג' עבודות דנפש רוח ונשמה וכן בהתשובה של נפש רוח ונשמה, וכשדבר על התשובה דנפש נשמעו בכיות מכל הצדדים.

אלטר שימחוביץ ולפעמים גם ר' יחזקאל פייגין ועוד), היו גם הנחות שהכניסו לאדמו"ע והגיהם.

חוץ מהמאמרים הוציא הרבי קונטרסים קונטרס התפלה, קונטרס עץ חיים, קונטרס העבודה, קונטרס ומעין, (אדמו"ר זי"ע הוסיף על קונטרס ומעין וחלק אותו למאמרים, וגם כתב לפניו מבוא), פתח אליהו, מקודם לא הוציא אותו ואח"כ נתגלה ברבים. ועכשיו בא גם בדפוס.

מנהגים שונים בזמנים שונים

בימות החול לא הי' בא הרבי לביהכנ"ס להתפלל (חוץ לתפילת מנחה בימי חנוכה) רק בשבתות ובחגים, בשבתות לא התפלל עם הצבור, כשהלך מביהכנ"ס לביתו הי' מחזיק עדיין לפני „ברוך שאמר" ובביתו הי' מאריך בתפילתו, מספרים שבשנים הקדמות הי' נשאר בביהכנ"ס להתפלל באריכות[1].

אחרי הוצאת הספר תורה, והחזן אמר גדלו, הי' ניגש אל הספר תורה, ושם שתי ידיו על הספר תורה ומנשק ושומע קריאת התורה תמיד בעמידה.

כל שבת הי' עולה למפטיר[2].

---

1) הנני זוכר שעל מקומו שהתפלל עמד כלי, עשוי' מפח, עם מים, תלוי' על עוד כלי רחבה יותר (כעין כלי של מים אחרונים) והרבי השתמש בזה בעת תפילתו.

2) הרבי ור' שמואל נוראר' שבתו פעם אחת בש"ק בבראנאוויטש (הסמוכה לסלונים) הי' שם בית כנסת והתפללו שם ואף אחד לא ידע מי הם. והי' נראה בעיני הגבאי שר' שמואל נוראי' יותר נכבד ונתן לו עלי' ששי ולאדמו"ע נתן שלישי (אצל חסידי פולין, ששי יותר חשוב משלישי ואצלנו להיפך), ויצא בדיוק כמו שצריך.

(להוצאת ספר תורה הי' עולה תמיד אדמו"ר זי"ע[3]).

החזן בשבתות הי' ר' יצחק גרשון המלמד, (כ"ק אדמו"ר זי"ע למד אצלו דקדוק), והוא הי' גם הקורא בתורה (חוץ מימים נוראים) ולפעמים הי' החזן לייבע באַשעס. בעת הגבת התורה שאומרים הפסוקים „וזאת התורה" וגו' את המילים „ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" הי' הרבי אומר בקול רם ובניגון מיוחד, ותמיד באותו הניגון, התוים כתובים להלן.

ראש השנה

בערב ר"ה הי' הרבי מקבל פדיונות[4] בבקר, בצהרים הי' נוסע לאהל הק' ובבואו יצאו כל האנשים מן האהל והרבי נשאר שם לבדו. וכן הי' ברוסטוב כשאדמו"ר זי"ע הי' בא לאהל אדמונ"ע אביו הק', לא הי' נוכח שם אף אחד[5].

בר"ה בבוקר הלך למקוה, (בר"ה בשנת עזר"ת הי' האדמו"ר נ"ע בנאות דשא בסלאַוויאַנסק, הרחוק מהעיר יותר משני קילומטר, והלך מנאות דשא למקוה שבעיר בשני הימים דר"ה, ביום הראשון הלך עם הבחור זעליק בן ר' זַלקא פרסיץ, וביום השני עם הבחור עובדי').

בר"ה אחרי אמירת המפטיר, הי' הרבה מכסה את פניו בטלית, ונשען על שלחן הקריאה (לא היתה בימה רק שלחן הקריאה הי'

---

3) אף פעם לא הי' מכניס הס"ת להיכל רק הוצאה לבד. (אינני יודע מאין בא המנהג בזמן האחרון שהמציא מחכה על יד ארון הקודש כדי לקחת הס"ת מיד הנושאה ולהכניסה להיכל). בביהכנ"ס של אדמו"ר שליט"א בניו־יורק ראיתי איש אחד שמשתדל תמיד להוצאת ס"ת בכל מנין ומנין, והבחנתי שאף פעם לא הי' מכניס, ושאלתיו הרי כולם נוהגים שהמוציא הוא המכניס? וענה לי שכשהי' ביחידות אצל אדמו"ר שליט"א אמר לו הרבי (באיזה ענין), להשתדל להוצאת ס"ת, והוסיף ואמר לו שזה לא נוגע להכנסה.

4) את הפדיונות הי' מקבל בדלת אחרת, לא בדלת שנכנסים ליחידות. פעם אחת קרה שבחור בשם יוסף בער קריסלאַווער רצה למסור פ"נ, מהדחק של האנשים נפלו המטבעות של נחשח שהיו כרוכות בתוך הפ"נ, כשהתכופף לאסוף אותם הושיט הרבי את ידו הק' והחזיקה זמן מה כדי שלא ידחקו אותו, ואמר: לאַוט אים געפינען די געלט – (הניחו אותו למצוא הכסף), עד שמצא.

5) כאן הנני רוצה להעיר לכל הקוראים שלא טוב עושים בעת שכ"ק אדמו"ר שליט"א – יבדל לחיים טובים ארוכים – בא לאהל הק' של אדמו"ר זי"ע, כולם עומדים ומסתכלים בפניו, וכבר דברתי אודות זה, ומה שהרבי שליט"א אינו אומר שום דבר זה פשוט מפני שהוא אַ איידל מאַן ולא יכול לגרש אנשים, אבל כל אחד צריך להבין בעצמו שלא מן הכבוד להיות נוכח באהל בזמן שהרבי שם.

גבוה, (עיין ב„התמים" ח"ב)) ושהה כמה זמן עד שנשמע המילה „למנצח".

באמירת למנצח שלפני התקיעות כשהקהל כבר גמר לאמרו שבע פעמים, והרבי עוד לא גמר, הי' נשמע שהרבי אומר בלחש את הפסוקים „בדיבי[6] עמים נאספו עם אלוקי אברהם, כי לאלוקים מגיני ארץ מאד נעלה" בניגון מיוחד (התוים כתובים להלן), ומתחיל עוד הפעם „למנצח" בלחש (שלא נשמע) וכשמגיע לתיבות הנ"ל, הי' אומר שוב באותו ניגון ולפעמים גם פעם שלישית.

אמירת הפסוקים שלפני התקיעות ושלאחר התקיעות היו בניגון מיוחד. בפסוק „קולי שמעה" הי' אומר: כחסדך ה' ומפסיק ואח"כ ממשיך כמשפטך חייני. בספר הנגונים א' נגונים מס' י"ז-י"ח-י"ט. פעם אחת קרה שבפסוק ערוב עבדך וגו' אחרי המלים ערוב עבדך לטוב אמר: „אי געוואלד" אל יעשקוני זדים.

בשעת התקיעות הי' עומד על ידו ר' זלמן סופר[7] (קראו אותו ר' זלמן הבעל מגיה, ר' זלמן אורשער, שם משפחתו הי' דרוקער). בשנים הראשונות אחרי שהרבי אמר את הפסוקים והברכות והתקשה לתקוע, הי' הוא התוקע, ובשנים האחרונות הי' הרבי בעצמו תוקע את כל התקיעות.

ביום השני הי' הרבי מכסה את השופרות עם מטפחת משי חדשה, ואחרי התפילה בהליכתו לביתו הי' לובש את המטפחת על צאורו (משום שהחיינו, עיין שו"ע).

בר"ה ויוה"כ הי' החזן (בזמני) ר' יחיאל הלפרין[8]. ר' יחיאל החזן סיפר: שהניגונים של כל נדרי, והכהנים ושל תפילת נעילה למד אותו אדמו"ע, (כידוע שאדמו"ע הי' מנגן נפלא (ר' יצחק גרשון החזן סיפר לי שאדמו"ע בקשו שילמד אותו את הניגון „ידידי רעי מקימי" מהמקובל ר' ישראל ניאגארא ז"ל)).

---

6) ראה התוים בדף 94, 98.

7) הוא הי' גם הבעל קורא בר"ה ויוה"כ.

8) הוא הי' משולח הרבה שנים, (בנו שמואל מענדל הי' אח"כ משרת אצל אדמו"ע ברוסטוב, הי' לו עוד בן בשם לייבקא, הוא הי' רב באחת הקולוניעס דפלך חרסון) הי' לו עוד בן ושמו זלמן קאלאנער. (הערת הרב זלמן שמעון שיחי' דבורקין). תלמידי החדרים שהי' להם קול ערב הי' ר' יחיאל החזן מלמד אותם לשיר כמה קטעים מתפילת מוסף שיהיו לו בתור משוררים כדרך החזנים.

לתשליך הי' הולך אדמו"ע, דרך רחוב שילעווע, עד רחוב זרעצ'י, מקום טחנת הקמח, בהליכה היו בחורים גבוהי קומה מסתירים את פני קדושת אדמו"ע מאלו שרצו לצלם אותו, (כל הזמן לא רצה הרבי להצטלם)[8א], היו באים מוויטעבסק עם מכונות צילום ונעמדו על הגגות כדי לצלמו בהליכתו לתשליך, בהשטריימל, לכן בחרו בחורים גבוהי קומה להסתירו[9].

יום כפור

בערב יום כפור הי' הרבי הולך לאמו הרבנית מרת רבקה נ"ע, לבקש לקח, גם התלמידים, האורחים והבעלי בתים דליובאוויטש הלכו אל הרבנית לבקש לקח וחלקה לכולם[10].

לתפילת מנחה בא לביהכנ"ס בשעה 1. הרבי הי' מאריך הרבה בתפילת שמו"ע בלחש בבכיות עצומות בקול, והתפלל עם אותו הניגון (ספר הניגונים נגון ט') דליל א' דר"ה.

לפני כל נדרי היו נכנסים קבוצות קבוצות לביתו של הרבי והי' פותח את הדלת ומברך אותם, פניו היו רצינים וניכר שבכה[11].

כשבא לביהכנ"ס, לפני כל נדרי הי' הרבי אומר תהלים[12] מהתחלה, קפיטל א', ובמשך יום הכפורים הי' גומר את התהלים,

---

8א) התמונה היחידה של פני קדשו נתגלתה על ידי וה שהי' בדעתו לנסוע לטורקיא בשנת תר"פ, ראה דף ראשון.

9) אדמו"ע לא הי' מטלטל בר"ה ברשות הרבים, וכשהלך לתשליך הי' מוסר את הסידור ואת המשקפים למישהו מהבחורים. פעם אחת מסר לי את הסידור והמשקפים וכשהגיע לנהר רציתי למסור לו, והבחורים שמסביבו בקשו ממני שהם ימסרו להרבי ולא רציתי, ונדחקתי ומסרתי בעצמי.

10) פעם אחת הלכתי לבקש לקח מהרבנית ולקחתי אתי גם את אחי הרי"ל ז"ל שהי' אז כבן 8-9 שנים. ובקשתי מהרבנית ברכה עבורו, ואמרה: ער זאל זיין א גוטער אוך א פרומער.

11) בחדר ההמתנה ליחידות, מלבד הדלת שנכנסים בה היו שלשה דלתות, הדלת שמימין היתה של חדר האוכל, הדלת שממול – היתה של חדר היחידות, וזו שמשמאל, בה הי' הרבי מקבל פדיונות בערב ר"ה ונוחן הברכות בערב יו"כ.

כל דלתות הבית היו צבועות בצבע לבן ואילו הדלת השלישית משמאל היתה צבועה בצבע אדום, צבע יסוד (ואר"ל שזהו זכר לחורבן).

12) מחותני ר' אברהם פריז ע"ה סיפר לי שפעם בהיותו ביחידות בעניני פ"ש (שאו הי' הוא גבאי דפ"ש) והוצרך לנסוע לוויטעבסק, ואמר לו הרבי כשתהי' בויטעבסק תקנה לי תהלים, עס איז דאך איצטער דער סעזון פון דעם. (הרי עכשיו העונה של זה) זה הי' בחדש אלול).

לפעמים הי׳ מחזיק את התהלים על יד המחזור והי׳ אומר פרקים שונים.

בעבודת יום הכפורים בעת ההשתחוואות הי׳ הרבי כורע ומשתרע מלא קומתו על הרצפה (העשויה מקרשים), ראשו הקדוש הי׳ נוגע ברצפה, לפעמים הי׳ ניכר אבק על המצח, (אמרו, בעת ההשתחוואה הי׳ נשען על ארבעה בהונות הידים והרגלים).

בעת שהחזן מנגן את הניגון המקובל: „והכהנים" וכן כשהחזן הי׳ כורע ומשתחווה הי׳ האדמו״ר נ״ע תמיד מסתכל על החזן.

מקומו של הרבי בביהכנ״ס הי׳ תמיד בצד דרום מזרח והוא ישב כשפניו לצד מזרח. אבל בחזרת הש״צ של תפילת מוסף הן דר״ה והן דיוה״כ הי׳ מטה את כסאו לצד צפון והסתכל על הקהל. ובאותו זמן הצטופפו הבחורים נגדו, להסתכל על פני קדשו והיו אומרים שזהו סגולה לח״נ, ואמרו שלכוונה זו הי׳ מטה הרבי את כסאו ומסתכל על הקהל.

אדמו״ר נ״ע הי׳ תמיד עולה למפטיר יונה (וגם בנו האדמו״ר זי״ע, הי׳ תמיד עושה מנין בחדר שני, ועולה מפטיר יונה).

(פעם היתה טעות וקראוהו לתורה בשחרית, ועלה, ואעפ״כ למפטיר יונה עלה עוד פעם)[13].

במוצאי יוה״כ שרו תמיד מארש נפוליון, עד שבא ינקעלע הפולישער (שעליו מסופר בספר שמועות וסיפורים) ולמד את המארש הנקרא „יפונסקער מארש" והוטב בעיני אדמונ״ע, ואז במוצאי יוה״כ הי׳ הרבי בעצמו מתחיל לשיר את היפונסקי מארש והקהל אחריו.

קידוש לבנה

בליובאוויטש הי׳ ידוע לכל, שבעת קידוש לבנה, כשהרבי הי׳ אומר „כך לא יוכלו כל אויבי לנגוע בי לרעה" שם את ידו הק׳ על השיניים ואומר: „ולא יהי׳ לי כאב שיניים לעולם" וגם בעיני ראיתי ששם אז את ידו על השניים.

---

13) אדמונ״ע הי׳ פעם ביוה״כ בחו״ל, כשבא שם לביהכנ״ס בערב יוה״כ בקש את הגבאי שיתן לו מפטיר יונה. אמר לו הגבאי שלא יתן לו בשום אופן כי יש לו חזקה מהרבה שנים שלמפטיר יונה עולה הוא בעצמו, וכמה שהפציר בו אדמונ״ע הי׳ ללא הועיל. במשך יוה״כ כשהגבאי ראה תפילתו של הרבי בלילה וביום נגש אל הרבי ואמר לו שנותן לו את המפטיר.

חג הסוכות

כידוע הי' הרבי מברך דוקא על אתרוג מיאַנובע[1], כמנהג רבוה"ק לדוריתיהם, (היום היא גנואה) (איטלי'). הרב ר' יעקב לנדא שיחי' (שזכה לסעוד כמה פעמים על שלחן הרבי) סיפר שחמיד בליל ראשון דחג הסוכות הי' הרבי אומר: כשהקב"ה אמר למשה רבנו ע"ה ולקחתם לכם וגו' שלחו שלוחים בעננים ליאַנובע להביא משם אתרוגים.

מספרים שפעם אחת לא יכלו להשיג אתרוג מיאַנובע אלא מארץ ישראל, הרבי ברך עליו ובכה.

בשנת עטר"ת והרבי גר אז ברוסטוב, היתה אז מלחמת העולם הראשונה ולא היו אתרוגים בנמצא ובהשתדלותו של החסיד הגביר הנודע ר' שמואל גוראר' ע"ה (שגר אז באַדעס) השיגו אתרוג מיאַנובע בשביל הרבי, אזי בא בימי הסוכות קהל גדול לברך על האתרוג, גם אנשי העיר רוסטוב באו לברך, והסדר הי' שהרבי ישב בחדרו וכל אחד ואחד נכנס בתור לברך, ולמי שהרבי רמז שמותר לו לעשות גם נענועים – עשה. אבי ז"ל ואני באנו ג"כ מקרעמענצוג, כשנכנסנו לברך רמז הרבי לאבא לעשות נענועים – ועשה, אמר אבא ז"ל: גילובט דער אייבערשטער", ואמר הרבי „דער אייבערשטער זאַל געבן אַז די שמחה של מצוה זאַל מאיר זיין אַגאַנץ יאָר", (יתן השי"ת שהשמחה של מצוה תאיר כל השנה).

בכל חג הסוכות וגם בהושענא רבא של אותה שנה הי' הרבי בעצמו ניגש לעמוד[2], (הי' חזן) לאמירת הלל והושענות, מפני שהאתרוג היחידי הי' רק אצלו.

סוכתו

על הסוכה הי' מניח הרבה סכך וכל היום הי' יושב בסוכה[3].

---

1) הי' נוטל תמיד גם אתרוג מארץ ישראל, אבל מברך הי' דוקא על של יאַנובע, ואומר עליו הלל.

2) בהושענא רבא באמירת הפזמון ואוצרך הטוב לנו תפתח, שמעתי שהרבי אמר הטוב לנו והפסיק ואח"כ אמר תפתח.

3) פעם אחת בחוהמ"ס קבלתי מברק מאבי ז"ל (אז גרנו בוורשא) על דבר אמי ז"ל

ברוך שלום הכהן ז״ל

שמיני עצרת ושמחת תורה

בליל שמיני עצרת אחרי המאמר ותפילת ערבית, הלך הרבי לביתו והקהל הלך לעשות קידוש. כשחזר הרבי לביהכנ״ס להקפות התחילו באמירת הפסוקים, היו מכריזים מי הם הקונים את הפסוקים לרבי, (לפני החג נתקבלו מכמה עיירות שמות הקונים) ומכבדים את הרבי, וכן הי׳ בליל ש״ת. לפעמים הי׳ הרבי אומר משהו, (הנני זוכר, שפעם הכריזו שחסידי מוסקבא קנו את הפסוק קומה ואמר הרבי שמוסקבא צריכה את ה„קומה״).

הרבי הלך להקפה הראשונה והשביעית, כל פעם רקד עם בנו

שהיתה חולה והיתה צריכה ניתוח, במברק היו כתובים הפרטים ודעת הרופאים, ושאל לעצתו של הרבי ולברכתו. היות שבתול המועד לא הי׳ יחידות נכנסתי להרבניח שטערנא שרה ז״ל וספרתי לה מזה, ואמרה שתשאל את הרבי, התשובה היתה שאכנס אחרי הצהרים לסוכה, נכנסתי וראיתי שהוא לומד מסכת חולין, כשראה אותי הניח את המטפחת בתוך הגמרא וסגר את הגמרא, הגשתי לו את המברק, הוא קרא אותו, הסכים לנחת ונתן ברכה. (מטפחתו היתה בצבע אדום עם פרחים).

אדמו"ר זי"ע. (מה נהדר הי' לראות איך ששניהם רוקדים לבושים בשטריימלעך[4]. כל אחד מחזיק ס"ת בידו השמאלית וידו הימנית בכתפו של השני) הריקוד נמשך זמן ארוך וכל הקהל שרו ורקדו במקומותיהם. אחרי שחזר הרבי למקומו, נשאר בן הרבי, אדמו"ר זי"ע לרקוד עם כל הבחורים.

פעם קרה[5] שבאמצע הריקוד הרגשתי שמישהו דופק על גבי, הסתכלתי – והנה בן הרבי הוא הדופק! עיניו עצומות ומדבר לעצמו „מילא די עבודה פון ר"ה און יו"כ, איז נו, אבער די עבודה פון שמח"ת, טאנצען טאפן מיט די פיס פרייליכער פרייליכער" (מילא העבודה דר"ה ויוה"כ נו! אבל העבודה דשמח"ת לרקוד, לדפוק ברגלים, יותר שמח יותר שמח).

בליל שמיני עצרת תר"פ, אז גרנו ברוסטוב, אחרי סעודת יו"ט אמר לי אבי ר' ברוך שלום ז"ל נלך לברטסקי (שם הרחוב שהרבי גר) באנו לחצר ושמענו ששרים בסוכתו של הרבי[6], עלינו למעלה ועמדנו על יד הדלת, וכשהמשרת (שהי' תמיד נכנס ויוצא) פתח את הדלת ראה אדמו"ע, שישב מול הדלת, את אבי ז"ל ורמז לו שיכנס וגם אני נכנסתי, שאל הרבי את אבי ז"ל שוין געמאכט קידוש (האם עשית קידוש) וענה שאצלנו כבר אחרי הסעודה, בין המסובים הי' גם ר' צבי גוראר', ושמעתי שר' צבי שאל את הרבי און וואס איז יראה זרה (מה זה יראה זרה) וענה לו „פן יחסר לחמו".

והנה נכנס ר' יצחק מתמיד הי"ד שרק עכשיו גמר תפילתו בביהכנ"ס שהי' בחצר, אחרי שעשה קידוש אמר הרבי להמשרת שיביאו מים עם קערה לנטילת ידים עבור ר' יצחק, נטל ידיו ולא עשה ברכה, כי הי' לו איזה חשש על נטילתו, ונטל ידיו שנית ושוב

---

4) שטריימלעך היו לובשים רק בליובאוויטש.
בחורף תר"פ הכריזו הבולשוויקים שבוע של בגדים, היינו שמכל בית יתנו בגדים. ואם לא נתנו – לקחו בעצמם. אזי הוציאו בגדים מבית הרבי למקומות שונים. אך המוציאים פחדו להוציאם בחבילות אלא לבשום על עצמם, ר' זלמן אידל ויסלין לבש את הסורדוק של הרבי ואת השטריימל. או אמר הרבי להרבנית ז"ל „גיב א קוק אויף אים חאטש נעם און גיב עם א פדיון" (הסתכלי עליו, אפשר עכשיו גם לתת לו פדיון).

5) דבר זה, אינני זוכר אם זה הי' בליל שמיני עצרת או בליל שמח"ת, כי כל הסדר דאמירת אתה הראית והרקדים היו גם בליל שמחת תורה.

6) בחצר הרבי (רחוב ברטסקי מס' 44) היתה סוכה גדולה, וכביתו היתה סוכה על המרפסת צרה וארוכה.

אותו דבר ונטל ידיו פעם שלישית ועשה ברכה, אמר הרבי בפנים שוחקות נו, איצטער איז שוין גוט (נו עכשיו כבר טוב).

ליל שמחת תורה

הרבי בא לביהכנ"ס לתפילת ערבית, לפני התפילה ישב על מקומו שבמזרח ופני קדשו לצד הקהל לצד מערב, כך ישב כעשר דקות בערך (כשעמד, התפללו מעריב) הבחורים עמדו בריחוק ארבע אמות בערך, והיות שכלם נדחקו להיות יותר קרוב, קרה פעם אחת שאחד מהבחורים נדחק וכמעט נפל על הרבי, אמר הרבי: אין בלתי סדר דאַרף דאָך אויך זיין אַ סדר (הרי בבלתי סדר ג"כ צריך להיות סדר).

אחרי תפילת ערבית הלך לאמו הרבנית מרת רבקה ז"ל להגיד „גוט יום טוב". טרם צאתו מביהכנ"ס הסתדרו התלמידים בשתי שורות והרבי עבר ביניהם מבית הכנסת עד בית הרבנית, ונרות ומנורות דולקים בידיהם, מיד בצאתו מביהכנ"ס התחילו לשיר את מארש נפוליון. וכשנכנס להרבנית הסתדרו מבית הרבנית עד ביתו באותו הסדר, וכך ליוו אותו לביתו.

בבואו לביתו היתה התוועדות, ולא הרשו להכנס אלא ליחידי סגולה[7], אני זכיתי כמה פעמים להכנס. פעם אחת קרה שההתוועדות נמשכה עד אור הבקר, ואור השחר בקע לתוך הבית דרך החלון, אמר הרבי לסגור את התריסים, והוסיף בפנים שוחקות, הרי מצד אמי, המוצא שלי ממתנגדים, אזי צוה להגיש לו בשר לקיים מצוות אכילת בשר ביו"ט, ובזה נסתיימה ההתוועדות וכולם התפזרו עד תפילת שחרית.

בתפילת יום שמחת תורה הי' האדמו"ר נ"ע עולה לתורה תמיד ל„חתן בראשית". ביום שמחת תורה אחרי התפילה היו מביאים את האוכל מביתו לאולם הגדול של הישיבה, והרבי ובנו וכל הסועדים על שלחנו אכלו בישיבה.

---

7) הרב דכפר חב"ד ר' שנ"ז ז"ל גרעליק סיפר: בשנים הראשונות כשנעשה רב, בא לליובאוויטש לחג הסוכות, כשנכנס ליחידות בקש מהרבי שירשו לו להכנס להתוועדות בליל שמח"ת לפני ההקפות, וסיפר שבההתוועדות אמר לו הרבי, דו ביסט דאך פון די ערשטע (הרי אתה מן הראשונים). שהי' מן התלמידים הראשונים ממש כשנתיסדה ישיבת תו"ת „קום א טאנץ" (בא רקוד), והניח ידו הקדושה על כתפו ועשה סיבוב אחד או שנים.

הרב שלמה יהודה לייב אליעזרוב

הרב דחברון ר׳ שלמה לייב אלעזרוב ע״ה הי׳ פעם אחת בסעודת שמחת תורה, ואמר לו הרבי בצחות אייך קומט דאָך היינט אַוואָכעדיגן וואַרעמס, (לכם הרי מגיע היום סעודה של חול). הרבי דיבר אחדות משיח ואמר שמשיח יבא לכאן, לליובאַוויטש, ושאל הרב דחברון הלא כתוב: ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים! ענה לו הרבי דער פירוש פון הר הזיתים שטייט דאָך אין חסידות, און חסידות לערנט מען דאָ (פירוש הר הזיתים הרי מבואר בחסידות, וחסידות לומדים פה), אויב ארץ ישראל וועט מקבל זיין חסידות וועט ער קומען אַהין (אם ארץ ישראל תקבל חסידות יבא לשם).

פעם בשמחת תורה אמר הרבי נ״ע: „אַז משיח וועט קומען וועט מען אַוועקזעצן מענדל לאַדיער (שהי׳ מלמד בתו״ת) מיט אַ מתנגדישן גאַוֹן לערנען תניא״, (כשיבא משיח יושיבו את מענדל לאַדיער עם גאון של המתנגדים ללמוד תניא).

(כשהרבי הי׳ בליובאַוויטש הי׳ הולך למקוה בש״ק לפנות בוקר וגם לפני שנסע לאהל, המקוה היתה אחורי שני הבתי כנסיות, בנימינס שטיבל ובית המדרש, ר׳ מענדל לאַדיער שהי׳ מלמד בתו״ת הי׳ לומד חומש עם מחפללי ביהכנ״ס בנימינס שטיבל בכל ש״ק לפנות בוקר, לפעמים הי׳ אומר לפניהם גם קטעים מהמאמר שאמר

הרבי באותה שבת. פעם אחת כשהלך הרבי למקוה בש"ק לפנות בוקר שמע דרך החלון את לימודו, והוטב בעיניו).

על השלחן עמד בעת ההתוועדות נר דלוק שהרבי הדליק בו את הסיגריות שהי' מעשן, (הסיגרי' אף פעם לא נגעה באש אלא הוא החזיק אותה קצת למעלה מן האש).

ההתוועדות נמשכה עד שעה מאוחרת בלילה. (מנחה כבר התפללו לפני האוכל). בשנת עת"ר בגלל תיקון הבית בזאל הגדול היתה ההתוועדות בזאל הקטן, בכותל המזרחי מצפון לארון הקדש פתחו את הדלת שהיתה שם מלפנים וסתמוה, דרך פתח הזה נכנס הרבי והאורחים להתוועדות, כל הפרטים כתובים בספר שמו"ס ח"א, רק דבר אחד הנני מזכיר: אחרי שהרבי לקח הרבה משקה פתח ואמר, „אלקות וויל ריידן און עס איז דאָ דורך וועמען הרחב פיך ואמלאהו", ופתאום הרגיש לא טוב ונכנס אל החדר הסמוך (שדרך שם נכנס) לנוח והשטריימל נשארה תלויה על הקיר, וחכו כל היום והוא לא חזר.

ט' כסליו

פעם אחת הלכתי בחצר, והנה המשרת של הרבי יצא מבית הרבי, בראותו אותי רמז לי לגשת אליו, ואמר לי שאכנס להתפלל, (זה הי' לפני תפילת שחרית) כי חסר עשירי (יום זה הוא יום היאצ"ט של כ"ק אדמו"ר האמצעי נ"ע) התפללו בחדר שממתינים ליחידות, כשהגיע לאמר „עלינו" יצא הרבי מחדרו ואמר קדיש אחרי עלינו, אחרי זה אמר שילמדו משניות בפרקים שמתחילים באותיות של שם אדמו"ר האמצעי.

והוסיף ואמר שאדמו"ר האמצעי אינו צריך את לימוד המשניות שלנו, אבל אנחנו צריכים לרצות ללמוד עבורו משניות, והוציא כסף מכיסו ונתן בשביל משקה.

יו"ד כסליו

בליל יו"ד כסליו הלך הרבי להתוועד אצל אמו הרבנית רבקה נ"ע, הרבנית היתה יושבת בראש השלחן, ועל פי רוב הי' הרבי שואל אותה ענינים שונים והיא משיבה, גם כל התמימים עמדו שם ושרו כמה ניגונים. ההתוועדות היתה קצרה.

י"ט כסליו

בליל י"ט כסליו היתה התוועדות קצרה בביתה של הרבנית רבקה ז"ל (אמו של אדמונ"ע) וכמו ביו"ד כסליו היתה הרבנית יושבת בראש השלחן והיתה מספרת כמה דברים.

ביום י"ט כסליו אחרי תפילת מנחה גדולה בא הרבי לאולם הישיבה, והיתה התוועדות ארוכה.

בי"ט כסליו תרס"ח או ס"ט היתה פקדה מהמשגיח ר' יחזקאל הימלשטיין ע"ה, שתלמידי החדרים והשיעורים לא יכנסו לאולם הגדול בעת ההתוועדות, ואני ועוד כמה התגנבנו ונחבאנו בפינות, (והנני כותב מהדיבורים שאני זוכר).

הרבי דיבר על בתי הספר שיסדו אז בכל המושבות, וסיפר, שדיבר אחדות זה עם הברון גינזבורג אך לא פעל כלום, והרבי המשיך: „ואמרתי לו „תן לי יבנה", היינו שבליובאוויטש לא ייסדו בית ספר כזה, ולא פעלתי.

(הנני זוכר בהיותי בשצידרין, בשנת תרע"א, רצו לייסד שם בית ספר כזה, אזי נתקבל מאדמונ"ע מכתב גדול באזהרה נוראה לתושבים שלא יאפשרו לעשות זאת, — גם מהרבי מבברויסק הי' מכתב כזה —).

ב"ה, יום ד' כ"ו אייר אעת"ר לפ"ק
ליבאוויטש

כבוד ידידי נגידי' ווח"ס ונכבדים יר"א נ"י דק"ק שצעדרין, ד' עליהם יחיו

אחד"ש כאשר אנשים מן החוץ באו למחנם וירצו להדיח את יושבי עירם ח"ו לייסד בה בית ספר שלהם, הנני לעוררם ולהזהירכם למען כבוד השם ולמען תורתו ויראתו הק' והט' אשר לא יאבו ולא ישמעו עליהם כי משחתם בם וכל תכלית כוונתם הוא רק להעביר על דת ר"ל. אוי לעינים הרואות את השמות ר"ל אשר עשו בהרבה עיירות מישראל על בתי הספר והפקידות שלהם אשר לבד מה שמאבדים ר"ל נפשות תמימות המה הילדים הרכים ה"ה פועלים

לרעה על כל יושבי העיר ההולכים עי״ד מדחי אל דחי ר״ל היום אומר לו כך ומחר אומר כו׳.

הזהרו לנפשותיכם ואל תשמעו לכל אמרי (שפתי?) כזב נופת ותטופנה כו׳ ואחריתם כו׳ ארצכם ועירכם הנימנת על דף דגל כ״ק אבותינו רבותינו הק׳ זצוקללה״ה אל תמסרו בידי הסט״א ר״ל, ואדרבה עליכם החובה חובת מצוה וחובת תורה והשתדל ללכת בדרכם הק׳ ולמלאות רצונם האמיתי ובזה זכותכם יעמוד לכם להצילכם כל עניניכם.

במכתב שני הוא כותב בין היתר: . . סדר חדש ודרכים חדשים. אין בהם לא „אלף״ ולא „בית״, לא תורה מן השמים ולא סיפורים נעלים מבינת ילדים, כי אם הברות וצפצופים אחדים, ואיזה ספורים נלקטים, וכבר מיד יחדע הילד לקרוא ולכתב ולדבר עברית בבת אחת, והרי לכם עברים יפים בשעה קלה — כאלה וכאלה מרבים הם המתחדשים המהרסים שונאי הדת ורומסי הקדש לדבר על לב האבות וביתר על לב האמהות שלבן רך ודעתן קלה ונחה אחרי החדשות, עד שהם נפתים למסור את ילדיהם לתופס וגי בן הינום . . .

. . . וראיתי בו כי בא האויב למחנם ובנה בה מצודות וחרמים להכריח ח״ו עולל ויונק מבית חיינו, היא התורה והמצוה, בסדרי לימוד חדשים ארסיים, מזיקים מאד להשרשת קדושת התורה בלבות הילדים, והם לשונם יחליקון, וידיחו את יושבי עירם . . .

י״ט כסליו תרע״ג חל ביום ששי, באו כמה אורחים, והוזמנו כמה מהם לסעודת ליל ש״ק בבית הרבי. רק אחרי השבת נודע שהיתה התוועדות באותה הסעודה. כל הדברים של אותה הסעודה נדפסו בספר תורת שלום, י״ט כסליו תרע״ג.

בליובאוויטש הי׳ סדר לכל סעודת יום שבת קודש, היו באים בחורים ומנגנים לפני הרבי בעת הסעודה, ואח״כ נתבטל הדבר (איני יודע הטעם לזה). וביום ש״ק זה (כ׳ כסליו תרע״ג) אמר המנהל פועל אדמו״ר זי״ע שלשבת זו יבואו המנגנים, אדמונ״ע וכן בנו סעדו בכל יום ש״ק בבית הרבנית רבקה נ״ע, באנו כחמשה ששה בחורים, אמר לנו אדמו״ר זי״ע לעמוד על המדרגות שהי׳ בכניסה לחדר השינה, אז שמעתי שהרבי נ״ע אמר שמוכרחים לומר

שהים סוף הי׳ ממים ולא ממשקה שאם הי׳ ממשקה לא הי׳ נס שנעשה יבש.

במוצש״ק (כ״א כסליו) בא הרבי להתוועד לאולם הישיבה, ההתוועדות נמשכה עד שבע בבוקר, (אף פעם לא קרה שהרבי יהי׳ בהתוועדות י״ט כסליו זמן כה רב). ההתוועדות היתה שמחה מאד. רוב הדיבורים נרשמו בתורת שלום, וקצת מהם הנני זוכר. הרבי אמר: דער רשב״א איז געווען אַ גוטער איד, אַזוי האָב איך געהערט פון טאַטן.

לאחד נתנו כוס משקה ולא קבל, והראה שבידו בקבוק מלא משקה, אמר לו הרבי: וואָס ווייזטו וואָס דו האָסט, דו האָסט ישות וחומריות, עשֵׂה האָט געזאָגט יש לי רב, וואָס דאַרף איך אַ רב זאָל זיין אַ פרוסטער איד! איך ווייס וואָס אַרום מיר טוט יזך, עס איז פאַראַן שמייכלער, זאָל דיר ניט האַרן, דער אור החסידות וועט אַלץ דורכטראָגן, הוא גם אמר לר׳ שילם (שהי׳ משגיח על דא״ח בישיבה) כמה דברים בלחישה, ור׳ שילם לא גלה אותם באמרו שזהו סוד, רק ליחידי סגולה גלה.

הרבי אמר: „דוד מלך ישראל חי וקים״ מיר זיינען דאָך פון מלכות בית דוד, לא יכבה נרו לעולם ועד.

ר׳ שמואל גרונם (שהי׳ משפיע בישיבה) שאל את הרבי וויא איז געווען פאַר דעם בעש״ט? ענה לו דער קוץ איז געווען אין די סמפונות און דער בעש״ט האָט עס פאַפאַדיעט, און האָט עם מכחיד געווען מן העולם.

(התרגום ללה״ק):

— הרשב״א הי׳ אדמו״ר כך שמעתי מאבא.

לאחד נתנו כוס משקה ולא קבל והראה שבידו בקבוק מלא משקה, אמר לו הרבי מה אתה מראה מה שיש לך, אתה יש לך ישות וחומריות, עשו אמר יש לי רב, מה אני צריך רב, שיהי׳ יהודי פשוט! (את המלים מה אני צריך רב, אמר בפנים שוחקות), באותה ההתוועדות אמר לר׳ שילם (שהי׳ משגיח על דא״ח בישיבה) הנני יודע מה שנעשה מסביב לי, ישנם מחייכים, שלא יהי׳ איכפת לך, אור החסידות ישא (יתקן) את הכל. הוא גם אמר לר׳ שילם כמה דברים בלחישה, ור׳ שילם לא גילה אותם באמרו שזהו סוד, רק ליחידי סגולה גלה.

הרבי אמר: „דוד מלך ישראל חי וקים" הרי אנחנו ממלכות בית דוד, לא יכבה נרו לעולם ועד.

ר' שמואל גרונם (שהי' משפיע בישיבה) שאל את הרבי איך הי' לפני הבעש"ט? ענה לו, הקוץ הי' טמון בסמפונות, והבעש"ט תפס אותו, והכחיד אותו מן העולם,—

ר' זלקע פערסיץ אמר לחיים ואמר דער אייבערשטער זאל געבן איר זאלט ניט ווען פארן קיין אויסלאנד, (יתן ה' שלא תרצו לנסוע לחו"ל), ענה לו הרבי בלשון תמי': איך וויל פארן אין אויסלאנד? סהדי במרומים אז איך פאר אווען פון דאנען איז ביי מיר כפורש מן החיים, מיין חיות איז זאגן חסידות און אידן זאלן נעמן חסידות, ה' עד! (אני רוצה לנוסע לחו"ל? סהדי במרומים כשאני נוסע מפה זה אצלי כפורש מן החיים, החיות שלי הוא: להגיד חסידות, ויהודים יקחו חסידות, ה' עד!), והוסיף אז „אין שום דבר חוצץ לפניו ית'", את המלים האלה אמר בקצב אטי, אפילו חטאים ועוונות אויך ניט, נאר געזונט פון גוף, אז דער גוף איז ניט געזונט וכו', (גם כן, רק בריאות הגוף, כשהגוף לא בריא וכו').

(לחו"ל הי' נוסע לא רק לריפוי, אלא גם בענינים כלליים, לאסיפות שונות וכו'. בכל מקום, כל גדולי ישראל שהיו אז, העריצו אותו מאוד, וחלקו לו כבוד, (כמו שכתוב באריכות בספר שמועות וסיפורים חלק א'), שבאסיפת הרבנים אז במוסקבא, אמר אז החפץ חיים ז"ל: „כל דבריו של הרבי מליובאוויטש קדש הם, ומי שחולק עליו, כחולק על מרע"ה", עיי"ש. וכן בפרטי־כל, נתנו לחתום לאדמו"ר נ"ע הראשון, ועוד).

באמצע הלילה הי' חסר משקה, ור' שמואל אבא דוליצקי מאדעס (שהי' מהחסידים המקושרים) לקח על עצמו שישיג משקה, הוא הלך לבית המרקחת, עורר את בעל הבית והביא משקה משם, שאל אותו הרבי: האסטו ניט קיין ישות דערפון?

הרבי אמר לר' זלקע פערסיץ ממוסקבא: איר זייט דאך געבארן געווארן ערשט תרנ"ז און ער (כבחו נולד בתרנ"ז, והוא...), והראה באצבעו הק' על ר' שמואל אבא) איז הורתו ולידתו בקדושה (פירוש הדברים שגם הוריו היו חסידים).

אחרי ההתוועדות בבית הרבנית הלכו התמימים להתוועד עם המשפיעים. בשנת תרע"ג בליל י"ט כסליו היתה התוועדות בבית בן

הרבי (אדמו״ר זי״ע) על ההתוועדות הזאת עם כל הפרטים כתבתי בספר שמועות וסיפורים חלק א׳, ומצד החביבות ארשום שנית.

בשנת תרע״ג חל אז י״ט כסלו ביום ו׳, יט״כ ההוא ידוע ליט״כ הגדול, כי יש הרבה דברים מאדמונ״ע (וחלק מזה נרשם בתורת שלום) ורוצה אני לרשום מה שהנני זוכר מי״ט כסלו ההוא.

ביום ה׳ ח״י כסלו בערב אור ליום י״ט, הלכו כולם לבית הרבנית הזקנה מרת רבקה נ״ע, כי כ״ק אדמונ״ע הי׳ הולך לשם, אמו הרבנית היתה יושבת, והיתה מספרת כמה סיפורים, וגם אדמונ״ע, והיו מנגנים כמה ניגונים, אך כ״ז הי׳ בקיצור, ולא ישבו הרבה זמן. כן הי׳ תמיד בכל י״ט כסלו, וכן הי׳ בשנה זו. ידיד מחותני ר׳ אברהם שי׳ פריז הי׳ אז מהעלטערע בחורים החשובים, והיינו שנינו על אכסניא אחת והגם שהייתי מהצעירים אך הוא קירוב אותי וסיפר לי שבן אדמונ״ע – אדמו״ר זי״ע – הזמין יחידי סגולה להתועדות לביתו – ע״כ מייעץ לי שאני אלך לשם בהקדם, כי אח״כ לא יתנו לי להכנס, וכן עשיתי. ובטרם גמרו ההתועדות אצל הרבנית הלכתי לבית אדמו״ר, (בתו הבכירה הרבנית מ׳ חנה תחי׳ שאלה אותי מה אני צריך ולמה באתי? האם לא ידוע לי אז מען פארבריינגט בא דער באבען? אך אני לא עניתי כלום, ונשארתי) ובין כה בא אדמו״ר בן אדמונ״ע עם הקרואים, ראה אותי ולא אמר לי דבר, וכעבור רגע קרא אותי לעזור לו להכניס עוד שלחן לחדר האוכל (וגם זלמן דוד האמלינר עזר לנו, וגם הוא לא בין הקרואים) עד שהוסדר הכל, וביקש אדמו״ר (בן אדמונ״ע) את כולם ליטול ידים, וגם אותנו, היינו אותי ואת ז״ד, הגם שלא היינו בין הקרואים, ועמדנו מרחוק בקצה השלחן, מ״מ ציוה לנו ללכת ליטול ידים וגם לשבת ליד השלחן, וגם בשבילנו הוגשו מנות.

בהתועדות ההיא הי׳ אדמו״ר (בן אדמונ״ע) שמח מאד, ולקח הרבה משקה וגם ביקש מהעלטערע שיקחו משקה, וארשום מה שהנני זוכר: פעם הי׳ יחד עם אביו כ״ק אדמונ״ע בחוץ לארץ (כמדומה בצרפת) ושם יש גן עירוני, וגם בחורף יש פירות על האילנות, וצומחים תפוחי זהב וכדומה, ובתוך הגן יש סוכות – בודקעס – כאלה שהם מיועדים רק למלכים שונים מארצות שונות, למלך אשכנז (ווילהלם?) ג״כ הי׳ לו שם סוכה כזו, ובבוא המלך

מאיזה ארץ יש לו מקומו המיועד בשבילו בגן ההוא, כל הזמן, מובן שהמקומות האלו סגורים.

אבי (אדמונ"ע) הלך אתי לטייל בגן הזה, בהגן לא נתנו לכנוס רק באופן שיסירו הנעלים וילבשו נעלים משלהם המיוחדים לכך (שלא ילכלכו), אך אאמו"ר – כן מספר אדמו"ר – לא רצה לנעול את הנעלים שלהם מחמת חשש שעטנז, ונתתי שוחד למי שהי' עומר בפתח, ולקחנו הנאוטיכלעך פון די קעשענעס ושמנו על הנעלים שלנו (הנעלים המיוחדים היו לבנים וממילא לא הי' ניכר) וכך נכנסנו בלי נעלים.

אח"כ אמר לי אאמו"ר איך האב חשק אריין גיין אין דער ביידעל (זה הי' סוכתו של קיסר ווילהלם?) בשמעי את רצון אאמו"ר, עניתי לו שהנני מקוה שעוד מעט ואסדר זה בעזה"י. ישבנו קצת על ספסל, ובתוך הגן יש שלחנות עם משרתים העומדים לרשותו של הקהל לשרתם בכל מה שרוצים וצלצלתי, וניגש אחד מהמלצרים, ובקשתי מים מינרלים והגיש לנו, ושלמתי לו, ונתתי לו מטבע גדולה, והלך להביא העודף, וכשהביא העודף אמרתי לו, שכסף העודף הנני נותן לו במתנה, הוא נתפעל, כי העודף הי' הרבה לא לפי ערך, אח"כ אמרתי לו, שמע, אולי יש אפשרות להכנס לסוכה הלזו, האָט ער זיך אנגעהייבן קנייצין זיך, אך הרי הבין שיבוא על שכרו, אם בשביל המים קבל מתנה כזו, ומכ"ש כו', ואמר שנמתין קצת, והלך לו, ואח"כ בא בתשובה שנחכה עד שהצבור יתמעט קצת, ואז יכניס אותנו, וכן הי'. הצבור נתמעט, והשומר ועוד אחד עמדו ושמרו על הצדדים שלא יראו הנעשה פה, ואנחנו נכנסנו אל הסוכה.

שם עומד שלחן כתיבה קטן, ועליו נייר, עט ודיו, ועל יד השלחן כסא גדול, וכשישב אאמו"ר בהכסא – הל' הי': ער האט זיך אריין גיזעצט אין שטול – אמר אאמו"ר בזה"ל: „א קלוגע שטול" ואאמו"ר לקח העט שהי' שם וכתב על נייר – א פערטל – המדה של נייר – ענין של דא"ח והלכנו משם.

עוד סיפר אז אדמו"ר זי"ע, על חסיד אחד מרוב עיונו בדא"ח האבן זיך בא עם די מענטעלעך אין די אייגין ניט געזעהן.

דיבר בענין הביטול שהי' להם לרבותינו, וסיפר מאיזה חסיד ווי ער איז געשפרונגען אין בלאטע, אבל אינני זוכר הפרטים.

בתוך הסעודה הי׳ ר׳ שילם ע״ה (קוראטין) קצת בגילופין כי לקח הרבה משקה, ואמר לאדמו״ר (בן אדמונ״ע) היות אז דאס איז א חסידישע מסיבה דארף מען ריידין חסידות, וביקש מאדמו״ר שיאמר דא״ח, וענה אדמו״ר, נוא, אוודאי, נוא שילם איז האזער טאקע חסידות, ואמר ר״ש איך קען ניט, ופנה לר׳ אלתר ע״ה (שימחוביץ) נוא אלתר חאזער דוא, דעם היינטיקען שבת׳דיקען מאמר, וענה ר״א איך גידענק ניט, אמר נוא, איז אאנדער מאמר, אמר ר׳ אלתר ע״ה איך האב אלץ פארגעסען, אמר אדמו״ר: אלץ? גאר אלץ? ואמר ר׳ אלתר: איין זאך גידענק איך, דער רבי האט מיר אמאל געזאגט, אלתר, נעם אביסל משקה. (הוא הי׳ ג״כ מבושם) ואמר זה צחות׳דיק, אך מאדמו״ר (בן אדמונ״ע) הי׳ ניכר כמו ווי ער איז מקפיד על מאמרו זה, ואמר לו, זאלסט וויסען אלתר! אז דער טאטע רעדט מיט א אידן, רעדט דאס נפש מיט נפש, רוח מיט רוח, און נשמה מיט נשמה, חי׳ מיט חי׳, יחידה מיט יחידה.

בהתועדות זו הי׳ אדמו״ר (הריי״צ) זייער אויפגעלייגט, ובהנוגע לדא״ח הסוף הי׳, שר׳ שילם ע״ה חזר המאמר של ש״ק ההוא, ובאמצע הפסיק בשאלה לאדמו״ר, מה הפי׳ כאן, ואיך הפי׳ כאן וכו׳ בהרבה מקומות, ואדמו״ר דיבר הרבה הסבר בדבריו.

בברהמ״ז קודם שאמר ועל הכל אמר בקול רם לאחר התיבות בכל עת ובכל שעה: **ועל הנסים ועל הפורקן ועל הגבו׳ ועל התשו׳ ועל הנפלאות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה,** והתחיל לומר ועל הכל וגו׳.

כשדיברו בענין ברהמ״ז מי שיברך, כיבד לאחר לברך ואמר, אט די זאכין (להוציא את הרבים) חזנות, בענטשין, וכו׳, איז ממני והלאה.

סיפר אז אופן חינוכו אצל הרשב״ץ ע״ה: הי׳ זמן שכל יום ה׳ בערב פלעגט מען פארבריינגען, אפין טיש איז געשטאנען א האלבע סאטקע (מדה קטנה ביותר) בראנפין און דאס האט גיקלעקט אויף עטליכע דאנערשטיקן.

והי׳ סדר אצלם אז פארן שלאף יעדער נאכט (שוים האלב אויסטאנדיק) פלעגט ער מיר עפעס דערציילען, ולדוגמא ממה שהי׳ מספר לו הרשב״ץ ע״ה: בעיירה אחת הי׳ בעל עגלה ופרנסתו הי׳ שהי׳ מוביל אנשים מהעיירה לתחנת הרכבת שהי׳ רחוק בערך

שלשים פרסא, והיות שזמן בואה של הרכבת אל התחנה הי' מוקדם בבוקר, הי' מוכרח לצאת מעירו לתחנה באמצע הלילה, וכה הי' מנהגו כל יום, כמו"כ מהתחנה הי' מביא אנשים לעירו, והי' לו בן בגיל י"ד ט"ו שנה, ולקחו לעזור לו בעבודתו.

בקיץ במקומות ההם מתחיל אור היום השכם מאד, בערך בשתים־שלש אחרי חצות לילה כבר מאיר אור היום, והי' מנהגו של הבע"ג ובנו לקום ולהתפלל השכם בבקר ולאכול ולהכין העגלה והסוסים לנסיעה, וכן הי' כל ימות הקיץ, כשבא שבעה עשר בתמוז, קמו האב והבן, התפללו, ואחרי התפלה אמר האב לבנו, היום בני לא נאכל, כי יום צום הוא, מתחילה לא הי' איכפת לו להבן כ"כ, אך אח"כ, כל היום, לא נתן מנוחה לאביו, מתי כבר יהי' מותר לאכול, היום הוא ארוך, ועד שעה עשר בערב לא נתן לו לאכול, והבן כעס מאד על אביו, למחר בי"ח בתמוז בבקר האב מקיץ את בנו לקום, והוא אינו רוצה לקום, באמרו, היינט וועסטו מיר ווייטער פאייניקען און ניט לאזין עסין? ואמר לו אביו, לאו! שטיי אויף, שטיי אויף, **היינט איז ניט נעכטין.**

והי' הרשב"ץ גיטוחעט עם אין די פלייצע של אדמו"ר (בנערותו) כאילו אומר זה לו, שטיי אויף, שטיי אויף, היינט איז ניט נעכטין. וכן הי' תמיד דרכו של הרשב"ץ ע"ה.

(כל הדברים הנ"ל שכתבתי הם בלי סדר של קדימה ואיחור).

בלילה ההוא אמר הרבי משהו (איני זוכר מה) והאורחים שהיו שם התחילו לפשוט מעליהם את המאנישקעס (מעילי קשוט) והמאנו'עטים וזרקום.

עוד אמר: יש שלמדו תורה לשמה ואין הלכה כמותם, ויש שלמדו שלא לשמה והלכה כמותם.

כל זה הי' בהתוועדות של מוצש"ק כ"א כסליו.

בכל י"ט כסליו (חוץ מההתוועדות של הרבי) היתה נערכת סעודת י"ט כסליו מטעם הישיבה, לסעודה ההיא היו באים המלמדים, המשגיחים, ראשי הישיבות, המשפיעים, והתלמידים וגם בן הרבי, אדמו"ר זי"ע. היות שהשנה נגמרה ההתוועדות של הרבי בכ"א בבוקר והיום קצר, היתה פקדה שגם השנה תיערך סעודת

י״ט כסליו. הסעודה נערכה בליל כ״ב, ולאותו י״ט כסליו קראו „י״ט כסלו הגדול״.

בכל י״ט כסליו הרי עושים חלוקת הש״ס, ובליובאַוויטש נהגו לעשות בכ״ד טבת (משום חסרון זמן בי״ט כסליו).

אדמו״ע כשהי׳ בחוץ לארץ הי׳ מחיע במברק איזו מסכת הוא לוקח והנני זוכר, שפעם הי׳ מברק בלשון זה „בלי נדר נדרים״.

ספרו, שבי״ט כסליו שנת תרנ״ט שהיתה שנת המאה לצאת אדמו״ר הזקן מבית הסהר, צוה הרבי להדליק נרות באולם הגדול כמספר של הגימטריא שניאור זלמן, את הנרות שמו על מוטות עץ ארוכים שעליהם קבעו פחים מתאימים לנרות, והמוטות נקבעו מקיר לקיר למעלה. אחרי י״ט כסליו שמו את המוטות בעליית הגג של הזאַל הגדול, (בבוידים). כשלמדנו בחדר טפסנו על העלי׳ לספור את הנרות.

ספרו לי, שפעם אחת בי״ט כסליו סדרו שער שדרך בו יכנס הרבי להתוועדות ועליו הי׳ כתוב „ברוך הבא״ וגם הכינו איזה שיר שיסתיים במלים „ברוך הבא״. (עיין ספר הנגונים נגון ר׳ נטע פאהארעו).

בשנת האבלות תר״פ, שאדמו״ר זי״ע הי׳ מתפלל כל יום בהחדר שבו נסתלק כ״ק אדמו״ר נ״ע, (וכידוע שלפני הסתלקותו ביקש להעביר מיטתו לאולם שהי׳ תמיד יושב, ושם היו הספרים), והנני זוכר שבאחת הפעמים שהתפללתי שם מישהו הוציא מהספרים ספר תהלים קטן, פשוט, ובו הי׳ כתוב בהדף שלפני התהלים (נייר פשוט, ואולי בכריכה מבפנים — טאַוול) כשהגעתי לפסוק: „פדה בשלום וגו׳״, בשרו לי שאני משוחרר (אינני זוכר את הלשון בדיוק, אבל זה כתוב בכי״ק של אדמוה״ז) שניאור זלמן בר׳ ברוך ז״ל, זה הי׳ כתוב לאורך הדף, התהלים הי׳ פשוט, בלי כל מפרשים, הרוחב הי׳ כמו התהלים שלנו (אוהל יוסף יצחק) והאורך הי׳ יותר גדול בשחים, שלוש אצבעות בערך*.

---

*) הערה מהרב זלמן שמעון שיחי׳ דבורקין, וזה לשונו:
אני הייתי מהמנין התמידי שהתפללתי בכל יום עם אדמו״ר זי״ע, התהלים הי׳ מונח בארגז הספרים והדף שהי׳ כתוב שם הי׳ מכורך באמצע התהלים סמוך להקפיטל הזה, והי׳

בשנת תש"א י"ט כסליו כתבתי מכתב לכ"ק אדמו"ר זי"ע (גרתי אז ברמת גן) וקבלתי מענה בזה"ל:

ב"ה, כ"ג טבת תש"א ברוקלין,

ידידי וו"ח אי"א מוה"ר רפאל נחמן שי' הכהן, שלום וברכה.

במענה על מכתבו מיום חג החגים בחגי הגאולה דגוף ונפש, הנה פלא בדבר מה שאינו מזכיר איך היתה החגיגה הן במקומו והן בת"א ושארי מקומות, ובבקשה לכתוב מזה במכתב הבע"ל, כי הדיבור ובפרט הכתיבה בענינים אלו יקר וחביב למעלה בכלל, ואצל הוד כ"ק אדמו"ר וכל אבותינו רבותינו הק' זי"ע הבאים אחריו בפרט. ולעשות נחת רוח לנשמותיהם הק', הנה לבד היוקר והמעלה שבזה, הנה זה עונג בנפש וגוף ממש, והשי"ת יזכנו בתוך כלל אחב"י ואנ"ש שיחי' בכל טוב בגשם וברוח.

קיימתי מה שבקשני, והנה תשובתו:

ידידי וו"ח איש י"א מוה"ר רפאל נחמן שיחי' הכהן, שלום וברכה.

במענה על מכתבו מג' אדר העבר, נהניתי לשמוע מהסדר די"ט כסליו, חכות בעל השמחה יאהיל על כל ההולכים בדרכיו הקדושים ושמחים בשמחת ה' שהיא שמחתנו להוושע בכל הדרוש להם בגו"ר.

(אף שכ"ז הדפסתי בספר שמו"ס ח"א, עכ"ז הדפסתי גם פה מגודל החג די"ט כסליו, והנני להוסיף עוד גם על י"ב תמוז דברים אחדים שלא פורסמו כ"כ, (הרי כ"ק אדמו"ר שליט"א אומר שהחג י"ב תמוז יש בו פרטים יותר נעלים על י"ט כסליו בזה שזה הי' בידי יהודים שהם בעלי בחירה, ועוד)).

הנני רוצה להוסיף עוד דבר שבי"ט כסליו הי' הקטרוג בעיקר על חסידות, ובי"ב תמוז כוונתם היתה על היהדות כולה, כי בקשו לעקור את הכל, ואדמו"ר זי"ע עם שלוחיו פעל בכל רחבי רוסיא לחזק את היהדות הן לחזק לימודי השיעורים בבתי כנסת, תיקון מקוואות, ועוד, ובעיקר חינוך. ולדוגמא אספר נס שקרה עמדי.

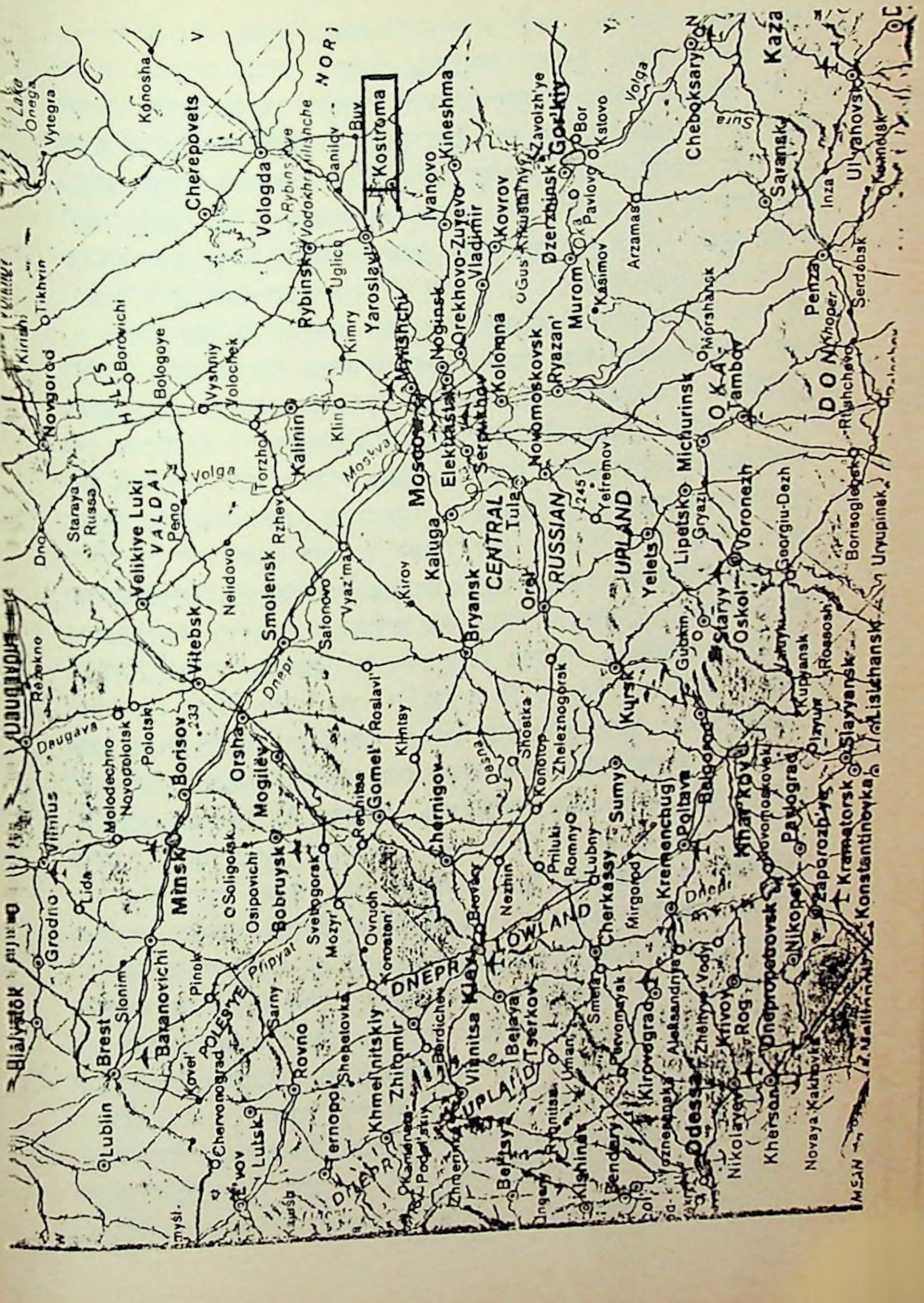
כתוב בזה"ל: יום ג' ב' שעות אחר חצות היום אמר שומר אתא בוקר ויצאתי לחפשי, וכפי הנראה שהתוכן הי' אמת אבל הכתב יד הי' מוזיף. ע"כ לשון הרב דבורקין.

ואני הכותב: את הלשון, אינני זוכר. אבל זה אני זוכר בבירור שזה הי' כתוב על הטאוריל.

ידוע שר׳ יעקב מאַסקאַליק הי״ד נסע בגלילות וואַלין ופעל הרבה בענינים הנ״ל בהרבה מקומות הושיב מלמדים במקומות שהשיג ילדים שרצו ללמד, לפעמים הושיב מלמד אפילו בשביל שנים או שלשה ילדים ושלם עבורם בעד חודש למפרע ומדי חדש בחדשו שלחו להם כסף. למלמדים השאיר כתובת שיהי׳ להם לאן לפנות בעת הצורך. במוסקבא נמצאו רק שלשה אנשים שהסכימו שיכתבו על כתובת שלהם (מחמת הסכנה כמובן), אבי ר׳ ברוך שלום ז״ל, ר׳ דוב בער חסקינד ז״ל, ואני.

גרתי בסמטא הנקרא סטאראסדסקי פערעאולאק בית מס׳ 10 דירה 9. ובקיצור הי׳ כותבים 10/9 ואחרי כמה בתים מביתי היתה סמטא בשם פעטראוועריגסקי פערעאולאק, והבית שעמד בפינה בין שני הסמטאות הי׳ מספר 9, והדירה מספר 10 שבתוך הבית הזה הי׳ שם אוניוועריסיטא בשביל אנשי מחתרת (היינו ללמד אותם איך לעבוד במדינות זרות), והנה הת׳ ר׳ זוסמן ז״ל דוואָרעץ (יעווזלין) נשלח על ידי לשכת העבודה לעבוד שם, המפתחות הי׳ בידיו והוא הי׳ מחלק הדואר שנתקבל שם וכו׳, כל המכתבים שנתקבלו שם הי׳ כתובים לא ברוסית ולפעמים גם באידיש, פעם נתקבלה גלוי׳ בשבילי כתובה באידיש והדוור טעה במספר מ–10/9 ל–9/10 ומסר את הגלוי׳ לשם, והת׳ ר׳ זוסמן הנ״ל הבין את הטעות ומסר את המכתב לי, וכתוב בגלוי׳ קבלתי את הכסף בסך... מדמיטבול ר״ת דעמיטרובסקי בולוור (שם בדוי), והיות שנתוספו לי עוד שני תלמידים הנני מבקש הוספה... מובן מאלי׳ הנס הגדול שהגלוי׳ לא נפלה לידיהם וכו׳.

עוד דבר: בבוא כ״ק אדמו״ר זי״ע לקוסטרומא להתייצב בג.פ.או בפעם הראשונה אמרו לו שכל שבוע צריך הוא להתייצב בפניהם, בעוד שבוע בא לג.פ.או להתייצב (הלך אתו ר׳ אלי׳ חיים ע״ה אלטהויז) נגש לאשנב אמרו להרבי שהיום סגור – וויאדנאי – יום מנוחה, (בכדי לבלבל את יום המנוחה של כל האמונות עשו ארבעה ימים לעבוד ויום החמישי מנוחה) ותבא מחר, כך אמר לו התורן, אמר לו הרבי הרי אמרו לי כל שבוע להתייצב ועכשיו יעלילו עלי עוד משהו, לכה״פ תרשום שבאתי, והתורן בשלו אינני רושם ואינני מקבל שום דבר תבא מחר, והרבי טוען שוב, והנה אחד מהגדולים שלהם נסע במוטוציקל (אופנוע) וראה שני אנשים מוזרים

Kostroma
Moscow
Minsk
Vitebsk
Smolensk
Kalinin
Yaroslavl
Vologda
Cherepovets
Rybinsk
Kineshma
Ivanovo
Vladimir
Kovrov
Gorkiy
Dzerzhinsk
Murom
Ryazan'
Kolomna
Tula
Kaluga
Bryansk
Orel
Kursk
Yelets
Lipetsk
Michurinsk
Tambov
Voronezh
Penza
Saransk
Cheboksary
Ul'yanovsk
Novgorod
Velikiye Luki
Polotsk
Borisov
Orsha
Mogilev
Gomel'
Bobruysk
Chernigov
Kiev
Zhitomir
Rovno
Lutsk
Brest
Grodno
Vilnius
Lublin
Baranovichi
Khar'kov
Poltava
Kremenchug
Sumy
Belgorod
Dnepropetrovsk
Zaporozh'ye
Kirovograd
Odessa
Nikolayev
Kherson
Krivoy Rog
Nikopol'
Vinnitsa
Khmel'nitskiy
Ternopol
Bendery
Kishinev
CENTRAL
RUSSIAN
UPLAND
VALDAI
DNEPR
LOWLAND
DON
OKA
Volga
Dnepr
Pripyat
Desna
Daugava

לו עומדים על יד אשנב של ג.פ.או נעמד ושאל מה הענין? אז הרבי חזר לפניו דבריו הנ״ל, שאל את הרבי את שמו השיב לו שניאורסון, אמר לו דומני שבשבילך נתקבלו ניירות לשחרר אותך, אמר לו ר׳ אלי׳ חיים ווי שוטיטע, (אתה מתלוצץ) ענה לו אוי נאס ניעט שוטאק, (אצלנו אין ליצנות).

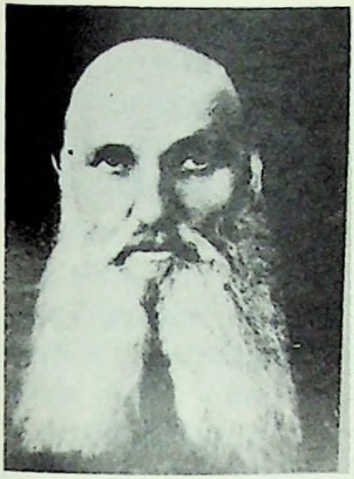
כל זה הי׳ בי״ב תמוז בבוקר, ביום זה הייתי במוסקבא ובערך בשעה ארבע אחרי הצהרים נכנסתי לאבי ז״ל והנני רואה שעל יד השלחן יושב אבי ור׳ מענדל לייב אברמסון ז״ל, והרב ר׳ יעקב מסקליק ז״ל ובקבוק משקה עומד על השלחן, התפלאתי, הרבי בגלות ולשמחה זו מה עושה, גילו לי הסוד שהרבי טלפן מקוסטרומא ללענינגרד למשפחתו את דברי האיש הנ״ל מג.פ.או. והרבנית חנה שתחי׳ טלפנה לבעלה הרש״ג שליט״א (שמזמן שנאסר הרבי זי״ע הי׳ הרש״ג כל הזמן במוסקבא, ופעל כל מה שיכלו ע״י וועד הקהילה היהודית דמוסקבא לשחרורו של הרבי) והרש״ג ספר את זה לר׳ יעקב ז״ל, או גם אני אמרתי לחיים. למחרת בבקר י״ג תמוז הלכתי להתפלל והנני רואה שהדוור שנושא מברקים (הי׳ לו לבוש מיוחד) הולך לחצר של אבי ז״ל חכיתי לראות באיזה כניסה הוא יכנס, והנה נכנס לאבי ז״ל ואני אחריו, והנה מברק מקוסטרומא כתוב בו: וויזדורוביל סאווסעם יעדו דאמאי פריווטע רודסטוועניקאם (הבריא לגמרי, נוסע הביתה, ד״ש לקרובים). קיימנו בקשתו ופרסמנו, ולעת ערב הי׳ בית הכנסת דליובאַוויטש מלא, ושמחו כל הלילה.

וכידוע כשהרבי נשלח לקוסטרומא, נסעו לשם גם החסידים: ר׳ מיכאל דוואַרקין ז״ל, ור׳ אלי׳ חיים אלטהויז ז״ל, ובש״ק הרבי האריך בתפילה, ואחרי התפילה אמר הרבי לר׳ מיכאל צו וואַרעמט זיך אַביסל (התחממתי קצת) (זה סיפר לי דודי ר׳ מ״ד).

כשהרבי הי׳ במלחובקע סיפר לאחד מהחשובים שבאו אליו, כשהי׳ בבית הסהר בשפלערקא, ובערב שבת מסרו לו מביתו בגדי שבת, וכשלבשם, הרי אמרו חז״ל חייב אדם למשמש בכיסו בער״ש, וכשמשמש בכיסו מצא במכנסים מברק שקבל במוש״ק העבר והי׳ נס שהג.פ.או. לא בדקו את הבגדים שלי, כי אם הי׳ רואים את המברק הי׳ להם עוד חומר.

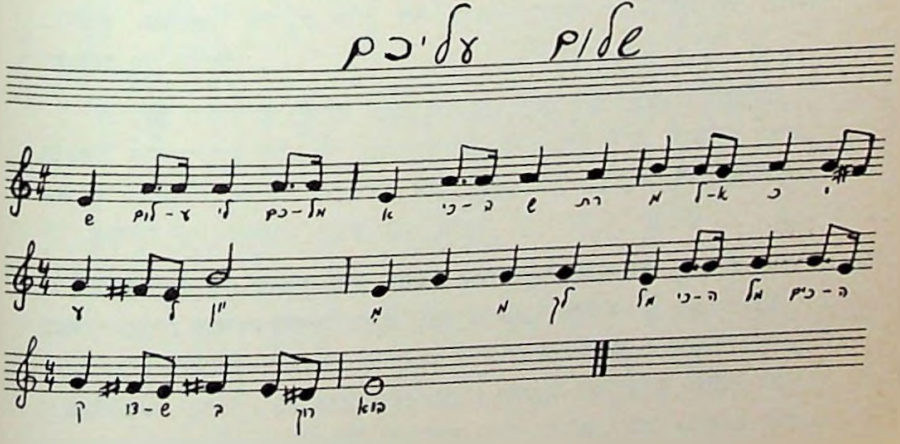

הרה"ח מיכאל ז"ל
דבורקין

הרה"ח אלי' חיים ז"ל
אלטהויז

סיפר לי הר"ר יעקב מסקליק הי"ד שבהיות אדמו"ר זי"ע במלחובקא בשבת קודש, אחרי תפילת ערבית אמר אדמו"ר זי"ע „שלום עליכם" בניגון מיוחד.

חנוכה

בחנוכה הי׳ אדמונ״ע בא כל יום לתפילת המנחה (בגלל הדלקת נרות החנוכה) לביהכנ״ס הנקרא קליינער זאַל, לכבודו באו לתפילת המנחה כל התלמידים ממקומותיהם שבהם למדו. (תמיד התפללו מנחה במקום הלימוד).

לפני עלינו הדליקו נרות חנוכה, בזמני הדליק ר׳ קלמן אורשער.

אחרי מנחה הלך הרבי לאמו הרבנית מרת רבקה נ״ע להדלקת נרות חנוכה. הבחורים הדליקו נרות חנוכה אחרי תפילת מעריב. ובין מנחה למעריב אמר המשפיע שמואל גרונם את הפ׳ תניא, שהי׳ אומר בכל יום בשעה שבע.

בחורף תר״פ התקרבו הבולשביקים לרוסטוב, ובעיר לא הי׳ שקט. אדמונ״ע לא רצה שכל אנ״ש יבואו לשמוע דא״ח בערש״ק לפני קבלת שבת אלא עשרה אנשים, ועשו תור. ובשבת חנוכה הייתי בין העשרה, וראיתי את מנורת החנוכה של אדמונ״ע שעמדה על הרצפה, ועדיין נר אחד הי׳ דלוק. בהמאמר שאמר אז דובר על הברכה שאומרים „וצונו״ שהכוונה על „לא תסור״, ודיבר כמו שיש מ״ע ומל״ת מדאורייתא כך יש מדרבנן מ״ע ומל״ת וכו׳.

פורים

בזמני הי׳ הרבי בליובאַוויטש בפורים רק בשנת תרע״ה, בזמן קריאת המגילה עמד הרבי לא על מקומו הקבוע (במזרח דרום) אלא אצל העמוד ופניו למזרח. את המן הי׳ מכה ברגליו. קורא המגילה הי׳ ר׳ יצחק גרשון.

את משלוח המנות הי׳ שולח למלמדים, למשגיחים, למשפיעים ולראשי ישיבות וכו׳, הוא הי׳ שולח לכל אחד עוגה קטנה (הנקראת טורט) עם בקבוק יין. סעודת פורים היתה בביתו בחדר האוכל, שהי׳ קטן משאר החדרים, הוא בקש שלא יכנסו כולם, וכשנתמלא החדר סגרו אותו, אבל הדוחק הי׳ כ״כ רב, עד ששברו את הדלת. המאמר שאמר הרבי בתוך הסעודה התחיל „מגילה נקראת וכו׳״.

פסח

ברירת החטים

כמה זמן לפני חה"פ היו כמה מבחורי הישיבה (לפי הוראות המשגיח) בוררים את החטים של שמורה בשביל הרבי, הברירה היתה בביהכ"נ – הנקרא קליינער זאַל, על קרטונים גדולים.

(מבית הרבי היו מביאים טבק לעישון[1] בשביל הבחורים הבוררים).

טחינת החטים

לרבי היתה טחנת קמח שהיו טוחנים בה ביד, כל השנה היתה מפורקת ומונחת במחסן, באולם הגדול הי' חדר שני בפינת מזרחית דרומית (היתה לו כניסה גם מבחוץ) בו היו טוחנים. (המומחה להקים את התחנה הי' – בזמני – הבחור ר' אברהם ברוך פעבזנער ע"ה), הטוחנים היו ג"כ מבחורי הישיבה לפי הוראות המשגיחים.

(בפסח הייתי בליובאַוויטש רק בשנת תרע"ג וזה הי' אחרי הקמת בתי חומה הנ"ל, ובאחד מהם אפה הרבי את המצות שלו). עיין למעלה „חצר אדמו"ר" ובתי חומה.

שאיבת מים שלנו

לשאיבת מים שלנו הי' גם הרבי הולך, שאבו את המים מהנהר מאחורי בתי הכנסת בנימינס שטיבל ובית המדרש[2].

לפי הערותיו של הרב דבורקין היתה השאיבה לא רחוק מהגשר שעל ידו היתה טחנת קמח. היו שואבים את המים בריחוק קצת משפת הנהר, הבחורים נכנסו לתוך הנהר עם הנעלים, והרבי הי' עומד על שפת הנהר ושואב המים במקל ארוך שאליו הי' קשור כלי. עד המים שלנו הלכו בשירה וזמרה. מספרים שהרבי אמר שראה

---

1) גם את הטבק לעישון בפסח בשביל הרבי, היו הבחורים בוררים קודם הפסח. (הטבק הי' מבית חרשת לפערם סוג א'). וגם נתנו להבחורים גילזעס למלא אותם בהטבק אחרי הבירור.

2) לחשליך הלך למקום טחנת הקמח ברחוב זרעצ'י.

בחור אחד שהאירה בו יחידה שבנפש בעת שאיבת המים שלנו, (אמרו שזה הי' שמשון וויטעבסקער ע"ה).

בפסח תרע"ג אחרי תפילת שחרית של יום טוב הראשון, ביום טוב הי' הרבי מתפלל עם הצבור ואחרי התפילה היו הבעלי בתים נגשים אל הרבי להגיד לו גוט יו"ט, יצאתי מביהכנ"ס ופניתי ימינה לצאת דרך השער ועשנתי, והנה אני שומע את קולו של הרבי בלשון זו: דאָס איז דאָך פון אונזערע (הלא זה משלנו) הכוונה היתה עלי, זה הי' כשהרבי הלך מביהכנ"ס לביתו בלווית המשרת ועוד. מיד פניתי להרבי ואת הסיגרי' שעשנתי החזקתי בידי לאחורי, (כי בפני הרבי אין מעשנים אפילו בחול) אמר לי הרבי בתמי' יו"ט רייכענען בפרהסי'?

אפיית המצות

בעת אפיית המצות הי' הרבי נוכח, והי' עומד כל הזמן בחדר שהנשים מגלגלות את המצות (הנקרא וועלגערין) ומסתכל על כל העובדים, מחזיק העיסה (הנקראת מיירע) הי' מנדל לאָדיער, (שהי' מלמד בתו"ת)[3]. כמה מהבחורים היו מחליפים את הנייר עליהם גלגלו המצות, (פעם רציתי לקחת נייר (מחבילת הנייר שהי' שם) להחליף לאשה את הנייר, ושמתי האצבע בפי להרטיבה שיהי' קל לקחת את הנייר, והרבי הבחין בזה ואמר לי לזרוק את הנייר), ומהם מגישים המצות לחדר התנור ששם גם מנקבים את המצות, נקיבת המצות הי' בקסמים דקים[4] של עץ כדי שהעיסה לא תגע במחכת, כמה בחורים ביחד הי' מנקבים כל מצה. על יד התנור הי' עומד בן הרבי, אדמו"ר זי"ע. אחרי אפיית המצות נתן הרבי להבחורים שעבדו, לכל אחד מצה אחת.

בדיקת חמץ

לבדיקת החמץ הי' הרבי קורא כמה בחורים לביתו ואמר לכל

---

3) הי' מוג טוב מאד ולילדים בכתה שלו לא הי' שום פחד ומורא ממנו, וכשהחזיק את המיירע הי' מתעסק בה בכל כחו. פעם אחת אמר לו הרבי: היית צריך להחזיק את המורא בחדר כמו שאותה מחזיק ה„מיירע" כאן.

4) הי' שם שק גדול עם קסמים דקים מתוקנים לנקיבת המצות, וגם ארגז שם השליכו את הקסמים שהשתמשו בהם.

אחד באיזה מקום לבדוק, אחרי שישמעו ממנו הברכה, כי היו צריכים לבדוק בחדר האוכל של הישיבה ובבית התה ועוד. החמץ שמצאו מסרו להרבי לשרפה – ר' אברהם ברוך פעווזנער שהי' אחד מהשלוחים לבדיקה, כשחזר להרבי אחרי הבדיקה אמר שלא מצא חמץ אמר לו הרבי שהמצוה היא לחפש.

מכירת חמץ

הרבי הי' מוכר את הסוסים שלו לנכרי (נוסף למכירת החמץ להרב), הי' הולך עם הנכרי בלויית המשרת שלו ועוד אחד לאורוות הסוסים, אני וכמה מהתלמידים כשראינו שהרבי בחצר רצנו אחריו, ושמעתי אז שהרבי אומר לנכרי „קופיש קוני"? (תקנה סוסים), והנה הרבי הבחין בנו ואמר לנו לחזור.

שריפת החמץ

שריפת החמץ הי' באולם הגדול של הישיבה באחד התנורים הקרוב להכניסה, (תנורי חורף הי' שם 4), את התנור בו שרף הרבי את החמץ התחילו להסיק בבוקר (כדי שיהי' מוכן תנור מלא גחלים לוחשות לשריפת החמץ).

אחרי שריפת החמץ ואמירת היהי רצון פנה הרבי אלינו ואמר: „אזוי וויא מען האט פארברענט דעם חמץ הגשמי, אזוי זאל מען פארברענען דעם חמץ הרוחני", (כשם ששרפו החמץ הגשמי כן ישרפו החמץ הרוחני). אח"כ אמר: אגעזונטן זומער, (קיץ בריא), והלך לביתו.

ביקור הרבי במטבח ובחדר האוכל

בליל א' של פסח אחרי תפילת ערבית בביהכנ"ס לפני שהרבי הלך לביתו, הלך לבית החומה של פסח, ששם הי' התלמידים אוכלים כל ימי הפסח, לראות איך ומה סדרו והכינו השלחנות והמאכלים ושאר הדברים.

פעם כשהרבי שאל את הממונים מה תהי' המנה הראשונה? הראו לו חבית חדשה מלאה צנון מרוסק ומתוקן בשומן אווזים. שאל הרבי בתמי', וויסט איר גארניט אז דער צמח צדק האט גיאסרט

רעטאַך פסח, אָן אַ טעם? (האם אינכם יודעים שהצ"צ אסר אכילת צנון בפסח, בלי טעם?), דבר זה הי' חידוש לכולם.

כשגרנו במוסקבא כמה שנים אחרי זה, סיפרתי מזה לאנ"ש, וכשר' יצחק מיכאל אלפירוביץ מסמורגון הי' ברוסטוב אצל הרבי שאל את הרבי בענין הצנון, אמר לו הרבי שני דברים (סדר הקדימה משני הדברים אינני זוכר), א) שאל אותו כמה חנויות הי' בסמורגון? וענה סכום מסוים, והרבי שוב שאל כמה גנבים היו שם? ענה לו חמשה, האם הי' שומרים את החנויות – שאל הרבי, ענה כן, האם שמרו את כל החנויות? ענה בטח, אמר הרבי הלא היו רק חמשה גנבים, אלא מפני שלא יודעים לאן ילכו הגנבים. ב) הרי כל אדם צריך לקבל על עצמו איזו מצוה שבה יהי' זהיר יותר, ואצלי זהו פסח.

כשהתמימים אפו שמורה שלהם (בבתי מאפי' שונים בעיר (היו מקבלים קמח שמורה משני מקומות, מעיר צ'שניק ומניחַיעבקע, והקמח דניחַיעבקע נחשב ליותר מהודר. מענין, שאלו שלקחו מניחַעבקע הי' מכשירים את התנור אחרי אפיית השמורה מקמח צ'שניק. הי' אופים קבוצות קבוצות)), הי' כל אחד תולה את חבילת השמורה שלו למעלה מפני העכברים ורושם עליו שמו, כשהרבי נכנס לשם הי' קורא את השמות.

אחרון של פסח

ביום אחרון של פסח הי' הרבי בא לאכול ביחד עם התמימים (החל משנת תרס"ו).

והסדר הי' שבאחד מן הבתי חומה ערכו שלחנות כמו ח כפול היינו ח בתוך ח, לרגלי הח הי' שלחן אחד קטן ומחוצה לו שלחן גדול, שני השלחנות האלו הי' פנויים כל ימי הפסח.

על השלחן הגדול עמדה, כל ימי הפסח, מנורה גדולה ויפה עשוי' מעץ מעשה ידיו של כ"ק מהר"ש נ"ע[5], ובאחרן של פסח הי'

---

5) כידוע שהרופאים ציוו על הרבי מהר"ש לעבד עבדה פיזית, והתלמד לפתח פתוחי עץ (טאקעריי), והי' לו מכונה כזאת לעבד. גם באולם הישיבה היתה תלוי' מנורה שהוא עשה.

בא כ"ק אדמו"ע ואורחיו ואוכלים על השלחן הגדול סעודת משיח. והשלחן הקטן הי' בשביל המנגנים.

אחורי הח הכפול לצד ראשון עמד שלחן אחד ארוך, עליו אכלו תלמידי החדרים שאכלו מצה לא שמורה כל ימי הפסח (חוץ מעריכת הסדר שהיו נותנים להם שמורה) והי' אופים אותם אחרי אפיית השמורה.

סדר ישיבת הבחורים סביב הח' הכפול הי' כך, סביב הח' החיצון ישבו משני צדי השלחן, וסביב הח הפנימי ישבו מצד האחד עם הפנים לצד שלחן הרבי.

על כל שלחן הי' ממונה חוץ להממונה הראשי, עבודת הממונה היתה לדאוג להכנת כל צרכי האוכל וגם להשגיח על הסדר בזמן האוכל.

אדמו"ר זי"ע שהי' אז מנהל פועל של הישיבה כתב בכתב ידו עשר תקנות, ומהם שהנני זוכר: לא לעשון בשעת האוכל, לא להחליף המקומות וכו', התקנות הללו היו תלויות על הקיר.

בליל הסדר היו מוכרים מי ישאל את הארבע קושיות, מי יסיים כל פסקא באמירת ההגדה, מי יפתח הפתח לאליהו הנביא ומי יברך ברכת המזון וכו' (הכסף מסרו לקופת בחורים).

ביום אחרון של פסח אחרי תפילת שחרית הלך הרבי לביתו, ואחרי כמה שעות בא הרבי לסעוד סעודת משיח ביחד עם התלמידים (אחרי שכולם התפללו תפילת המנחה), לפני שהרבי בא כולם כבר ישבו על מקומותיהם, אלו שידעו לשיר יפה הושיבום ליד שלחן הקטן שעמד ע"י שלחן הרבי.

כשהרבי בא, באו אתו גם כל אלה שסעדו על שלחנו כל ימי הפסח. הביאו לו מים ונטל ידיו (כל הסעודה הביאו לו מביתו), ואחרי ברכת המוציא תלה את השטריימל על הקיר ונשאר בכפה. (גם בסעודת שמחת תורה הי' נוהג כך).

הממונה הכריז: שלחן א' צד ימין לעשות קידוש. הכרזה שני': שלחן א' צד ימין ליטול ידים, וצד שמאל לעשות קידוש, וכן כל השלחנות לפי הסדר.

אחרי מנה הראשונה שרו ניגונים שונים.

כשהגישו להרבי מרק סלק (בארשט) לקח מצה ושבר לחתיכות לתוך המרק (למרות שכל ימי הפסח הי' נזהר מאד מאד משרוי', עד

כדי כך שכשהי׳ אוכל מרק הי׳ בולע מקודם את המצה ואח״כ את המרק וכל פעם שהוציא הכף מן הפה הי׳ מקנח אותה).

הרבי אמר למנהל הכספי ר׳ אליעזר קפלן שיתנו לבחורים ארבע כוסות על חשבונו. בתוך הסעודה הי׳ כמה דיבורים מהרבי ואינני זוכרם.

כאשר הרבי לבש את השטריימל ולקח את הגארטל (אבנט) לאמירת דא״ח, יצאו כולם ממקומותיהם ועמדו על הספסלים וכו׳ לשמוע המאמר. אחרי המאמר הכריזו שכולם ישבו על מקומותיהם והרבי ברך ברכת המזון והתפללו ערבית.

באמצע התפילה ראיתי שמוציאים כל השלחנות והספסלים החוצה (היות ואצלי זה הי׳ פסח הראשון בליובאַוויטש לא ידעתי פשר הדברים). אחרי תפילת מעריב אמר הרבי שהוא קונה רקוד (אמר איזה סכום לקופת בחורים), ומכבד את הממונים לרקוד, כולם התחילו לשיר והממונים יצאו במחול. אחרי שהממונים גמרו את הרקוד, קנה הרבי שוב רקוד וכבד את המלמדים שהיו שם, ועוד כמה פעמים קנה רקוד וככה... לאחרונה כבד ברקוד את כל התמימים והי׳ שמח.

אח״כ ליוו את הרבי לביתו בשירה וזמרה.

ל״ג בעומר

בל״ג בעמר אחרי תפילת שחרית היתה התוועדות קצרה, בבית הרבי בחדר האוכל, על השלחן הי׳ משקה וביצים קשות וקלופות. הרבי לקח ביצה עם המזלג ושם אותה בצלחת, וחתך אותה בסכין באורך לחצאין וכל חצי שוב חתך לשנים באורך. שרו כמה ניגונים ואמר מאמר חסידות.

חג השבועות

ביום שני דחג השבועות היתה התוועדות קצרה בביתו של הרבי. פעם אחת דיבר הרבי בענין קביעות היא״צ של הבעש״ט ואמר: הי׳ ספיקות בדבר, אם יום ראשון או יום שני, ונתברר שנסתלק ביום ראשון. בין המסובים הי׳ הרה״ח ר׳ לוי יצחק ז״ל שניאורסון (אביו של כ״ק אדמו״ר שליט״א) ושאל, הרי לפי הדין מי שנפטר ביו״ט ראשון יתעסקו בו עממין, איך זה יתכן שגוף קדוש

כהבעש"ט יתעסקו בו עממין? וענה אדמו"ע הגוף של הבעש"ט לא הי' צריך התעסקות.

נסיעת הרבי לנאות דשא

המקומות שהרבי הי' נוסע בקיץ לנאות דשא (דאַטשע) היו שונים. בשנים האחרונות הי' נוסע לזאַלשע, בערך כשלשים קילומטר מליובאַוויטש, הנסיעה מליובאַוויטש לזאַלשע היתה בעגלה, כשנסע לקח אתו, חוץ משאר החפצים, את הכתבי יד שהי' לו בשני ארגזים, וכשהעגלון הטעין אותם על העגלה הי' הרבי עומד כל הזמן בחצר ומשגיח. לכבוד הרבי יצאו כל התלמידים והרמ"ים וכו' (וכן כל פעם שהי' נוסע לחו"ל יצאו כולם ללוותו, וכן יצאו לפגוש אותו כשהי' חוזר מחו"ל). פעם אחת קרה כשהרבי עמד, עמדו לידו ר' משה רוזנבלום ז"ל ועוד כמה, נגש הרבי לעגלון חדיבר אתו משהו וחזר ואמר לעומדים על ידו נתחדש לי עכשיו ענין חדש, הבחנתי שאחרי שהטעין העגלון את המשא על העגלה חלץ אופן מן העגלה כדי לשים שמה משחה והי' צריך להרים את העגלה בכתפו, שאלתי אותו למה לא עשה זה לפני שהטעין את המשא והי' לו יותר קל? ענה לי „אַז עס איז שווער האַלט זיך לענגער" (כשיותר כבד מחזיק יותר זמן)[1].

הה"צ ר' משה בצלאל הי"ד אחיו של האדמו"ר מגור, הי' מהפליטים דמלחמת העולם הראשונה, וגר בוויטעבסק, ובקיץ הי' ג"כ בנאות דשא בזאַלשע והי' נכנס לאדמו"ע לפרקים קרובים, וסיפר להרבי שיש ת"י ספר „ירח יקר" כ"י פירוש על הזהר, והרבי ביקש ממנו שיתן לו כדי להעתיקו, ונתן לו, ואדמו"ע שכר את ר' זלמן אידל ע"ה זיסלין וישב בזאַלשע עד שהעתיקו.

יחידות

אדמו"ע הי' מקבל ליחידות בליובאַוויטש שלש פעמים בשבוע, יום ראשון, שלישי, וחמישי בערב, בשעת היחידות היו דולקות על שלחנו שתי נרות גם ביום. (זה הי' רק בליובאַוויטש). בקיץ בהיותו בנאות דשא הי' מקבל ליחידות רק ביום שני אחרי הצהרים, בכל יום שני כשהגיעה הרכבת לתחנת זאַלשע הי' יורדים ממנה כמה עשרות אנשים שבאו ליחידות.

המשרת שהי' מכניס ליחידות הי' נחמן מאריאשין מחסידי הרבי מהר"ש נ"ע. ר' ישראל נחמן הכהן מאריאשין הי' מהילדים אשר נחטפו ע"מ להכניסם בחיל הקנטוניסטים, ונפדה ע"י חברת „תחיית המתים" (ראה התמים ח"ו ע' ט, צ"ג) כשנכנס ליחידות אל הצ"צ שלחהו אל הרה"צ ר"ה מפאריטש והי' מהיושבים אצלו במשך שמונה עשר שנה לערך, עסק במלמדות, אדמו"ר מהר"ש נ"ע הי' מקרבו והי' יוצא ונכנס בבית הרב. למדן – לפי ערך – בנגלה וגם בתורת החסידות, טוב לב אף שהי' קפדן, בסוף ימיו הי' מהגבאים המכניסים ליחידות אצל כ"ק אדנ"ע, אדנ"ע לא רצה להשתמש בו בעניני שירות, אף שהי' אומר לו „דו" ומרגלא בפיו: נחמן איז אַ ווייַלער יונגערמאַן. משכורתו היתה חמש רובל לשבוע, וכל מה שהיו האורחים נותנים לו הי' הוא נותן לקופה מיוחדת שהיתה אצל אדנ"ע, נפטר בשנת תרע"ד.

נשים לא הי' הרבי מקבל[1] – גם – להבדיל – גויים היו באים

---

1) כשהייתי בן שמונה (נדנו אז בווארשא), גם זכורני, עלה בדעת אבי לשלוח אותי לליובאַוויטש. מקודם למדתי אצל מלמד מזעמבין. בשם ראובן לייב ז"ל, אחי למדו גם הבנים של ר' מענדל גורביץ (בן החסיד ר' יחיק ז"ל), מרדכי ז"ל, ריבלח"ט ר' זלמן (המתגורר כעת בקנדה), והבנים של ר' דב משה ז"ל שמוטקין מדוקשיץ, מנדל ואברהם הי"ד, אחיהם הגדול יוסף הי' גר בראשק לציון. כשנפרתי ללמד בחדר הזה והייתי אז בן שמונה, עלה בדעת אבא לשלח אותי לליובאַוויטש. כרם אמא שלי התנגדה לזה, ואבי ז"ל ריבר הרבה איתה ואמר לה שהיא תסע אתי לשם ותסדר אותי שמה במקום טוב כדי שלא תראג. סוף סוף נתפתתה ונסעה אתי לליובאַוויטש, ושכרה בשבילי מקום ללון ולאכול בבית טוב (אצל ר' משה סופר. שאשתו היתה בעלת בית טובה ואשה הגונה). אמא נכנסה

לפעמים ליחידות[2].

פעם אחת באה לליובאוויטש נכרית עשירה ונכנסה לחצר הרבי וספרה איך שהי' לה עסק מסחרי עם יהודי אחד, ולפי דברי' רמה אותה היהודי, והוא מכחיש זה, ואין לה שום הוכחות. מכירים שלה מהיהודים יעצו לה שתפנה להרבי מליובאוויטש, והרבי בחדאי ישפיע על היהודי, שרמה אותה לפי דברי', ובגלל זה באה, אמרו לה שהרבי לא מקבל נשים אבל הם יספרו להרבי את ענינה. באותו זמן הי' בליובאוויטש הרה"ח ר' משה מדייעבסקי ז"ל (רב דעיר חרול) והי' איש חכם, ואמר הרבי שהנכרית תפנה להרב ר' משה הנ"ל והוא יסדר ענינה, והרבי הוסיף אולי בעלה מאנשי המלוכה ויכול לצאת מזה אי נעימות. לבסוף נודע שבאמת בעלה הי' מגדולי המלכות, ר' משה הנ"ל סדר ענינה, ונסעה מליובאוויטש שבעת רצון.

ר' משה הי' איש חכם ביותר ויש ריבוי מכתבים מכ"ק הרש"ב וכן מהריי"צ אליו והנני להביא אחד מהם – שנדפס ז"ע – ואת תרגומו בלה"ק.

להרבנית מרת שטערנא שרה נ"ע וספרה לה מה היא עושה כאן, הרבנית התפלאה ואמרה ילד כ"כ קטן יעזוב את ביתו, האם עשית זה בהסכמת בעליך? ענתה אמא להרבנית אני עשיתי זה בפקודת בעלי ואינני יודעת אם הוא שאל את הרבי, אמרה הרבנית אני מיעצת לך לשאול את בעלי. מכיון שהרבי לא הי' מכניס נשים ליחידות, הלכה אמא לר' שמואל הכותב (שמלאכתו היתה לכתוב פתקאות – למי שצריך – להרבי) וכתב מה שהיא אמרה לו. המשרת ר' נחמן הכניס אותי עם הפתקא להרבי. אחרי שהרבי קרא את הפתק (מה שהי' כתוב בפתק לא ידעתי) התחיל לשאול אותי מה אני לומד? השבתי גמרא גיטין. הרבי רצה לבחון אותי ואמר למשרת שיביא גמרא, אבל המשרת התחמק, בתירוצים שונים ולא הביא. והרבי המשיך לשאול אותי אם לומד אני רק ביום או גם בלילה, אם אני ישן עם טלית קטן ועם כפה, ועוד דברים שאני לא זוכר, ולבסוף שאל אותי האם אתה רוצה להשאר כאן? עניתי לו כן, ושאל האם לא תתנגע לאמא. התחלתי לבכות, או הוא אמר למשרת שיגיד לאמי שתקח אותי הביתה, והוא יכתוב מכתב לאבא. המכתב של הרבי לאמא ראיתי אח"כ וקראתי אותו הרבה פעמים, בו הי' כתוב ככה, בנך הוא תינוק שעדיין צריך לאמו, ובעוד שנתיים אם ח"ו עוד לא יבא משיח צדקינו – להביא אותו הנה.

2) פעם בא גוי אחד להרבי והתאונן שבניו מתים כשהם קטנים. שאל אותו כמה קורות יש בתקרת ביתך (שעליהם התקרה עשוי'), האם הם וועגים או לא, וענה הגוי לא וועגים, אמר לו הרבי להוסיף אחת או לגרוע אחת כדי שיהיו וועגים. (אצל יהודי צריך להיות דוקא לא וועגים ואצל גוי דוקא וועגים).

ב"ה, ד' כ"ה טבת רפ"ה
מאסקווא

...ר' משה שי' מאדיעווסקי (דער רב פון חאראל) זאגט אז חסידות איז גיבוייט אויף דוקא, דוקא אזיי און ניט אנדערש.

— ציטאטין פון חסידעשע ענינים —

א) דער אויבערשטער האט דאך גיקאנט בעשאפין א רוחניותדיקע וועלט, ניט אזא גשמיותדיקע, נאר דער אויבערשטער האט בעשאפון דוקא א גשמיותדיקע וועלט.

ב) דער אייבערשטער האט גיקאנט געבין דיא תורה און דיא מצות מלאכים, נאר דער אייבערשטער האט דוקא גיגעבין תורה ומצות מענטשין.

ג) דער אייבערשטער האט גיקאנט אויף הייבין אלע אידין אייפין הימעל און דארטין זיי געבין דיא תורה און מצות, נאר דער אייבערשטער האט דוקא גיגעבין דיא תורה און מצות אויף דער גשמיותדיקער וועלט.

ד) דער איבערשטער האט גיקאנט מאכין, אז א מענטש זאל

ב"ה, ד' כ"ה טבת רפ"ה
מאסקווא

...ר' משה שי' מודיעבסקי (הרב דחורול) אומר שחסידות בנוי' על דוקא, דוקא כך ולא אחרת.

— מצוטט מענינים חסידיים —

א) הלא השי"ת יכול הי' לברוא עולם רוחני, ולא גשמי כזה, אבל השי"ת ברא דוקא עולם גשמי.

ב) השי"ת יכול הי' לתת התורה והמצות למלאכים אבל השי"ת רצה דוקא לתת אותם לבני אדם.

ג) השי"ת יכול הי' להעלות את היהודים לשמים ושם לתת להם את התורה והמצות, אבל הוא ית' רצה לתת דוקא את התורה ומצות בעולם הגשמי.

ד) השי"ת יכול הי' לעשות שלא יהי' לבנ"א יצר הרע, ובפרט

ניט האָבין קיין יצר הרע, און פרט אַ איד, נאָר דער אייבערשטער האָט גימאַכט אַז דער מענטש זאָל דוקא האָבין אַ יצר הרע (און אויך ועל אייך אוייסזאָגין אַ סוד, אַז דיא גמרא זאָגט כל הגדול מחבירו יצרו גדול, דער ואָס איז גרעסער האָט אַ גרעסערין יצר הרע).

ה) דער אייבערשטער האָט גיקאָנט מאַכין אַז אַלע זאָהלין ליב האָבין אידען, נאָר דער אייבערשטער האָט גימאַכט דוקא אַז אַלע פעלקער זאָהלין פאיינט האָבין אידין. (דיא באַרג אייך ואָסערער דער אייבערשטער האָט גיגעבין דיא תורה הייסט סיני זאָגט דיא גמרא סיני איז שנאה (פאיינדשאָפט) ואיילע אידין האָבין אזא שיינע ריין קלוגע תורה דערפאר האָט מען זיי פאיינט).

ו) דער אייבערשטער האָט גיקאָנט מאַכין אַז אַלע אידין זאָהלין זאיין חסידים, נאָר דער אייבערשטער האָט גימאַכט דוקא אַז פריער איז גיוען מתנגדים, און נאָכדעם זאיינען פון זיי דיא בעסטע גיואָרין חסידים.

ז) דער אייבערשטער האָט גיקאָנט מאַכין אַז אַלע חסידים זאָהלין האָבין גוטע קעפ מיט גוטע הע[ר]צער, נאָר דער אייבערשטער האָט גימאַכט דוקא אַז אַלע חסידים האָבין גיויינליכע קעפ און גאָר גיויינליכע זיטטין.

ליהודים, והוא עשה דוקא יצר הרע (ואגלה סוד, שהרי הגמרא אומרת כל הגדול מחבירו יצרו גדול) מי שגדול יצרו יותר גדול.

ה) השי"ת יכל לעשות שכולם יאהבו את היהדים והוא עשה דוקא שכל העמים ישנאו אותנו (ההר שעלי' ניתנה התורה נקראת סיני ואמחז"ל סיני מלשון שנאה, מפני שיש ליהדים תורה יפה וברה וחכמה ע"כ יש לשנוא אותם.

ו) השי"ת יכל לעשות שכל היהדים יהיו חסידים והוא ית' עשה דוקא שמקודם נבראו מתנגדים ורק את"כ הטובים שבהם נהפכו לחסידים.

ז) השי"ת יכל לברוא שלכל החסידים יהיו כשרונות נעלים ראש טוב ולב טוב, והוא ית' עשה דוקא שלכל החסידים יש כשרונות רגילת.

ח) דער אייבערשטער האָט גיקאָנט מאכין אז אלע חסידים זאָהלין האָבין חסידעשע פרומע קינדער. נאָר דער אייבערשטער האָט גימאכט דוקא אז אין אלע חסידעשע קינדערשע קעפ דרימעלט זעך אמין צואמישענעש. זיי וייסין אליין ניט ואָס זיא ויהלין.

און אזוי איז פראָן גאָר אסך דוקא׳ס, דוקא אזיי און ניט אנדערש.

די גאנצע זאך באשטייט נאָר אין דוקא
דוקא בעשעפין א גשמיותדיקע וועלט,
דוקא גיגעבין תורה ומצות מענטשין און ניט מלאכים,
דוקא גיגעבין תורה ומצות אויף דער ערד,
דוקא זאָל דער מענטש האָבין א יצר הרע,
דוקא זאָל מען אידין פאיינט האָבין,
דוקא זאָל גיבאָרין ווערין א מתנגד פריער,
דוקא זאָל מען האָבין פריער אפראָסטע קאָפ וכו׳,

דוקא זאָלין זיי דיא קינדער פריער טומלען זיך און נאָכדעם שטעלין זיך אויף א גיזונטער וועג.

דיא אללע דוקא׳ס און נאָך צענדליגער טויזנדער צוא זיי, וענדין זיך אן 1 דוקא. אז מיא זאָל דוקא ועלין דעם אמת יעמולט

ח) הוא ית׳ יכל לברוא שלכל החסידים יהיו ילדים חסידישע ובעלי אמונה, אבל הוא ית׳ רצה דוקא שלילדיהם יש בלבולים ואי שקט בחפץ רצונם.

וכך יש המון דוקות, כך ולא אחרת, כל הבריאה בנוי׳ על דוקא.

דוקא נברא עולם גשמי,
דוקא נתנו תורה ומצות לבני אדם ולא למלאכים,
דוקא נתנו התורה ומצות על הארץ,
דוקא נברא אדם עם יצר הרע,
דוקא נברא מתנגד תחילה,
דוקא נבראו החסידים עם כשרונות פשוטים תחילה,
דוקא שילדי החסידים יהיו מבולבלים עד הגיעם לבסיס איתן.

כל הדוקות הללו ועד עשרות אלפים כמוהם תלוים בדוקא

איז אַ חסידעשער קינד אפילו מיט אַ פראָסטער קאָפּ, און ווערט גיבאָרין אַ מתנגד, און אַ איד ואָס אלע האָבין אים פאיינט, מיט אַ יצר הרע, אויף דער ערד, ניט קיין מלאך אין אַ גשמיותדיקער ועלט, ועט קאָנען אוויס ארבעטן זאיין פראָסטע קאָפּ, און אוויסבעסערין זאיינע פראָסטע גראָבע זיטין, און יעמולט ועט ער ווערן פון אַ מתנגד אַ חסיד, און אַללע פעלקער ועלין מודה זאיין אַז אַ אידין מוזין ליבין, און דער יצר הרע ועט אייך ווערין אַ יצר טוב און דיא גשמיותדיקע ועלט ועט אַן הייבן לייכטן ריין קלאָר ויא דער הימיל דאָן ועלין מלאכים פאָרשטיין אַז נשמות זאיינען העכער.

אחד, שירצו דוקא את האמת ואז גם הילדים מעוטי הכשרונות, שנולדים מתנגדים, ויהודי שכולם שונאים אותו, ויש לו יצר הרע, והוא על הארץ, ולא מלאך ובעולם גשמי, יוכל לעבד את כשרונותיו ומדותיו הטבעים, ואז יהי׳ ממתנגד חסיד, וכל העמים יחדו שצריך לאהוב יהדי, והיצר הרע יהפך ליצר טוב, ועולם הגשמי יתחיל להאיר ברור כמו השמים אז יבינו המלאכים שהנשמות גבוהות יותר.

ר׳ אליעזר משה מדייבסקי

בין הבחורים היו כאלו שהיו נכנסים לרבי ליחידות רוחנית, והמשרת הי' דוחה אותם מפעם לפעם מחמת ריבוי האורחים. פעם אחת אחרי שקיבל הרבי ליחידות הרבה אנשים, הכניס בחור אחד, הי' שם אחד מהגבירים והקפיד על המשרת שלא מרחם על הרבי, שאחרי יחידות ארוכה כזאת הכניס בחור, ולא התאפק העשיר ודיבר בנוגע לזה עם הרבי שהי' לו לדחות את הבחור לפעם אחרת, ענה לו הרבי: – כשבחור נכנס ליחידות רוחנית זאת היא המנוחה שלי.

האהל

בסוף רחוב ברום הי' דרך לבית החיים.

הכניסה לאהל היתה דרך בית כנסת שהי' בנוי לידו, בצפונו הי' דלת שבה נכנסים לאהל. (נהוג שקודם כניסה לאהל דופקים בדלת). באהל מונח קרש לסימן שעד כאן מותר לכהנים להכנס.

אחרי הקרש בריחוק מקום קצת הי' הציון הראשון של כ"ק אדמו"ר הצ"צ נ"ע. הציון השני הוא של כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע, ראשיהם הק' מונחים לצד מערב, ובצד ראשיהם לצד הקיר עומד אצל כל ציון אבן שיש נסמך על הקיר שעליהם חרות שמו הקדוש.

בריחוק מקום יש עוד ציונים, אחד מהם הילד הצדיק אברהם סענדער, בן כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע, ועוד.

כ"ק אדמו"ר הצ"צ נ"ע כותב לבנו כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע: הילד הצדיק אברהם סענדער – נשמתו היתה של אדמו"ר הזקן. כשהילד אברהם סענדער הי' בגיל ארבע למד אתו הצ"צ משניות והי' מדייק במשנה כל מה שכתוב בגמרא. הי' תמים גדול לגמרי, לא הבין מה זה לשחק, תמיד הוא עסוק בתורה ותפילה. בעת הסתלקותו נוכחו הרבי הצ"צ, אביו ואחיו, ראו ממנו דברים נפלאים.

---

3) בשם הגדולים מהחיד"א כתוב שראה בספרי' של פריז את הש"ס של ר' שמשון משנץ (אחד מבעלי התוספות) שכתב בכתב ידו, ובערך בשנת ע"ג-ע"ד עשו ממנו פוטו. בישיבה נודע שגם הרבי קבל ש"ס כזה. כשהרבי הי' בדאטשע בקשתי את ר' מענדל המשרת שירשה לי להכנס לחדר הספרים לראות את הש"ס. הש"ס הי' בשני כרכים יותר רחב ויותר ארוך מש"ס דווילנא, המשניות היו כתובות בכתב אשורי באותיות גדולות, ומסביב הגמרא באותיות קטנות בכתב אחר דומה לכתב רש"י אבל לא כרש"י. התחלתי לדפדף ולחפש, פתאום נכנס מענדל המשרת ואמר שהרבי בא מהדאטשע ונסע לאהל ותיכף יבא, והלכתי משם.

הי' בישוב הדעת גם בעת הסתלקותו, לפלא גדול הי' לכולם מוחין דגדלות שלו. ביום הסתלקותו אמר: הילד שאדמו"ר הזקן קורא לו שיבוא אליו, ובקש שילבישו אותו בגדי שבת, התפלל מנחה בשמחה ואחרי עלינו אמר שמע ישראל ויצאה נשמתו באמירת ה' אחד.

(כל זה כתוב בספר השיחות קייץ ת"ש עמוד 99־100).

באהל הי' מקום שהיו מדליקים לומפין לכבוד נשמותיהם הקדושים. הרבי הי' מבקר באהל בזמנים לא קבועים, לפעמים אפילו לפנות בקר. גם בהיותו בהאַדיטש הי' רבי נוסע לפעמים לבקר באהל[4]. כל האורחים שבאו להרבי היו מבקרים באהל, וכן כל התלמידים כשהי' להם איזה ענין היו הולכים לשם.

ובפרט בערב ר"ה שהי' מלא מבני הישיבה ומכל האורחים שבאו. אבל כשהרבי הי' מגיע לאהל היו כולם יוצאים ונשאר לבד.

ביו"ד שבט תרע"ד נסתלקה הרבנית מרת רבקה נ"ע, ואדנ"ע – בנה – הי' אז בחו"ל, וארשום מה שזכור לי:

לפני שנחלתה הרבנית, הי' זה ביום הקריאה (יום ה' או ר"ח שחל אז ביום ד') והי' מנין מתפללים בחדר שני שבזאל הגדול.

ובעת הגבהת הס"ת, נפלה הס"ת לארץ ל"ע ול"ע, וכולם התענו אז.

בימים הסמוכים לזה נשמע שהרבנית חולה, התחילו באמירת תהלים בזאל, ההתחלה אחרי חצות לילה וכך גמרו כל התהלים, כן עשו כמה ימים, וביום ו' עש"ק יו"ד שבט נסתלקה, זי"ע.

אדמו"ר הריי"צ הי' מסופק ובמבוכה האם להניחה באהל של הנשים הרבניות הצדקניות (מהרבנית שטערנא – אשת אדמוה"ז, אשתו של אדה"א וכו') או ליד בעלה אדמו"ר מוהר"ש זי"ע. בסוף הניחו אותה בקרבת האהל לצד ראשיהם של כ"ק הצ"צ והמוהר"ש מחוץ לקיר האוהל, וסיפרו אז שהשיבו בי"ד והתנאו שבאם אביו כ"ק אדנ"ע ירצה לשנות מקום מנוחתה יעשה זאת.

---

4) ידוע שהרבנית רבקה נ"ע היתה אצל אדמו"ר מהר"ש זיווג שני, וידוע שהי' צעיר מאד בעת הסתלקותו. אחרי זמן סיפרה הרבנית רבקה למוסיא בתו של הרד"ץ ז"ל חן. שכשהיתה צעירה מאד היו מדברים במשפחה ששמואל (הרבי מהר"ש) יקח את רבקה בת דודתו, וכשנשא את בתו של אחיו אדמו"ר ר' חיים שניאור זלמן נ"ע, בכתה הרבה מאד. אח"כ בזיווג שני נשא אותה. והתאוננה לפני אותה האשה. ואמרה שחושבת שהסתלקותו של בעלה אדמו"ר מהר"ש בגיל צעיר כזה, הוא בגלל שבכתה או יותר מדאי. ומשום זה לא זכתה לחיות אתו הרבה זמן.

בלוי' השתתפו כל תושבי העיר וכל הישיבה. הי' זה זמן של שלגים, וכשהלך כ"ק הריי"צ נכדה להלוי' נאבד לו קאלאש – עדדל, מרוב השלגים, ובכלל הי' שבור ורצוץ ביותר, וראינו שאין לו כח לעמוד וכך תמכנו בו אני ויצחק ראסקין (מגזאצק) וכל העת דיבר כאלו אל עצמו, ובין היתר אמר: נלקחה עטרת המשפחה, ואח"כ אמר: אַ אורח אויף שבת אין גן עדן. ואמר: מען גייט דאך בדרך כלל אויפן אהל זאָל מען צו איר אויך גיין, זי האָט דאָך אלעמען געקענט", (הרי בד"כ הולכים אל האהל שילכו גם אלי', הלא היא הכירה[6] את כולם).

זכורני שעם פרוץ מלחמת העולם (הראשונה) אב תרע"ד הי' מנהג קבוע שאדנ"ע הי' שולח מנין בחורים עם המשגיח ר' שילם קוראטין בראשם אל האהלים בליובאוויטש, וממש בכל יום היו הולכים לשם – בין הבחורים היו מתחלפים והי' סדר בזה – וציוה לנו ר' שילם שאת הפ"נ יקרא בכל פעם על האהל ויחזור אותו (ולא כמו שנוהגים לקרא פ"נ ואח"כ קורעים אותו ותוחבים בעפר שעל הקברים (כן ראיתי גם כ"ק אדמו"ר הריי"צ עשה כן על אהל אביו הק' ברוסטוב קרע את הפ"נ – לאחר קריאתו – לקרעים קטנים ותחב את הקרעים במקומות שונים בעפר שעל הקבר, ובודאי גם מקום הנחת הקרעים הי' מדויק) אבל הפעם ציוה ליקח את הפ"נ בחזרה ולא לקרעו) כן הי' בכל יום – משך הזמן שהלכו – וכשהי' התור שלי בקשתי רשות מר' שילם ע"ה והרשה לי להעתיק את נוסח הפ"נ, וזלה"ק אות באות:

„אנא לעורר ר"ר ממקוה"ר והחסדים האמיתים ע"ד מכניסי הרחמים כמ"ש בחשו' מהרי"ב ז"ל עבור אחינו בנ"י הנתונים בצרה ר"ל כי זה כמה חדשים אשר התפרצה מלחמה בין ארצינו מלכות רוסי' ובין מלכות אשכנז ועסטריך ומלכות ישמעאל ורבים מאחינו נהרגו במלחמה, והמלחמה היא כבידה וחזקה מאד, והרבה מאד מאחב"י נמצאים במערכות המלחמה (מהם הרבה אבות משפחות) ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע, אנא אור ישראל בקש נא רחמים

---

5) המשפיע ר' גרונם הי' מסופק בדברי אדמונ"ע שאמר „הכירה את כולם", אם הכוונה שהכירה כל הבחורים, או הכירה את השוכנים באהל הצ"צ והמהר"ש נ"ע, ולבסוף אמר ששניהם אמת.

בעד קהל עדת ישראל הנמצאים במקומות המלחמה שיגן השי"ת עליהם ויצילם מחרב והרג ומכל אויב ואורב, ובכל אשר יפנו יצליחו וישיבם לביתם בריאים ושלמים ויתן השי"ת בלב המלכים שישלימו ביניהם ותהי' הארץ שקטה מהמהומה הגדולה והנוראה ויתן בלב המלך ויועציו עלינו לטובה, ונזכה לביאת ג"צ בב"א".

הישיבה

לפני שאני מתחיל לכתוב על הישיבה, הנני להביא דברי אדמו"ר זי"ע מספר הזכרונות חלק שני, מה שענה המהר"ל מפראג לארכידוכוס:

הישיבה – בית למוד לצעירים – היא „אם כל החי בישראל", אבותינו אברהם יצחק ויעקב החזיקו בתי לימוד ללמד את בני דעת לפרסם את הבורא עולם, וברדת יעקב אבינו למצרים שלח את בני יהודה להכין לו בית לימוד לרבים מבני משפחתו, ומי שרצה להקשיב לקחו בשיעורי הלימודים. משה רבינו יסד ישיבה שבה למד הוא, אהרן אחיו ובניהם, יהושע והזקנים.

בכל דור ודור הנה מבלי התחשב עם מצב הכלכלי השתדלו היהודים לשמור את התקנה שנתקנה כאלף שש מאות וחמישים שנה מלפנים, אשר בכל עדה קיבוץ וישוב מבני ישראל, יהי' חדר של לימוד עם מורה מומחה לילדים מבני חמש ומעלה, נוסף על הישיבות בשביל בחורים ואברכים.

החדרים והישיבות הם המה שהגינו על האמונה והדת, והם המה שהעמידו ומעמידים אנשים בעלי מדע ויושר לומדי תורה ושומרי מצוה במסירות נפש.

מכתב מכ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע לאנ"ש ע"ד ישיבת תומכי תמימים (לערך תר"ס)

נודה לה' על כל הטוב אשר גמלנו ובחסדו חסד עליון נתן לנו לב לדעת ועינים לראות ולהסתכל את כל הנעשה עם צעירי אחינו החפצים והעוסקים בלימוד התורה.

והנה ראה ראינו שיש כמה בחורי חמד אשר חננם אלקים בדעה והשכל ועוסקים בתורה במקומם או גולים למקום קיבוץ

נערים רבים הלומדים. אך עם כל זה הרבה מהם ואפשר רובם אין למודם נעשה על טהרת הקדש, אדרבה מהול ומעורב במעט או בהרבה תערובות רע ר״ל עד אשר נראה וניכר היטב העפרורית והעכרירות גם בתורתם וכל שכן בתפילתם, וממילא מעשיהם והנהגותיהם ניכרים ונגלים מתוך מחשבתם ודעותיהם הפנימי, כו׳.

והוא מעת אשר פשטה הנגע המהלכת בלימודיות וקריאת ספרי החיצונים אשר מצאו קן להם בכל מקום ומקום וגם במקום אכסניא של תורה מכניסים צרתה בביתה (אם ע״י הלומדים בעצמם או ע״י מסיתים מחוצה להם).

ולדאבון לבנו הנה הרבה בחורים העוסקים בתורה אשר הביטו אל היכלות הטומאה ועיניהם ראו כל דבר זר ומוזר המושכים את הלב טפש ונכנס הארס והרעל בנפשם ר״ל.

ומקום קיבוץ נערים רבים נעשה עי״ז לקבוץ אשר הפזור הי׳ הנאה להם והנאה לעולם כי בקיבוצם ואסיפתם יחד איש את רעהו יעזורו ונעשים מקולקלים ונשחתים כ״כ עד אשר גם תורתם נהפך ר״ל לארס בקרבם ולא לסם חיים, כאשר עיננו רואות אשר רבתה המכשלה הואת בזמן הזה, ה״י.

וגם מהם תצא הוראה לרבנים שמהם נעשו מורי הוראה אשר רבים חללים הפילו ר״ל, כאשר עיננו רואות רבים מהרבנים החדשים שמקרוב באו אשר משחתם בם ומחבלים ומשחיתים כרם ישראל, ה״י.

וכל אשר יראת ה׳ נגע בלבו ונותן עין לראות את כל הנעשה עתה בעולם הרבנים ידאב ויכאב לבו מאד וטועם טעם מרירות. מרירות אמיתי בנפשו ובאנחה היוצאת ממעמקי לבבו ושובת כל גופו ונפשו יאמר אוי מה הי׳ לנו, אלה המה הרבנים רועי ישראל עם ה׳ המוליכים ומביאים את צאן עדתם למקום מרעה רע, ולהנהיג וליסד בהם דברים רעים, וביחד בהנוגע לחינוך הילדים להשחית נפשם ר״ל מנעוריהם וילדותם, ומהם רבנים אשר לגדולים יחשבו ושרביטם מגיע בעוד כמה וכמה עיירות.

ואוי לעינים הרואות המכינים עצמם להיות מורי הוראה והמה משחיתי זקן ולועגים על דברי חז״ל וכ״ש דברי הזהר וספרי הקבלה שמים לאל.

ובדברי הפוסקים הראשונים והאחרונים ישימו תהלה, וכחה

דהתירא עדיף להם והם המה מתעתדים להיות רבנים ומורי הוראה בישראל אשר בגללם הדורות הולכים הלוך וחסור, ה' יודע מה יהי' אחריתם.

כללא דמילתא הכל הולך אחר המעמיד והוא יסוד החינוך בשרשה טובה בתחילת לימודם בעודם באיבה להשגיח בעינא פקיחא על כל פרטי מעשיהם של התלמידים מה הם עושים ובמה עוסקים אם אינם שמים עיונם בדברים הזרים כו' ולהשריש בלבם שרשי האמונה והיראה ולהראותם לדעת חכמת התורה שהיא חכמתו ורצונו ית' ויקבע כל זה בלבם כיתד חזק בל תמוט, ועל יסוד הזה יהי' הבנין בנינו של עולם בנין עדי עד בעזהי"ת.

ואף גם אלה אשר טעמו במקצת מהסם המות ר"ל בראשיתם עד שלא נכנס הארס בעומק נפשם בנקל בעהשי"ת לפעול עליהם להקיא את הסם המות ר"ל ע"י השגחה טובה עליהם כנ"ל.

לא כן מהעדר השגחה יוצא ר"ל העגל ר"ל אשר נעשה אח"כ לשור נגח ומנגח ימה וצפונה כל הקרוב אל משכן ה' להדיחו ח"ו מכרם אלקי ישראל.

ובהשימנו אל לבנו את כל הדברים האלה אמרנו להציע אל החרדים בעם אשר הענין נוגע אל לבם ליסד מקום אשר ילמדו שם הבחורים החפצים ללמד ויתעסקו בגפ"ת בשקידה. אמנם עם זה תהי' עליהם השגחה טובה להשריש בלבם שרשי האמונה והיראה ולהאיר עיניהם באור הדעת לדעת את ה' ומה ה' דורש מאתם לעבד את ה' וללכת בדרכיו, ואור התורה והמצוה והעבודה יאיר בקרבם להיות זוכים ומזכים את הרבים.

וזה כשלשה שנים אשר הצענו הדבר לפני נדיבי אנ"ש היראים והחרדים וקבלו את המפעל הגדול הזה באהבה וחיבה יתירה, והזילו מכספם איש כפי נדבת לבו הטוב, ונאספו כמה בחורים מופלגי תורה, וקבענו להם מקום המוכשר לזה, והעמדנו עליהם מורה ומשגיח להדריכם בדרך הטוב והישר על פי האמור לעיל.

ומעמקי לבבנו נודה לה' אשר הי' בעזרנו, ופועל ידינו ירצה ה' וראינו ברכה ת"ל במעשה ידינו, והבחורים הנאספים עוסקים בתורה ועבודת ה' בלב זו תפילה באהבה וביראה, ומיום ליום מתחזקים בעבודת מלאכתם מלאכת שמים בתורה ועבדה, וכל רואיהם יכירו אשר המה זרע ברך ה'.

כל לב ונפש ישמח ויתענג לראות בחורי חמד אלה עוסקים בשקידה עצומה בגפ"ת, ויראת ה' על פניהם, והשי"ת יחזק לבבם שילכו הלוך וגדול מעלה מעלה בתורה ועבודה ויזכו את הרבים.

אחרי אשר יסדנו את המפעל הזה, ונשמע הדבר בין החיים ראינו כי לא אלמן ישראל מבחורים הלומדים והחפצים לעסוק בתורה ולחסות בצל מקום משומר, ונאספו אלינו הרבה בבקשתם לקבלם בישיבתנו וחסנו על נפשם לבלי לדחותם ח"ו, וקבלנו אותם אשר מצאנו שההשגחה וההתעסקות עמהם תפעול עליהם לטוב, וראוים המה לקבל ציץ טוב בנפשם, ובין כה נאספו הרבה בחורים ת"ל מיום ליום ויתאספו עוד, וממילא לא יספיק עתה נדבת המיסדים לכלכל את ההוצאה הגדולה הדרוש עתה, ומה גם אשר נתקבלו גם איזה אברכים מופלגים ויקרי ערך, (הראוים בקרוב אי"ה להיות מורי הוראה) אשר נותנים גם על הוצאת ביתם לבד פרנסת עצמם.

ולזאת באנו עם הספר לעורר נדיבי אחינו אשר רוח ה' נוססה בקרבם ויקרה ביניהם עסק התורה והעבודה להיות עושים ומעשים רבה ורמה כזו, ויהי' מתמכין דאורייתא ברוח נדיבה איש איש כברכתו אשר ברכו ה' למען נוכל לנהל את העסק הזה הנוגע לאחינו בני ישראל בחיי נפשם ממש, כמבואר הכל באר היטב, ובגלל הדבר הזה יתברכו מהשי"ת החפץ בעסק התורה ועבודה בכל טוב סלה בגשמיות וברוחניות בבני חיי ומזונא רויחא.

הישיבה

הישיבה נוסדה כידוע בט"ו באלול שנת תרנ"ז, בתוך שבעת ימי המשתה של בנו אדמו"ר הריי"ץ זי"ע. כבר נדפס שהרבי נסע, קודם התייסדות הישיבה, לאהלים הקדושים של רבותינו הק' החל מהבעש"ט נ"ע. פה מובא מכתבו של הרבי נ"ע (המכתב מתחיל נוהה לה') בו כותב מטרת הישיבה.

בתחילת התייסדות הישיבה נתקבלו רק בחורים שיודעים כבר ללמד בעצמם, ובשנת תרס"ד התחילו לקבל גם תלמידים הצריכים למלמדים, זה הי' ביזמתו של בנו אדמו"ר זי"ע[1]. מקום הלימוד של

---

1) פעם בהתוועדות ריבר אדמו"ר זי"ע חילוק בין חסידים לתמימים. וסיפר ע"ז

הבחורים הלומדים בעצמם הי׳ באולם הגדול (הנקרא דער גרויסער זאַל). במערב הזאַל היתה בימת עץ ארוכה, עלי׳ עמדו שני שלחנות וספסלים בשתי קצות הבימה, שלחן אחד בשביל משגיח דנגלה, ושלחן אחד בשביל משגיח דחסידות. המשגיח על לימוד הנגלה הי׳ מקודם ר׳ זאב וואַלף ז״ל לעוויטין (אביו של הרה״ח ר׳ שמואל ז״ל לעוויטין). אחרי פטירתו נתמנה ר׳ יעקב ברוך ז״ל קרסיק[2]. המשגיח על דא״ח, בזמני, הי׳ ר׳ שילם ז״ל קורטין, הוא הי׳ גם חוזר ראשי.

אי אפשר מבלי להזכיר את ר׳ שמואל בצלאל בן ר׳ שלום שבתי (הרשב״ץ) ר׳ חנוך הענדל קוגעל (ראה בסוף הספר) אך אוחם כבר לא פגשתי ובזמני היו המשפיעים:

ר׳ מיכאל בלינער מנעוול[3].

וכך כתוב בספר תורת שלום על ר׳ מיכאל בלינער מנעוול:

בלינר, נק׳ בשם ר״מ נעוולער, הי׳ מההולכים רגלי להצ״צ, נתחנך אצל הרה״ח ר׳ פרץ חן*, איזה זמן התפרנס ממלאכת עשית תנורים ובעת מלאכתו הי׳ מדבר בתורת הדא״ח, בזקנותו הי׳ משפיע בישיבת חו״ת, הצטיין באהבת ישראל, מבעלי העבדה, נפטר במוצש״ק כ״ח מ״ח תער״ב, בהלויתו, שהיתה למחרתו, השתתף כ״ק אדנ״ע, כ״ק אדמו״ר הריי״צ הי׳ מנושאי המטה עד ביה״ח.

סיפור: אשתו של המלך דרוסיא ניקולאי היתה קרובה של מלך גרמני׳ ווילהלם, וניקולאי כשנסע לגרמני׳ הי׳ אורחו של ווילהלם, ווילהלם הי׳ שואל מאתו כמה דברים אחדות צבא רוסיא כי כבר הי׳ בדעתו להלחם עם רוסיא, וניקולאי הטפש... גלה לו הכל. בכל עיניי הצבא הי׳ וויהלם יותר חזק, רק ענין של הקחקים לא הי׳ לו. פעם אחת שאל וויהלם את ניקולאי ״קאק זאַוואַריט קוזקי״ (איך מייצרים קוזקים?) ואף שהי׳ טפש השיב לו ״קחקי נע וואדיאטסייא נא רחייטסיא״ (קחקים לא מייצרים אלא נולדים).

(...בזמן מלחמת העולם הראשונה שהרבה פליטים יהודים התיישבו בערי רוסיא (מקודם הי׳ אסור ליהודי לגור שם). ואדמו״ע דאג להמציא להם תשמישי קדושה, סידורים תפילין ומזוחות וכו׳, שלח את הרה״ח ר׳ יעקב לנדא שיחי׳ לסדר את זה, וכדי לקצר את הדרך לקחו ספר מדריך (מפה) לעיין בו, ואדמו״ר נ״ע בראותו גחל ארץ רוסיא, אמר: לא בחנם אומרים (על ניקולאי) שארצו יותר מרי גדולה וראשו יותר מדי קטן. צריך הי׳ להיות להיפך).

2) הם היו ארבעה אחים: ר׳ יעקב ברוך, ר׳ מנחם (שהי׳ אחד מהשלחים לארץ ישראל לייסד תורת אמת), הרב ר׳ אליעזר ז״ל (שהי׳ רב בשצ׳דרין אחרי שאדמו״ע שלח את גיסי הרה״ח ר׳ רפאל כהן (שהי׳ רב בשצ׳דרין) להיות רב בנעוול), ואת רביני ר׳ יהודה לייב ז״ל.

3) הוא הי׳ מחסידי הצ״צ. הי׳ אביהם של ר׳ שמואל ור׳ הלל. ר׳ שמואל הוא אביו של הת׳ ר׳ משה חיים, ור׳ הלל הוא אביו של התמים ר׳ שמעון מוריטעבסק הי״ר.

*) ראה תמונתו בסוף הספר.

הרה"ח מיכאל ז"ל בלינר

ובשמו מובא בשיחת כ' כסלו תרצ"ג דף 76:

החסיד ר' מיכאל הזקן מנעווועל הי' מספר שהוא הכיר חסידים שהם ידעו והראו באצבע את המקום אשר בו שבת כ"ק רבינו הגדול, והוא בעצמו הלך לשם לראות את המקום ובכל הדרך משני הצדדים עמדו אילנות – וויערבי – ישנים ושבורים. ובמקום ההוא אשר העבירו אח"כ את העגלה שישבתו שמה הי' בסמוך אילן גדול – בעראָזע – אילן יפה במאד מרובה בענפים, וכשהי' החסיד הר"מ נ"ע מדבר בזה ומבאר פרטי המקום האט ער גיהאט חיות און איז גיווען בהתעוררות של יראת שמים (הי' לו חיות והי' בהתעוררות של יראת שמים) ורגשי מדות תרומיות מראיית האילן יותר מכמו שעתה מתעוררים מלימוד בענין של עבודה.

ובחג השבועות דף קנט מובא:

אין ליובאוויטש אין דער ישיבה תומכי־תמימים איז געווען איינער פון די משפיעים הרב החסיד ר׳ מיכאל נ״ע, די עלטערע תלמידי התמימים שיחיו געדענקען ווער מיכאל איז געווען.

ווען ער איז געווען א יונגערמאן, איז א מאל ביי איהם — לא עלינו — געווארען זייער קראנק א קינד, די דאקטוירים האבן געזאגט אז זיי האבן קיין רפואה ניט און עס איז ניטא וואס צו טאן.

ר׳ מיכאל איז אווען צו חברת החסידים און האט זיי דערציילט דעם ביטערען מצב, די חסידים האבן איהם מחזק געווען אז ער זאל ביי זיך ניט אראפפאלן, השם יתברך וועט געווים רחמנות האבן, נאר ער זאל גלייך גיין אין ליובאוויטש.

ר׳ מיכאל האט זיך זייער פאנאנדערגעווינט, ער וואלט זייער וועלען גיין צום רבי׳ן, אבער די דאקטוירים זאגן, אז עס גייט ר״ל אין שעות, היינט וואס זאל ער גיין.

איינער פון די עלטערע חסידים האבן זיך אויף אים שטארק צובייזערט, די גמרא זאגט בפירוש (ברכות דף י׳ ע״א) אל ימנע אדם עצמו מן הרחמים, און געווים וועלין די מליצי יושר פועל זיין ביי השי״ת ווארטן מיט דעם החלט ביז ער וועט קומען צום רבי׳ן.

איינער פון די חסידות׳שע יונגע לייט א בעל מלאכה א

בליובאוויטש בישיבת תת״ל הי׳ אחד המשפיעים הרב החסיד ר׳ מיכאל נ״ע, החלמידים הראשונים זוכרים מי הי׳ ר׳ מיכאל.

כאשר הוא הי׳ צעיר, חלה פעם — ל״ע — אחד מבניו והרופאים נתיאשו ממנו באמרם שאין להם תרופות.

ר׳ מיכאל הלך אל חבורת חסידים וסיפר להם מצבו הגרוע, החסידים חזקו ידיו ועודדוהו שלא יתיאש ובודאי רחמו מן השמים, ועוררוהו שילך לליובאוויטש מיד.

ר׳ מיכאל פרץ בבכי רב באמרו שבודאי חפצו לראות את רבו אך לדעת הרופאים זו שאלה של שעות ואם כן לשם מה ילך?

אחד מהזקנים כעס וגער בו הלא הגמרא (ברכות דף י׳ ע״א) אומרת אל ימנע אדם עצמו מן הרחמים, ובודאי מליצי היושר יפעלו שימחינו עם גזר הדין עד בואו אל הרבי.

אחד מצעירי החברים, חייט במקצועו, התנדב והלך עמו יחדיו

שניידער, ר׳ מיכאל׳ס אַ חבר איז געגאַנגען מיט ר׳ מיכאל׳ן אין איינעם אין ליובאוויטש, אין וועג האָט זיך אַ פּאָר מאָהל געמאַכט בילִיגע פוהרען וואָס זיי האָבן געקענט אַביסל אונטערפּאָרן.

קומענדיק אין ליובאַוויטש האָט איהם — ר׳ מיכאל׳ן — בעגליקט אַז ער האָט באַלד געקאָנט אָנקומען ביחידות.

אַז איך בין אַריין צום רבי׳ן — דערציילט ר׳ מיכאל — און האָב דערלאַנגט דעם פּדיון נפש פּאָר דעם קינד, בשעת מעשה איז ביי אים דורכגעלאָפען דער רעיך, ווער ווייסט, וואָס מיט דעם קינד טוט זיך, די דאָקטוירים האָבן געזאָגט אַז עס גייט אין שעות, האָב איך אָנגעהויבן שטאַרק ווויינען.

דער רבי האָט געלייענט דעם צעטיל, און זאָגט מיר, וויין ניט, טראַכט גוט וועט זיין גוט, קלאָג ניט, דו וועסט זיין אויף די אייניקלעכס ברי מצוה.

אין יעדער שווערער צייט — זאָגט ר׳ מיכאל — וואָס ביי אים אין שטוב איז געווען דער ענין פון צער גידול בנים, האָב איך זיך מצייר געווען דעם הייליגען פנים פון רבי׳ן, און די יחידות־ווערטער, איז געוואָרן גוט.

לליובאַוויטש, בדרך הזדמנו להם עגלות במחיר מוזל ויכלו לנסוע קצת.

בבואם לליובאַוויטש עלה בידו של ר׳ מיכאל להכנס מיד ליחידות.

כאשר נכנסתי אל הרבי — מספר ר׳ מיכאל והגשתי את הפ״נ עבור הילד, וכמו ברק עבר במוחי, מי יודע מה נעשה עם הילד כעת? הלא הרופאים אמרו שזו שאלה של שעות בלבד ופרצתי בבכי רב.

הרבי קרא את הפסוק ואמר: הפסק לבכות, חשוב טוב ואז יהי׳ טוב, אל תְּהַלֵּל, תהי׳ בבר מצוה של נכדך.

בכל עת קשה — מספר ר׳ מיכאל — שהי׳ בבית בענין צער גידול בנים, הייתי מצייר לעצמי פני קדשו של הרבי, ודברי היחידות הנ״ל, וטוב נהי׳ לי.

ר׳ שמואל גרונם אסתרמן מזעמבין[4].
ר׳ משה החוזר מזעמבין[5].
ר׳ אברהם דוד פעווזנער מקלימוביץ.

((מהערותיו של ר׳ זאב וואלף לעביעב שיחי׳) הי׳ מדקדק גדול במצוות בחומרות שונות. א) פעם אחת הי׳ בנאות דשא אצל אדמונ״ע וכבדו אותו לסעוד בבית הרבי, התחיל לחפש חסרונות על הכלי שאדמונ״ע נטל ידי׳ ממנו. ב) אחר אכילת חלב הי׳ שוהה שש שעות לאכילת בשר. ג) על תפוחי אדמה לא הי׳ מברך בורא פרי האדמה מחמת ספק, אלא עשה מקודם ברכה על בצל ועל הערינג ואח״כ אכל תפוחי אדמה. ד) לכל מי שהי׳ לו תפילין מהחדרים הי׳ מבקש שיתנו לו לעשות עליהם ברכה).

המשפיע ר׳ מיכאל שהי׳ נקרא מיכאל הזקן – בזמני – שהי׳ כבר חלש[6], הי׳ אומר רק תניא לפני תלמידי השיעורים, גם אני זכיתי לשמוע ממנו תניא (כשלמדתי בשיעורו של ר׳ יהושע ארש), וגם התועד עם תלמידי השיעורים. דרך אגב אני רוצה לכתוב מה ששמעתי ממנו טעם על המנהג כשפוגשים בכומר לומר „אז דער בעש״ט האָט געהייסן עסן יוהך״ (מרק), לפי שיש סגולה כשפוגשים כומר להזכיר שם הבעש״ט ז״ל, וגם סגולה להזכיר את שם המלאך הממונה על הדרכים שיוצא מסופי תיבות של הפסוק כי מלאכיו יצוה לך, וע״כ נהגו לומר: דער בעש״ט האָט געהייסן עסן יוהך שאז מזכירים שם המלאך ושם הבעש״ט.

עוד אמר שיש מנהג כשפוגשים כומר להתיר כפתורי המכנסים, הטעם ע״ז הוא: כי ידוע שכל המלבושים שיהודי לובש צריך להיות צד הימין מונח על צד שמאל, רמז שהקדושה שולטת על הקליפה, והיות שצריך להיות קצת יניקה גם לקליפה ע״כ במכנסים עושים צד שמאל על ימין ששם יש להם יניקה, אבל כשפוגשים כומר שזה קליפה קשה ביותר לכן מתירים את המכנסים שלא יהי׳ לו גם שם יניקה.

---

4) הי׳ מחסידי אדמו״ר מהר״ש.
5) מחסידי אדמו״ר מהר״ש.
6) משרד הישיבה הי׳ תמיד דחוק בכסף, ורצו לפטר את ר׳ מיכאל, כי כבר לא הי׳ בכחו ללמד ולהשפיע, אמר אדמונ״ע כדאי השכירות שהוא מקבל כדי שהחלמידים יסחבלו עליו.

המשפיע ר' גרונם הי' אומר כל ערב פרק תניא לפני כל בחורי הזאַל, הקשישים והצעירים, ולמד חסידות עם כמה כתות. חוץ מלימוד הדא"ח שהיו המשפיעים מלמדים, היו המשפיעים מתוועדים עם הבחורים. ולדוגמא אכתוב קטעים מההתוועדויות של כל המשפיעים. ולדוגמא מהתוועדות של ר' אברהם דוד פויזנער ע"ה:

סיפר, כשהי' צעיר קרא בספר „סיפורים לילדים" שהשמש והרוח התחרו ביניהם מי יותר חזק, הרוח התחילה לנשב ולהוריד הבגד מאדם, אז האדם קשר את עצמו בחגורה. וכל מה שהרוח התגבר יותר, גם האדם התגבר נגדו. אז התחילה השמש לזרוח התיר האדם את קשרי הבגדים שלו, וכשהחום התגבר יותר הוריד את הבגד מעליו. ואמר ר' אברהם דוד שזהו ההבדל בין ספרי מוסר לחסידות, בספרי מוסר מציירים את העונשים הקשים עבור כל עבירה, אז גם יצר הרע מתחזק כנגד, אבל חסידות מדברת מדברים שעל ידם נעשה לאדם אור וחום, ואז ממילא כל העניינים הבלתי רצויים מסתלקים ממנו.

מהתוועדות של ר' שילם ע"ה: הרי מדובר בחסידות ששור כבש ועז הם ג' מיני נפש הבהמית, שור נגח יש בו עדיין קדושה ואפשר לתקנו בקלות, כבש בעל תאוה, ועז קשה מכולם שלא איכפת לו כלום מענין הקדושה והוא עומד בתקפו ואינו ניזוז משום דבר, כך מבואר בדא"ח. ואמר ר' שילם שכן צריך להיות בקדושה שצריכים להיות חזק כ"כ שמשום דבר לא יהי' ניזוז.

מהתוועדות של ר' גרונם: בהבר מצוה שלי, שהיתה בהאכסניא של ר' משה הסופר, היו כל הבחורים הקשישים וחזרתי את המאמר „כל ישראל" מהרבי מהר"ש נ"ע, ובהמאמר מדובר שיש שתי דעות מי נקרא צדיק, א) בגין דאתגזרין איקרי צדיק, ב) בגין דנטר ברית. אז המשפיע ר' גרונם האריך הרבה בענין הדעה השני' ואמר ששמירת הלשון סגולה לשמירת הברית.

בהתוועדות אחרת דיבר ר' גרונם בענין מה שאמר ר' הלל נ"ע שמה שכתוב והזה הטהור על הטמא ביום השלישי וביום השביעי וגו', שטהור וטמא היינו נפש אלקית ונפש הבהמית, ולכבוש את הנפש הבהמית הוא ע"י התעוררות רחמים שזה שלישי תפארת — רחמים, וקבלת עול מלכות שמים שזהו שביעי. ודיבר בזה באריכות, ועל כל דבר הי' מביא דוגמא, משל או סיפור.

ר' משה החזור הי' ג"כ מתוועד עם הבחורים, ופעמים רבות הי' יושב בהתוועדות יחד עם ר' גרונם, זה מדבר וזה מדבר.

התוועדות הבחורים בינם לבין עצמם

גם הבחורים היו מתוועדים לפעמים בינם לבין עצמם. לדוגמא אספר מהתוועדות אחת בשושן פורים בערך חרע"ג־ע"ד. בליובאַוויטש הי' בחור אחד בשם מרדכי ברוסין מנובגורודסעבירסק הי"ד, כשבא ר' משה רוזנבלום לליובאַוויטש הביא אתו שלשה נערים, בנו חיים יוסף ז"ל, ושנים מתלמידיו: מרדכי הנ"ל, ואחד בשם לייבקע. בשושן פורים הנ"ל אמר לי מרדכי, שכחתי אתמול לשלוח „משלוח מנות" לר' משה, הרי למדתי אצלו בעבר, אמרתי לו, היום עוד שו"פ ואפשר לתקן, נלך נקנה בקבוק יי"ש ועוגה ונביא לו „משלוח מנות". כשבאנו לר' משה הי' זה אחרי הצהרים, הוא קיבל אותנו כאורחים טובים, ישבנו על יד השלחן הגישו לנו תה, ואמר ר' משה לבנו לקרא כעשרה בחורים חשובים. כשבאו התפללו מנחה והתחילו להתוועד, בינתיים באו עוד כמה בחורים שהריחו שיש כאן התוועדות, כ"א מהבחורים התחיל לדבר למישהו מהצעירים ממנו, ואני זוכר דברי שלשה מהם: ר' לייבע שיינין ע"ה, דיבר ענין „איהו תפיס בכולהו עלמין ולית מאן דתפיס בי'", והסביר פעם ועוד פעם, כנראה שענין הזה הי' ההתבוננות שלו בתפילתו, וכשנכנס יין יצא סוד. ר' אַלטער פוטשיפער ע"ה סימחוביץ דיבר על הפלא של בריאת יש מאין, איך שהאין אסור לו להסתלק מן היש וגם אסור לו להתגלות, ודיבר בזה באריכות. ר' אברהם ז"ל פריז דיבר, איך שבכל דבר גשמי יש בתוכו דבר ה' המחי' ומהוה אותו, והי' מראה על כל הדברים שעמדו על השלחן שיש בהם כח אלקי.

היו בחורים שלמדו דא"ח לא עם המשפיעים אלא עם הבחורים הקשישים, וכל זה הי' מסודר ע"י המשגיח על הדא"ח ר' שילם ז"ל קורטין.

אני כשנתקבלתי לזאל אחרי הפסח שנת תער"ב עם כל הכתה שלי (בבואנו משצ'דרין) היינו שבעה עשר תלמידים, סידר אותנו ר' שילם למשפיעים שונים, אותי סידר לר' אברהם דוד פוזנער, ואחרי כמה זמן סידר אותי לר' גרונם, וכעבור עוד זמן הוציא ר'

שילם ששה תלמידים מכתות שונות וסידר שכל אחד ילמד עם בחור קשיש, אותי סידר ללמד עם הבחור פנחס שרייבר (שהי' אח"כ שו"ב בפאלטווע) מרקשיך, והוא למד אתי רק סדר אחד ביום והיינו בבוקר, וסדר השני למדתי לבד עם חבר.

לימוד הרא"ח

אצל המשפיעים למדו בדרך כלל „ליקוטי תורה" ו„שורש מצוות התפילה" שבדרך מצוותיך, (שהי' אז בקופיר לפני שנדפס ספר דרך מצוותיך).

וכן למדו את מאמרי אדמו"ע והקונטרסים שלו.

הבחינות

המשגיח ר' שילם הי' בוחן מפעם לפעם את התלמידים במה שלומדים וגם בתניא.

ה„עובדים"

היו בחורים כאלה הנקראים עובדים*, והיינו שמאריכים בתפילה, יש מאריכים הרבה ויש מאריכים מעט, והיו אוכלים מאוחר יותר, (כמובן שזה הי' ברשות הרבי והמשגיחים).

לימוד הנגלה

לימוד הנגלה הי' על פי רוב גמרא, היו כאלו שלמדו יורה דעה, אבן העזר וחושן משפט. בישיבה הי' ארון גדול עם ספרים מפרשי הש"ס ושו"ת שונים. מה ללמוד קבע המשגיח ר' יעקב ברוך. הוא הי' גם הבוחן.

הרבה מבחורי הישיבה קבלו „סמיכה" מרבנים גדולים ונכחרו

---

*) פעם המשגיח דנגלה ניגש לבחור אחד שהי' מן המאריכים בתפילה קצת, ובלימוד הנגלה הי' חלש, ואמר לו הרי התפללת והתבוננת, והתורה הרי היא חכמתו ורצונו של הקב"ה, הרי הייתי צריך ללמוד יותר בשקידה. ענה לו הבחור, אכילת ארוחת הצהרים מפסיקה. ובפורים כאשר נכנסו כמה בחורים לר' יעקב ברוך להתוועד, בין הדברים סיפר (שזה הי' חידוש גדול לפנינו) שמפעם לפעם נכנסים המשגיחים להרבי ומוסרים לו דו"ח על כל בחור בפרט, הן בלימוד והן בהנהגה וכו', וכשדברו אחדות הבחור הנ"ל, סיפר ר' יעקב ברוך להרבי מה שאמר להבחור ומה שהבחור ענה לו שארוחת הצהרים מפסיקה. צחק הרבי בקול רם ואמר „יע יע דער וואַרעמעס איז מפסיק", (כן כן הארוחה מפסיקה).

בכתר הרבנות בערים שונות. היו גם בחורים שלמדו מלאכת הסופרות להיות סופרי סת"ם, למד אותם הסופר דליובאוויטש ר' משה לעביעוו ע"ה. ברחוב ברומגאס, כמדומה, הי' בית השייך לישיבה, בו התאמנו אלו שלמדו מלאכת כתיבת סת"ם. בבית הזה הי' גם חדר שהי' משמש עבור חולים.

וגם שו"בים הרבה יצאו מישיבת ליובאוויטש, למד אותם מלאכת השחיטה ר' שלמה חיים שו"ב דליובאוויטש. גם לוויטעבסק שלחו בחורים להתלמד מלאכת השחיטה להשוחט ר' מענדל יצחק ע"ה, ואחריו לר' מאיר נח ע"ה.

זמני וסדרי לימודי הדא"ח והנגלה

בזאל הגדול, מקום לימוד הבחורים הגדולים, התחילו ללמוד דא"ח בשבע וחצי עד חשע וחצי[7-8], בשעה עשר תפילה, אח"כ סעודת צהרים, ובשתים עשרה התחילו ללמוד נגלה עד שעה שבע, בחורף הפסיקו באמצע לתפילת מנחה, ובקיץ היתה תפילת מנחה רבע לפני שבע.

בשעה 7 הלכו לאכול ארוחת ערב, ובשמונה ר' גרונם אמר פרק תניא, ואח"כ למדו חסידות עד 11, (תפילת ערבית בחורף התפללו לפני ארוחת ערב, ובקיץ רבע לפני 11).

בקיץ נתנו עוד חצי שעה בערב ללכת להתרחץ בנהר.

הסדרים בעש"ק ושבת

בקיץ: ביום שישי למדו נגלה עד שעה 3. ביום ש"ק היו לומדים משעה 3 עד מנחה – דא"ח. (ובין מנחה למעריב שרו ניגונים שונים בזאל הקטן. והיו שטיילו בחצר).

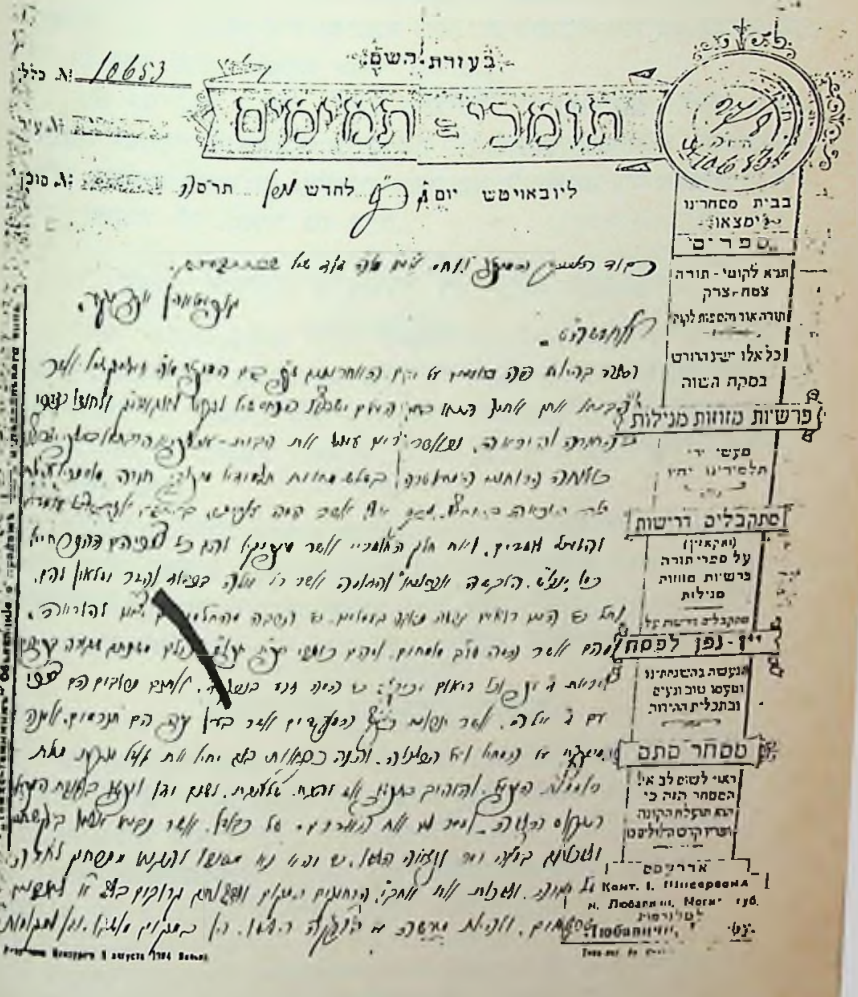
בחורף: ביום שישי לא הי' סדר נגלה ביום. אחרי מנחה למדו חסידות עד 8. במוצ"ש כשעה אחרי הבדלה למדו נגלה.

---

7) סיפר לי אחי ז"ל שאדמו"ר זי"ע, סיפר לו אשר בתחילת התיסדות הישיבה. עוד לא קבע אביו אדמונ"ע כמה זמן ללמוד דא"ח. בזמן קצר אחרי הקמת הישיבה באו מהממשלה, ובין היתר אמרו שבישיבה ילמדו את השפה הרוסית ארבע שעות ביום. אח"כ אמר הרבי עכשיו אני יודע כמה שעות ללמוד דא"ח.

(ראיתי אצל אבא ז"ל מכתבים של ישיבת תו"ת עליהם הי' מדפס בית מסחר של אתרוגים וספרים וכו', אולי יש לזה קשר עם משלחת הממשלה הנ"ל).

8) מי שרצה הי' שוחה תה עם מזונות לפני לימוד הדא"ח.

מגידי השיעורים

ר' יחיאל קומיסר משצ'דרין.
הר"מ הנקרא דער קובנר, שם משפחתו גוטליב.
הר"מ הנקרא דער פעטריקובר.
הר"מ הנקרא ר' יהושע ארש מדווינסק.
תקופה לא ארוכה הי' גם ר' מנחם מענדל דובראבסקי מפדברנקע.

ר' יחיאל ז"ל קומיסר

ר' יהושע ז"ל ארש

ר' מנחם מענדל ז"ל דובראבסקי

הר"מ הנקרא ר' שמואל מבריסוב ניסנעוויץ שנעשה ר"מ בעתו בחור (כשהי' צריכים לקחת ר"מ הי' סדר כזה, הי' בא לליובאווטש ואומר כמה שיעורים לפני כמה מהתלמידים היותר טובים, בנוכחותם של ארבעה חמשה בחורים קשישים למדנים גדולים, ואח"כ היו דנים עליו. פעם אחת היו צריכים לר"מ ובאו כמה מועמדים ולא הוטבו בעיני הבחורים, והציעו לפני אדמונ"ע את ר' שמואל בריסובר הנ"ל היות שמכירים אותו ללמדן גדול, ממש גאון, והסכים הרבי ואמר כשהדב רעב מכרסם הכפיים של עצמו (אז דער בער איז הונגעריק, גריזעט ער די אייגענע לאפעס) ומאז נעשה ר"מ). זה סיפר לי הרה"ח ר' שאול דב ז"ל זיסלין.

המלמדים היו: ר' מענדל לאדיער דיסקין (הי' חותנם של מנחם

קרסיק ושל ר׳ יעקב אייזיק בלנטר), ר׳ לייב מוועטקא[9], ר׳ מאיר לאבאק, המלמד מסוועטשקאי, ר׳ יוסף קוידענאוועו, ר׳ יוסף דוד מפאהאר, ר׳ יצחק משצ׳דרין. הי׳ מלמד בשם משה בנימין וכ״ק

המלמד ר׳ משה בנימין ז״ל

אדמו״ר הריי״צ למד אצלו, מספר עליו ומחבבו ביותר, אך אני כבר לא פגשתיו וספרו שנסע לאמריקה. המשגיח, הבוחן והמסדר על כל תלמידי השעורים והחדרים הי׳ ר׳ יחזקאל ז״ל הימלשטיין.

---

9) הי׳ כחוש מאד, פעם אמר עליו הרבי: ער האָט אינגאַנצין אויסגעדאַרט אוך עס איז נעבליבן נאָר מלמד.

הנני רוצה לתאר בזה כמה מה„עובדים" שהנני זוכר:

א) שמשון ז"ל מילנער מוויטעבסק. פעם בערב יו"כ כשהתחילו כבר לבא ל„כל נדרי" הי' שמשון מתפלל עדיין מנחה בדביקות עצומה, והמשיך להתפלל מעריב בלא סעודה המפסקת. (מהערותי' של הת' זאב וואלף לויאוו).

ב) הרה"ח ר' דוד קיובמן ז"ל. כשלמד בליובאוויטש הי' נקרא דוד הורודוקער. הי' מתפלל באריכות גדולה, לא שמעו ממנו שום דבר רק ראו שהוא מתעמק במחשבתו. פעם אחת היתה הלוי־ה של זקנה ממשפחת הרבי, ואדמונ"ע הלך ג"כ ללויה (בכלל הרבי לא הי' הולך ללויות, וגם בשמחות אינני זוכר, רק שניים שהרבי סידר קידושין, הי' זה בנאות דשא בזאאלשע, האחד הי' ר' שמואל כצמן, שהרבי קירב אותו מאד מאד. והשני הי' ר' חיים כבש, שהתחתן עם קרובה של הרבי. וסנדקאות הנני זוכר שבן הרבי הי' סנדק אצל בנו של ר' שילם ע"ה, בי"ט כסליו. והאדמו"ר נ"ע הי' אז בחו"ל. וכן בהלויות לא הלך רק זאת כי היתה קרובת משפחה). וכשחזר הרבי מהלוי' נכנס לביהכנ"ס ליטול ידו ולהגיד „יושב בסתר" ז' פעמים כנהוג, ישב כמה פעמים ע"י ר' דוד בעת תפילתו (זה הי' כבר 2־3 אחרי הצהרים) ולא הרגיש.

ג) הרה"ח ר' לייב ז"ל שיינין מבברויסק, הי' מאריך בתפילה, עליו ראו בעת תפילתו שמפעם לפעם חורק בשיניו, (כשהיינו עוד תלמידי החדרים היינו הולכים בשבת אחרי הצהרים לזאל הקטן לראות ולשמוע איך הבחורים העובדים מתפללים באריכות, ותפילתו של לייבע שיינין היתה משונה בזה שכמעט לא הי' נשמע ממנו שום קול, רק חריקת שיניים.)

ד) הרה"ח ר' גדלי' ווילענסקי ז"ל הנקרא גדלי' פאצ'עפער. בעת תפילתו הי' מתעמק מאד במחשבתו, והי' עושה כמה תנועות בגופו.

ה) ר' הלל פרוטקין ז"ל ממאריאופול הנקרא הלקע פאצ'עפער (שהי' אח"כ אחד מהשליחים לאה"ק לייסד ישיבת „תורת אמת"). הי' מאריך בתפילתו ושר תנועה אחת מניגון.

ו) ר' אלתר ז"ל שימחוביץ. הי' מאריך בתפילתו, (הי' ג"כ מהשלוחים לאה"ק לייסד ישיבת „תורת אמת", ואח"כ נשלח

לוורשא להיות משפיע בישיבת תו"ת דוורשא, ואח"כ חזר לא"י, כשאדמו"ר הריי"צ ביקר באה"ק בשנת תרפ"ט הי' משמש אותו.

ז) הרה"ח ר' ישראל ז"ל לוין, הנקרא ישראל נעווועלער. הי' מאריך מאד בתפילתו.

ח) ר' אליהו ז"ל ייאכיל סימפסון. מהמאריכים בתפילה.

ט) הרה"ח ר' צבי ז"ל אזימוב הנקרא הירשל קלימוביצער. תפילתו היתה מיוחדת במינה, לא הי' מאריך כ"כ אבל הי' מתפלל מלה במלה לאט לאט כמונה מעות. אומרים שהרבי אמר עליו שהוא גוף נקי.

הרה"ח ר' אברהם דוד ז"ל פעווזנער. תפילתו היתה משונה בזה שהי' עיניו פתוחות כל הזמן וראו עליו שאיננו רואה שום דבר מהנעשה מסביבו.

גם ר' שילם ז"ל המשגיח הי' מאריך בתפילתו. מקום תפילתו בקביעות הי' בזאל הגדול על יד הכניסה (מקום שתולים המעילים). הי' לו ניגון מיוחד בתפילתו, ומי שהי' שומע את תפילתו לא הי' יכול להפרד.

י) הבחור ירוחם גרליק מבברויסק שהי' מחשובי החמימים. הי' ג"כ מאריך בתפילה.

יא) פינחס שרייבר מרקשיב. ג"כ הי' מאריך בתפילתו.

היו גם מהבחורים הצעירים שהאריכו מעט בתפילתם, ולמן דוד המלינער ז"ל, הירשל גאר מיאקובשטאט הי"ד ועוד*.

[בליובאוויטש למד בחור אחד בשם פינע מפרילוק (אני לא הכרתיו). מספרים עליו שהי' משכיל נפלא בחסידות, ולבסוף נתחמץ. סיפר לי ר' חיים בער ע"ה לערמן, שבהיותו לומד בעיר פולטבא (כשהחלו הרדיפות מהבולשביקים על הישיבות היתה הישיבה בכמה גלויות והי' זמן שחלק מישיבת תו"ת הי' בפולטבא), הלכו בי"ט כסליו להתוועד אצל השו"ב הרה"ח ר' פינחס ע"ה שרייבר (רקשיקער).

והנה באמצע ההתוועדות נכנס אחד בלי זקן, וכשר' פינחס ראה אותו התנשק אתו וקבל אותו בחיבה יתירה – ונודע להבחורים

אח"כ שזה הי' פינע פרילוקער הנ"ל – ר' פינחס מזג לאורח כוס אחר כוס כי הי' כלי לקבלה, ודברו ביניהם זכרונות שונות מליובאַוויטש. לסוף שאל אותו ר' פינחס, תגיד לי מה היא הסבה הראשונה שסרת מן הדרך, וענה לו „בא מיר איז געווען השכלה אָן עבודה", (אצלי היתה השכלה בלי עבודה)].

האוכל

הי' מטבח שבו היו אוכלים הבחורים הלומדים בזאל, (היו גם שאכלו באכסניות על חשבונם הפרטי). התלמידים שלמדו בשיעורים ובחדרים, היו כאלו שאכלו באכסניות על חשבון עצמם, והיו כאלה שאכלו טעג.

(בישיבה הי' גם סנדלר לתקן הנעלים של תלמידי הישיבה. להבחורים היו נותנים גם הלבשה למי שנצרך, לקשישים היו נותנים ממין מובחר יותר).

הרבנית מרת שטערנאַ שרה נ"ע סדרה מטבח (לא בחצר אדמו"ר) גם לתלמידי החדרים והשיעורים, ונתנו להם ארוחת צהרים, מנה ראשונה ומרק עם קצת בשר ולחם כל צרכם, והי' נקרא דער רעבעצנ'ס זופ (המרק של הרבנית).

הרבנית ארגנה אירגון נשים וכל אחת מהן תרמה תרומה שנתית למטבח.

מקום לינה

מקום הלינה של התלמידים הן הגדולים והן הקטנים הי' באכסניות, וגם אצל בעלי בתים, (גם אצל הרבנית הזקנה מרת רבקה נ"ע ובבית אדמו"ר נ"ע), והיו כאלה שלנו בזאל הגדול (תלמידי החדרים) שם הי' איצטבאות נפתחות מהקיר ונתמכים בברזלים מיוחדים, המזרונים והכרים היו עשוים משקים ממולאים בתבן ובקש (למי שלא הי' לו משלו), זה הי' דאגתו של הרה"ח ר' יעקב ז"ל מסקליק – הנקרא ינקעל זוראביצער – ביום היו המזרונים במחסן מיוחד.

התקציב

תקציב הישיבה נערך אז בארבעים אלף רובל לשנה בערך.

הכסף נאסף ע"י משולחים[1]: ר' יחיאל הלפרין, ר' מרדכי פויזנער, ועוד[2], וגם מתרומות שנשלחו ע"י נדיבים.

(כשהיתה וורשא תחת ממשלת רוסיא הי' שם פייס (הגרלה ממשלתית). הפייס בוצע פעמיים בשנה בסכומים שונים. ישיבת לובלין עשתה ג"כ פייס בדוגמת הפייס הממשלתי, ז.א. באותם המספרים של הפייס הממשלתי, הם בעצמם לא עשו את ההגרלה, אלא המספרים שזכו בפייס הממשלתי זכו גם בישיבה, אבל בסכומים יותר קטנים, ועוד מוסדות עשו הגרלות דומות, וכמובן שזה הכניס הרבה כסף. ישיבת ליובאוויטש רצתה ג"כ לעשות פייס כזה, ולמטרה זו שלחו שני בחורים לוורשא, האחד מנחם גנזבורג מוערכנידנפרובסק (אחיו הגדול של מחותני ר' משה דובער גנזבורג ע"ה), ור' אליעזר קפלן ע"ה (שהי' אח"כ מנהל החשבונות במשרד הישיבה), והיו בוורשא בבית אבי כמה חדשים ועסקו בזה ולא הצליחו, זה הי' בערך בשנת תרס"ד־ס"ה).

משרד הישיבה

מנהל החשבונות הראשי הי' ר' אליעזר קפלן ז"ל, והי' לו עוזרים ר' שמואל קצמן ז"ל, ועוד, ר' קאפל זעליגסאן שהי' המוכיר (וגם הי' נוסע כל שנה לאיטליא להביא אתרוגים), עוד אחד בשם ר' משה רוזנבלום ז"ל שהי' כתבן נפלא, עליו הטיל הרבי להוציא לאור עתון ילדים בשם „האח".

במשרד הי' עוד מזכיר בשם ר' זלמן רוזנבוים ע"ה מפולוצק בשביל ישיבת „תורת אמת". הוא הי' אביו של הרב ר' שמואל רוזנבוים.

הוצאה לאור עתון „האח"

עתון „האח" הי' יוצא כל שבוע. הרבי התענין מאד ב„האח",

---

1) היו משולחים גם ל„מעמר" (הי' נקרא שד"ר) וגם לישיבת „תורת אמת". המשולח של תו"א, הי' ר' יענקל רקשיקר (חותנם של התמים ר' פרידמן כ"ץ מרודניא, ור' גרשון בער לוין מנעווּל הי"ד).

2) היו עשירים שאמרו לאדמו"ע שהם יתנו כל הצורך ובקשו לבטל ענין המשולחים. אמר הרבי שרוצה בזה לזכות גם את אלה שנותנים למשולחים 20־30 קופיקעס.

בעת היותנו במקום מגורנו, יצא לאור מכ"ע האח אשר עורכו הי' ידידנו ר' משה שי' ראזענבלום, איש אשר רוח בו, ולא אפונה אשר גם אליהם הגיע אם לא תמידן כסדרן, אבל בטח קראו אותו (כי בעתו ובזמנו הי' יוצא כחמשה וששה אלפים אכסמפליארין בכל שבוע) וסגנונו הי' קל, ומנוקד באותיות מרובעו' ותוכנו הי' נעלה ונשגב, דברים קצרים אמורים בטעם ספרותי, והי' פועל רושם טוב על הקוראי', ומחדש לחדש היו מתרבים החותמי' עליו, וכמעט שכל מורה עברי מהיראים הי' דורשו לטיב הסגנון אשר בו.

ר' משה ז"ל רוזנבלום

וכמה פעמים הגיה בעצמו את העתון לפני הופעתו, כי הכוונה בהוצאתו היתה כדי להחדיר יראת שמים בלב הילדים. חוץ מהעורך ר' משה הי' כמה פעמים מאמרים שחתם עליהם „שמש דמתא אירקוטסק". ועוד איש הי' נוהג לפני המאמר לכתוב מכתב „מאוהב תורה ללומדי תורה". עוד אחד ר' ישראל יצחק סבירסקי מאדעס שהי' חותנו של ר' שמואל זלמנוב ע"ה הי' חותם תמיד יי"ש. המלמדים שבכל עיר ועיר היו מזמינים את האח שמחירו הי' שני קופיקעס וחלקו לתלמידיהם. בעתן „האח" הי' מפרסמים גם את יום הבר מצוה של ילד, יום הולדת או שמחה אחרת וזה הי' מכניס תרומות (מובא להלן צילום של העתן „האח").

המנהל פועל של כל הישיבה – הגדולים והקטנים – אדמו"ר הריי"צ נ"ע – בזמני – ביקר באולם הגדול רק פעם אחת בשעת לימוד החסידות והלך סביב השלחנות, ובכמה שלחנות התעכב וגם על יד השלחן שלמדתי. הסתכל איזה מאמר אני לומד, למדתי אז עם חבר בשם פייוול עמנואל מקוחנביץ, אז למדנו המאמר תקעו תר"ן לפי הוראת המשגיח ר' שילם ז"ל. אחר סיבובו בין הבחורים עלה על הבימה, עלי' ישב המשגיח ר' שילם ע"ה, והתעניין במצבנו ואמר שרוצה לבחון את אחד מאתנו ויבחר אחד שישלח אל ביתו וקבע זמן. כשהלך אדמו"ר זי"ע, קרא לנו ר' שילם וסיפר לנו מזה ואמר שלפי דעתו ילך חברי פייוול להבחן להראות שגם הוא יודע (כי הי' קצת חלש), אמרתי לר' שילם שמתחשק גם לי ללכת, אמר לי, איעצך, מקודם ילך פייוול ואחרי כרבע שעה תכנס גם אתה. וכן עשינו, כשנכנסתי רמז לי אדמו"ר זי"ע לשבת על יד השלחן, ומה ששאל את חברי קודם בואי שאל גם אותי.

חברת קופת בחורים

בישיבה היתה קופה הנקראת „קופת בחורים". המטרה של הקופה הזאת היתה לעזור לאלו שבאו להתקבל לישיבה הן גדולים והן קטנים, ועד שנבחנו ונתקבלו היתה הקופה עוזרת לאלו שהי' מחוסרי אמצעים. גם עזרה לתלמידים שמאיזו סבה לא יכלו לאכול במטבח הישיבה ואכלו באכסניא, כי הכסף שקבלו מהישיבה לא הספיק. ההכנסה של הקופה היתה מזה, שבזמן שהי' יחידות היו באים שני בחורי ישיבה (ברשות המשגיח) עם פנקס של קופת בחורים, בדף הראשון של הפנקס הי' מכתב מאדמונ"ע בכתב ידו

הק', בו הרבי כותב את נחיצת הקופה, וסכום התרומה שהוא תורם, ועם הפנקס הזה הי' נגשים הבחורים אל כל אורח שיצא מיחידות[1] ומבקשים ממנו תרומה, התורם רשם בפנקס את שמו וסכום תרומתו. בזמני הי' הפנקס כבר עבה מאד.

ניהול הקופה היתה ע"י גבאי שנבחר מהבחורים (בזמני הי' הגבאי נח טמשינסקי מחסלוויץ (הוא הי' גם מהחוזרים).

הדואר (מכתבים וכסף) כולם קיבלו ע"י משרד הישיבה. בחור אחד הי' מחלק לכולם את המכתבים, (בזמני הי' המחלק יהושע פבריקנט מלאפיץ), ומכל מכתב ומכל רובל, היו משלמים קופייקא אחת לקופת בחורים.

פדיון שבויים

היתה עוד קופה בשם פדיון שבויים. המטרה: אלו שהגיע ומנם להתיצב לצבא, בכדי להשתחרר היו צריכים כסף. הגבאי על הקופה הזאת הי' מקודם המשפיע ר' מיכאל ע"ה בלינער[1], ואחריו הי' מחותני ר' אברהם ע"ה פריז.

---

1) פעם אחת בהיותי אחד משני הבחורים הנ"ל, יצא איש מיחידות וראינו בפניו שהוא נרגש מאד והלך אנה ואנה. כשנרגע נגשנו אליו והתחיל לדבר אלינו בהתפעלות גדולה, ואמר בזה הלשון „איר ווייסט ניט וואס פאר א רבי'ן איר האט". (אינם יודעים איזה רבי יש לכם).

1) אדמו"ר זי"ע סיפר על ר' מיכאל, שכשהשתחרר ר' אלחנן ז"ל מורוזוב מהצבא, רקד ברחוב בשיר: אלחנן השתחרר. אלחנן השתחרר. עוד מספרים עליו פעם אחת לקחו בחור אחד לצבא, ושלחו אותו למקום רחוק, ר' מיכאל נסע לשם, ובהשתדלות נכנס למפקד הראשי והתחיל לבכות לפניו באמרו שהנה הוא זקן, ואין לו אף אחד בעולם שיעזור לו, והבחור הזה הוא בן אחותו והוא המפרנס שלו, ובקש ממנו רחמים לשחררו, ופעל אצלו והבחור חזר הביתה.

פעם אחת נכנס ר' מיכאל לאדמונ"ע, והרבי הראה לו מכתב מתמים אחד שהוא בצבא ונמצא במקום רחוק ושם מצא יהודים ישובניקים מכמה כפרים. והם סיפרו לו שבשבת הם באים לאחד מהכפרים ומתפללים יחד אבל אין להם ספר תורה, והחמים מבקש מהרבי שישתדל לשלוח להם ס"ת. והרבי התפאר לפני ר' מיכאל תראה מה זה תמים בעת שהוא בצבא דואג להשיג ס"ת בשביל יהודים, אמר ר' מיכאל להרבי אבל צריכים לדאוג איך לשחרר אותו, ובקש מהרבי את הכתובת שלו, והתחיל להשתדל עבורו, ולבסוף שחררו אותו.

כן סיפר לי המשפיע ר' שאול בער עליו השלום זיסלין, שזה הי' בנוכחותו. פעם אחת ראו שבאמצע קריאת שמע פשט ר' מיכאל את הטלית ותפילין ויצא, עבר הרבה זמן ולא חזר, הלכו לחפש אותו ואיננו. ואחרי זמן חזר וגמר תפילתו. כששאלו אותו איפה הי'. סיפר שאורח עשיר בא להרבי לפני כמה ימים, ובקשתי ממנו נדבה לפריז

האכסניות

האכסניות שבהם התאכסנו תלמידי הישיבה והאורחים שבאו לאדמונ"ע הם: ברחוב שילעווע מול הזאל הקטן היתה האכסניא של יחקא איטשע שאולס, שם היתה גם התחנה של העגלונים שמשם נסעו לתחנת הרכבת.

האכסניא של ר' משה לעביעוו הסופר (סופר סת"ם, הרבי ובני הישיבה היו מזמינים אצלו פרשיות ומזוזות).

אכסניא בשם ר' שמעון בער, אכסניא בשם זלמן שמרלס. אכסניא בשם דוד דרוק. אכסניא בשם שמואל מיכאלס[1]. אכסניא של פייגא רישא. אכסניא של לייבע איטשע. אכסניא של חוה העניא. אכסניא של ר' אבא בתים מאַכער (עושה בתים), הוא אביו

ר' צבי אבא ז"ל לרמן

שבויים, ואמר לי שיש עוד מקומות שצריך אני לתרום, ולכן יותר נכון שתכבואו אלי לפני נסיעתי, ואז תקבלו יותר כסף. נזכרתי באמצע התפילה שהיום הוא נוסע, והלכתי לאכסניא שלו לקבל ממנו התרומה. שאלו אותו הלא זה הי' באמצע ק"ש „יחדא עילאה", וענה מה זה יחדא עילאה? להשיג כסף לפדיון שבויים וזהו „יחדא עילאה".

1) המשפיע ר' מיכאל הזקן הי' אלמן והי' גר יחד עם בנו ר' שמואל. פעם אחת בא לליובאוויטש בחור בשם מונצ'ע בבריסקער, והתאכסן אצל ר' שמואל. כשהגיע עש"ק נכנס הבחור למטבח וחפש, שאל אותו ר' מיכאל מה אתה מחפש? ענה הבחור מברשת לצחצח הנעלים, אמר לו ר' מיכאל לכאן באים לצחצח את הראש ולא הרגלים.

של ר׳ חיים בער ע״ה לערמן. פעם אחת נכנסתי אליו לקנות בתים, וסיפר לי שאדמונ״ע הזמין אצלו זוג בתים, ואמר לו על כל פרט איך לעשות, ובתנאי שיעשה ארבע זוגות כאלה, ואדמו״ר יבחר מהם זוג אחד. וקניתי זוג בתים מאלה שנשארו אצלו. בנו ר׳ חיים בער ז״ל סיפר לי שפעם הזמין אצלו אדמונ״ע בתים בשביל תפילין דשימושא רבא, וכשהביא את הבתים לכ״ק אדמונ״ע ביקש אותו לסדר את הפרשיות בהבתים, ולא ידע. אמר הרבי נסתכל בתפילין של אבא איך שהם מסודרים, והלך והביא את התפילין של הרבי מהר״ש נ״ע וכן עשו.

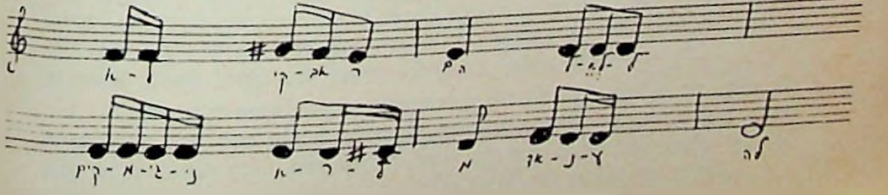
אכסניא של בערע קדנער. אכסניא של אבהם פרדקין, הנקרא אברהם לידער[2], בבית הזה גר מקודם ר׳ שילם רייך ז״ל, חתנו של הרה״צ ר׳ ברוך שלום נ״ע, בנו בכורו של כ״ק אדמו״ר הצ״צ נ״ע.

אכסניא של שמואל בער דער כהן גדול. אכסניא של מאַשע חנה העניעס. אכסניא של משה יצחק סמרגונסקי. אכסניא של ר׳ שלמה חיים השו״ב. אכסניא של ר׳ זלמן בער הקסיר (הקופאי). אכסניא של יואל דער בלעכער.

גם אצל המשפיע ר׳ גרונם ז״ל התאכסנו בחורים, וגם אצל המשגיח ר׳ יחזקאל ז״ל הייטלשטיין.

---

2) חותנם של ר׳ פליק הלובצינער, ושל ר׳ חיים יונה לוצקי משצ׳דרין, ור׳ שמאי וויגאן, ואביו של זאב פרדקין. כשאדמו״ר נ״ע העתיק דירתו לרוסטוב דחן עשה שם ר׳ זאב בנו אכסניא וגם ר׳ אברהם.

ראה דף 28.

הסניפים בערים אחרות

זעמבין

ר' גרונם המשפיע הי' גר בזעמבין, ובתחילת התייסדות הישיבה בליובאַוויטש שלחו חלק מהבחורים לזעמבין ללמוד תחת השגחתו. ר' שאול דב בער ע"ה זיסלין הי' אחד מהבחורים שנשלחו לשם. אחרי כמה זמן מתבטלה מחלקת זעמבין, ור' גרונם ע"ה העתיק דירתו לליובאַוויטש.

הרדישץ

הי' סניף גם בהרדישץ (מיקונינע) לא רחוק מליובאַוויטש תחת הנהלתו והשגחתו והשפעתו של ר' זלמן ע"ה הבלין, (הי' מתלמידי הרשב"ץ), ואח"כ נתבטלה.

בבינוביטש – שצ'עדרין

הי' סניף גם בשצ'עדרין (בהתחלה היתה זמן קצר בבבינוביטש ואח"כ עברה לשצ'עדרין בבית הכנסת של ר' אלקנה[1]).

שצ'עדרין היתה נחשבת לעיר של אדמו"ר הצ"צ נ"ע שקנה מהממשלה ומותר הי' שמה ליהודים להתעסק בעבודת אדמה כמו הקולוניות דפלך חרסון שייסד אדמו"ר האמצעי נ"ע.

שצ'עדרין נמצאת בין העיר זלובין לבברויסק. היתה רחוקה מתחנת הרכבת בשם קראסזאבערעג כעשרים קילומטר בדרך עפר.

שם הי' המנהל והמשפיע ר' שאול דב בער ע"ה זיסלין. תושבי שצ'עדרין היו אנשים טובים, רובם היו מסורים להרבי נ"ע, קצתם היו חסידי בברויסק.

הסדר הי' כשהתלמידים גמרו ללמוד בשיעורים בליובאַוויטש, נשלחו לשצ'עדרין למשך שנה וחצי, ושם למדו בשלש כתות זו אחר זו (בכל כתה למדו חצי שנה), ואח"כ חזרו לליובאַוויטש ללמוד

---

1) היו שלשה אחים ר' אלקנה ר' משה ור' פרץ, היו בנאים. ר' אלקנה הי' חחר כל הזמן משניות בע"פ. וביהכנ"ס בו למדו בנה הוא ונקרא על שמו.

בזאל הגדול. בס"ה היו שם כ־60־70 תלמידים, ומקום הלימוד בשצ'עדרין הי' בבית הכנסת של ר' אלקנה. בשצ'עדרין הי' רב העיר ר' לייב ע"ה אסתרין[2].

כשנפטר ר' לייב אסתרין ע"ה שלח אדמו"ר נ"ע במקומו את גיסי הרה"ח ר' רפאל כהן הי"ד, שהי' רב בעיר אויסוועט במקום חותננו הרה"ח ר' יואל דוידסון ע"ה, להיות רב בשצ'עדרין, ואחרי שאדמונ"ע שלח את גיסי ר' רפאל הנ"ל להיות רב בנעוול שלח אדמונ"ע את הרה"ח ר' אליעזר קרסיק ע"ה להיות רב במקומו בשצ'עדרין.

בשצ'עדרין לא הי' מטבח לישיבה, והתלמידים אכלו באכסניות. היו אחדים שאכלו אצל בעלי בתים כל יום בשבוע אצל בעה"ב אחר, (ז.א. כל יום ראשון בשבוע אצל בעה"ב זה, וכל יום שני בשבוע אצל בעה"ב זה וכו'), זה הי' נקרא „עסן טעג". היו בעלי בתים כאלה שאותו היום שהתלמיד הי' צריך לבא לאכול אצלם. התכוננו כמו ליום חג ואפילו את הרצפה שטפו. התלמידים שאכלו באכסניות, מהם היו שאכלו על חשבון שלהם, והי' כאלו שאכלו על חשבון הישיבה או למחצה לשליש ולרביע.

כל זה הי' בניהולו של המשפיע הר"ר שאול דוב בער ז"ל זיסלין. פעם אחת בשנה הי' בא מליובאוויטש מנהל החשבונות הראשי ר' אליעזר קפלן ע"ה, והי' שוהה בשצ'עדרין כשבוע ויותר ובודק את כל החשבונות.

הר"מים בזמני, בשלש כתות הנ"ל היו: ר' זלמן בער ע"ה, הרב דדריבין. כשנתקבל לר"מ, בשיעורו הראשון אמר פלפול, ולפני שהתחיל אמר בצחות, אספר לכם סיפור קטן: איש אחד אסף את כל הקטעים שבש"ס שמצד הצנזור הי' אסור להדפיסם וחברם יחד בספר בשם ספר למדפיסים, שידעו מה אסור להדפיס... והמשיך הלא אצל חסידים לא מקובל להגיד פלפול, בשביל זה אני אומר

---

2) אדמו"ר מהר"ש נ"ע שלח אותו לשם. פעם אחת בהתוועדות סיפר הרב ר' לייב שהי' בליובאוויטש בהברית מילה של נכד הרבי מהר"ש נ"ע, אדמו"ר זי"ע. וסיפר שכשהילד נכנס, אמר זקנו, אדמו"ר מהר"ש נ"ע „וויין ניט דו וועסט זיין א רבי", (אל תבכה, תהי' רבי). כשהרב סיפר את זה כעסנו עליו, כי אצל כולם לא הי' ספק שאדמונ"ע הוא יהי' משיח.

לכם פלפול שתדעו מה אסור. הר״מ הזה הי׳ רק חצי שנה, ואח״כ הי׳ ר״מ ר׳ משה רוינין מעיר סענע[3].

המשפיע שלנו הי׳ ר׳ שאול דב זיסלין. מקודם למדנו כמה מאמרים בליקוטי תורה, ואח״כ התחלנו ללמוד מאמרים מדרך מצוותיך.

ביומא דפגרא הי׳ המשפיע מתוועד אתנו. וביו״ט כסליו עשתה הישיבה סעודה גדולה והזמינה את כל התושבים.

המשגיח דנגלה, בזמני, הי׳ הרה״ח ר׳ יעקב ברוך קרסיק ע״ה. הי׳ משגיח כחצי שנה. אח״כ מנו אותו להיות משגיח בליובאַוויטש, ולשצ׳עדרין שלחו אחד מהבחורים הקשישים בשם ר׳ שמואל פרדקין ע״ה, הוא התחתן לאחת מבנות העיר ונשאר לגור שם.

לחודש תשרי נסעו כל התלמידים והמשגיחים והמשפיע ר׳ שאול דב בער זיסלין בראש לליובאַוויטש. הנסיעה היתה בעגלה עד תחנת הרכבת קרסנובערעג, ומשם ברכבת עד ז׳לובין, כשעה נסיעה בערך, ומז׳לובין נסעו ברכבת אחרת עד אורשע כשבע שעות, ומאורשע נסעו ברכבת אחרת עד תחנת קרסנאי, ומקרסנאי עד ליובאַוויטש בעגלה. ובכדי שהנסיעה תעלה יותר בזול שכרו קרון שמוליכים בו סחורות מז׳לובין עד אורשע, ובתנאי שיחברו את הקרון לרכבת רגילה. הקרון הי׳ בלי ספסלים ובלי מים, וחלון קטן מלמעלה.

רבים מתושבי שצ׳עדרין נסעו אתנו לליובאַוויטש, והנסיעה היתה שמחה מאד. כל משך הנסיעה התוועד אתנו המשפיע רשד״ב, ובכל תחנה שנעמדה הרכבת באו לקרון שלנו יהודים מכל הקרונות, והי׳ שמח. שמה גם שמעתי לראשונה את השיר אדיר הוא

---

3) הוא ספר שאביו הי׳ בנאי וכשאדמו״ר הצ״צ נ״ע בנה את הואל הגדול שאח״כ היתה שם הישיבה הי׳ אביו מהבונים (אומרים שאחר מן הטעמים שאדמונ״ע קראו את הישיבה בשם חו״ת הוא: מפני שאדמו״ר הצ״צ כשבנה את הבית הזה קרא את הבית „בית ת״ת״ וחשבו כולם שהראשי תיבות הוא תלמד תורה, ואדמונ״ע קרא חו״ת) הי׳ חשוך בנים ל״ע וכמה פעמים הזכיר לפני אדמו״ר הצ״צ ולא ענה לו. כשבנה את הואל נפל מן הגג והתעלף ונעשה רעש וגם אדמו״ר הצ״צ יצא מביתו ולקח קצת מים וזרק עליו ופתח את עיניו ואמר א עס איז מיר ליכטיג געוואָרין אין דיא אויגין (נעשה לי אור בעינים) אמר לו הצ״צ: „רוא ועסט האָבין אזון וואָס ווערט בא עם לייכטין דיא אויגין אין רער תורה״. ,יהי׳ לך בן שיאירו עיניו בתורה״, ונולד אצלו הר״מ ר׳ משה הנ״ל. כשהי׳ צעיר קראו אותו העילוי מסמובע.

בעליונים, בחור הוא בתחתונים כולם מודים ומאמינים שה׳ אחד ושמו אחד. (ובאידיש: אַ שטאַרקער ביסטו פון אויבן, אַ אויסדערוועלטער ביסטו פון אונטן, פון אונטן און פון אויבן טוען מיר אַלע גלויבן אַז דו ביסט איינער, און חוץ דיר איז ניטאָ קיינער.

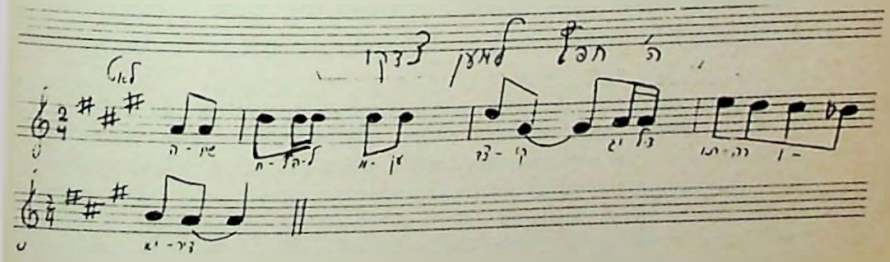
אחרי שנסתיימו 102 שנה, מזמן התיישבות האדמו״ר האמצעי בליובאַוויטש, והאדמו״ר נ״ע העתיק מושבו לרוסטוב בחורף תרע״ו, משום שלא רצה להיות תחת חסות ממשלת וילהלם מלך גרמני׳, כפי שאמר בשמחת תורה תרע״ו בפירוש: „וילהלם הוא בבחינת נפוליון״, הי׳ זה נגד דעת כולם שרצו להיות דוקא תחת ממשלת גרמני׳ משום שהי׳ קשה מאד לסבול מצרות ממשלת רוסיא. אבל הרבי בהביטו על הרוחניות, חשש שיכניסו חלישות ביהדות ח״ו ולכן נסע משם. וכשהרבי נסע עברו גם „החדרים״ והשיעורים מליובאַוויטש לקרמנצ׳וג בשנת תרע״ו.

הבחורים המשיכו ללמוד באולם הגדול בליובאַוויטש עד תרע״ח, ואח״כ עברו גם הם לקרמנצ׳וג.

ולאט לאט התאספו בחורים גם לרוסטוב ליד הרבי, ובמיוחד מעת שהרבי נ״ע נכנס לבית החדש.

אחרי הסתלקות הרבי נ״ע בשנת תר״פ, והרדיפות מצד הבולשביקים החלו ביותר, ובמיוחד על לימוד התורה, הישיבות התחלקו לקבוצות קטנות והתפזרו במקומות שונים.

ראה דף 28.

בשנות ימות קיום הישיבה עברו על מנהלי צרות מבית ומחוץ. ואביא בזה קטע מיומנו של ר׳ משה רוזנבלום ז״ל על מקרה מאלף אחר.

השנה התשיעית

תרס״ו

כמנהג כל שנה ושנה, באו אורחים רבים לימי החג, כל אחד מתענין בענין המוסד „תומכי־תמימים״, כל אחד תָאב לראות בעיניו את אשר שמעו אזניו על אדותיו, כי ב״ה מלאה הארץ תהלת המוסד, ואשר לזאת כל הבא לא תשבענה עיניו מראות; נכנס הוא אל אולם הבחורים, משם אל חדר הילדים, אל בית התבשיל, אל חדר האכל, מכון הוא את השעה שבה מתכנסים התלמידים לאכל, מתבונן הוא אל הסדר, אל היראה החופפת על כל א׳ ואחד מהתלמידים, ורוחו מתרומם מעלה מעלה ולבבו ירגש רגשות קדש נעלות, ולוחש הוא את רגשי לבבו באזני חברו — העומד ג״כ משמים ומשתאה, — לאמר: „הנה עולם חדש לפניך!״ „אמנם כן — עונה רעהו — עולם ברור אני רואה, עולם של בני ישראל בצורתם האמתית, עולם שקשה להפרד ממנו״ ומחליטים רבים ומוצאים לחוב על נפשם, להשתדל בהרחבת והתפתחות המוסד.

בחג השמיני־עצרת הואיל נשיא האגודה כ״ק אדמו״ר שליט״א לכבד את התלמידים בחשורה נפלאה במינה, והיא, שיחה נעלית ונשגבה, אשר היתה לעמוד אש להאיר להם את הדרך — דרך הקדש והמסלה העולה בית־אל.

אחרי החג הופיעו הימים השחורים — לא עתה — ימי הפרעות, ימי אשר אין חפץ בהם; מסעות מסה״ב שבתו, בתי־הדואר נסגרו, אין נוסע ואין בא, אין שומע ואין יחדע עד מה.

בראשית פתיחת בתי־הדואר והטעג. ושמועות מרגיזות נשמעו; פה נהרגו אנשים ושם נהרסו בתים ועירות שלמות, ותהי כל הארץ לחרדת אלקים. רבים באו לדרש עצת כ״ק אדמו״ר שליט״א בעניינים שונים, זה מפחד וזה בורח, זה מתמוגג מרעה וזה מבקש עזרה כו׳, ויעשו כל הדברים האלה רושם מעציב עַז על נפש כ״ק אדמו״ר שליט״א ויגעו אל לבו ואל בריאותו ויתחל, עד אשר נאלץ

לנסע לעיר ויטעבסק להועיד ועד של רופאים (קאנסוליעם) למצא מזור לגוו החלש, ויסע בשבוע ס' יתרו ויקח גם את בנו הרב המנהל שיחי' עמו.

בשבוע ההיא היתה ועידת מנהיגי המוסד תו"ת בנוגע אל עבודתו הרוחניית, בועידה ההיא נתבקרו תלמידים צעירים אחדים, ובהם גם התלמידים ד. ד־ק מעיר טשרניגוב. ובאשר זה הנזכר הוא ציר הצרות והתלאות שסבלה האגודה בשנות סו־סז, עלינו ללקט את הענינים הנחוצים, מהפרטי־כל של הועידה ההיא ולתתם לפני הקורא הנכבד.

,התלמיד ד. ד־ק בא בסוף שנת תרס"ד והי' אז כבן י"ד־שנה, בן יחיד להוריו — בע"ב בינונים — כשרונותיו ממוצעים, אך אי־מחונך, וביותר משולל החפץ בלמודים וקל־הדעת. בחרף ס"ה נתנו לו לחבר, תלמיד נכבד אשר ביגיעתו רכש לו ידיעה נכונה בלמוד ויושר ההנהגה, והוא השפיע לטוב גם על מצב התלמיד ד־ק, וישתדל עמו וידבר על לבו דברים טובים ומתקבלים עד אשר הטהו אל הלמוד ויושר ההנהגה.

רוב השפעתו היתה על תהלוכותיו של ד־ק החיצוניות: הנהגה ישרה בעת התפלה, להתפלל במקום קבוע, לברך תחלה וסוף, לדייק במילי דברכות, נט"י ושארי ענינים החיצונים בדיבור, שלא יהי' הפכפך קל כ"כ, גם בעניני הלמוד קבל תועלת נכונה לפי ערך שנותיו וכשרונותיו.

כעבור איזו חדשים ועל התלמיד עבר רוח טהרה נפלא, ויתנהג ביראת־שמים באורח פלא, תפלה בצבור, דקדוק בברכות, מקוה ב' וה', התמדה עצומה בלמוד.

ועידת מנהיגי הישיבה בסוף חדש שבט תרס"ה שמה לבה אל מהלך התלמיד הזה אשר פתע פתאום נהפך לאיש יר"ש.

בכובד ראש דנתה האספה הזאת על דרך וסדר חנוך התלמיד, וע"י חקירות ודרישות שונות באה לידי מסקנא, כי גם זאת תולדות קלות־הדעת היא, ולזאת החליטה הועידה, כי בהכרח לשים לב אל חנוך הנער, להעמידו על בסיס נכון, שתהא יראתו פנימית וקימת לעד, ובאמצעי לזה בחרה, כי בהזמן הבא יספחוהו למערכה השלישית (בעת ההיא) שהיא שוכנת בעיר הארדישץ הסמוכה, ולמסר למנהיג המחלקה הוא הרב רז"ה סדר מפורט איך להתנהג עם

התלמיד ד־ק עד אשר יצליח בידו לעשות לאיש, או לכה״פ נער סוריוזי (רציני — ר. כ.).

בימים הראשונים לחדש ניסן, במושב מנהיגי המוסד, נקראה בקשת התלמיד ד־ק כי הוא מבקש רשיון לנסע לביתו על חה״פ, וכתב כמה טעמים בדבר נסיעתו: א) געגועי הוריו לראותו, ב) כי יחיד הוא להוריו, ג) חפץ הוא לנוח כשני שבועות באותו הזמן שגם פה בלתי נלמד. ובסוף מסיים הוא בכתב בקשתו כי חפץ הוא מאד בזה ונסיעתו מוכרחת.

גם אביו פנה בבקשה (בדיוק יותר הוא, בדרישה) כי יתנו לבנו לנסע על החג לביתו ומסיים במכתבו, כי הלא איננו דורש עזרה מן מנהלי המוסד, לזאת הוא מוצא לנכון, כי הרשות בידו לעשות כחפצו וחפץ בנו התלמיד.

הועידה דנתה על הבקשה הזאת, כמו על יתר הבקשות ממין זה בשים לב.

החוק אומר: לפני היות הנער התלמיד חוק בדעתו, וטרם רכש לו יד״עה נכונה בלמוד אין נתן לו רשיון לנסע הביתה או למקום אחר, בכלל הוא, עד אשר תעבר עליו שנה או שנה ומחצה. (הערה א. ואם מתעקש התלמיד לנסע במשך ההוא, נוטלים מעליו שם „תלמיד״ ובתלמידים לא יתחשב) (הערה ב. במקרים בחדים, היכלת ביד המנהיגים להתנהג בזה כפי דעתם והבנתם.)

רוב השאלות והבקשות ממין זה נתפרו בחיוב; אמנם בדבר התלמיד ד־ק היתה שקלא וטריא עצומה, ולבסוף נתקבלה החלטה זאת, בהסכם כולם להכניס בהפר״כ בנוסח הזה:

לפי החוק, היתה צריכה בקשת התלמיד ד־ק להפתר בשלילה, מבלי הבט על השקפות שונות היוצאות לחוץ מגדרי המוסד, אמנם לפי החלטת אספת המנהיגים בסוף שבט העבר, אשר לרגלי סבות פרטיות — גדל הפצרת הרב צערינגאוו, וגדל התעקשות הורי התלמיד — בהכרח להסביר פנים ולהראות קירוב דעת להתלמיד הנ״ל, אולי יועיל להרמת תכונת נפשו, לזאת פותרים את שאלתו בהֵן, ולהשתמש גם בהערה אבל שיהי׳ בהעלם דבר מהתלמיד.

להתלמיד הנו׳ הורשה לנסע לביתו, והוא הבטיח כי ימהר לשוב תכף אחר החג לעת התחלת הלמודים.

כבוא מועד הלמודים והתלמיד לא בא. רק בעבור שבוע ימים

נתקבל מכתב ממנו כי לרגלי סבות ביתיות לא יוכל לבא עד אחר חה"ש, וברשיון בית פקידות המוס' נִתַּן מקומו לאחר, אחרי הימים ההם והתלמיד בא ויפן בבקשה להושיבהו במקומו. מנהל המוסד לא ידע איך לכלכל הדבר הזה, ויאמר לְהִוָּעֵץ בזה עם פקידי המוסד אך לרגלי סבות שונות נדחתה הועידה אשר נועדה לדון בשאלה הזאת, ותמסר לע"ע השאלה לסגולת תלמידים הישנים, אשר ברוב שקידתם ויגיעתם רכשו להם אמן לב הפקידים והמנהל, שידונו הם עליה ועל עוד שאלה הכי נכבדה מזו בדבר התלמיד ל. מעיר ק. פ.

הועד קרב לעבודתו חקר ודרש ועשה בחינות ואחרי עבור ימי עבודתם הגישו החלטותיהם אל בית פקידות המוסד לפני המנהל והפקידים.

הועד נחלק לשתי פלגות שונות בהחלטותיהן, וכל אחת מהן שלחה את צירה למסר את דעתה לפני הפקידים, וזו היא דעת האחת: „אלו התלמידים אשר שמץ דופי נמצא בהם בהכרח להרחיקם מעל המוסד, להיות כי מטרת ושאיפת המוסד הן לאנשים בעלי רוח כביר אשר לעת גמרם חק למדם יצטיינו במפעלם ויהיו לאנשים מועילים לכל אדם וביחד לחברתם ואלה אשר המטרה הזאת מהם והלאה ולא ישיגוה לעולם למה תטפל בהם החברה לשוא?"

הציר השני מסר את דעת המפלגה השנית לאמר: כי אם אמנם צדקה הראשונה בדברי' כי אנשים עובדים ובעלי רוח נחוצים להמוסד, ולא קלי־הדעת אשר דַּיָּם אם יפקיעו את עצמם בלבד: בכ"ז אין דעתם מסכמת לגרש את התלמידים ל. וד. מטעמים אלה: התלמיד ל. הוא ישר הולך ושקדן בלמודו, ואם כי סובלים הרבה מהפכפכותו, בכ"ז איש הוא ולא נער, ואיש לא יערב בעד התוצאות מגרוש איש כזה, ויש להתחשב עם פעולה כזאת. התלמיד ד. עודנו נער, ויש תקוה לרפאות עוד נגע חנוכו, בהתמסרות נכונה ודאגה אמתית להדרכתו אפשר עוד לרומם תכונת נפשו ולעשותו לאיש.

המנהל מצא, כי הצדק עם המפלגה הבלתי מסכמת על הגרוש, ויצו כי את התלמיד ל. ישאירו במקומו ותמיכתו, וגם את התלמיד ד. לא ישלחו, אך מצא לנחוץ להשתמש בהסעיף הנאמר בו, שתלמיד שנסע על זמן מוגבל, ולא שב למועד הנתן, בלי סבה מוכרחת, נחשב כתלמיד חדש, הבלתי נכתב בספר התלמידים, עד

עבור עליו שלשה חדשים בשמירת כל הסדרים ובהצטיינות אותות טובים.

בפקודת המנהל הובלט להשגיח היטב על הנהגת התלמיד ד. ובעיקר בדבר קלות דעתו והתהפכותו בכל עת.

אחרי עבור ימים אחדים, נסע המנהל עם כו', אביו אדמו"ר שליט"א למאסקווא, וישהו שם כשני שבועות.

אז בא המנהל בדברים עם הגביר הנדיב המפורסם ר' אברהם ראזענצווייגוט אשר יואיל לנדב סכום נכון על בנין בית עבור המוסד, ויהי' נקרא על שמו, בית אברהם. הגביר הנזכר הטה אזן שומעת להמנהל והרים נדבתו, לשעה, סך ששת אלפים רו"כ על בנין הבית.

בעת ההיא, ובליובאוויטש, כבשאר העירות הקטנות, הגביהו עוף הצעירים הבלתי מחונכים, להכניס ראשם בכל מקום ומוסד.

אחד הדברים המפליאים הי' אז בקור המורה של בית הספר העירוני, של חברת מפיצי השכלה מר ב. באולם המוסד, עם עוד אחד בלתי ידוע.

המשגיח הראשי בראותו כי האורח הבלתי קרוא, המורה הנ"ל מתהלך משלחן לשלחן ומפריע את התלמידים מלמודם, פנה אליו בבקשה, שלא ישבית את התלמידים מעבודת למודיהם.

„אינני דורש ממך מאומה – ענה המורה – ואינני עושה דבר. והאמנם תוכל למנע אותי מבא בדברים עם התלמידים? אל תירא, בשעה אחת לא אעשה אותם לאפיקורסים" „אינני ירא – השיבו המשגיח בנמוס – אין התלמידים קלי דעת כ"כ לפחד מכל דבור קל, אך הלא את סדר עבודתם אתה מפריע. ואשר לזאת הנני מבקשך שנית לבלתי בא אתם בדברים ולבלתי הפריעם מלמודם".

המורה וחברו עזבו את השלחן הזה ויגשו אל שלחן אחר, ששם למדה חבורה אחת „יורה דעה" ובחוכם התלמיד ק־ן, החבורה למדה בעיון רב, ולא שמה לבה אל האורחים, והמורה שאל אותם: „במה אתם מתעניינים ככה?"

התלמידים: בדבר המענין כל יהודי דתי.

המורה: האם רק באלה תשארו? מה תהי' אחריתכם? עליכם לקרא בספרים מדעיים. הבה, אני אתן לכם במה לקרות.

התלמידים: הבה, תן לנו ספרים ונקחם.

המורה: ומה תעשו בהם?

התלמידים: מה נעשה בהם? נשרפם, והי' מספרם פחות באחד או בשנים.

המורה: מפני מה אין אני אומר לשרף את הספרים שאתם מתעניינים בהם?

התלמיד ק־ן: חדלו מדבר עוד, אנחנו לא נאבה ולא נשמע אליכם, ולא נסור מן התורה הזאת, ואתם אי־מחונכים ופורעי־היושר, הלא כלמה וחרפה תכסה פניכם, כי סרתם מעל עמכם היהודים ותעותו את הישרה? ואת כבוד התורה המרתם בקלון ספרים נבזים ופחותים, ועוד תאמרו להדיח גם אותנו אחריכם, בוז לכם! צאו מזה, ולא תוסיפו לדבר אלינו!

דברי התלמיד אשר דבר ברעם קולו ובחום לבבו הרעישו את האורחים ויפנו וילכו ולא יספו לעמוד עוד. ואם כי, למראית עין ולשעה, לא פעלו מאומה בבקורם זה לרעה, בכ"ז עשו רשם, אשר תוצאותיו היו בלתי נעימות כלל (כאשר יסופר להלן).

בעוד ימים הוכר כי התלמיד ד־ק יש לו איזה התקשרות עם אחדים מצעירי העיר אשר בכלל אין מעמדם איתן בנמוס ומה גם ביהדות, וביחוד בעת ההיא אשר כלהב תפס היו כל מעשיהם ועניניהם. הדבר עשה רשם אי־נעים על פקידי המוסד וימצאו לחובה להודיע להמנהל מכל הנעשה בפרטיות: דבר הבקור של האורחים הנזכרים, שיחתם, והנהגות התלמיד ד־ק.

המנהל, בקבלו את המכתב נרגז ויתעצב אל לבו, ולא ידע עוד מה לעשות לזה – ולהגיש הענין לכ"ק נשיא המוסד לא חפץ, כי הי' בדעתו עד כמה יגע הדבר אל לבו. ויחליט להניח את הענין בלי פתרון עד שובו לביתו.

ביום הרביעי ס' תשא בבקר בא כ' המנהל לביתו שלום, ובהדאקלאד פר"כ הראשון שהוגש לו הי' ענין ד־ק מפורט לפרטיו. ואשר לקוטים הנוגעים להספור הננו נותנים בזה לפני הקורא הנכבד.

„ד־ק זה כשני שבועות, אחרי בקור המורה בהמוסד, יש לו איזה התחברות עם צעירי העיר, ובאשר ידוע הוא לנו למדי, מהדו"ד שהי' עליו כבר, הננו מוצאים להכרח להשתמש בהחוק האמור, כי תלמיד שאינו מתנהג כפי חוקי המוסד מוצא מספר התלמידים – מודיעים אותו זאת, ואל המורים והתלמידים מודיעים כי אין להם

ולו שום יחס והתחברות, לא בעניינים כלליים ולא בעניינים פרטיים; אמנם בדעתנו היטב תכונת נפש ד־ק המתהפך כחומר חותם, חה יכל לפעל עליו עד מאד, ולקלות דעתו יתכן שיעשה רעה לגופו, או איזה נזק, ובפרט שיש עליו מורא הוריו, החפצים שיתנהג כשורה; לזאת מוצאת הועידה לנחוץ, שבמקרה זה יש להשתמש בהחוק האומר: כי גם נער שניטל מעליו שם „תלמיד" בכ״ז מוטלת החובה על בית פקידות המוסד להגן עליו ולשמרו עד בא אביו, או מי שמסרו אל המוסד.

המנהל חקר ודרש מפי בעל מעונו של ד־ק, תהלוכותיו, ענייניו ואופן חייו.

וזאת אשר סיפר: זה שני שבועות שלעת ערב הולך הוא ומבקר בבתי השכנים אשר להם צעירים שונים, ויתהלל לפני ה־ט. כי אלה הצעירים החפצים להטותו מן הדרך הישרה לא ינצחוהו בשום אופן, הוא יתמיד ללמד, ונהפוך הוא, כי בכחו להראותם גלוי ומוחשי, כי רק בעלי תאוות הם, ולא אנשי חכמה ושכל, ודוקא אותם הלומדים בהמוסד, אף כי למראית עין בטלנים הם, אבל באמת עושים הם את כל מעשיהם בהשכל ובהרגש. אחרי עבור עוד איזה ימים, התחיל לבקר יותר ולבלות זמן הרבה ויביא אתו ספרים עבים וקלים, גדולים וקטנים, והי׳ קורא בהם כל הלילה, ולא הי׳ ישן, ובכ״ז הלך להתפלל אלא שהי׳ מקצר מאד בתפלתו. ויהי באחד הימים, ויבא למעונו כעוס ונרגז ויספר לאמר: נקראתי אל המשגיח, והוא געד בי על אשר לא באתי לעת התפלה, צדקו האומרים, כי בפה סופרים את הצעדים, ובשבע עינים מביטים על כל תלמיד. בעד חדש אסע מפה! אח״כ אמר: אם יגרשו אותי אז אשחט את עצמי, או אפיל א״ע אל הליוקע — נהר —. ביום הראשון העבר אמר: צדקו החברים החדשים האומרים, כי למעשה עבירות צריך להתרגל, כמו למעשה המצות, ואחרי ההרגל אינן מאוימות כ״כ. דמיתי, כי אם לא אניח תפלין ולא אתפלל בודאי אמות מיד כרגע ולא אוסיף לחיות עוד, והנה היום לא הנחתי תפלין ולא התפללתי והריני חי עדיין ובריא אולם. חברי „פועלי־ציון" אומרים, כי הם יעזרו לי לנקם מהם, מהמנהגים שלי ומן המוסד.

לנקום? — שאל בעל המעון — לנקם מהם? מה עשו לך כי תאמר להנקם מהם? איזו רעה או איזו חטא חטאו לך? כשהייתי

בביתי – מספר ד־ק – בקיץ העבר, עפ״י פתוי אחד ממכירי נהייתי לפתעל ציוני, הייתי קורא ספריהם ועובד בעד האידעייה הזאת ככל אשר הטילו עלי, לא הי׳ כבד עלי מאומה, אחרי כן כשהוכיח אותי אבי לאמר: מה תהא עליך? וישחר אזני למוסר בדברים חודרים לב וכליות פעם ושתים, פעל עלי כי אסע לליובאוויטש לחזור על הנושנות, ואבא הנה. באתי, והנה ממאנים הם לקבלני, עושים חקירות ודרישות. ומדוע? הלא אינני דורש עזרה, רק מקום ללמד? לסוף קבלו אותי וימסרוני לשנים מורים אשר לא גרעו עינם מעלי, השפיעו עלי שקידה בלמוד, זהירות בהנהגה, אסרו עלי המנוחה והמרגוע. דמיוני גם הוא התגבר עלי, ראיתי מתהוללים וקנאתי בהם. מדוע חפשים הם לנפשי ואני אסור בחבלים? הם מבלים זמנם בכל מה שלבם חפץ ואני שוקד ועובד? ועוד זאת כי להם הרשות להתגאות ולהתנשאות, ונחנו מה? מלמדים אותנו רק הבטול והנחת העצמות, ומה תהי׳ אחריתנו? בכ״ז לא אחרת חשבתי כ״א להשאר תמים, ולא חפצתי כי אם להראות להם, כי גם אנחנו אנשים, ולא נופלים אנחנו מהם בהשכל ודעת. התקרבתי אליהם ויקרבוני, הלעיטוני מספריהם, ועתה הנני מחזיק בשיטתם ובזה הנני חפץ.

בהנוגע אליך – אמר ה. ט. – תוכל לעשות כחפצך, אבל למה תאמר עוד לנקם במוסד? אמנם אינני חושש לנקמתך, יודע אני כי לאפס תחשב מול מנהיגי המוסד ואין אתה כדאי להתחשב אתך, אבל אתה מצדך צריך הנך להיות איש נמוסי, האם בעד הטובות שהיטיבו עמך, – הלואות לשעה וכדומה – תגמל להם רעה?״ ״כן אומרים חברי שצריכים לנקם, לנקום מהמוסד, לנקם ממנהיגיו, להרסו, לכה״פ לנגע לרעה בו ובחלמידיו״.

ביום שאחרי זה התאונן לפני בעל המעון כי כל הלילה לא נח ולא ישן, ורוח רעה תבעתהו, ומוסר כליותיו יעננו, איך יוכל לעשות רעה גדולה כזאת להוריו, הלא יצאו מדעתם – כי נודע לו שקראו לאביו ע״י טעלעג. לקחתו לביתו – אמו חולנית, ויראת אלקים, אביו גם הוא חלש ומה יעשה בהם ביום שמעם מאידם – לפי דעתם – ההווה, אין דרך אחרת כ״א לאבד את עצמו.

ביום השלישי בהודע לו מביאת הנשיא והמנהל יחיו, שינה את טעמו לאמר: ״אלכה לי אל חברי החדשים, מה יוכלו המנהלים לעשות לי, חברי יעזרו לו ויעמדו לימיני, גם להורי אתנכר, צדקו

חברי האומרים כי אני אינני הראשון לאלף העשירי המתכחש להוריו ואינו הלך בעקבות האבות הישנים הבלתי יודעים את החיים וארחותיו. כאשר עם לבבי כן אעשה, ומה יעשו לו?"

עפ"י ספורי בעל המעון לחמו מהלך העניינים החליט המנהל כי רגש־עצבים חזק תקף את ד־ק, והחליט לחכות בהודעת הגרוש עד בוא אביו, ואז יודיעו להנער כי הוצא ונמחק מספר התלמידים ועליו לעזב את המוסד.

ביום הרביעי, בצהרים בא מכתב חתום מאת התלמידים, בו מבקשים הם את המנהל כי יוציא את ד־ק ממספר התלמידים, ואשר חרפה היא כי ימנה ד־ק בקהלם ושמו יזכר בספר זכרונותיהם.

המנהל מצא לנחוץ לקרא לנער ולהוכח ולדעת את אמתת המצב אל נכון, טרם יגזר ויחרץ משפטו עליו.

אך הנער מאן לבא באמרו: אם דבר להם אליו יואילו לבא אל מעונו, כי אין הוא מוצא שעליו להכנע לפני מי מאנשי המוסד, ואין איש מהם שליט או אדון עליו.

כל משך היות ד־ק נמנה בין התלמידים הי' נהנה מאותה הזכות האמורה בספר החוקים, שעל המוסד לעזר גם לתלמידים עשירים בהלואות וגמ"ח[1] ובאשר עתה עת שלוחי התלמיד ד־ק, העריכו מנהלי בית הפקידות את חשבונו וימצאו, כי מגיע ממנו 47p. 63r.

---

1) והננו בזה להעתיק החק: תלמיד בינוני או עשיר, שאיננו דרוש לתמיכה, בכל זאת מחויב בית פקידות המוסד לדאג לו, למען מנוחת נפשו, ולהקל לו, בכל עתות הצרך, בהלואות וגמ"ח, עד אשר יקבל את מעותיו מביתו או מכל מקום שהוא.

הערה א: הגמ"ח נקצב לזמן ידוע, בכל אופן לא יותר מחדש ומחצה.

הערה ב: הממאן לשלם, אין בית הפקידות רשאי לעכב לעצמו, כשביל החוב, את הכסף המתקבל על אדרייסתו, כי אם כשליש מן החוב.

הערה ג: אשר ימאן לשלם, ויש חשש שלא ישלם, בסבת גרוש או סבה אחרת, משתמש בית הפקידות בכל האמצעים בשביל שמירת הון המוסד, והוא, בלקיחת בגדיו או שאר חפציו בעבוט, עד אשר יגאלם בתשלומים במזומן.

הערה ד: כל החפצים נלקחים, מלבד תפילין, ט"ק, בגד עליון – בחרף או בעתות הקר – ערדלים וכדומה מהיותר מוכרחים.

הערה ה: בית הפקידות מטפל בשמירת החפצים ההם ובאחריותם לא יותר משנה. אחרי־כן נמכרים הם בפומבי, המוסד גובה את חובו, ואם יש בו מותר, נשלח לבעליו מיד.

אחרי שנעשה החשבון והחוק בהכרח למלאותו, וגם מעמד המוסד לא הי' כ"כ איתן בכדי לוַתר על סכום כזה, החליטו הפקידים להשתמש בהערה ג. ושנים אנשים נשלחו ויביאו את חפצי ד־ק חבושים וסגורים בארגז, והמפתח נשאר בידו, הארגז נתן למשמר בבית האוצר אשר למוסד.

ביום החמישי לעת ערב באו חמשה נערים מצעירי העיר השובבים, שנים מהם בני עשרים שנה, ושלשה בני י"ג־ט"ו, ויודיעו בבית הפקידות, אשר ד־ק הוא חבר אגודתם פו"צ ולזאת אין היכלת ביד בית הפקידות לדון עליו מבלי עצתם ודעתם, ואשר בכלל מתנגדים הם לפסק דין הנשמע (עוד טרם נגלה) שד־ק ימחה מספר התלמידים.

המנהל ישב אז בחדר עבודתו, ובשמעו קול ענות מצה ומריבה (כי כמובן אנשים כאלה אינם בכלל נמוס, ולא בנחת נשמעו דבריהם, כי אם ברעש והמולה ושאון גס) קרא את האקינאם ו־ג אשר הי' באותו מעמד וישאלהו, מה קול השאוֹן, ויכנסו הם כלם לחדרו.

מה חפצכם ומה מטרת בואכם? שאל אותם המנהל.

„באנו להודיע כי ד־ק הוא חבר אגודתנו פועלי ציון".

„ולזאת?" — עונה אחריהם המנהל —

„שמענו — עונים הבאים — כי בדעתכם לשלחו מפה, ונבא להודיע כי לא נתן לעשות כזאת, גם החפצים שלו נלקחו אתמול, ולמה ומדוע?"

המנהל: המוסד יש לו מנהלים ופקידים וחקים, והם המושלים בו ולא אתם, את מי שדרוש לשלח מזה ישלח מבלי שאול את פיכם, וחוקי המוסד יתקיימו בהכרח.

הבאים: בזה אנחנו מודיעים לכם כי נתחשב עמכם עפ"י השקפתנו ורוח בינתנו, ושנים מהם הראו כי יש להם „אקדחים".

המנהל: צאו מזה, אינני ירא מכם ולא מאקדחיכם, ואני מודיע לכם גלוי, כי ד־ק נמחק מספרי התלמידים. ובדבר האיום שאתם מאימים עלי, לא אתם המצאתם אותי ולא אתם תבטלו מציאותי, הכל בידי שמים. צאו, הלאה!

(בזשאַרגאָן: איהר האָט מיך ניט באַשאַפן, און ניט איר וועט מיך אָפּ שאַפֿין; דער אובערשטער פירט די וועלט. אַרויס!)

הבאים: דעו כי מרה תהי' אחריתכם, אנחנו נעשה את כל אשר יהי' לאל ידנו, מבלי אשר תוכלו להועיל.

ביום הששי נתקבלה ידיעה מאת אבי ד־ק שיבוא ביום א', וכבר נודע בעיר מה שאירע בבית הפקידות והשיח והשיג שהי' במעמד ההוא, ויעשו דברים רשם חזק על ד־ק עד אשר רץ בחוצות העיר כמשתגע, ויתהלל כי יאבד את עצמו, ויקרא המנהל לבעל מעונו ויזהירהו לשמרו ולהחביא ממנו כל כלי משחית כו'.

במוש"ק היתה מועצה ארוכה, והחלטתה היתה, כי בהכרח אפוא להשיג את הנער ד־ק ולהושיבו למשמרת בבית המנהל עד בוא אביו, כי כל מי שראהו ביום ש"ק אמר עליו כי אותות מהומה ושגעון נראו בו.

אחרי המועצה הסתדר הענין, ובעבור ד־ק דרך שער חצר המוסד לקחוהו ויביאוהו הביתה, מבלי פנות אל צעקותיו המשונות.

המנהל קדם את פניו ויבקשהו לבא אל חדרו בדברים האלה:

„הנה עפ"י סבות ומקרים שונים בחפצך לעזב את המוסד, וגם אנחנו בלתי ממאנים בזה, אמנם עלינו וגם עליך לשמר את חקי המוסד האומר, כי כל נער העוזב את המוסד על זה האחרון החובה למסר את הנער לידי מי שמסרו להמוסד, ולזאת בבקשה ממך כי תועיל להשאר פה אתי עד מחר בערב עד בוא אביך, והנני מייחד לך את החדר הזה שהוא מקום מושבי הקבוע – כידוע לך – וכל מחסורך עלי, גם משרתי נפקדו לשרתך לכל אשר תצום, ועתה צוה להגיש לך חמין או ארוחת ערב. מה חפצך?

בצאת המנהל צוה ד־ק להביא לו חמין וגלוסקא עם חמאה, בקשתו נמלאה כרגע, וישב לאכל ושם היו עמו התלמידים מ. ח. ש. י. א. ו. ויאמר ד־ק אליהם:

פועלי ציון, זה כשנה שהם מחפשים עלילה איך להנקם מן המוסד, עתה הנה מצאוה, ואת כל אשר יהי' לאל ידם יעשו.

בשעה האחת עשרה וחצי לערך בלילה, ובבית המנהל ישב אז מחותנו ה. ש. א. דוליצקי מקישינוב. והנה פתאום נשמע קול המולה ורעש לאמר: פועלי ציון מודיעים כי ד־ק הוא חבר אגודתם, דורשים הם לשחררו ממאסרו, ואם לא, יבאו חמש מאות חברים מוויטבסק, גם רוטה חילים לא תעצר כח לעמד נגדם, והם יורו ויציתו באש ויחרימו את כל החצר.

המנהל ואתו ה' דוליצקי יצאו מחדרם, ויראו חמשה צעירים כולם, כובעי שער שחורים גבוהים על ראשיהם וקני־רובים בידם וצועקים בנוסח הנזכר אשר חזרו עליו ארבע וחמש פעמים ופניהם מפיקים שוד ורצח.

בראותם את המנהל, פנו אליו בדברים האלה: נסוג אחור, פן יֵרה תֵּרה ולא תוכל להתחרט.

המנהל: „לשוא אתם מפחידים אותי, כי אינני נפחד. ד־ק איננו אסור, הוא החליף את מעונו, זה עתה אכל ושתה חמין, ובלי ספק תאמינו גם אתם, כי בכלים יותר נקיים מאשר במעונו בבית ה. ט. ומה קול הרעש והצעקות האלה? ובכל אופן הנני גוזר עליכם ללכת מזה, אל נא תבהילו יותר מדאי, וצאו מזה.

אז פנה אחד המיוחד וגבה הקומה שבהם — אשר בעיניו ופניו המפיקים רצח ומות יכל להפחיד גם איש כביר רוח — אל המנהל לאמר: התבונן ושים אל לבך מה אתה עושה, רק רגע־אחד . . . עוד מעט ואעשה ממך מרקחת . . .

„המנהל, צחוק עשית לך, אדון", ויגבה את כובעו ויאמר „הצחוק אמנם נעים אבל מעט יותר מכפי המדה, ועתה חשוך את שעשועיך לפעם אחרת וצא מזה".

בראותם את עוז רוחו של המנהל ואת אמץ לבבו העשוי לבלי חת עזבו את חדרו אל החצר, שם פגשו תלמידים רבים אשר יצאו מאולם הישיבה זה במקלו וזה באבנו, ויאימו גם עליהם ויתרו בהם, גם נסו לירות פעמים אחדות, אך התלמידים לא נבהלו ולא פחדו ויחזיקו מעמדם.

בחדר השני של בית הפקידות ישב הסופר ז"ן והאקינאם ו־ג. אל השלחן, ממעל להם היתה תלוי' מנורה, ועל יד הגדר הקטן עמד הרב דראמאנאוו. פתאום עבר חץ דרך החלון והמנורה מעל לראש הרב הנ"ל ערך ווערשאק או פחות ויכנס עמוק בקיר בערך חמש אצבעות.

אם אמנם לא תמיד בעל הנס מכיר בנסו, אך הפעם נגלתה ההשגחה במוחש, כי מכון באותו הרגע שעבר החץ הרכין הרב את ראשו מעט בחפצו לקחת דבר מה, וימלט ממות, יהי שם ד' מברך!

כראות התלמידים אשר המצב הוא רציני, התאזרו חיל ויוסיפו

אמץ, ובזמן מצער גרשו את המון הצעירים שנתקבצו כשתי מאות צעירים וצעירות.

הפורעים שברו את החלונות, זרקו אבנים מהרחוב, הרעימו בקולם כי יציחו את הבנינים, אך מהחצר גורשו.

מה נפלא הדבר, אך כל אנשי העיר נמו שנתם, ואין איש גם משכני החצר אשר יקום לקול השאון והרעש, מסביב בחוצות העמידו הפורעים שומרים לבל יהי' אפשר להודיע לפקיד העיר ושוטריו, בכ"ז עלה לאחד משומרי הלילה להתגנב דרך חצרות וקרפיפות ויודיע לפקיד העיר – פריסטאוו – מהנעשה.

הפקיד – אשר כמנהג העירות הקטנות – ידע עוד בשבוע העבר מכל הנעשה, מהשיחות והאיומים וכדומה, עשה חפושים בבתים אחדים – אשר היו חשודים בעיניו – עד טרם בואו לחצר המוסד.

בבואו ערך פרטי־כל ויקראו לנער ד־ק ויחקרהו, והוא סיפר את הכל גלוי.

הפקיד: מה מטרת בואך הנה?

ד־ק: באתי ללמד פה בחדרי שניאורסאן, אך ע"י סבות שונות התחברתי עם צעירי העיר – וקרא בשמותם – והם נתנו לי ספרים שונים למקרא, וגם קראו אותי אל אספותיהם, ולרוך שנותי לא יכלתי עמוד על דעתי.

הפקיד: מי המה?

ד־ק: מתחיל לקרא בשם איש ואיש שמו וכנויו.

והפקיד ערך את הכל בהפרטי־כל אשר החזיק כשלשה בוגין.

אחרי כלות מעשה הכתיבה וכבר היתה או השעה הרביעית אחרי חצות הלילה ויאמר הפקיד, כי על פי החק עליו לקרות את ד־ק למשמר, מאחר שהוא האשם בכל המקרה הזה.

המנהל התנגד לזה, ויאמר כי לא יתנהו להוציאו מביתו, וגם אתו יהי' שמור, אך לא בתור אסיר.

הפקיד דרש מאת המנהל תעודה חתומה אשר בכל עת שידרש ד־ק למשפט יהי' הוא אחראי.

(עד כאן ניתן להעתיק)

והנני להביא מיומנו של ר׳ אלחנן מרוזוב, מזכירו של כ״ק אדמו״ר הריי״צ, שכתב בנדון:

שלום וברכה!

חיי כ״ק אדמו״ר הרה״ק זצוקללה״ה נ״ע זי״ע הוא השתלשלות פעולות, דרישות, והתעניינות בהנוגע לקהל עדתינו עדת חסידי חב״ד שי׳ הן בחיינו הפרטים, שיהיו כפי רצון ה׳ וצור מחצבתינו, והן בהשתתפותינו לעזור בחיי הכלל שיחי׳ מכוון אל הרצון פנימי של כ״ק רבותינו הקדושים זי״ע.

בשנת תרנ״ז יסד כ״ק אדמו״ר את הישיבה „תומכי־תמימים״, ויקבץ נערים בעלי כשרון, ויודעים פרק בסוגיא עמוקה, ויתנם על יד רועה נאמן, אשר קיבל חינוכו מזקני החסידים ואנשי מעשה.

עברו כחמשה שנים, ובשנת תרס״ג נשתכללה ישיבת תומכי תמימים, בהאולם הגדול אשר בליובאוויטש (שהיא לב הישיבה) נמצאים כששים שבעים תלמידים, ובסניפים בשני עיירות הסמוכות כארבעים תלמידים, ובחדר ושיעור המכין תלמידים כשלשים תלמידים, ובית ד׳ משגשג מזמן לזמן.

עברו עוד חמשה שנים, ונתוספו ספסלים בביהמ״ד גם סניפים נתוספו, ומבלי התחשב עם המעצורים השונים ובלבולים כללים ופרטיים, ועד ההנהגה של הישיבה, תחת הנהגת בן רבינו שליט״א, ונתן לבו וכל כחו על התפתחות הישיבה וכבר הועמדו תלמידים, רבנים, שובי״ם סוחרים, וכו׳ בעלי הנהגה ישרה וקנו שם לתפארה. מספר התלמידים והסניפים התרבו ת״ל, באולם הגדול, כמאה איש. בשלשת הסניפים כששים וחמשה, במפלגת המכנים הנחלקה לשלשה חדרים ושני שיעורים (תחת הנהגת פלוגת מורים שלשה מלמדים שני ראשי ישיבה, משגיח על ההנהגה בתפלה ודרך ארץ ושמירת הזמן ומנהל המפלגה) כחשעים נערים.

אז, יעמוס אדמו״ר זצוקללה״ה נ״ע על בנו הרב שליט״א, כי ישים לב איך לגשת לבנות ישיבה, ברוח תומכי תמימים בארצינו הקדושה.

כעבור זמן החקירה והדרישה בבחירת המקום והמנהל הראוי לזה, ויסדר בן רבינו הצעתו לפני כ״ק אדמו״ר זצוקללה״ה נבג״מ, ויחליט לקנות בית ונחלה בחברון ת״ו (ע״ח פרטי) על שמו, ואשר

שם יחזיק את הישיבה, עד זמן שיחפוץ (כלומר אינו מקדיש את הבית כ״א יתנה על זמן, ושלו היא ובחפצו יוכל עשות בה בכל זמן) ויוקנה חצר רומאני בחברון ת״ו ויסודר, כי יסע מנהל עם פלוגת ששה תלמידים מישיבת תומכי־תמימים מאשר כבר רכשו ידיעה נכונה בלימוד וברוח. ויהי כן. ויסע הרב ר׳ ש״ז שי׳ האוולין (אחד מתלמידי הישיבה הראשונים, ואשר נהל תחלה, אחד הסניפים של המרכז) ובכל עברם, לנסוע אל הקדש עורכים להם פגישות נהדרות, ומקבלים פניהם בשמחה, ויבואו חברונה, וישבו בבית רומאני, וביום בהיר נפתחה ישיבת „תורת־אמת״ בעיר חברון ת״ו עם תלמידים ואברכים מצויינים יחיו, וכעבור זמן, מתרגם סניף בירושלים ת״ו.

עברו כשבע עשרה שנה, והנה ברוח אחרת לבשו פני הענינים הרוחנים במדינתינו, פה ושם אנו פוגשים תלמידי המוסד תומכי־תמימים מכהנים פאר בחור רבנים שובי״ם, מלמדים סוחרים, עוזרי בתי מסחר, ורוח טהרה ילבבם איש איש כמו קנין בנפשו, עבוד ועשה בהחזקת עניני הדת, והתורה ומבלי התחשב עם מעמדו, יוצא ראשונה לעבוד ולפעול לטובת הרחבת והגדלת המוסדות הרוחנים, חדר, תלמוד־תורה, קביעות שיעור גמרא, משניות, ואגדה, התועדות אנ״ש שי׳ בקביעות שיעורי דא״ח, בפנים ובע״פ בש״ק במועד, ובחול כפי האפשר, דבר המביא תועלת בלתי מוגבלה בכל מקום מושב מחונך תומכי־תמימים, ורוכש לו עזרת אנ״ש שי׳ ועזרת לבות טהורות, אשר רוח ישראל סבא בהם ינשב, כהדרת גאון יעקב.

הרות, אשר העמיד ועד ההנהגה של הישיבה תומכי־תמימים, מיום הראשון לאמר: ידע ידע כל תלמיד אשר הבא בהיכל ד׳ וכותלי ביהמ״ד יסובבו עליו, עליו להתמסר בכל כחו ואונו, אל מטרת המוסד: לימוד התורה, קנין המדות המעולות, הרחק כל דאגה ומחסור, התרועע את חביריו באהבת אחים, אהוב וירא את פלוגת המורים והמנהל, הם בניו, והוא אביהם, ואל ידמו בנפשם, כי לחם מתנה הם אוכלים, ובעבור הכלכלה עליהם להיות כפופי ראש, בנים אנחנו כולנו לד׳ אלקינו, וההולכים בחוקותיו ית׳ בהתמסרות האמיתי, לתורה ולתעודה האדם עלי אדמות, ככל אשר צוה ד׳, כלכלתם נתונה מאת ד׳, ע״י אמצעות אנשים, הדורשים מהם (מאת התלמידים יחיו) אשר פניהם לא יחנפו, בעבור חסדם וטובם, או מדויק יותר בעבור אשר ימלאו חובתם לאלקים ותורתו, אחת דורשת

ועד ההנהגה, „ההתמסרות הפנימי". שתים תעשה, בכל כחם משתדלים לחת לכל תלמיד ותלמיד היכולת בעזה"י, רכוש לו הידיעות הנחוצות, ע"י מורים ומלמדים להועיל, ובכל אונם יתנו דעתם הלוך שלוב זרוע עם התלמיד, גם בבואו לסדר חייו הפרטים ולהיות בעזרו ברוח ובחומר, גם לבנות בית בישראל, להרחיק הפתגם המקובל בעם הארץ, בטלן, חובש ספסלי ביהמ"ד, נזירים וכו', ויתרוממו קרן הלומדים ויעריצו כל הולך תום, וידרשו כבוד יתדי התורה, והולכי ישר, ועם זה לא נשאו פני התלמיד, ועיניהם פקוחות על מהלך נפשו ושאיפתו.

במשך העת, כתב כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נ"ע זי"ע קונטריסים, בסדר הלימוד, ואופני העבודה, לאנ"ש שי' ולהתלמידים התמימים יחיו, הלומדים בביהמ"ד ואשר יצאו על פני תבל לעבדה ולשמרה, ברוח התורה והיראה, ערוכים בדברים הדברים, מעוררי הלב, ומראים לדעת ארחות חיים, ותעודת האדם בכוונת בריאתו על פני האדמה, באשר הוא אדם, בכלל, ובהדרת גאון יעקב תורתו וחכמתו האלקית בפרט, ובהם ידובר בחסרוני אנוש, ותיקונם בארחי יושר.

כל אלה, בעזה"י האירו לב ומוח ידידינו אנ"ש שי' הרים רוחם, רמם נפשם, ואיש איש מצא חוב מוסרי, מבלי לישב בחבוק ידים, בעבודתו או השתתפותו בכל מפעל טוב בעירו ומקום מגורו, או גם ליסד מוסד חדש.

בעת ההיא כאשר התרכז ועד ההנהגה של הישיבה באנשים אשר כח בהם עמוד איש איש על משמרתו. אחד המיוחד בכשרונו הנפלא הרב ר' משה שי' ראזענבליום הורם והועמד על משמרת נכונה בוא בכתובים עם התמימים המחונכים בהמוסד (אשר לרגלי עניניהם הפרטים, כבר עזבו את בית הישיבה, זה רב וזה שו"ב כו' כנ"ל) במכתבים פרטיים, בדיבור של אהבה בהחזקת רוחם, לדעת משלום איש איש, מטרתו, עבודתו ושאיפתו, וגם עזור לו בפתרון שאלות יומי מקומיים, איך להביאם לתוצאות נכונות בדרכי יושר, וכעבור זמן מה יצא לאור מכ"ע „האח" ערוך ברוח המעורר אהבה, לתורה וחנם ישראל, הדרת ישורן, עם אלקי אברהם, מאמרים מלהיבי לב אבות ובנים גם יחדיו לתורה ותעודה.

העבודה הגדולה הלזו, נתנה יבולה בהחדרים, תלמוד־תורה

והישיבות, להרים רוח הלומדים המלמדים ומחבבי התורה, וירים נס בין ילדי ישראל, לאמר, „תורה היא הדרת אלקים בקרב ישראל וללמוד אני צריך" וכארבעה אלפים אכזמפלרים „האח" נשלחים שבוע בשבוע, ומספר הקוראים יש לחשוב עדי עשרים אלף מנערי וילדי בנ"י, כי חדר שלם ותלמד־תורה שלמה, יקחו רק אכזמפליאר אחד או שנים.

ויהי בחדש העשירי בתשעה לחדש, בשעת תרע"ד, רעדה אחזה מדינתינו לקול רעם המלחמה ותביא משבר ר"ל גם בהמוסד הגדול ישיבת תומכי־תמימים, ההכנסה מתמעטים, הבלבול מקריאה לצבא כו' וכו' העבודה בועד ההנהגה מתנהלת בחריצות וכח ועז, אבל בשארית כחו יעבד, וכה עבר שנה תמימה. הרבה מהתלמידים יחיו הוכרחו, לרגלי ענינים שונים, עזוב את ביהמ"ד, ולהיות במקום פרטיים, על עבדות אמיחות ומלאכותים, וגם בשם הושט להם יד עזרה מאת ועד ההנהגה והכחות מתמעטים מיום אל יום.

מהלכי הענינים בהמדינה, מכריחים אשר כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה זי"ע ובני ביתו שליט"א לעזוב את מגורם בליובאוויטש, ללכת אל ארץ בלתי נודע, ולרגלי בריאת כ"ק אדמו"ר החלושה, ובסיבת המלחמה, ושבר המדינה בכללות בגוף ועסקים רבו הבאים לדרוש בעצתו, זה בכה וזה בכה, גם התעסקותו הצבורית לחמוך ענינ' הכוללי' בחומר וברוח, וכולם יחד פעל על מצד בריאותו החלושה, ואשר ככל שנה (בשנים האחרונות) בימי החורף הי' נוסע למדינת צרפת ואיטאליע, אשר בדרך הטבע זה החזיק את בריאותו וכאשר גבולי הארץ הוסגרו, מצא כי מתאים יותר עיר הקרובה לקאווקאז, ויסעו וילכו לעיר רוסטוב, ויבאו בסוף מ"ח תרע"ו.

כעבור ירחים אחדים, התחיל הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע השתדלותו ע"ד חפש הרבנים השובי"ם ועוד, מעבודת הצבא, ואחרי יגיעה בה, ונסיעה פעמים לפטראגראד, פעל זאת בעזרתו ית', וגבולי חו"ל סגורים ומסוגרים, הישיבה היתה במקומה, והם מפה שלחו התמיכה שהתקבצה, ועמדו על משמרתם לדאוג בכל המצטרך לה, ואחת תקותם היתה כי ישובו לליובאוויטש.

בתחלת שנת תרע"ז הגיד כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, אשר למצב הענינים אין לחכות בעתיד קרוב כי יוכל לשוב לליובאוויטש ותנאי החיים בליובאוויטש היו קשים ורחוק

המקום, ע"כ התחילו להחעסק בדבר העתקת המוסד תומכי־תמימים מליובאוויטש אשר הי' בו אז, כזאת, חדר מיוחד לבני רוסטוב (שבאו בשנת עדר"ת בשבעה ילדים מרוסטוב, אשר בקשו הוריהם כי יקבלום באחד החדרים של הישיבה ובאשר הי' מעמדם בידיעה קלה מאד, שלא ידעו גם קרוא אותיות עברים, ודיבורם בשפת המדינה ויקחו להם מלמד מיוחד (ע"ח תו"ת, והוצאותם הפרטי באכו"ש הי' ע"ח עצמם) ובמשך כשתי שנים למדו גמרא, והנהגתם היתה טובה, ואלה ראשונה יצאו מליובאוויטש, ויחפצו להחזיקם באחד העירות שבחרו לטוב להם, אמנם הוריהם, ואשר התראו להם כאוהבים, עמדו לנגד זה ויביאום הנה, למקום מולדתם. אם כי ידעו מראש אשר יתקלקלו ח"ו, אבל אחרת לא יכלו לעשות מפני אבות הילדים כנ"ל) חדר, ובו שני מלמדים לכל אחד הי' כחמשה עשר, וי"ח תלמידים, שיעור ובו שני ראשי ישיבות לא' כארבעים תלמידים, ולהשני כשלשים, אולם הגדול (לפני בחורים גדולים יחיו, הנק' זאל הגדול) כשבעים תלמידים, בס"ה קרוב (עם אלו אשר לרגלי ענינים הפרטים אלו למדו מלאכת השחיטה ואלו ישבו בבית הרבנים להתלמד להוראה אשר לכל אלה פקודת הישיבה היתה שולחת להם תמיכתם, כפי אשר הוקצב לכל אחד ביחד) לשני מאות תלמידים יחיו, וישלחו איש לפלך חערסאן פלאטאווע לתור מקום להישיבה, במקום אשר האכל אז מצוי, וגם אשר תוכל המקום שאת הוצאתם במקצת, וגם אשר יתאים המקום בהנהגתו בחיבת התורה ויראת שמים.

בעת ההיא, הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נ"ע קרא לפה את אחד מתלמידינו הנעלים, שהי' רב בעיר ראקשיק, הרב ר' שמואל שי' לעריטין, ובחר בו לשלחו לערי גרוזיא לסדר שם חדרים ותלמוד־תורה ויבחר עיר כותאיס לשבת ר"ש שי' הנ"ל עם ב"ב שיחיו, ויתן לו משכורתו כפי המצטרך למחיתו (כמובן במדת האפשרי), ויצו עליו ליסד חדרים בכל מרחבי המדינה ויעד לו עזרה מקופת הישיבה תומכי־תמימים, ויתן על ידו מכתב גלוי לכל אחינו בני ישראל ד' עליהם יחיו, במדינת גרוזיא, ויעורם על התורה והמצוה. כן קרא את אחד התלמידים המצויינים, שהי' רב בעיר קורעניץ (נחל כסא אביו, הרב המפורסם חסיד י"ש ולמדן מו"ה משה ליב ז"ל לאנדא) הרב יעקב שי' לאנדא ויבחר בו לשלחו בכל מרחבי מדינת רוסיא

הפנימית, מקום מושב אחינו בני ישראל, הפליטים והנודדים מפני המלחמה, הנק' בעזענצעס, מפלכי ויטעבסק, מינסק קאוונא, ואהלין, קיוב, וילנא ועוד, שהתיישבו בפלכי פענזע, וראניז, טולא, ולאדימער ועוד, ויצו עליו לחקור בכל מקום מצב אחינו וישלח להם ספרים שקיבץ וקנה תפילין מזוזות, גם תמיכות ככל האפשרי, ויעש אגודה לבנות בתי טבילה כי הרבה התיישבו בכפרים גדולים, או עיירות שלא היתה שם מאום לחיי ישראל, ויבן בכמה מקומות בתי טבילה, וגם נתן עוזר לתיקון המקוואות הנהרסות, ויעורר את רוח הנודדים בכל אשר יוכל.

בקיץ תרע"ז העתיקו את המוסד תומכי־תמימים לעיר קרעמענטשוג פלך פאלטאווע, וכל בני העיר צהלו לקראתם, ולתלמידינו הגביר הנודע ר' יחיאל צבי שי' גוראר' נתן אחת הבנינים אשר לו בשביל הישיבה, וכה התנהגה הישיבה שנת תרע"ח תרע"ט, והממשלה ההוית הכירה את בית ספר לימודו התורה, להבדיל, כשאר בתי ספר אשר נותנת להם פטור מהתחייבות עבודה, אמנם היוקר עלה מאד, באופן שהכביד מאד עול הישיבה, וכמה מקומות ממדינתינו עניני הפרנסה התמוטטו מאד ר"ל וכמה גבירים גדולים ירדו מעשרותם, ולעומת זה אלו שהתעשרו שכחו ח"ו צור מחצבתם בתו' או אנשים פשוטים ביותר, אשר מעולם לא ידעו יוקר התורה.

בתחלת חורף תר"פ, הנה מצב המדינה בכללותה היתה רע מאד, וביותר סבלו הישיבות, תלמוד תורה, חדרים, והרבנים (ואו עוד טרם ידענו אשר טוב גם כאשר יש פרוסת לחם פעם בשחי ימים ר"ל, ונדמה עוד כי צריכים לאכול בכל יום, אח"כ נשחתו לא עתה ולא עליכם העניינים, ירחם השי"ת) עוד יותר, ואחר' סובלי' ר"ל מאכלי בהמה, ויזדמן אחד, רוסי (שמו לא אדע, רק ע"י אחד ממכירינו פה נחדע) נחדע לנויארק דרך נאוואראסייסק, ויכתוב הוד כ"ק אדמו"ר וצוקללה"ה נ"ע, מכתב כללי, גלוי לכל אחינו בני ישראל באמעריקא ד' עליהם יחיו, ויתאר מצב המדינה בקצרה, ומצב לומדי תורה והרבנים ויבקש עזרה בעד כל המדינה, וכי ישתדלו ע"י אופנים שונים שימצאו לנכון, לשלוח עזרה מיוחדת בשביל הסובלים, וכל ידיעה לא ידענו ולא נדע מזה, האם בא הנוסע למקום חפצו או שנשאר בדרך, לא ידענו כל מאומה.

באמצע חורף תר"פ התחילה ל"ע ולא עליכם מחלות שונות בכל המדינה, סיפנאיי טיף, ברושנאיי טיף, ועד ועד ר"ל, הקור התגבר והרעב התחזק, פה ושם ידיעות שונות נוסף לזה חיי פחד ומגור מסביב, מכל הבאנדעס השונות, אשר רובם ככולם עושים פרעות בישראל ירחם ד'.

בזמן ההוא התמוטטה הישיבה לגודל הרעב הקור והמחלה ר"ל, וקשה בה הסבל והדאגה בהכלל והפרט, ובכל יום ויום בא ידיעות מבהילות ע"ד הבאנדעס העושים נקמות ביהודים ר"ל והנופלים ושודדים גם מסעות נוסעים.

בסוף חודש אדר, נחלה הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, אשר בריאותו היתה חלושה, וסבל הרבה עגמ"נ מידיעות השונות שהתקבלו מכל המקומות, ובד"כ לא גילה מצב בריאותו גם להמקורבים ביותר, וחזות פניו הקדושים הי' תמיד בסבר פנים לכל אדם, במילא לא הי' ניכר את אשר יסבול פנימה בימים הראשונים למחלתו. אמרו הרופאים כי אין שום חשש כובד במחלתו, ואשר הוא דבר קל, שאין להסתפק בו ואין זה מחלה כבדה. ביום השלישי למחלתו הוגבר החום ביותר, ויאמרו כי מחלתו אנושה, חה הי' ביום השני (לשבוע) ומיום ליום התחזקה המחלה וכחותיו רפו, ולא טעם כל מאום, בכל יום הי' מתפלל בטלית ותפילין מנחה מעריב, עד יום ועש"ק (האחרון) שרק הניח תפילין רש"י ר"ת גם ראב"ד וש"ר, בש"ק התפלל, ובמוש"ק דיבר דיבורים אחדים עם בנו הרב שליט"א ויבקש כי יכניסוהו לחדרו (מחדר השינה, לחדר אשר הי' לומד שם ויושב כל היום) ויבקש כי יתנו לו מעט קאפע (בלא חלב) וינענע בשפתיו (כנראה אמר ברכת הבדלה) ונמנם לא דבר כל מאום, רק שכב במנוחה, ואחרי כן דיבר ולא ידענו מה, בשעה שקודם חצות יצאו כל האנשים מן החדר, וישאר רק משפחת כ"ק אדמו"ר כבוד הרבנית תחי' בנו הרב שליט"א (כלתו תי' שכבה בחולי ל"ע ול"ע) שלשה נכדותיו יחיו, ואחרי כן נקרא גם התמים ר' שמרי' שי' ברמ"מ שי' גוראר' אשר הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, בחרו לחתן עבור נכדתו, בת בנו הבכירה (שהוא עתה ת"ל חתנו של בן רבינו שליט"א) וכנראה ברכם אז. ואיש זולתם לא הי' שם במעמד ההוא, ואח"כ עברו כמה שעות, פני הקדש האירו, כאיש חי, לפי דברי הרופאים כבר הי' בלא דפיקא פנימית ואח"כ פקח

עיניו ויביט על ימין ועל שמאל, ויביט בעין חמלה על בנו, וישחק בשחוק קל מרחף על שפתיו ויפנה ראשו הקדושה למעלה ויפשט ידיו ורגליו, ויקמוץ פיו וימסור נשמתו הקדושה ליוצרה. זכותו הקדוש יגן עלינו ועל כל הנלוים לרצונו הקדוש.

בימים האלו התמוטטה עיר קרעמענטשוג ורבי' מגבירי העיר נסעו, ויתחיל הישיבה הלוך חדל, והיו ימים אשר לא הי' מה לאכול, וכמובן אשר בן רבינו שליט"א לא עצר מלעשות כל מאומה, מגודל האבילות, שברון רוחו מעמדם ומצבם בהסתלק הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע מחמד לב ורוח נשמת כל אנ"ש שי' בכל העולם כולו.

למען החזיק מצב הישיבה הביאו את הישיבה פה רוסטוב, וילוו סכומי כסף באופנים שונים, למען האכילם בהכרחיות, גם (וזה העיקר) כי הגביר הנודע ר' שמואל גוראר' ז"ל שישב פה מאחרי הפסח תרע"ט (באמרו כי איננו יכול להיות מרוחק מאת כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, והוא הי' האחד אשר בכל עת מסר נפשו בשביל כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, הוא שירת אותו בחייו (הוא נפטר בחדש אד"ר תרפ"א) וזכה לזה) לקח חלק בהחזקת הישיבה וכאשר באו התלמידים לפה, גם שהי' דחוק לו לעצמו על הוצאותיו, בכל זה הי' לוה, ומכר כמה חפצים יקרים שעלו לסכומים עצומים, והי' נותן בשביל התלמידים ובאופן כזה התנהגה חוק הישיבה במספר כששים תלמידים כל הקיץ דשנת תר"פ וחצי חורף תרפ"א.

בסוף מ"ח תרפ"א נחלה ל"ע ול"ע בן רבינו שליט"א במחלת הסיפנאי טיף, ואחרי בן כבוד אמו הרבנית תי' ושלשת בנותיו יחיו, והרבה מתלמידי הישיבה, ומצב בריאות כולם היתה חלושה ביותר, וההוצאה היתה מרובה מאד, ומסוכן יותר מכולם הי' לא עתה ול"ע מצב בן רבינו שליט"א עד כי הרופאים המומחים אמרו כי אפס כו' ח"ו וח"ו, והאחד לא ידע כי גם השני חולה ר"ל וזכות כ"ק אבות העולם התעורר וישלח עזרתו מקדש, וביו"ט כסלו התחילה ההטבה והתמשך בערך כשני חדשים עד שת"ל עליון בעד חסדו הטוב, שבו לאיתנם, ולבן רבינו שליט"א עשו נתוח ברגלו הימנית וכעבור חדש ימים הוטב ת"ל.

בחצי חרף תרפ"א מגודל היוקר, וריבוי החובות בכלל ובפרט,

הוכרח לשלוח כמה תלמידים שי' לביתם, וכמה תלמידים שי' התחילו להתעסק זה בחור מורה, וזה בחור סוחר, ונשאר בערך ארבעים תלמידים שי' והי' חיים חיי דוחק ולחץ, ובן רבינו שליט"א הי' לוה כסף למענם לכלכלם, והי' סובל יסורים גדולים ל"ע, בכ"ז התאמץ בכל כחו להחזיקם וכה התנהג בדוחק עצום.

בחדש אד"ר יצאו אחדים – לראבון לבנו מגזע ישראל – מחפשי הדת לגמרי ויעריכו משפט על הישיבה, וילשינו אותה לפני הממשלה בעלילות שוא ושקר וידרשו בכח כי יסגרו את הישיבה, ומבלי כל טענה ומענה דין ודברים העידו עדות שקר, ויוחלט מטעמם כי הישיבה תסגר והתלמידים שי' יומסרו לצבא העובדים (לא לאנשי חיל, כי אם לעבודה בעיר ובשדה) ובאחד הימים באו למעון בן רבינו שליט"א ויקחו כל אשר לו בבגדים, כל בגדי הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, מאשר הי' אתו בבית, כלי הכסף שהי' להם בירושה מדור דור, בגדי כבוד הרבנית תי' וכלי הבית, וכל ועש של פסח (שהיו מונחים בתיבה מיוחדת) והפאסודע של פסח, הנפות והמזלגים, הבגדים של בן רבינו שליט"א של קיץ ושל חורף (לבד דברים אחדים שמסיבה לא הי' בעת ההיא בבית) של כל הבית על ג' אוטומאבילין (היינו שבשלשה פעמים באבטומאביל גדול לקחו כל הרכוש) גם הטאפיקין מן המטות לקחו, באמרם אשר זה קנס עבור שבן רבינו שליט"א החזיק את הישיבה, ויאסרו שלשה תלמידים ואת החתן (אז) ר' שמרי' שי' כי הוא הי' מנהל הישיבה, ויושיבום במאסר, מקום שם נאסרים גנבים כו', וישבו ל"ע חמשה ימים, עד כי הלך בן רבינו שליט"א אל החוקר דין, ויוכיח לו כי שקר ענו בו, ואשר הראה כי יש לו רשיון על החזקת הישיבה, ולאחר ריבוי הדברים והטענות והראיות חופשה ניתן להאסירים, אמנם כל רכוש שנשדד לוקח.

המצב הזה הכריח להעתיק את הישיבה מפה למקום אחר, ויעתיקוה לעיר פאלטאווע, והיוקר עלה פי שלשה מאשר בראשונה, לא אוכל לבאר כל היסורים והעגמ"נ אשר סבל בן רבינו שליט"א מכל אלו הענינים, ונוסף לזה הדוחק והלחץ המשונה, ועלה העתקת הישיבה לסכום גדול, אשר היו צריכים להלוות, וגם מקומי הלואה אפסו.

ביום ועש"ק שאחר חגה"ש י"א סיון העבר היתה ת"ל חתונת

נכדת כ"ק רבינו אדמו"ר, עם ב"ג התמים ר' שמרי' ברמ"מ שי' גוראר', יברכם השי"ת, עיני הוריהם עינינו ועיני כל אוהבינו וידידינו יראו בהם ובכל משפחת בית רבינו רוב נחת וגדולה בגו"ר. חתן בן רבינו שליט"א הוא אברך יקר, בן חסיד וגביר, למד כל העת כמו שאר חבירינו התמימים שי' למדן ויודע הרבה דא"ח בעל חושים טובים ועתה הוא גם סוחר גדול איש אימונים מתון בכל ענייניו יעזרהו השי"ת.

בתחלת חדש אלול, שלח בן רבינו שליט"א את ידידנו הרב ר' זלמן שי' האוולין לאה"ק על משמרתו לנהל ישיבת תורת אמת אשר יסד הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, וכבר זה כחודש ויותר אשר התקבל ידיעה מירושלים ת"ו כי הממשלה המקומית שלחה הרשיון לרשז"ה שי' המחכה בקאנסטאנטי', לבוא לאה"ק ת"ו.

עתה מתקבלים ת"ל ידיעות טובות מהישיבה בפאלטאווע כי שוקדים ת"ל בלימוד ההוצאה מרובה מאד, אך בן רבינו שליט"א מקווה כי ידידינו אנ"ש שי' יקיימו רצון ה' הנאמר ע"י עבדו כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה זי"ע, ויחזיקו ידו להחזיק את המוסד הקדוש.

מידידינו הרב ר' שמואל שי' לעויטין מגרוזיא מתקבלים ידיעות טובות, כי מהלכי הישיבות והתלמוד תורה שיסד בהרבה קהלות הולכים וגדלים ת"ל, ולומדים הרבה הרבה ילדים וצעירים (שיעלה מספרם בכל המדינה יותר ת"ל על אלפים כן ירבו), יהי ד' בעזרם, וכבר ישנם תלמידים באלו שהם משפיעים מידיעתם לאחרים, והם הראשי ישיבה במקום שציוה להם מורם ומדריכם הרב ר"ש שי' הנ"ל.

בחורף תרפ"א, כאשר עמד בן רבינו שליט"א ממחלתו לא עתה ול"ע יסד אגודה חדשה בשם „קופת רבינו" ומטרתה להביא בפועל את אשר יצוה הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע בדבר התרחבות לימוד החסידות, והלימוד בקביעות עתים בכלל, ומקופה זו יוקח על הוצאת משפיעים, הנוסעים לכמה מקומות בפנים המדינה לחזור דא"ח, ועזר תמיכה לכמה אברכים, על שמן למאור ללמוד, והדומה, ובעתיד הקרוב כאשר יהי' השי"ת בעזרי בן רבינו שליט"א ידפיס מאמרים דרושי הוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה

נבג"מ זי"ע, אגרותיו הקדושים והקונטריסים, יעזור השי"ת ויבוא לידי פועל בקרוב.

עתה כאשר עניני המדינה הותחלו להסתדר במעט לשמחת לבבינו, התלמידים התמימים יחיו, הרב והבעלי מסחר וידידינו אנ"ש שי' בעיר זלאבין (פלך האמעל) פתחו ישיבה (ע"ח העיר) בשם מערכת תומכי־תמימים דליובאוויטש אשר בעיר זלאבין, יברכם האלקים.

כן בעיר האמיל, התלמידים התמימים יחיו בעל מסחר וידידינו אנ"ש שי' פתחו ת"ל ישיבה (ע"ח העיר) בשם מערכת תומכי־תמימים דליובאוויטש בעיר האמעל יעזרם השי"ת.

על פי הצעת בן רבינו שליט"א נפתחה מערכת ישיבת תומכי־תמימים בעיר וארשה, ויסע לשם אחד המנהלים (אשר נהל סניף ישיבת תומכי־תמימים בשצעדרין) הרב ר' אלטער שי' שימחאוויץ, לנהל מערכת ווארשא, עפ"י הידיעות המתקבלים, למדים שם כעשרים וחמשה תלמידים בעלי כשרון נעלה, יעזרם האלקים.

בחדש כסלו העבר, שולח אחד התלמידים הראשונים הרב ר' שמרי' שי' סאסנקין, אל היהודים ההריים (גארצי) אשר בקאווקאז ליסד גם אצלם חדרים וישיבות, ובשבוע העברה נתקבלה ממנו הרצאה כללית, באופן יכולת הסתדרות החדרים וישיבות, בין היהודים ההריים יחיו, ואשר למבחן יסד חדר בבקאו, בקרבת המפלגה ההריית הנמצאת שם ואשר הוא יוצא בקרב הימים ללכת לפנים המדינה לחקור ולתור מקום מושבם, ואופן ההסתדרות הנחוצה, יעזרהו השי"ת, ויצליח לכל העושים והמעשים בגו"ר, לטובת כל אחב"י יחיו.

בזה בארתי מעט דמעט מהרבה דהרבה מאשר עבר על כ"ק אדמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, יבדלו לחיים טובים ארוכים משפחת רבינו, והישיבה הקדושה תו"ת, למן יום צאתם מליובאוויטש עד היום, ונקוה שהא־ל הטוב כי הוא ישמח לבבינו, להשמיע איש לרעהו בשורות טובות ומנעימות.

בברכה וכל טו"ס ידידם בלתי מכירם אחד התמימים

מוכיר **אלחנן דוב מרוזוב**

וכך כותב אדמו"ר הריי"צ, ג' כסלו תרפ"ד:

בחדש ניסן, ככלות שנה ראשונה להסתלקות הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, בין יא"צ שלו ויא"צ הוד כ"ק אאזמו"ר הרב צמח צדק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, שלח ה' אש ממרום, ובחצי שעה נשרפו כל הבתים, אשר הי' לנו בליובאוויטש.

בהזאל הגדול הי' הטיאטער העירוני, בחדר הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, בית המשפט, בחדרי הוד כ"ק אאזמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע, ועד ההנהגה העירונית, בחדרי, בית הפקידות העירוני, ובהבית חומה בית הספר העירוני, ונשרף הכל, הביהמ"ד עם כל הס"ת, והשוק עם הרבה רחובות, וכאשר הייתי שם בקיץ תרפ"ב נבהלתי על המחזה השמם ר"ל.

כן האהל הק' הוא נחרב, הבהמ"ד אין שם, והנכרים גנבו את כחלי הגדר והנר תמיד כובה, ואין איש בא לשם, רק עשו חפירה סביב הביה"ק, ובדעתי בעזרתו ית' להשחדל בזה, אמנם דרוש הוצאה מרובה וכחותינו דלים ביותר, והצרכים מרובים מאד.

בחדש אייר, גזרו עפ"י עלילה של מלשינות לשלוח את התלמידים ולסגור את תומכי תמימים, ובתור קנס ענשו אותנו — בלי שום חוק — כי לקחו מכל אשר הי' בביתנו הבגדים, והכלי בית, ואשר הי' לנו מנחלת וירושת אבות, הכל כאשר לכל, ונשארנו בערם ובחסר כל, ל"ע.

אך הרבי זי"ע לא נכנע ועם תלמידיו המשיך לעמוד איתן ולפעול בהפצת היהדות. ועל אף מאסרו הקשה בשנת תרפ"ז, יציאתו לחו"ל, מאסרים ההמונים מתלמידיו חסידיו המשיך את פעלו זה, ועד היום ב"ה רואים פירות ופרי פירות אשר גדלו וצמחו הודות לאותם הגרעינים ששתלו רבותינו הקדושים, זכותם יגן עלינו ועל כל ישראל.

תמונת האהל כ״ק אדמו״ר הרש״ב זי״ע
רוסטוב ע״נ דאן

אלה תולדות
המדריך החסיד והעובד
הרב ר׳ חנוך העניל קוגעל
(קורניצער)

מלוקט משיחות ורשימות כ״ק אדמו״ר הריי״צ זצ״ל

ע״י הרב שמואל שיחי׳ הבר

„החסיד הלזה הוא אחד האישים אשר ראוי הוא לפרק מיוחד בתולדות דברי ימי משפחתנו הרוממה, הן מצד אשיותו הפרטית והן מצד התיחסותו וקרבתו לבית משפחתנו, אשר כארבעים שנה חי׳ כמו בן בית, ונוטל חלק גדול בראש כל ענין פרטי המתיחס לנו״.
(לקו״ד ד׳ ע׳ תר״פ)

תולדות המדריך[1] החסיד והעובד הרב ר' חנוך הענדל קוגעל[2] (קורניצער[4]) משפיע ראשון ב„חומכי תמימים"- ליובאוויטש

הרח"ה חונך וגחדל[4] בין אנשי כפר ומושב אשר אף שמעוטם למדנים ורובם אנשים פשוטים בידיעת התורה בכ"ז מלאים היו בעסיס חסידותי, רובם חונכו אצל הורים ומורים חסידיים והי' להם, לכן, את הרגש החסידי, נוסף לזה הנה מקום מגורו הי' קרוב[5] לעיירה חסידית פליעשעניץ והשפעת החסידים דשם היתה ניכרת על חנוכו והדרכתו.

עשר[6] שנים הכין הרח"ה א"ע להיות ראוי לנסוע לכ"ק אדמו"ר הצ"צ, בעשר שנים אלו למד את השערי תשובה לרבנו יונה, חרדים, ראשית חכמה, פוקח עורים, ועשרות פעמים למד את אגה"ת לאדמוהז"ק ופרקים מסוימים בספר דרך חיים, וכ"ז כדי לגרד את המדות רעות ולהפטר מההרגלים הגופניים, ורק אח"כ בהסכם זקני החסידים נסע פעם ראשונה לליובאוויטש.

הרח"ה הגיע לליובאוויטש בקיץ[7] שנת תר"ג[8], באותו זמן לא הי' הצ"צ בביתו אלא בפעטערבורג לרגל אסיפת הרבנים שנקראה מטעם המלוכה בנדון תקונים בחנוך בני ובנות ישראל (כמסופר בארוכה בספר תולדות אדמו"ר הצ"צ).

שם[9] הכיר לראשונה את כ"ק הרה"ק הר' חיים אברהם בנו של כ"ק אדמוהז"ק, והתרשם מאד מתפלתו, וכה מספר הרח"ה:

„בפעם הראשונה שראיתי אופן תפלתו של כ"ק הרה"ח הרח"א כשהוא יושב, פניו לוהטים, עיניו עצומות ומתפלל מלה במלה, ומזמן לזמן מנגן בנגון פולח כליות ולב, עמדתי מרעיד ונשתוממתי על המראה".

הרח"ה[10] הי' בין אלו שהעידו על תמונתו של כ"ק אדמוהז"ק שתואר פניו של הרח"א הי' מאד דומה לו, רק שבחוטמו של הרח"א לא הי' שרטת.

שובו[11] של כ"ק אדמו"ר הצ"צ בחדש אלול לליובאוויטש גרמה לשמחה רבה אצל החסידים, שדאגו הרבה לשלום רבם, אשר

נאסר כמ"פ על עמידתו בתוקף נגד המשכילים ושרי המלוכה באסיפה הנ"ל, וכפי שהרח"ה מעיד ע"ע הרי במשך כל הימים נוראים דשנה ההיא לא הוויל דמעה מרוב שמחה (וזאת על אף שבמשך השנה הנה גם באמצע שבוע רגיל, בתפלת „מה טובו" הי' מוזיל הרבה דמעות).

קרוב[12] לשנה הכין הרח"ה א"ע להיות ראוי להיכנס ליחידות ורק לאחר חגה"ש תר"ד נכנס פעם ראשונה לכ"ק אדמו"ר הצ"צ.

הרח"ה*[12] הי' אומר: ידוע הי' לכל החסידים אשר ביחידות הראשונה היתה העברת הערלה, יהי' מה שיהי', הרי מערלת הלב נפטרו מיד.

הצ"צ**[12] אמר לרח"ה ביחידות:

„ווהר מרומם את הנפש, מדרש מעורר הלב ותהלים בבכיות רוחץ את הכלי".

הרח"ה[13] הכיר הרבה מחסידי אדמוהז"ק, שמש את גדולי החסידים דאז והרבה קבל מהם. עבודתו היתה בעיקר[14] עם הלב. הכל הי' עושה עם כל הלב, בכל זמני השנה הי' כל עבודתו עם הלב לפי"ע הזמן. פסח הי' עם הלב בכל עניני פסח, הבדיקת חמץ עם הלב, אפית המצה שמורה עם הלב וכן אמירת ההגדה. כמו"כ בחגה"ש הי' אומר תקון עם הלב, קינות וסליחות פשיטא שהי' עם הלב.

לבו הי' בוער[15] כאש באהבת ישראל והי' בעל מדות טובות שאין כדוגמתו.

התואר[16] לב טוב ובעל מדות טובות אינם הולמות אותו כי הי' הרבה יותר מזה.

לבו[17] הטוב ומדותיו הטובות היו מתוך עבודה ויגיעה בקב"ה, לא מצד ההבנה וההשגה. בכל[18] כלל יש יוצא מן הכלל, כמו"כ הי' הרח"ה יוצא מן הכלל „לפי שכלו יהולל איש", כי מדותיו היו שלא בערך ממעלת הבנתו והשגתו.

הרח"ה[19] לא הי' בעל השגה רחבה, ואף לאחר ארבעים שנה בליובאוויטש, הבנתו בחסידות עדיין לא היתה גדולה כ"כ, אלא[20] שכל מה שהשיג במוחו – הקטן – לא היו ג' שרי פרעה המעכבין במיצר הגרון, אלא נמשך בגלוי בלב.

משלשת העניינים: דרכי החסידים, דרכי החסידות וחסידות,

מביא אדמו"ר הריי"צ זצ"ל[21] את הרח"ה כדוגמא ל„דרכי החסידים", שהי' מוסר א"ע על חנוך והדרכה של אברכים, וסדר העבודה שלו פעל הרבה על הזולת.

אהבת[22] ישראל שבו היתה בלתי מוגבלת, ומרגלא[23] הי' בפומי' „אהבת ה', אהבת התורה ואהבת ישראל הם חוט המשולש המקשר אלקות, יהודים והעולם".

דוגמא אפיינית לאהבת ישראל שבו:

בהתקבל[24] הידיעה בליובאוויטש שהחסיד ר' אלחנן מאראזאוו קבל שחרור מהצבא, הלך הרח"ה בחצר אדמו"ר בומר „חאניע איז ארויס", נכנס לחדר כ"ק אדמו"ר הרנ"ע, ספר שהרא"מ נשתחרר והתחיל לרקוד בחדר (גם כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע הי' באותו מעמד). אדמו"ר הרנ"ע עמד מכסאו, הניח יד קדשו על שכמו של ר' הענדל, סבב עמדו ג"פ ואמר לו „דערפאר וועל איך אייך זאגן חסידות".

אין[25] לתאר את אהבת ישראל שלו, הוא הי' מוסר נפש בפועל ממש עבור כ"א.

בעת שהחסיד הרש"פ זאלמאנאוו הי' חולה והי' נצרך לחלב טרי, הי' הרח"ה קם לפנות בוקר והולך בעצמו מהלך רב להשיג קצת חלב בספלו הקטן, ובחורו לביתו הי' בעצמו מבשל את החלב, ובזה הי' כל חיותו (הוא כשלעצמו הסתפק בכ"י בלחם ומים בלבד).

בעת שהיתה השריפה בליובאוויטש עמד הרח"ה בחוץ ובדמעות שליש אמר „אידישע געלט ברענט", וכ"כ כאב לו, עד שנפל למשכב במחלה קשה אשר ממנה לא קם.

בעת שלקחו ממנו את בנו, קבל היסורים בשמחה באמרו „מסתמא כך צריך להיות", אך בראותו כסף יהודי נשרף בכה בדמעות שליש. כזו היתה אהבת ישראל שלו.

עבודת[26] התפלה שלו היתה במתיקות נפלאה ובבכיות רבות, ממה טובו עד אך צדיקים היתה תפלתו בסגנון אחד. לא הי' מתפלל קול רם אך תפלתו היתה נשמעת לאנשי השוק העוברים ליד חלון ביהכנ"ס.

פעם עבר הרז"א – אח אדמו"ר הרנ"ע – בחצר ושמע קול תפלתו של הרח"ה, נכנס הרז"א לחדר שני של ביהכנ"ס והתיישב להקשיב. הרח"ה התפלל אז עם המנין. בינתיים נכנס הקצב חיים

מאיר, רחץ ידיו בכיור והתיישב. אחריו בא עוד אחד והתיישב ג"כ, וכלם יחד ישבו והקשיבו למתיקות תפלתו, עד שאחד אומר לחברו: אי! זה נקרא תפלה! אחר שיצאו כלם מביהכנ"ס, אמר הקצב חיים מאיר: אי! איזו תפלה שזו! הייתי נותן עבורה „זייטל" „חתך בשר שמן" (כשפת הקצבים).

כאשר ספר הרז"א לאחיו הרנ"ע את כל המחזה שראה ושמע, אמר לו הרנ"ע שזה ענין של מזכה הרבים. כי אנשים פשוטים אלו כאשר הם מתפללים או אומרים תהלים ונזכרים בתפלתו של ר' הענדל ויחד עם זה נאנחים ואומרים „אי! איזו תפלה זו! הנה אנחה זו יקרה היא למעלה יותר מעבודתם של בעלי השגה אחרים.

עבודתו בעבדת ה' היתה להפליא.

פעם[27] לאחר התוועדות י"ט כסלו הי' זה בשנת תרנ"ג בה דבר כ"ק הרנ"ע בארוכה שכ"א צריך לשאול א"ע „פארוואס", מדוע מגיע לו מה שמבקש, הנה פעל זה כ"כ על הרח"ה, שכאשר התיישב אח"כ לכתוב פ"נ ע"מ לקרוא על ה„אהל", התחיל לטעון ולתבוע מעצמו בדמעות שליש „הענדל — פארוואס"! וכך טען כמ"פ עד שנשאר מבלי לכתוב הפ"נ והוצרך לבקש באהל בע"פ, וזה פעל עליו שבירה.

משנת תרנ"ג עד סוף ימיו הי' הרח"ה טוען ותובע מעצמו „פארוואס".

אופן עבודתו בעבודת ה' יש גם לראות מסיפור דלהלן אשר ספר כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע[28]:

הי' זה בי"ט כסלו תרנ"ח — הקביעות אז היתה בשבת — וכפי הסדר שהי' נהוג בכל שבתות החרף הנה אחרי התפלה בשעה שתים וחצי בערך הי' אבי מקדש על היין, חוזר למנין ומתפלל מנחה, ולאחר מכן עורך סעודת שבת, כך הי' הסדר גם באותה שבת י"ט כסלו . . . הסעודות באותה שבת היו מלאות עושר רוחני . . . דברו בארוכה אדות אדמוה"א ואדות מהותם של חסידי אדמוה"א.

בשיחה ארוכה דבר אבי אדות תוכן „קונטרס התפעלות" ומנה אופנים שונים איך שהעמקת הדעת בהתבוננות של השכלה והשגה אלקית בתפלה מביאה התעוררות במדות.

שעות רבות אחר זמן הבדלה סיימו את סעודת שבת, כל הנוכחים היו במצב רוח מרומם משיחות ההשכלה והעבודה

ומספורים ששמענו, פרט לאחד, החסיד ר' חנוך הענדל, שרוחו נשברה בקרבו, ובדמעות בעינים אמר: את הספורים שמעתי אבל את השיחות לא הבנתי, ופרץ בבכי עמוק.

בשעה אחת עשרה נכנסתי למנין ומצאתי את ר' חנוך הענדל עדיין מתפלל ערבית — הוא התחיל להתפלל עם המנין שלנו — ועומד לפני שמו"ע ורק אחרי השעה שתים עשרה סיים את תפלתו ומלא התרגשות ובכי אמר לי:

„הנחמה האחת שלי היא שלא עשני כגויי הארצות ואשר גם אני נמנה בין אלה המשתוקקים לזכות להיות כורעים ומשתחווים לפני מלך מה"מ הקב"ה, גם בלי קורטב של דעת. צריכים להשתנות, יש ללכת ל„אהל" ולשפוך את הלב בפני הרביים לזכות להתעוררות רחמים רבים שהשי"ת ירחם עלי לתת לי פיסת לב יהודי. לבקש מהשי"ת שיעניק לי קצת מוחין אין בי ההעזה והחוצפה לכך, שכן מדוע יתן לי השי"ת מוחין? האם בגלל יראת שמים שלי, המעשים הטובים שלי? אבל קצת לב יהודי מגיע לכ"א מישראל".

כשספרתי את האמור לאבי, אמר:

„לב כזה ישנו כתוצאה מפרקי תהלים שנאמרו בלהב שלהבת וברצינות מסורה".

כ"ק[29] הרנ"ע הי' מייקר מאד את תמימותו של ר' הענדל, פעם אמר הרח"ה שתמונת אדמוהז"ק נמצא בתניא, ונהנה הרנ"ע מפחגמו התמימי והלבבי של הרח"ה.

ר' הענדל*[29] לא הי' ישן בסוכה כי שמע שאדמוה"א נתן חלק לאברכים שישנו בסוכה, וביאר הטעם עפ"י דא"ח דסוכה ענינה מקיף וכו'.

הרח"ה[30] הי' אחד ממחנכיו של אדמו"ר הריי"צ נ"ע בנערותו, הי' מקרבו ומחבבו, וכמים הפנים כו' נקבע בלב אדמו"ר חביבות והוקרה מיוחדת למחנכו הרח"ה, ומחשיבו[31] בין שלשת החסידים שהיו חביבים עליו ביותר בילדותו.

כפי שמספר אדמו"ר[32], הנה בהיותו ילד ב„חדר", הי' מנצל את הזמנים הפנוים ליכנס לחדרו של הרח"ה לשמוע ממנו ספורים והנהגות חסידים ובינתיים הי' משמשו, מטאטא את החדר, מוציא את המים המלכלכים ומביא מים חיים וכיו"ב. מכל[33] ספור או מנהג הי' הרח"ה מוציא „בכן" ומדה טובה שיש ללמוד מזה.

ספורים[34] חסידיים אשר ספרו זקני החסידים כמו רח"ה ועוד, הי' הרנ"ע קוראם בשם „מרגליות החסידות".

פעם[34a] ישב ר' הענדל בחדר החיצון של אדמו"ר הרנ"ע והתעמק במחשבתו. יצא הרנ"ע, התישב לידו ושאלהו מה חושב, ענה ר' הענדל שנזכר מה ששמע מהחסיד ר' הירשל פלעשניצר – שהי' הולך כתף בכתף עם החסיד ר' זלמן זעומער לאדמוהז"ק – ששמע מר' זלמן שזקני החסידים היו מפרשים המאמר „פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית" פרק מלשון פורק, היינו שללימוד התורה כדבעי צריך לפרוק הטרדות, ואזי כשלומדים נהי' אור – שחרית – כמו"כ הלמוד אז באופן ד„ערב" מל' זיס.

עוד מספר כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע[35] שבשנת תרמ"ח שהי' אביו מקרבו, הנה הודות להשפעתו של הרח"ה התחיל אז להבין מה זו הדרכה חסידית.

בזמנים[36] שהי' כ"ק הרנ"ע זקוק לנסוע לחו"ל למקום נופש מחמת בריאות הגוף, הי' מוסר את חנוכו של הבן בידי החסידים ר' ניסן ורח"ה.

בעשרות שנים לאחר מכן אמר אדמו"ר הריי"צ נ"ע[37]: „שבח והודי' מיוחדת אני נותן להשי"ת בכל עת על הקרוב והחנוך שהעניקו לי החסידים ר' חנוך הענדל, ר' אבא מצאשניק . . . שכ"א מהם עורר בי והעשיר את החושים וכחות הנפש החסידותיים הטבעיים שלי".

שני[38] חסידים אלו היו מהיושבים הקבועים בליובאוויטש והיו נקראים בשם „שפרה ופועה" ע"ש שמיפים את הולד וכו'.

כמו"כ[39] היו שניהם מהקרואים התמידיים לסעודת ש"ק בבית הרבנית הצדקנית מרת רבקה ע"ה. הרבה התוועדויות מזקני החסידים השאירו רושם עז על אדמו"ר הריי"צ נ"ע בנערותו, ומהם שהי' הרח"ה בין המתוועדים. וכפי שמספר אדמו"ר בא' משיחותיו הק'[40]:

„בשנת תרמ"ט כשנסעו הורי למעינות הרפואה לחו"ל, נשארתי בליובאוויטש תחת השגחת הסבתא הרבנית רבקה, אז בא לליובאוויטש החסיד ר' יקותיאל מעיר דאקשיץ והתאכסן אצל החסיד ר' חנוך הענדל, באתי פעם לביתם בערב לשמוע שיחת חסידים ולראות הנהגותיהם, ושמעתי מה שדברו ביניהם בתוך

סעודת הערב, הסעודה היתה עני' ודלה וגם הבית הי' קטן וצר, ובמקום מטה הי' שק של תבן מוצע על הרצפה, אבל הדבורים היו כ"כ עשירים, דברו מעניני חסידות, ענינים נפשיים, תבעו אחד מהשני בעניני עבודת ה', והדבורים היו מתוך אהבה וחבת רעים אהובים, וצורת הדבור הי' כ"כ בפשיטות ובתום לבב, אף שהייתי עדיין נער קטן – בן תשע שנים – פעל עלי דבורם, ובעיקר צורת דבורם באמת ובפשטות – רושם עז".

שיחתם זו החלה כאשר אחר סעודת הערב התכונן החסיד ר' יקותיאל לקרי"ש והתחיל לאמר, רבוש"ע הרני מוחל וכו', ופתאום מכה ר' הענדל על השלחן ואומר:

„אתה אכן מוחל אך עליך לדעת אם גם השני מוחל, וגם האם מחלתך היא בלב שלם. עלינו לזכור שאומרים זאת לפני השינה ורוצים שהקב"ה יחזיר הפקדון".

כה המשיכו כו"כ שעות לשוחח בעניני הנהגה ביר"ש ועבודת ה'.

נוהג[41] הי' הרח"ה שהי' מוכן אצלו תמיד א „סאטקע" משקה וכאשר היו מתוועדים היו מוזגים כוסית משקה ומוסיפים מים, טועמים קצת ויושבים כך במשך כל הלילה בהתוועדות, לבסוף היו מוזגים את הנשאר בכוסית, חזרה לבקבוק.

עוד דוגמא מאפיינת מהתוועדות זקני החסידים חברי הרח"ה:

הי'[42] זה באחד מלילות חנוכה תר"נ, נתאספו: החסיד הרשב"ץ, החסיד הרח"ה, החסידים ר' אהרן ור' יקותיאל מדאקשיץ והחסיד ר' זלמן, והפליגו בזכרונות ימי קדם עת היו אברכים ונוסעים אל הרבי הצ"צ, בתוך כך עמד לפתע החסיד ר' זלמן והחל לנגן את נגונו הידוע של הרבי הצ"צ בו הי' מתפלל מוסף של ר"ה, כל הנוכחים עמדו ממקומם והצטרפו לשירתו.

כשהגיעו לאותה תנועה ידועה בה הי' הרבי הצ"צ אומר המלים „אשרי איש שלא ישכחך, ובן אדם יתאמץ בך", התלהבו כלם בהתלהבות גדולה, פניהם להטו ודמעות נזלו על לחיים, ראו בחוש שאנשים אלה חיים כעת מחדש אותם רגעי אור וקדש, ובלי ספק שכ"א מהם חש באותו רגע איך שהוא עומד ליד הרבי בתפלתו.

הרושם שעשתה התוועדות זו על אדמו"ר הריי"צ נ"ע, מספר אדמו"ר[43]:

בידעי ברור – ממה שכל כך הרבה שמעתי – כיצד נראה ה„זאל" של הרבי הצ"צ ואת מקום ישיבתו בשעת תפלתו, עשה עלי נגונם ומראה פניהם רושם חוק, נמשכתי בהתלהבותם ונדמה הי' לי שאני רואה את הסבא, הרבי הצ"צ, עטוף בטליתו, לבוש בגדי לבן, חבוש בכפתו הלבנה ואומר: „אשרי איש שלא ישכחך" וכאלו אני שומע את קולו הקדוש המשתפך במלים „ובן אדם יתאמץ בך".

בשנת*[43] תר"נ הי' הרח"ה לומד בכ"י בין מנחה למעריב פרק תניא ברבים, אופן למודו הי' מלבב מאד, ובעניני עבודה הי' מאריך בבאורים והסברים של דברי מוסר שעשו רושם כביר על השומעים.

בין שומעי למחדו היו אברכים ובחורים מאזרחי העיר שהיו פשוטים ביותר ואעפ"כ פעל עליהם הלמוד לטובה כ'כ עד שנחעלו ביראת שמים ובהנהגה.

פעם אחת בהתוועדות של חסידים הרבה הרח"ה לדבר אדות האברכים שהתחילו להתעסק בעבודה שבלב ואדות האברכים הפשוטים שהטיבו דרכם בהנהגה וביראת שמים. וירבה אז לדבר בשבח למוד דא"ח ותועלתו לנטוע יר"ש והנהגה טובה גם באנשים פשוטים. ויספר שזקני החסידים היו אומרים שלמוד פרק תניא מזכך את האויר ומאיר במרחק של חמשים פרסא.

כל חסיד וחסיד – אמר הרח"ה – צריך להשתדל לפעול איזה פעולה טובה בעניני חסידות הן בלמוד והן בעבודה, ואפי' אם תהי' הפעולה קטנה ביותר, מכ"מ היא מביאה תועלת מרובה.

איש כפרי אנכי – המשיך הרח"ה – ומכיר אנכי בעבודת האדמה ובעניני זריעה ויודע אנכי שכל הקרקעות צריכות לחרישה ומטר, אבל יש ארץ זבורית אף שגם בה יש כח הצומח להצמיח כמו בקרקע עידית, מכ"מ צריכים עצות שונות איך לגלות כח הצומח שבה, ואחת העצות היא שמזבלין אותה ואז נותנת את יבולה, הרי שגם עבודה פשוטה מביאה תועלת מרובה, וא"כ הנה גם העובד הפשוט יש לו חלק גדול בטיב הצמיחה.

ח"י אלול תרנ"ז כאשר נתיסדה ישיבת „תומכי תמימים"[44] נתמנה הרח"ה להיות המשפיע על התלמידים בליובאוויטש, מלבד ח"י תלמידים שנשלחו לזעמבין להיות תחת השפעת הרה"ח הר"ר שמואל גרונם. וכפי שמדגיש אדמו"ר[45], הנה הרח"ה הי' המשפיע הראשי ואלו הרש"ג הי' משנהו.

„הרח״ה[46] הי׳ מחנך ומדריך אמיתי, הוא הי׳ לו חוש להדריך, מעולם לא הניח לתלמיד ומודרך שלו בהעלם עין ח״ו, לא הי׳ מניח כל פרט, וכל דבר שראה שצריך תקון לא נשא פני איש מלהוכיחו וליסרו, עד שהעמידו על דרך האמת״.

„הוא[47] לא הסתפק בעשי׳ עם עצמו עם ה„ללמוד״ כי אם עשה ופעל בעבודה של מסירה ונתינה ובהתמסרות חסידית ב„וללמד״, והכל הי׳ אצלו בלהבה של אהבת ישראל ובעריבות של חסידות חב״ד״.

„הרח״ה[48] הנו המחנך האמיתי שבחנוכו העמיד מחונכים מקבלים אמתיים, בהם הי׳ נרגש כל אמרה וכל ספור, וכל אמירה או תנועה חסידית נקלטה בהם בחיות פנימית ועשתה פירות ופירי פירות״.

עד כמה הערין אדמו״ר הרנ״ע את הרח״ה בתור מחנך, יש ללמד מעובדא דלהלן שסיפר אדמו״ר הריי״צ[49]: פעם בא הרב החסיד ר׳ שמואל גרונם מזעמבין לכ״ק אאמו״ר. זעמבין בכלל היתה עיירה חסידית, הביהכנ״ס, הרב, הר״ר אברהמ׳קע ועבינער, הבלן והקצב וכו׳ וממש מפנה לפנה היתה זו עיירה חסידית.

ידוע אופן למוד החסידות של החסיד ר׳ הענדל, אך הרש״ג הי׳ יכול להכניס חסידות בלב כלם, בכ״ז אמר או כ״ק אאמו״ר לרש״ג: „זעמבין איז ניט ליובאוויטש״, לא די איך שהוא מצב התלמידים בהוה צריך להביט על תלמיד איך הוא יהא סב. הרש״ג חשב שהחסרון מצד התלמידים, ואמר: נו, אפשר להביאם לליובאוויטש, ע״ז ענה לו אדמו״ר: לאו המחנך . . .

משנת[50] תרנ״ח הי׳ אדמו״ר הריי״צ — המנהל פועל — והרח״ה מתוועדים עם התלמידים בכל ר״ח עפ״י צווי אדמו״ר הרנ״ע.

שלש שנים שרת הרח״ה במשרתו ב„תומכי תמימים״ עד יום פטירתו[51] י״ט טבת תר״ס. בעת[52] פטירתו בקש את האחר, שבמקרה הי׳ או בביתו, שיצא מהבית, כי אינו רוצה למסור נשמתו בזמן שהוא נמצא בבית.

„ידוע[53] אשר בעונשים שלמעלה — לאחר מאה ועשרים — יש שני עונשים מחולקים, עונש ארוך ועונש קצר, בעונש הקצר היסורים גדולים ונוראים במאד עד שאפילו מלאכי החבלה לא

יכולים להביט לגודל היסורים של הנענש. בכ"ז בקש הרח"ה שיתנו לו עונש הקצר משום שרוצה להיות בהיכל כ"ק אדמוהז"ק ביום ההילולא כ"ד טבת".

בשמח"ת[54] תרס"א דבר אדמו"ר הרנ"ע בשבח הרח"ה והעיד עליו שרק הריח ריחו של גיהנום וכבר מקרקר עתה בגן עדן.

באותה שיחה ספר הרנ"ע בארוכה מה קרה עם הרח"ה מזמן פטירתו עד אותה שמח"ת, ובין הדברים אמר:

„משפט רשעים בגיהנום י"ב חדש ובדרך כלל עורך כתשעה או עשרה חדשים, שבדרך הרגיל זה הזמן הממושך ביותר, ושומרי תורה ומצוות אפילו בדרך הפשוטה מסתפקים משפטם בגיהנום בארבעה או חמשה חדשים.

יחוס אפילו בעולם הזה, עלמא דשיקרא, נחשב לענין, ובעולם האמת יחוס נחשב לענין גדול מאד . . . הגמרא בעירובין י"ט. מספרת בענין משפט הרשעים בגיהנום ואיך שאברהם אבינו מציל אפילו את פושעי ישראל, המלאים מצוות כרימון, ובפרט שומרי תורה ומצוות.

יחוסו של אברהם אבינו וכן שאר האבות הנו יחוס כללי, ישנם כאלו שיש להם יחוס פרטי, אלו שיש להם אבות ואבי אבות צדיקים, גם חסידים מקושרים כאשר באים לעולם האמת, הרי בקשתם הראשונה: נא להודיע לרבי!

ישנם כאלו הנפטרים ממשפט הגיהנום במשך חדש בלבד ואח"כ מתחיל אצלם סדר העליות בבחי' וקדושים בכל יום יהללוך סלה, עליית הנשמה בעלוי אחר עלוי.

אבל הענדל רק הריח ריחו של הגיהנום, דמעותיו בתפלתו, אמירתו הלבבית פרקי תהלים, אהבת ישראל האמיתית שלו ע"ד החסידות, מסירות נפשו ומדות טובות לקרב אברכים לדרכי החסידות, הם אלו שהצילוהו מיסורי גיהנום, ומעלים אותו מדרגא לדרגא בעלוי אחר עלוי".

בא' ממכתבי אדמו"ר הריי"צ נ"ע[55] כותב על המדריך החסיד העובד הרב חנוך הענדל: „זכרו לא ישכח מאתנו לעולם".

מקורות

1) מכ' אדמו"ר הריי"צ לרש"ז הבלין – ס' תו"ת ע' קע"ז.
2) רשימה – ס' התולדות ב' ע' 123.
3) לקו"ד א' ע' 212.
4) לקו"ד ג' ע' 988.
5) לקו"ד ב' ע' 690.
6) לקו"ד ב' ע' 696.
7) ספה"ש קיץ הש"ת ע' 85.
8) התמים ע' שפ"א.
9) שם.
10) שם ע' 760.
11) ספה"ש תש"א ע' 57.
12) ספה"ש קיץ ת"ש ע' 85.
•12) „היום יום" ע' פ"ז.
••12) שם ע' י"ב.
13) הקדמה לקונטרס התפלה כת"י אדמו"ר. לקו"ד ב' ע' 690.
14) לקו"ד ב' ע' שמ"ה.
15) לקו"ד ב' ע' שמ"ה.
16) לקו"ד ב' ע' שמ"ה.
17) שם.
18) ספה"ש קיץ ת"ש ע' 42 (ס' התולדות ב' ע' 120).
19) לקו"ד ב' ע' שמ"ה.
20) ספה"ש תש"ד ע' 103.
21) ספה"ש תש"ד ע' 104.
22) לקו"ד ב' ע' שמ"ה.
23) ספה"מ תש"ח ע' 170.
24) לקו"ד א' ע' מ"ה.
25) ספה"ש תש"ב ע' 99.
26) ספה"ש תש"א ע' 49.
27) ספה"ש תש"כ ע' 99.
28) ספה"ש קיץ ת"ש ע' 42 (ס' התולדות ב' ע' 120).
29) התמים ע' 760.
•29) שיחת ליל א' דסכות בסעודה תרצ"ט.
30) ספה"ש תש"ב ע' 29.
31) לקו"ד א' ע' 208.
32) ס' התולדות ב' ע' 4.
33) לקו"ד א' ע' ק"ז.
34) ספה"מ תש"ט ע' 198 (תולדות ב' ע' 5).
•34) ליל שמע"צ תרצ"ז.
35) ספה"ש תש"ב ע' 29.
36) לקו"ד ג' ע' תע"ו.
37) ספה"מ תש"ט ע' 196 (תולדות ב' ע' 3).

38) ספה"ש תש"ד ע' 84.
39) תולדות א' ע' 120.
40) תולדות א' ע' 57 (מאחש"פ תש"ד).
•40) סה"ש תש"ד ע' 109.
41) ספה"ש תש"ד ע' 84.
42) לקו"ד א' ע' קי"ט (תולדות א' ע' 61).
43) שם.
•43) ס' תולדות מהרש"ב ע' 132.
44) הקדמה לקונטרס התפלה כת"י אדמו"ר הריי"צ נ"ע (התמים ע' 640).
45) שם.
46) מכ' אדמו"ר לרש"ז הבלין, נדפס ס' תו"ת ע' קע"ז.
47) ספה"מ תש"ט ע' 197 (תולדות ב' ע' 4).
48) שם.
49) ספה"ש תש"ה ע' 39.
50) מבוא לקונטרס ומעין ע' 4 (ס' תו"ת ע' קל"ז).
51) ספה"ש תש"ב ע' 100.
52) ספה"ש תש"ב ע' 99.
53) שם.
54) ספה"ש תש"ב ע' 135 (ס' תו"ת ע' קי"ז).
55) לרש"ז האולין, נדפס ס' תו"ת ע' קע"ז.

הערות:

א) בהתמים במפתח שמות מציין לע' 154 אך אי"ז אלא טעות המעתיק כי שם מסופר אדות החסיד הישיש ר' צבי חנוך העניך קונין.

ב) בהתמים ע' ע"ט בהערה כ' כמסתפק אדות הרח"ה אם בא לליובאוויטש בשנת תר"ג או תר"ה אך עפ"י המובא ברשימה זו מכו"כ שיחות, ברור שביאתו היתה בקץ תר"ג.

ג) בהתמים שם כ' שהרח"ה נפ' בט' טבת, ואלו בסה"ש תש"ב כ' שנפ' בי"ט טבת.

אלה תולדות
החסיד העובד הרב
שמואל בצלאל
בן ר׳ שלום שבתי שעפטעל
משפיע ב„תומכי תמימים״ ליובאוויטש
(תר״ס־ס״ה)

מלוקט משיחות ורשימות דכ״ק אדמו״ר הריי״צ זצ״ל

ע״י הרב שמואל שי׳ הבר

אבי אמר לי בשנת תרנ״ד: מורך הרשב״ץ יש לו חוש מיוחד להפליא לעשות מהתלמיד שלומד עמו, שהתלמיד עצמו יעורר חיות בעבודתו.
(ספה״מ תשי״א ע׳ 69)

הרבה מאד יש לי להודות למורי הרשב״ץ – שיהי׳ לו באמת ג״ע מואר – עבור זה שהעמידני בקרן אורה חסידי ובמשך 18 חדשי חנוך עשאנו מוכשר להיות ראוי לקבל הדרכת אבי בדרכי ולמוד החסידות.
(ספה״ש תש״ה ע׳ 123)

תולדות החסיד העובד הרב שמואל בצלאל בן ר' שלום שבתי שעפטעל (הרשב"ץ) משפיע בתו"ת ליובאוויטש (תר"ס־ס"ה)

באותו[1] זמן אמר לו ר' מיכל: אני אוהב אותך עם חסרונותיך אבל עליך להסירם. שאלו הרשב"ץ איך עושים זאת? ענהו ר' מיכל: אני לא יכול לעשות זאת אני יכול רק „אפטעשען" – לגרד – ולעשות גולם – חומר פשוט – והוא – הכוונה לרבי הצ"צ, הר"מ לא הי' קורא את הצ"צ „רבי" – יעשה מהגולם אדם.

הר"מ[2] הי' תלמידו של אדמוה"ז ובזמן בואו לאדמוה"ז כבר הי' מהלמדנים הגדולים דזמן ההוא, הי' בקי בבבלי, ירושלמי, ספרי הפוסקים ומקורם ברמב"ם וברשב"א וספרי הקבלה.

כשבא אדמו"ר האמצעי לליובאוויטש בא גם ר' מיכל לאדמו"ר ושהה שם חמש שנים, במשך זמן זה הי' לו קביעות ללמוד חמש שעות בכ"י (חוץ מער"ש ויו"ט) עם הצ"צ, ורק או הרגיש הטעם בעונג ידיעת התורה. לאחר זמן זה חזר לביתו ושוב לא נסע לליובאוויטש.

כל[3] חסיד שהי' הולך לליובאוויטש ועובר דרך עיר מושב הר"מ הי' הר"מ נושא חפציו ומלווהו ב' או ג' מיל, וכה הי' אומר: זקני החסידים הראשונים ספרו אדות החבה הגדולה שהעניק רבנו הגדול לנכדו – הצ"צ – ולכן חביב מאד אצלי כל ההולך לליובאוויטש, והי' מברר את החסידים ההולכים: השי"ת יצליחכם לקבל תורת החסידות ועבודת התפלה בהרגש פנימי בתקון המדות.

הר"מ[4] אמר לרשב"ץ: חסיד צריך שיהי' לו רבי, רבי הנה מלבד שנותן סדר איך לצאת מגלות נה"ב, הרי הוא גם פותח חלון במדות טבעיים וע"י חלון זה מאיר אור נפש האלקי.

אצלי – אמר הר"מ – עוד היום מאיר אור התורה ואני מרגיש עדיין נועם המחיקות שנהי' אצלי בלמוד התורה בלמדי עם הצ"צ בהיותי בליובאוויטש. ועל ידך אמסור פתק אל כ"ק אדמו"ר הצ"צ. יום החמישי ערב ר"ח אדר ראשון פרשת משפטים בשנת תר"ח – מספר מורי הרשב"ץ – באתי רגלי לליובאוויטש.

במלון עשרה קל"מ מליובאוויטש, לנתי, ולפנות בוקר צעדתי

לליובאוויטש, בבואי ל„בנימין׳ס שטיבל״, ושמתי את החבילות, הלכתי למקוה ומשם לבית הכנסת של הרבי.

כאשר[5] הרשב״ץ נכנס אל בית המדרש, התרשם ביותר ממה שראה וממה ששמע, בפנה אחת התפללה קבוצה ע״פ חב״ד, בפנה שני׳ עוד קבוצה חוזרת על המאמר של שבת, וכך שכח לגמרי על השליחות שבידו.

פתאום הופיע משרתו של הרבי החסיד ר׳ חיים בער והכריז: מי הביא מכתב מר׳ מיכל אל הרבי? בשמעו זאת נגש הרשב״ץ אל ר׳ חיים בער וסיפר לו שהוא מגיע היום מר׳ מיכל וגם הביא מכתב אל הרבי.

אמר רח״ד א״כ בא ומסור את המכתב אל הרבי, הרבי מחכה לזה.

כאשר הרשב״ץ נכנס אל חדרו של הרבי, נהי׳ מבוהל ביותר. ומרוב מורא ופחד נצב על עמדו, מסתכל בפניו המאירות של הרבי ושכח לגמרי את שליחות המכ׳ עד שהרבי הצ״צ נגש אליו והוציא המכ׳ מכיסו והוכיחו.

הרשב״ץ[6] זכה לראות את הרח״א — בנו של אדמוה״ז — פעמים אחדות, כי בבואו לליובאוויטש בשנת תר״ח כבר הי׳ הרח״א חלוש במאד, זקנו הי׳ קטן מכמו של התמונה, גם מבט עיניו לא הי׳ כמו בתמונה, כי מאז מחלתו בשנת תר״ז נשתנו מבט עיניו וזקנו של הרח״א, אך לפני״ז הי׳ דומה מאד בתארו לתמונת אדמוהז״ק.

גם ספר הרשב״ץ אשר ספרו לו כי בחרף תר״ז נחלה כ״ק הרה״ק הרח״א בחולי כבד ובא׳ הלילות בקש כי יתנו לו התפילין וכי חפץ הוא לזכות להניח תפילין טרם הלכו מעלמא דין. כ״ק אדמו״ר הצ״צ ישב בחדר השני ובשמעו דברי כ״ק הרח״א בכה במאד מאד, ברגע ההוא נמנם הרח״א ובהקיצו משנתו אמר כי ראה את כ״ק אביו אדמוהז״ק ואמר לו אשר מן השמים ניתן לו ארכה על משך זמן. ומיום ליום הוטב מצבו, ויחי אחר כן עוד כשתי שנים.

הגאון[7] החסיד ר׳ זלמן לובלינער בעל ה„תורת חסד״ הנה בכל עת בואו לליובאוויטש לאדמו״ר הצ״צ הי׳ קונה ספרים אצל הרשב״ץ.

הלובלינער הי׳ בעל זכרון להפליא, די הי׳ לו להסתכל פעם אחת בספר וכבר זכרו בע״פ ולא הי׳ לו צורך לקנותו, לכן התנה

עמו הרשב"ץ שמותר לו להסתכל רק בשער הספר אך לא לעיין בספר עצמו לפני קניחו.

פעם[8] נזדמן לרשב"ץ להיות בקרעמעצ'וג בתור שד"ר, היו שם הרבה בע"ב חסידים פולישע והיו מצערים את הרשב"ץ על שהוא „ליטוואק". בין החסידים הפולניים בעיר זו הי' חסיד מפורסם בשם ר' פנחס, חסידי חב"ד כנוהו „פנינה", הר"פ הי' חריף ותקיף ואיש אמיד מאד. כאשר בא הרשב"ץ לקרעמעצ'וג אמרו לו החסידים שיזהר מר' פנחס.

מנהגו של הר"פ הי' שכאשר בא שד"ר, אפי' מאדמו"ר אחר, לעירם הי' מכבדהו ועורך סעודה לכבודו. כאשר בא הרשב"ץ רצה ר' פנחס לתהות על קנקנו ובא לכן להשתתף באחד מההתוועדויות.

באמצע ההתוועדות אמר ר' פנחס לרשב"ץ: אצלנו בפולין ווואהלין היו הבעש"ט וההי"מ, אבל אצלכם בליטא מי הי'? ענהו הרשב"ץ: משאלתך ניכר שהנך בן עיר ולא בן כפר כי כל בן כפר יודע ש„פענקא" (פשתן) גדל בכפר אצל הכפרי, אבל כדי לעבד את הפשתן שולחים את זה לליפציג, שם יש מכונות טובות ועושים מהפשתן בד. וסיים – הרשב"ץ – הבעש"ט אכן הי' אצלכם, אבל כאשר לקחו אמרותיו ומסרוהו לרביים בליובאוויטש, הרי רק אז הי' זה דבר מוכן.

ר' פנחס כעס מאד לשמוע תשובה זו ומרוב חמתו זרק בקבוק על הרשב"ץ ופגע במצחו, כאשר הרשב"ץ לא הראה סמני התפעלות, זרק עליו פעם שנית והפעם פגע בידו, והרשב"ץ התעלף. והי' סובל כל ימיו בידו.

בשנת[9] תרי"ט בחגה"ס, עמד יחד עם עוד שני אברכים מאחורי הדלת של סוכת אדמו"ר הצ"צ בשעת סעודתו עם בניו, ושמע שמדברים אדות תלמידי ההי"מ וכשהגיעו לדבר אדות הברדיצ'עבער אמר הצ"צ: „אונזער מחותן".

בעת[10] שאדמו"ר הרנ"ע מסר את בנו פעם ראשונה לרשב"ץ, אמר לו: „אני מוסר לך אותו" ומשו"ז כאשר הי' צריך הריי"ץ לבטל הלמוד אתו משום איזה סבה שתהי', הי' עליו לבקש רשות מרבו הרשב"ץ. א אפי' כאשר הי' אביו זקוק לו הי' עליו לקבל רשות מרבו.

באותו ב מעמד אמר לו הרנ"ע „אני זוכר מה שסבי הצ"צ אמר

לאבי בעת שאבי מסרני למלמד ר' שלום: המאכל הנותן כח זה לחם וזהו עיקר הסעודה, אך כדי לגרות את תאוות המאכל לוקחים לפני הסעודה דבר המעורר, כמו"כ במלחמה של תורה, צריך דבר המגרה למאכל וזהו ע"י ספורים מסוימים".

מנעורי – המשיך הרנ"ע – היו הורי וכל מלמדי – נוסף על סדר הלמודים אצל כל מלמד לפי סדר – מספרים לי ספורים, בסדר זה חנכתי גם את בני עד זמן שמסרתים למלמדים שלמדו אתו עד עתה".

הרשב"ץ [ג] הי' מורו הרביעי של אדמו"ר הריי"צ, שלשה הקודמים היו: ר' יקותיאל, ר' שמשון ור' ניסן, וכפי שהעיד הריי"צ הנה הרשב"ץ עמד בדרגה גבוהה יותר מהם הן בדיעה והן בעבודה. כפי הנראה הנה למוד הרשב"ץ עם הריי"צ נ"ע הי' משך רוב שעות היום [ד] ופעם בשעה י"ב לילה והריי"צ עסוק במלאכת הכתיבה, הארץ בו הרשב"ץ לסיים הכתיבה כי עליו ללכת לישון ע"מ לקום בהשכמה.

בשבוע [ה] די"ז אלול תרנ"ח – שנה לאחר נשואי אדמו"ר הריי"צ – אמר הרנ"ע לרשב"ץ שבאותה שבוע ילמד עם בנו רק עד סעודת הצהרים – משעה 9 אחר התפלה –, ובשבוע דסליחות עד אחר חגה"ס לתת לו חופשה, וסיים, שכן הי' סדר של אביו אתו אחר נשואיו.

כפי [ו] שמספר אדמו"ר הריי"צ הנה לאחר שנת למוד אצל הרשב"ץ שמע ממנו הרבה ספורים ולמד מה זה לעבוד עם עצמו.

הרבה [ז] הרבה מאד – אומר אדמו"ר הריי"ץ – יש לי להודות למורי הרשב"ץ – שיהי' לו באמת ג"ע מואר – עבור זה שהעמידני בקרן אורה חסידי ובמשך 18 חדשי חנוך עשאני מוכשר להיות ראוי לקבל הדרכת אביו בדרכי ולמוד החסידות.

באותה [ח] שנה שבא הרשב"ץ ללמוד עם הריי"ץ – תרנ"ד – הי' הרשב"ץ מתוועד בכל לילה מעשי"ת, גם ליל ערב יו"כ התוועד עד אור היום. הימים היו גשומים והיו כמסייעים ועוזרים לחשוב אדות תשובה וחשבון הנפש.

בכלל [ט] היתה שנה זו מבורכת בחסידות. כמעט כל שבתות השנה, היינו מר"ח עד ש"פ בהעלותך – שאז הי' הרנ"ע נוסע למקום הבראה – הי' מאמר בליל ש"ק לפני קבלת שבת. ומלבד

שהי' נלמד ע"י החוזר ר' אהרן ז"ל לפני האורחים שהיו באים לשבת, הי' המאמר נלמד כמ"פ ע"י היושבים שהיו אז בליובאוויטש.

הסדר הי' שביום שני כבר הי' המאמר בכתב והיושבים היו הוגים בו. אצל זקני החסידים כמו הרשב"ץ ור' חנוך הענדל וכיו"ב הי' נושא דבורם משך כל השבוע בתוכן המאמר דשבת.

בזמן ההוא – חורף תרנ"ד – היו הרמ"מ שי' – בן אדמו"ר מהר"ש – ומחו' הר"מ עוסקים הרבה בלמוד החסידות והי' להם קביעות כמ"פ בשבוע ללמד עם הרשב"ץ חסידות. כ"ז עשה רושם עז על כו"כ אברכים בעלי כשרונות נעלים אשר נתעסקו עד אז בלמוד ההשכלה ונתרחקו מחסידות, הנה ע"י קביעות הלמוד בחסידות נתקרבו.

באותה שנה אחר התוועדות הרנ"ע דש"פ לך לך, התוועד הרשב"ץ ואמר על הרנ"ע: „בוצינא קדישא, אור העצמי", והוסיף אלו הי' לנו מדריך כזה בנערותנו היינו אחרים".

כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע מתאר בפרטיות תוכן שיחת הרשב"ץ בהתוועדו עם זקני החסידים חוהמ"ס תרנ"ה והרושם שעשו דבריו על השומעים. בהתוועדות זו באר הרשב"ץ ענין צדיק וחסיד וענין ההתקשרות, כמו"כ דבר אדות שני הסוגים אשר חסידות מדברת אדותם „עובד ה'" ו„מי שפגמניק" וכאשר תאר הרשב"ץ את ה„מי שפגמניק" זלגו עיני השומעים דמעות ולהיפך בתארו את ה„עובד ה'" הי' עונג רוחני לשמוע.

אחר[1] ההתוועדות הגדולה די"ט כסלו תרס"ג שנסתיימה בשעה שביעית בקר בא הרשב"ץ אל הריי"ץ בכה מאד ואמר: „אלו אנו שמענו מלים כאלו היינו אחרת" כ"ק הרנ"ע שמע כל זה ולא רצה ליכנס להפסיקו כי הי' זה התעוררות פנימית מהנפש, אלא שלבסוף רחם עליו ונכנס, הרשב"ץ הי' כ"כ בגלופין שאפי' לא עמד בפניו, הכהו על כתפו ואמר: „אני מובטח שחלק גדול מהם – מהתמימים – יאירו את העולם כמו חסידי אדמוהז"ק".

מקורות

1) ספה"ש תש"ה ע' 85.
2) ספה"ש תש"א ע' 96.

3) ספה"ש חש"א ע' 97.
4) ספה"ש חש"א ע' 97.
5) ספה"ש ח"ש ע' 91.
6) התמים ע' 762-760.
7) ספה"ש חש"ד ע' 16.
8) ספה"ש חש"ד ע' 21 (עיין התמים ע' ע"ח דלקו"ד א' ע' 278 וצע"ק).
9) שיחת ליל א' דחגה"ס תרצ"ז (קאפיר).
10) ספה"ש חש"ה ע' 133.
א) התמים ע' ק"ל.
ב) ספה"מ חש"י ע' 166.
ג) ספה"ש ח"ש ע' 161.
ד) התמים ע' 260.
ה) ספה"ש חש"ג ע' 184.
ו) לקו"ד א' ע' קפ"ח.
ז) ספה"ש חש"ה ע' 123.
ח) שיחת ליל ש"פ לך לך חש"ו (קאפיר).
ט-2) לקו"ד ב' ע' שמ"ט.
ט) לקו"ד ב' ע' רצ"ו.
י) שיחת ש"פ לך-לך חש"ו (קאפיר).
יא) לקו"ד א' ע' קפ"ח.
11) ליל ב' דחגה"ס תרצ"ט (קאפיר).

דברי הערכה מכ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע על מורו הרשב"ץ

א) בריאתו המיקרוסקופית הי' רואה ומבין בכל חסיד.

ב) פעם בשיחתו עם הרה"ג ר' יחזקאל ארלאזאראב אדות הגדרת „חסיד" הנה יכלו להבחין שהרה"ג ארלאזאראב תפס הגדרת החסיד ב„מציאותו" ואילו הרשב"ץ תפס הגדרת החסיד ב„מהותו".

ג) הרשב"ץ הי' מיוחד במינו הן בהשכלה והן בעבודה.

ד) הרשב"ץ הי' מחשובי החסידים אצל אדמו"ר הצ"צ ומיחידי המשכילים אצל אדמו"ר המהר"ש.

ה) לרשב"ץ הי' חוש מיוחד בהסברת ענין בחסידות, לכל ענין הי' לו משל וכל דבר הי' מדבר ומבאר בפקחות וחריפות.

ו) הרשב"ץ הי' מחנך להפליא, חנוכו החבטא בנתינת ציור חי בגלוי הכחות והחושים.

ז) אבי אמר לי בשנת תרנ"ד: מורך הרשב"ץ יש לו חוש מיוחד

להפליא לעשות מהתלמיד שלומד עמו שהתלמיד עצמו יעורר חיות בעבודתו.

ח) הרשב"ץ הי' לו הבנה עמוקה ועדינה במיוחד, כמו"כ הי' לו כח ההסבר לבאר כל ספור בהסבר פנימי עפ"י חב"ד, הסבר פנימי מיוחד הי' לו במעלת ומדריגת החסידים שהכיר.

ט) הרשב"ץ הכיר הרבה מזקני חסידי אדמוהז"ק והתפלא איך שהרנ"ע מתארם באופן נכון.

מקורות על דברי הערכה

א) ספה"ש ת"ש ע' 30.
ב) ספה"ש ת"ש ע' 30.
ג) לקו"ד א' ע' קפ"ח.
ד) לקו"ד א' ע' קפ"ח.
ה) לקו"ד א' ע' קפ"ח.
ו) ספה"מ חשי"א ע' 68.
ז) ספה"מ חשי"א ע' 69.
ח) ספה"ש ת"ש ע' 161.
ט) ספה"ש חש"ה ע' 34.

ממנהגי הרשב"ץ שיש בהם ענין

א) כל ה„יום כפורים" הי' באהל.

ב) הי' צם בער"ה (אלול?)

ג) משנת תרנ"ד זמן בוא הרשב"ץ לליובאוויטש ללמוד עם אדמו"ר הריי"צ הנה בכל יום חמישי פר' משפטים – יום בואו פעם ראשונה לליובאוויטש – הי' ער בלילה שבין רביעי לחמישי, לן בביהכנ"ס שבאהל, מתפלל שם כל שלשת התפלות, מעריב, שחרית ומנחה והולך לאהל, אח"כ הי' חוזר והיו מתוועדים בהתוועדות חסידית.

ד) הרשב"ץ הי' מהחסידים הזקנים אשר אצלם תאריך היחידות הי' יום הולדתם ואצלו הי' זה בליל ששי פר' משפטים. בלילה זו הי' ער כל הלילה ובבקר מכוון להניח תפילין בה בשעה אשר נכנס לאדמו"ר הצ"צ פעם ראשונה.

ה) משנת תרנ"ה הנה ביום האחרון להיותו בנאות דשא הי' מבלה כל היום בהתבדדות ביער ובשדה.

מקורות על המנהגים

א) ספה"ש תש"ה ע' 23.
ב) ספה"ש תש"ה ע' 183.
ג) ספה"ש תש"א ע' 98.
ד) היום יום ע' כ"ד.
ה) ספר תו"ת ע' פ"ו.

מפתגמי הרשב"ץ

הרנ"ע הי' מלקט פתגמיו וספוריו של הרשב"ץ ושאר זקני החסידים ומפעם לפעם הי' מבקשו לספר „מהני מילי מעליותא".

(ספה"מ תשי"א ע' 41 שיחת ליל חגה"ס תרצ"ז)

1) אמר על אדמו"ר הרנ"ע שיש לו כח המחלק של הר"ן ושיש להחשיבו כהרמב"ם של חסידות כי כל ענין קבוע ומסודר אצלו עם הסברי הענין, דבר דבר על אופנו.

2) בשנת תרס"ג – בסוכה – אמר הרשב"ץ לאדמו"ר הרנ"ע: „ולמכור בנכסי אביו עד שיהא בן עשרים". (כידוע היתה הסתלקות אדמו"ר המהר"ש בשנת תרמ"ג).

3) חסידים צריכים להיות חריפים אך לא כלפי השני אלא כלפי עצמם.

4) משפיע אשר ענינו להראות איך להיות „אדם" הנה עליו להיות גבוה יותר מאדם. „אדם", ענינו רגילות, גבוה מזה היינו שהוא בעה"ב על רגילותיו.

5) מרגלי' בפומי' הבטוי „לא נגע ולא פגע".

6) על התלבשות הנשמה בגוף אמר „חכמה עילאה אין אזאק פלייש און ביינער מיט זחיקע בלוט".

7) אדות אחריות הרבה הרובצת על זקני החסידים בחנך האברכים אמר משל: חייל צריך להיות מוכן בכל עת בנשקו לירות

בשונא, אלא שהכיוון היכן לירות צריך לקבל ממפקדו, ואם המפקד טועה יכול חלילה לירות בעצמו. (משל זה נתקבל בחיוב אצל אדמו"ר נ"ע)

8) ב„אשמנו" יש לדפוק על הצד השמאלי של הלב לא עם היד אלא ב„דארניצע" – עץ יבש – כי באם מכים עם היד חושב היצה"ר שמלטפים אותו.

9) אמר פעם בהתוועדו עם האברכים שאצל זקני החסידים הי' „אודנין דשמעין" לשמוע ענין, וכאשר אדמו"ר הריי"צ ספר זאת לאביו הרנ"ע אמר לו אביו שזה ההפרש בין „הערן" ו„דערהערן", ומני אז נהי' לשון המורגל „דערהערן אווארט".

מקורות

1) ספה"ש חש"ד ע' 19. לקו"ד ב' ע' רצ"ו.
2) ספה"ש חש"ה ע' 23.
3) ספה"ש חש"ה ע' 54.
4) ספה"ש חש"ג ע' 80 (לקו"ד ג' ע' 856).
5) ספה"מ חש"י ע' 246.
6) לקו"ד א' ע' קפ"ח.
7) ספה"מ חש"ח ע' 259.
8) לקו"ד ג' ע' תצ"ג.
9) שיחת י"ט כסלו תרצ"ז (קאפיר).

שמואל בצלאל ב"ר
שלום משה שעפטל
בליובאוויטש

התמימים

תולדותם ותמונותיהם

הרב התמים

אברמוביץ, אברהם נחמן

יליד ראגאטשאב. רב דבאלטימאר. מובא במכתבי כ"ק הריי"צ: כב' ידידי היקר הנעלה וו"ח אי"א מו"ה אברהם נחמן אבראמאוויץ שי'.

ברוך שהחיינו והגיעני לזמן הזה.

הרב התמים

אוקוניאוב, שמואל

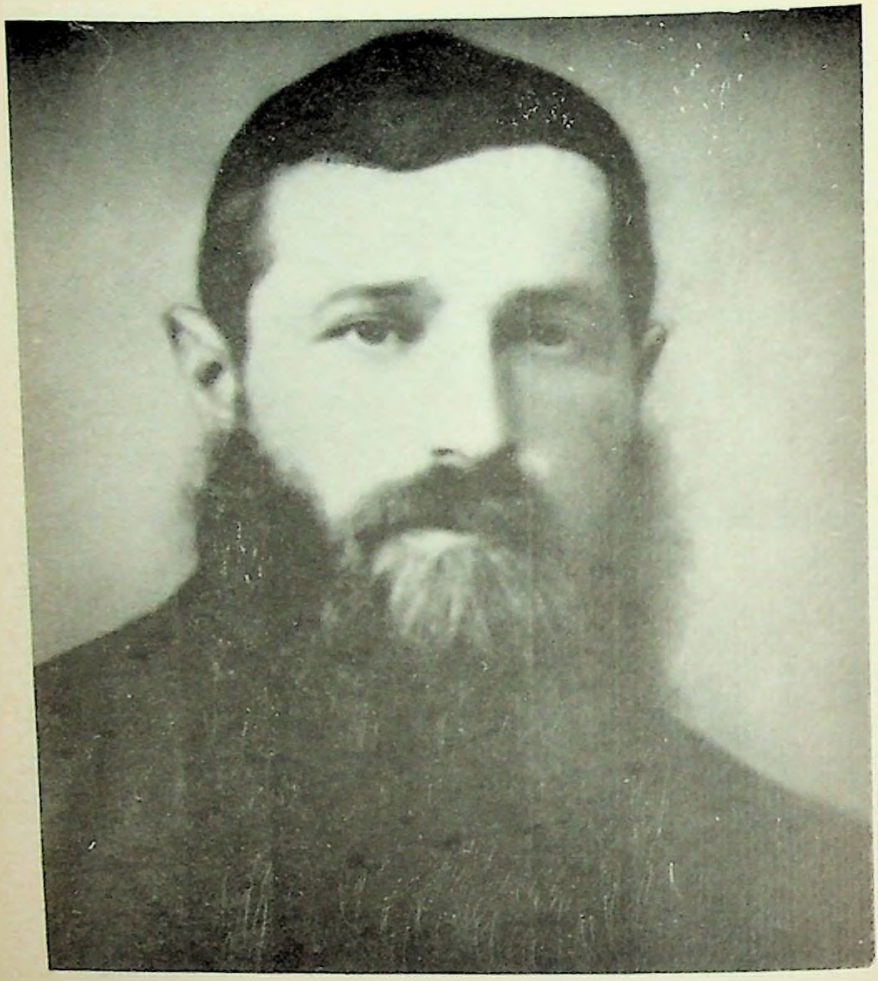
בן הרב דוועליז. כ"ק הריי"צ כותב: בתלמיד ר' שמואל אוקוניאוו יכלו לראות מה מכיל החינוך וההדרכה של ישיבת „תומכי תמימים". וזאת רואים יותר בהתוועדות חסידית.

ר' שמואל הי' בעל כשרונות מוגבלים. כשאביו – הרב מוועליז – הביא אותו לליובאוויטש הי' בן י"ח שנים. בן יחיד מפונק, שלא יכל ולא רצה ללמוד. ועל אף זאת הצליחו המשפיעים והמשגיח להשריש בו במדה ידועה יראת שמים ומדות טובות תוך רגש חסידותי.

הרב התמים

אזימוב צבי הירש

מקלימאוויטש. ר"מ בראמען, נפט' בצעירותו. אמרו עליו: גוף טהור ונשמה טהורה. מן הבעלי עבודה המפורסמים.

הרב התמים

אהרונוב, יהושע זעליג הכהן

מקאנוב. בעל עסק ומן העסקנים הבולטים בעיר ארשע, וזכה לשבת בתפיסה בגלל עסקיו אלו. נפטר בעיר סמרקנד ח"י אלול חש"ב.

הרב התמים

איטקין, אברהם יהושע

מאלכסנדרי.

הרב התמים

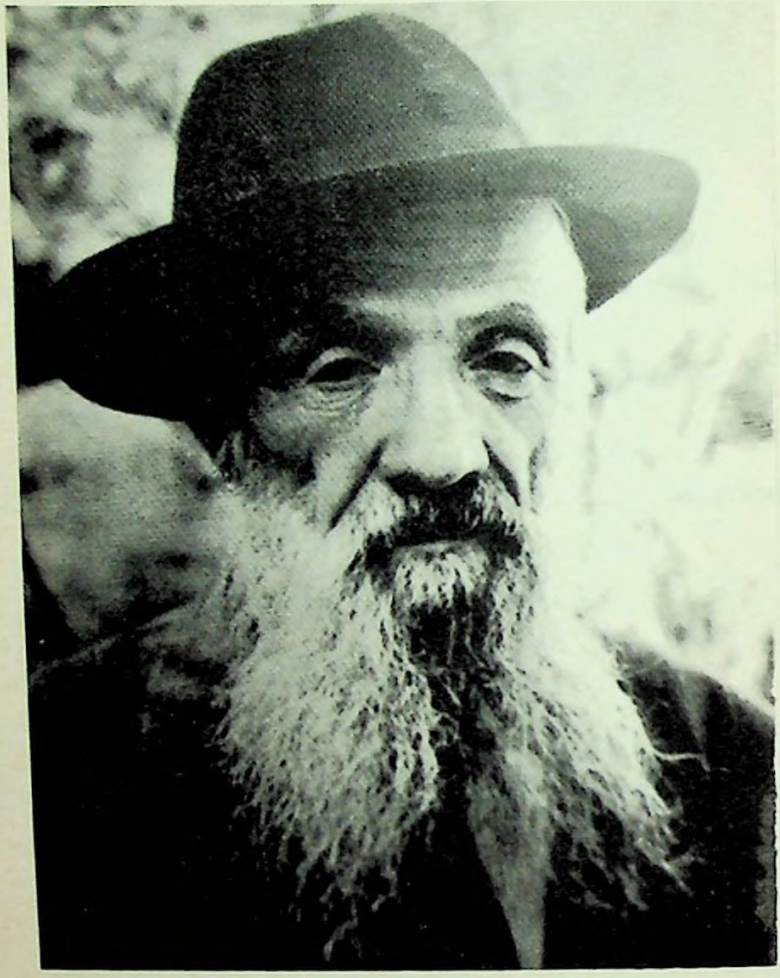
איטקין, חיים

מבובריסק. הי' שו"ב בשיקאגו.

הרב התמים

איטקין, יצחק

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

אזימוב, מנחם מענדל

אחיו של ר׳ צבי הירש. נפ׳ בארה״ק ת״ו.

הרב התמים

איטקין, מרדכי

סמיאנובקע. נולד ד׳ שבט תרנ״ח.

הרב התמים

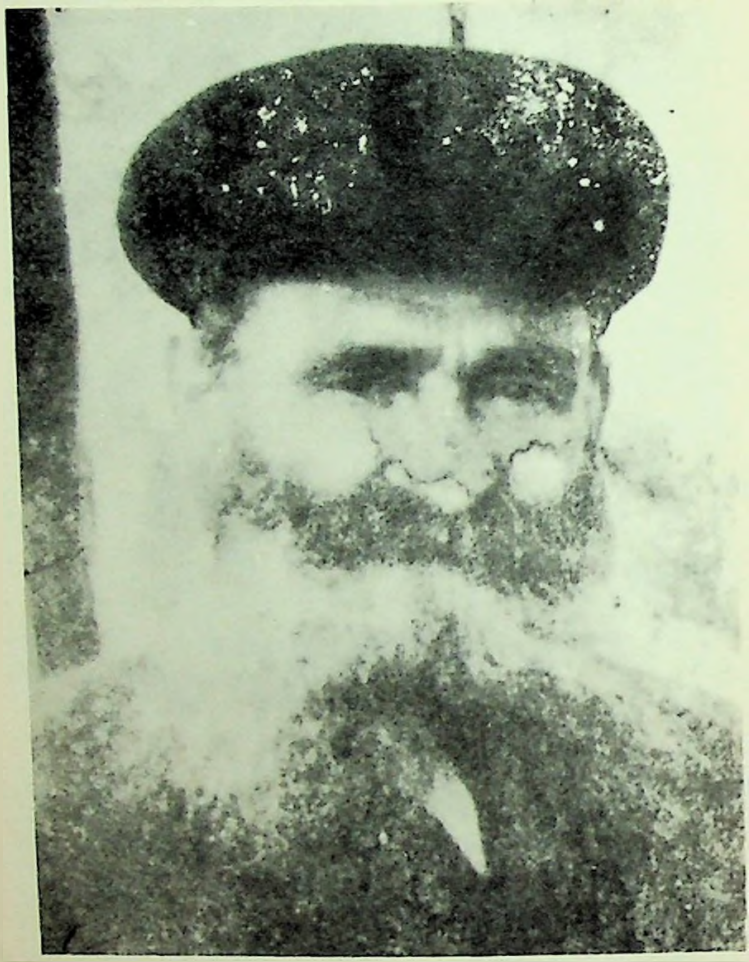
איטקין, שמואל

ב״ר חיים לייב.

הרב התמים

איטקין, שמואל

ב״ר יואל.

הרב התמים

איטקין, יואל

ב"ר חיים לייב מאוטשאוב. בן דודו של כ"ק אד"ש, כי אביו נשא אחותה של הרבנית חנה אם כ"ק אדמו"ר שליט"א.

הי' סוחר, ואח"כ שו"ב בכמה עיירות ובאחרונה בטשרנוביץ עד יומו האחרון. נפט' כ"א אד"ש תשי"ט ושם מנ"כ.

הרב התמים

אויידלין, זלמן

נולד מנ"א תרנ"ט.

הרב התמים

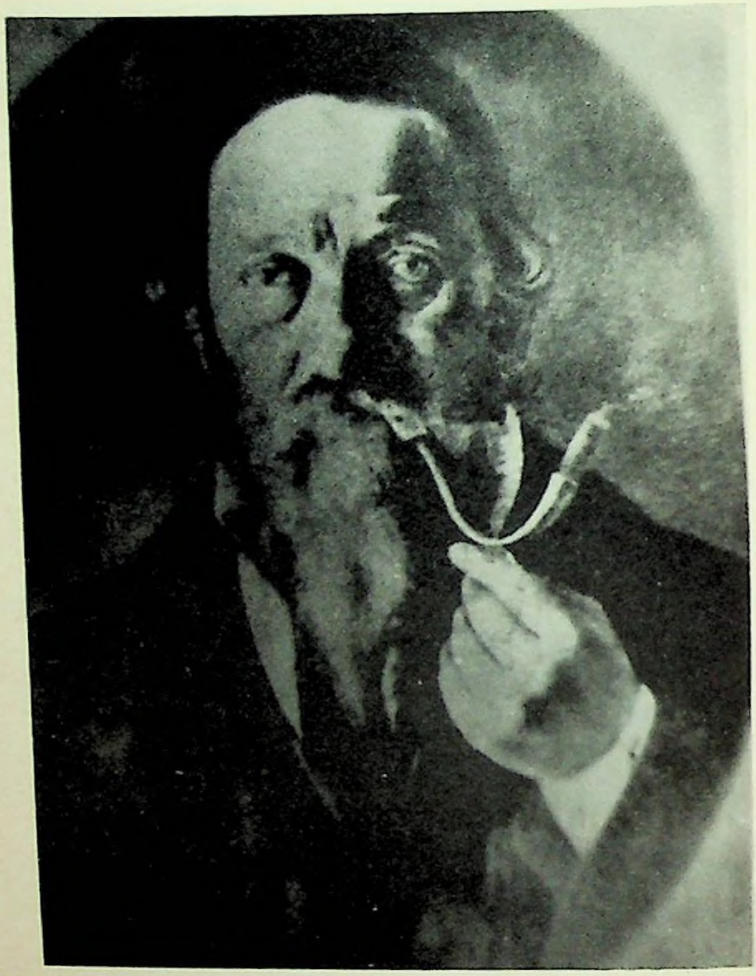
אוידעלאנט, יעקב

מגטסאק. נולד תרנ"ט.

הרב התמים

אויזנברג, אהרן

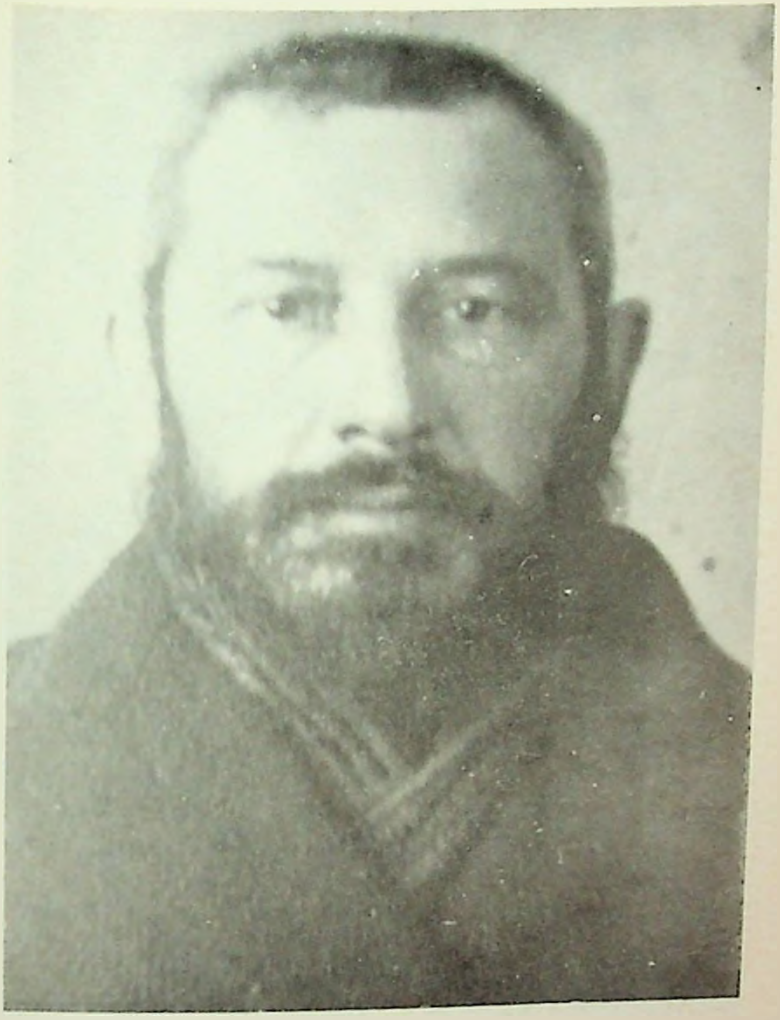
מזיטומיר.

הרב התמים

איטקין, ישראל לייב

מלאכסנדרי. מגזע בעל „שער הכולל". רב בעיר רומנווקא.

הרב התמים

אויידלמן, ארי׳ לייב (אויידעלאנט)

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

אייכהורן, גרשון העניך הכהן

מפולין. למד בליובאוויטש בתקופת תרס"ט – ע"ג. ידוע כלמדן מופלג. היה שד"ר חת"ל בארה"ב. נפ' ז"ך שבט תשי"ז.

הרב התמים

אלטהויז, מנשה

ב"ר בנימין, מניקאלאייעב. הי' בעל עסק. מתושבי לענינגראד. נהרג במלחמת עולם השניה.

הרב התמים

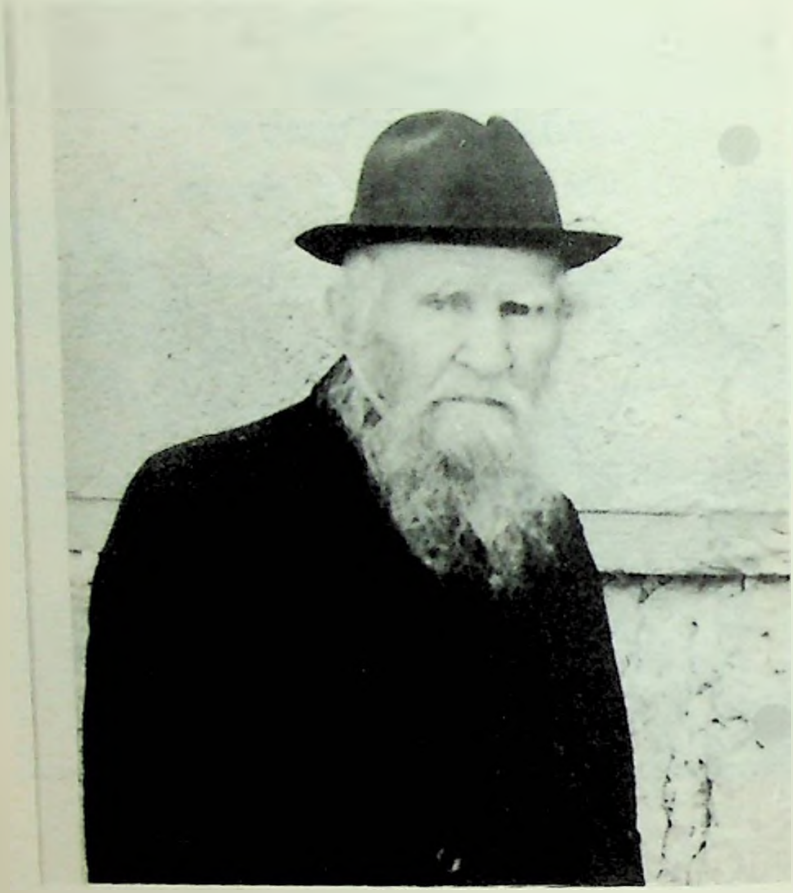
אלטהויז, פנחס

בן החסיד ר' אלי' חיים הי"ד מניקולאיעב. נלקח למאסר בלענינגראד בשנת תרח"צ, ושם נפטר הי"ד.

הרב התמים

אלטר

מדוינסק.

הרב התמים

איסרוב, משה חיים

ב"ר שמואל יוסף. נולד תרנ"ח. למד בתח"ל שימש כשו"ב בעיר סאראטוב. תשל"ד עלה לא"י, נפטר אלול תשמ"ב מנ"כ טבריא.

הרב התמים

אלטשולר, שלמה

מרגטשוב. הי' עו"ד רבני בתל אביב.

הרב התמים

אלטשולר, שמואל

מקריקובקע. נולד טבת תרנ"ח.

הרב התמים

אלטשולר, שניאור זלמן

מהלוכאוו. נולד ט"ו בשבט תרנ"ח.

הרב התמים

אלטהויז, פנחס טודרוס (מימין)

ב"ר בנימין מניקאלאייעב. גבאי במנין כ"ק אדמו"ר הריי"צ בלעניגראד. בא כח רבוה"ק בארה"ק ת"ו. נפ' ט' אייר תשכ"ג בתל אביב. מנ"כ בעיר צפת.

הרב התמים

אלטשולר, שניאור זלמן

מרגטשוב. נשלח בשנת תער"ב ע"י כ"ק אדמו"ר הרש"ב להיות שו"ב בעיר כוטאיס. העמיד תלמידים רבים באומנות הזביחה. נפ' בשנת תשט"ו.

הרב התמים

אלפירוביץ, זלמן

מקורניץ. הי' ר"מ בנעוועל. ידוע כלמדן גדול. מת מרעב עם כל משפחתו בשנת תש"ב.

הרב התמים

אלפירוביץ, יצחק ב"ר מיכאל

מתושבי ועסקני מאסקווא. שם נאסר ומאז נאבד.

הרב התמים

אלפירוביץ, חיים משה

מויעזנא. היה כמה שנים שו"ב, ואח"כ גר בארה"ק, מן התמימים אשר אור של ליובאוויטש לא נשתנה אצלו. אמרו עליו שהיה בדרגת בינוני ושמר על מחדו"מ עד סוף ימיו. נפ' כ"ג שבט תשל"ז.

הרב התמים
אסנאס, ישראל זלמן
מיאנוביץ. בין המיסדים תו"א בחברון תרע"ב.

הרב התמים
אפשטיין, חיים יוסף

הרב התמים
אריאל, שלמה זלמן
המכונה זלמן אוורוויצער. לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

אקסלרוד, אברהם אליהו

ב"ר אהרן שלמה. המכונה א"א קאבילניקער. מפורסם בעירו בולטימור כבעל הוראה וחסיד גדול. וכ"ק אדמו"ר הריי"צ

אמר עליו: אני יכול להעיד שאברהם אלי' אף פעם לא הגביה עיניו לראות הבנינים הגדולים של נויורק.

ובין היתר כותב עליו: הנני מכירו, האחד הוא תלמידנו הרב ר' אברהם אלי' שי' אקסילראד בנו של הרב ר' אהרן שלמה שי' שנסע לאביו למאריעטא והוא י"ש גדול ועובד. נפטר ד' אדר תשי"ב.

הרב התמים

אשרוב, אברהם אליהו

מסוראז. מתלמידי תו"ת אשר נשלחו ע"י כ"ק הרש"ב ליסד תו"א בארה"ק בשנת תער"ב. אח"כ נשלח ע"י הריי"צ ליסד ישיבה בווארשא.

וכך הוא כותב עליו:

אחד מתלמידנו הנכבדים הרה"ג ר' אברהם שי' אשעראוו שהוא גדול בתורה ובעל כשרון נעלה, הנני שולח בתור ראש ישיבה לווארשא יע"א באחת המערכות דשם . . .

אח"כ שימש כרב בעיר דריבין, ובסוף שו"ב בעיר ריגא ושם נספה עקה"ש הי"ד.

הרב התמים

אקסלרוד, משה

רב בעליאב, זלובין, רמת גן. בלט בין הפעילים ברוסיא. הריי"צ אמר עליו: וועז איך וואלט גיהאט נאך א פאר משה'קעס וואלט איך איבערגיקערט רוסלאנד. מנהל ישיבת אחי תמימים בתל אביב.

וכך הוא כותב עליו:

ב"ה תלמידנו הרב הנכבד וו"א אי"א מוהר"ר משה שי'
מאד נהניחי מהחדרים שיסד כי זה כוונת כ"ק אאמו"ר הרה"ק, הכ"מ ורצונו הקד', ונעים לי לראות תלמידיו יחיו עושים רצונו . . .

תלמידנו הרב ר' משה שי'

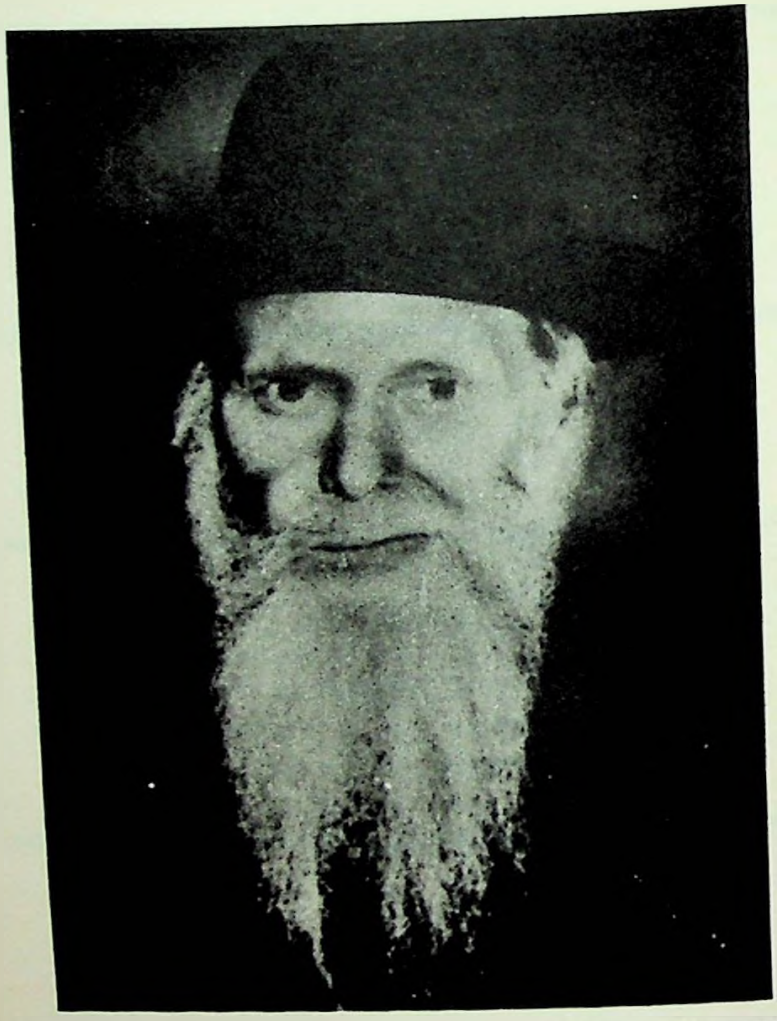
מכ"ק אאמו"ר הרה"ק, הכ"מ, שמעתי פעם בדַבְּרו אתי אודותיך, כי הנך עסקן טוב ובסדר. און דורך עם קאן מען דורך פיריהן א ענין . . .

בזלאבין נפתחה ת"ל ישיבה בשם מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש אשר בזלאבין (ע"ח העיר) תחת השגחת הרב ר' משה שיחי' אקסעלראד שהוא רב העיר ועושים הרבה ת"ל עזרהו השי"ח ויש לו גם חדרים עם מלמדים . . .

הרב התמים

אשרוב, שלמה יצחק

שו"ב בעיר חארקאב. חתן הרז"ו לוויטין המשגיח הראשון של תו"ת. נפ' בזמן המלחמה.

הרב התמים

אשכנזי, מאיר

יליד פטריקוב, נולד חנוכה תרנ"א. למד כשנה בתת"ל. שימש כמה שנים כרב בעיר וולרייוואסטוק, ואח"כ בשאנגהיי – סין. פעל הרבה עבור פלטי חרב ובמיוחד תלמידי תת"ל ווארשא

אטוואצק. בעל הוראה מפורסם. משם עבר לארה"ב. זכה לקרובים מכ"ק אדמו"ר הריי"צ וילחט"א כ"ק אדמו"ר שליט"א. נפטר כ"ו מנ"א תשי"ד.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ אמר עליו: אליכטיקע צורה, א צורה וואס לייכט. וכך כותב אליו:

ב"ה ג' ד' שבט תרפ"ו

כבוד תלמידנו הרב הנכבד וו"ח אי"א

מוה"ר מאיר שי'

ע"י תלמידנו הנכבד מוה"ר דובער שי' חאסקינד נודענו משלומו הטוב, והשבתי לו אז על שאלתו אדות הנסיעה לאה"ק ת"ו, אשר בטח היא להתעסק בעניני תורה ועבודה כפי אשר חונך בהמוסד תו"ת יצ"ו, והסכמתי לו . . .

הרב התמים

באנק, אידל

מגירמנוביץ. שו"ב דטשקישנע פלך וילנא. נספה בשואה הי"ד.

הרב התמים

בארוך, יהושע אייזיק

מזיטאמיר, ידוע על היראת שמים ואהבת ישראל שלו, הי' ר"מ בעיר קאוונא בשנים ת"ש־ש"א, משפיע דתו"ת ווילנא. נספה עקה"ש ט' מ"ח תש"ב בגעטא קאוונא, הי"ד.

הרב התמים

בנימין

מבריסאוו.

הרב התמים

בסקין, צבי

מוויעטקא. חתן ה"ר משה מרדכי מפאצעפ. הי' שו"ב, בשיקאגו. (ראה אגרות קודש מהריי"צ ח"א).

הרב התמים

בגפלסקי, גד

אדעסס.

הרב התמים

בודנאוו, אברהם

מקוטמבר. גר רוב ימיו בקובנה – סלבודקה, הי׳ סוחר. עלה עק״ה הי״ד.

הרב התמים

בוקשטיין, פישל

הרב התמים

ביילין, אלטער יעקב ליב

יליד ליובאוויטש. שו"ב בברונקס, נויורק. אחיין של ר' שלמה חיים, שו"ב דליובאוויטש.

הרב התמים

בטביניקוב, שמואל

מחארול. בעל עסק. חתן הרב מאיר שמחה חן.

הרב התמים

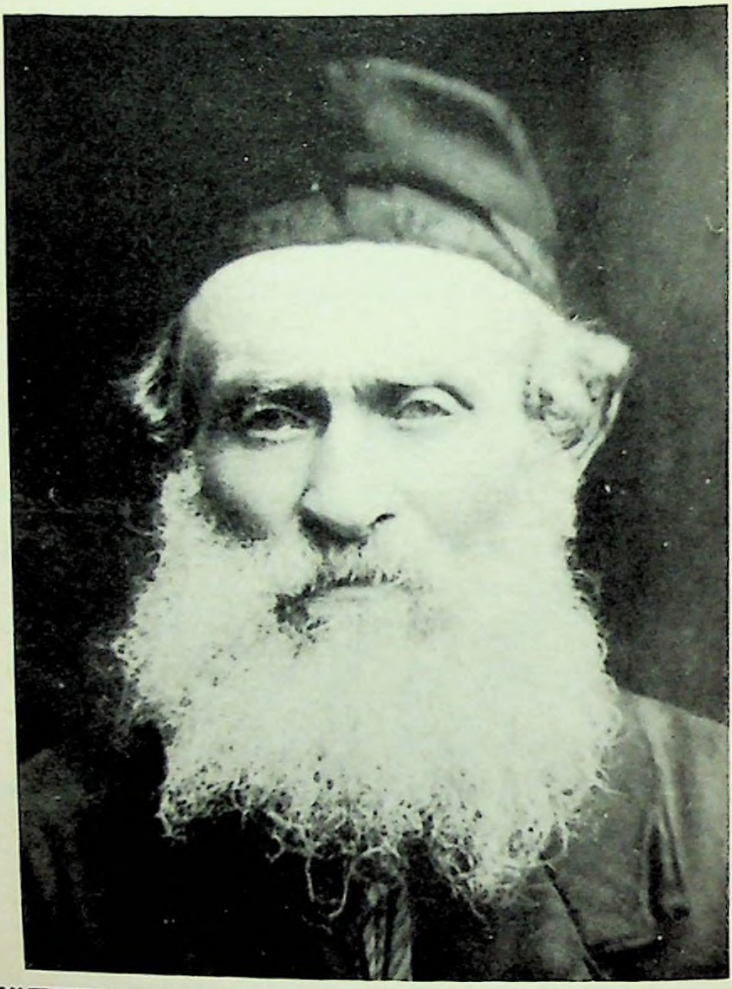
בידרוביץ, אהרן מענדל

מקאליסק. מן הלומדים הגדולים. נסמך על ידי הגה"ח ר' לוי יצחק שניאורסאהן, אביו של ילחט"א כ"ק אד"ש. נפטר ברוסיא.

הרב התמים

בלינר, משה חיים

פקיד במשרד הישיבה. נכדו של המשפיע החסיד ר' מיכאל ז"ל בלינער.

הרב התמים

בלומקין, לייב

מקאליסק, דר בעיר בשנקוביץ ואח"כ בלענינגראד. בעל מסחר.
נהרג בשנת תש"א (כאשר ברח מהכובשים ימ"ש).

הרב התמים

בלינר, שמעון

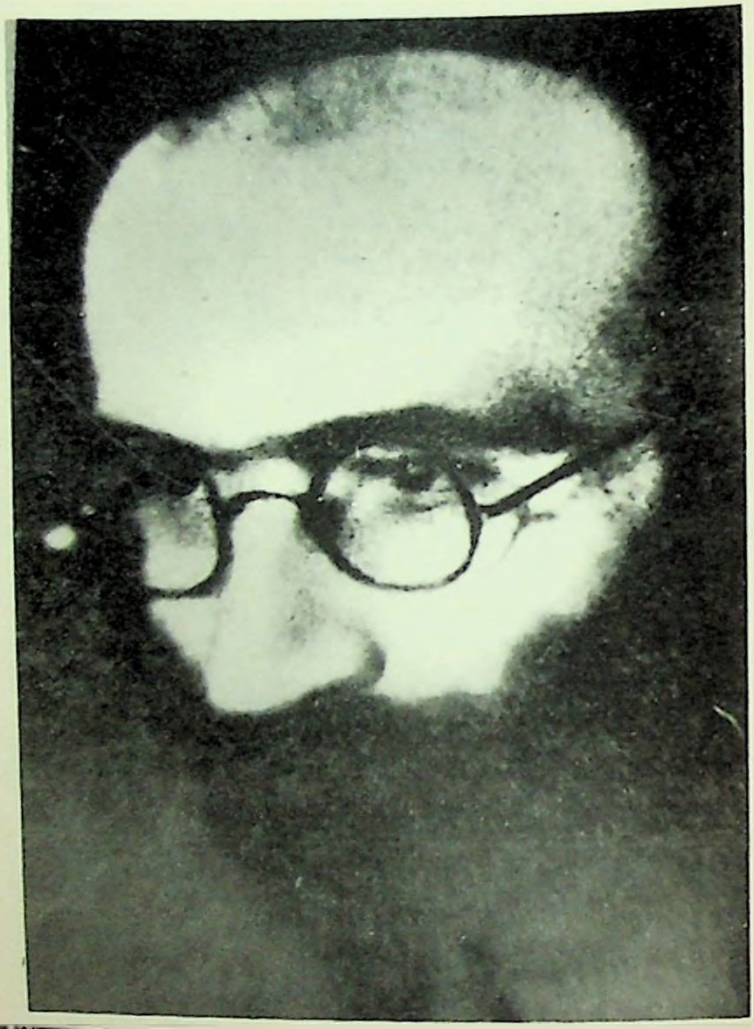
מנעוול. נכד המשפיע ר׳ מיכאל נ״ע. דר בעיר ריגא. מגיד שיעורי תורה ומשפיע בחסידות. היה מן המנהלים של האגודה „אחות התמימים״. נספה בשואה.

אצל התמים ר׳ שמעון בלינר (הי״ד) ראיתי כתי״ק של

אדמונ״ע, וכתב בעפרון שני בויגין, כל אחד נכתב רק על צד אחד, למעלה הי׳ כתוב בזה״ל: **אסיפת הרבנים ע״י המיניסטריום בפ״ב** (הי׳ לי העתקה אך נשאר ברוסיא), והנני רושם מה שאני זוכר משם:

שלש קנאות הם, האחת טובה במינה והשתים גרועים ממנה, קנאה הא׳, היא ע״ד קנאת סופרים תרבה חכמה, הגם

שהרצון שלו להחכמה בא ע״י קנאה, אשר לפי האמת הי׳ צריך לבוא לרצון זה מצד הכרתו בעצם מעלת החכמה, וכאן הוא בא לזה ע״י קנאה, אך מ״מ, הקנאה מביאה אותו שימשיך א״ע לטוב, הרי קנאה זו היא טובה במינה, הקנאה הב׳ היא להיפך, אם הוא רואה בהזולת ענין טוב, ואצלו אין נמצא זה, הנה לא לבד שאין פועל בו שהוא יתקרב ג״כ

להטוב, אלא אדרבה הוא נעשה שונא להזולת שבו נמצא הטוב, ומתרחק יותר ממנו ומהטוב שבו, והג' היא, שלא זה בלבד שמתרחק מהזולת ומהטוב שבו, עוד זאת, הוא נעשה שונא לכללות מין הטוב שנמצא בעולם, ורוצה להכחידו מן העולם. המקנא הראשון מזה המין (הג') הי' הנחש הקדמוני, שראה איך שאדה"ר יושב בג"ע ועוסק במושכלות, וקינא בו, ורצה להכחיד את כל מין הטוב שבעולם.

הרב התמים

בלנטר, יעקב אייזיק הכהן

מטאטארסק. גבאי של קופת בחורים. ר"מ בכתות המיוחדות לילדי רוסטוב, תרע"ה, זכה לשמש את אדמו"ר רש"ב בשבוע לפני ההסתלקות. נפטר חורף תשל"ה, מ"כ בהר הזיתים.

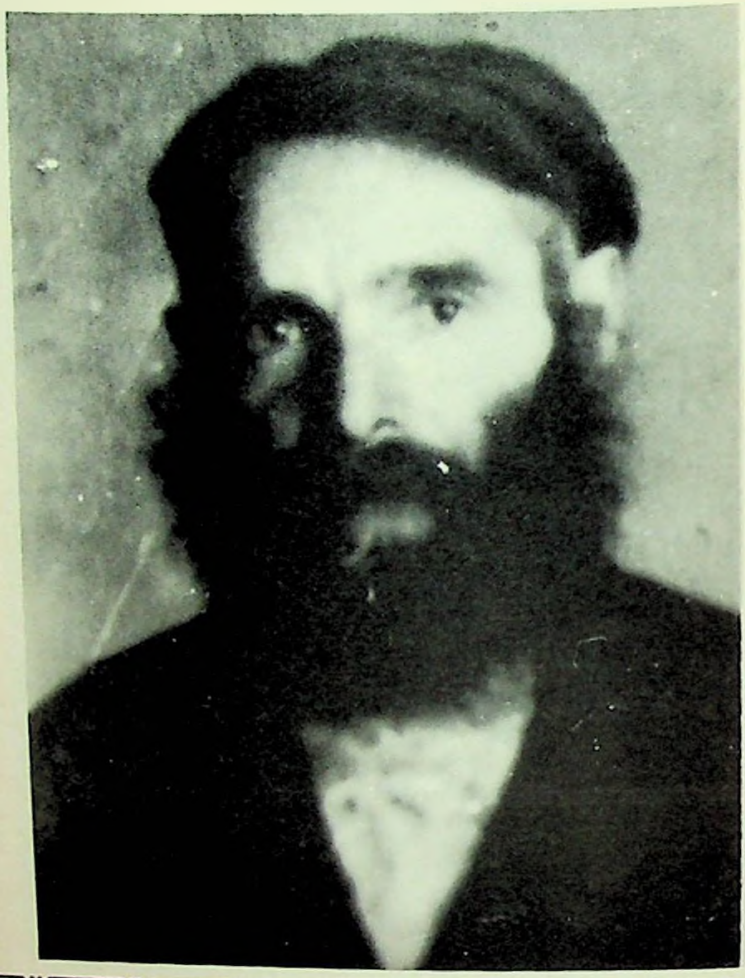
הרב התמים

בלנטר, ישראל הכהן

מטאטארסק. שו"ב בפליסא.

הרב התמים

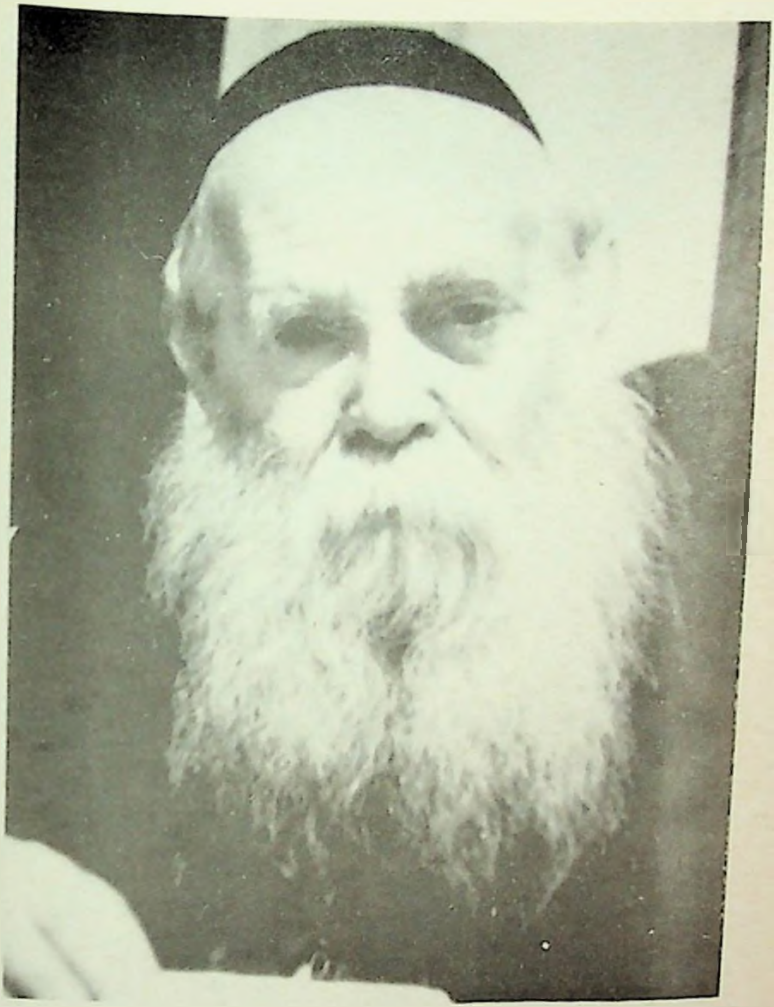
בלנטר, נחום הכהן

הרב התמים

בלניצקי, אהרן יוסף

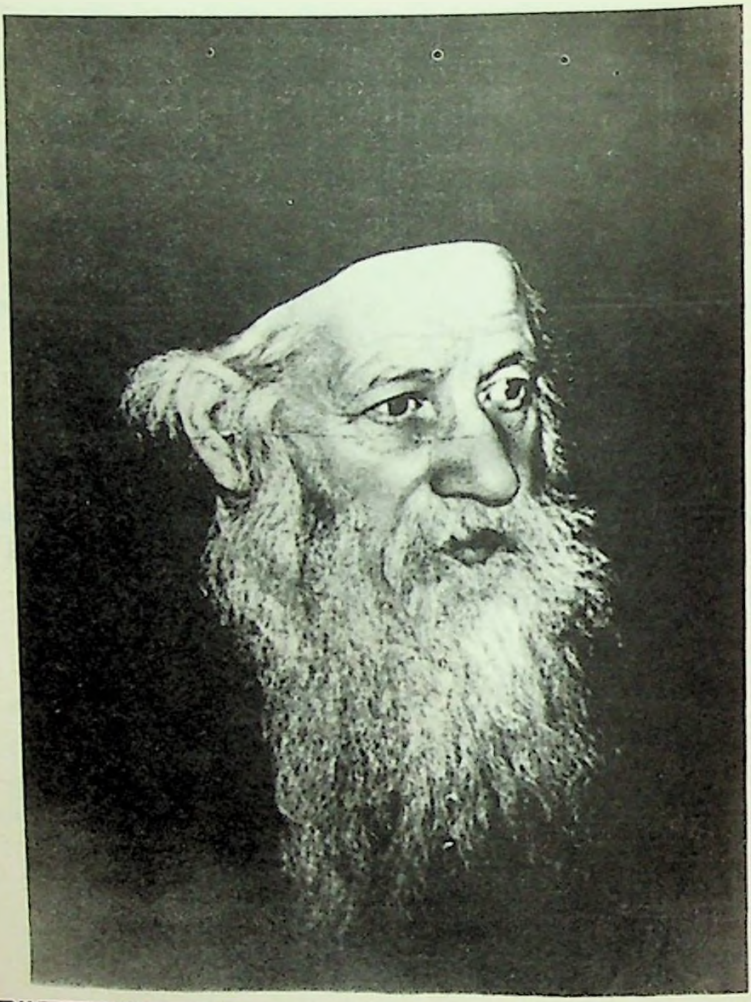
לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

בלניצקי, ישראל נח

נולד תרמ"ג. למד בתת"ל מתרס"א. עבד אצל הר"ש גוראריי בקרמנצ'וג והי' רואה חשבון, הי' בין ראשי המדברים בעת הפרבריינגען, עלה מרוסי' בשנת תש"ז והתישב בפריז, צרפת. הי' ע"י הישיבה עד יומו האחרון, האריך ימים ונפטר י' מ"ח תשמ"ג, מנ"כ בהר הזיתים.

הרב התמים

בנימינסון, ירחמיאל

ב"ר אברהם יהודה לייב. נולד בבשנקוביץ. למד בצעירותו בתו"ת. ידוע כלמדן גדול ובר פועל.

כ"ק אדמו"ר הריי"צ כותב:

כבוד תלמידנו ידידי הרה"ג הנודע
וו"ח אי"א מוה"ר ירחמיאל שי'
. . . וע"ד שאלתו אדות דרכי ההנהגה, טובה היא במאד מאד, כי אין לך דבר המחזיק כהשלום, ומי ששמו שלום ית' ישים שלום וברכה בתוך עדתו הט' וטוב יהי' להם בגו"ר . . .

ב"ה ג' כ"ב שבט תרפ"ז
כבוד תלמידנו ידידי הרה"ג הנודע
וו"ח אי"א מוה"ר ירחמיאל שי'
במענה על מכתבו מטו"ב לח"ז על שאלתו אדות הרבנות דעי"ת זלאבין יע"א הנני מסכים לו, ומברכו בברכת מז"ט וכי האל הגדול ישפיע לו ולכל עדתו הט' שפעת חיים וברכה מרובה מנפש ועד בשר.

הרב התמים
בעזפלאוו, דב ניסן
בן הרב דפאלטאווע. בעל עסק בעיר ווארשא.
שם נספה עקה"ש.

הרב התמים

בעזפלאוו, שמואל

בן הר"ר יעקב מרדכי מפאלטאווע. חתן ר' דוד משה ברבש, חתנו של האדמו"ר ר' שמריהו נח מבאברויסק. הי' רב בבאברויסק. נהרג ע"י הנאצים, הי"ד.

הרב התמים

בעזפלאוו, שניאור זלמן

בן הרב י. מ. מפאלטאווע. חתן של הר"ר חיים ישעי' שניאורסאהן מראמען. הי' גר בארה"ב. בעל עסק. מ"כ על יד האוהל בניו־יורק.

הרב התמים

בקשטיין, ברוך

ממוסקווא.

הרב התמים

בקשטיין, שמואל

ממוסקווא.

הרב התמים

ברונשטיין, חיים עזרא

מטשערקאס. בן החסיד ר' זאב וואלף מטשערקאס, אשר אמרו עליו בינוני. גיסו של הרש"ח קסלמן ז"ל. סופר סת"ם. למד בליובאוויטש עד שנת תרס"ח. נקרא אצל אדמו"ר הריי"צ בשם עזרא הסופר. נפטר יום הכפורים תש"ב בטשקנט.

הרב התמים

ברודנא, צבי

מסמרגון. נולד טבת תרנ"ח.

הרב התמים

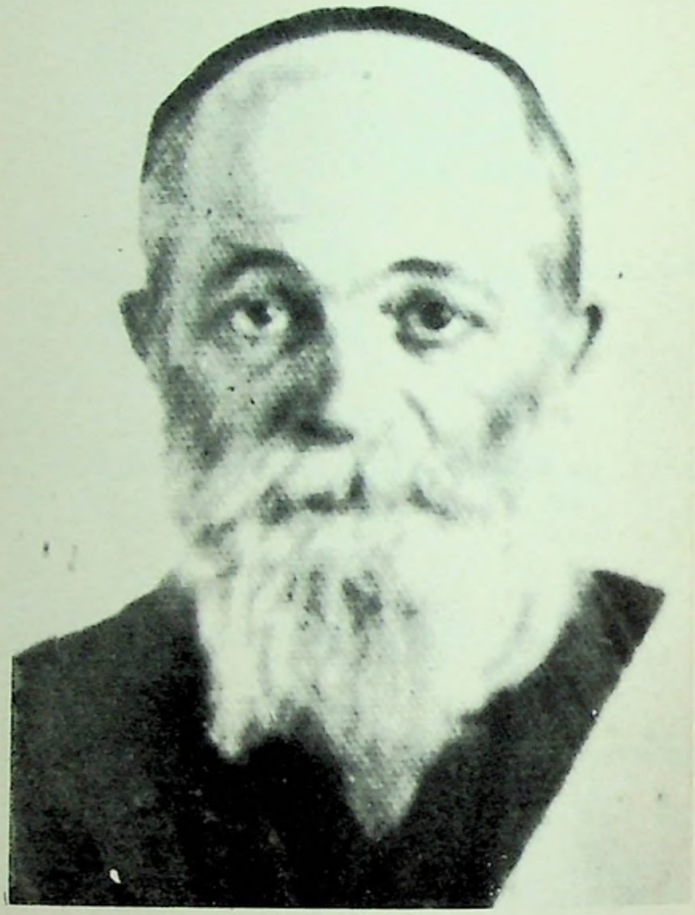
ברונשטיין, צבי

בן החסיד ר' זאב וואלף מטשערקאס. נפ' צעיר. מנ"כ בראסטאוו.

הרב התמים

ברונשטיין, שרגא פייוויש

שו"ב דקורעניץ. והגיד שם תניא ברבים. (ראה מכתב הריי"צ אליו).

הרב התמים

ברונשטיין, מרדכי

בן החסיד ר׳ זאב וואלף מטשערקאס, אשר אמרו עליו בינוני.
גיסו של הרש״ח קסלמן ז״ל.

הרב התמים

ברוסין, מרדכי

מנובוגורוד סעבירסק, הי"ד.

ר' משה רוזנבלום הביאו לתת"ל.

הרב התמים

ברושין, נחום

הרב התמים

ברייזין, אברהם

הרב התמים

ברוק, שאול

מסנובסק. הי' רב באילינוי, ברדיצוב ועוד. היה חכם גדול ומחנך נפלא. בקי בש"ס ופוסקים. העמיד מאות תלמידים. בשנת תרצ"ה עבר לארה"ק. הי' משפיע ומחנך בתת"ל בעיר תל אביב, ואח"כ בראשון לציון. נפטר י"ב ניסן תשכ"ה, מנ"כ ברשל"צ.

הרב התמים

ברלין, יעקב

מבריסק. וכך כותב אליו כ״ק אדמו״ר הריי״צ:
כבוד התלמיד נכבד ונעלה וו״ח אי״א מוהר״ר יעקב שי׳
. . . במכתבו כותב, מהתמימים שלמדו בליובאוויטש יש
כאן שנים . . .

הרב התמים

ברלין, ישראל

מפרלוצק.

הרב התמים

ברמן, אריה לייב

מוינדער. גיסו של הרה״ג מענדל חן ז״ל. היה מנגן גדול ובעל
רגש רב. נפטר בתל אביב, מנ״כ בהר הזיתים.

הרב התמים

ברטנובסקי, שמואל קדיש

מראמען. נחשב בין ה„העובדים". גר שנים רבות במוסקווא.
מנ"כ בארה"ק ירושלים ת"ו.

הרב התמים

ברמן, משה

ב"ר שבתי, מוינדער.

הרב התמים

ברנר, שמואל

הרב התמים

גאטליב, משה יוסף

הרב התמים

גאר, צבי

מיקובשטט. הרש"ב אמר עליו: אַ קליינער, נאָר אַ הדר. היה משגיח בריגא. היה מהנהלת חברה „אחות התמימים". נספה בריגא הי"ד.

הרב התמים

גודין, ישראל

ממוהליב. נולד כ"ה אדר תרנ"ח.

הרב התמים

גוטין, ישראל איסר

מניי ביחוב. לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

גולדברג, צמח דוד

הרב התמים

גוטניק, מרדכי זאב הכהן

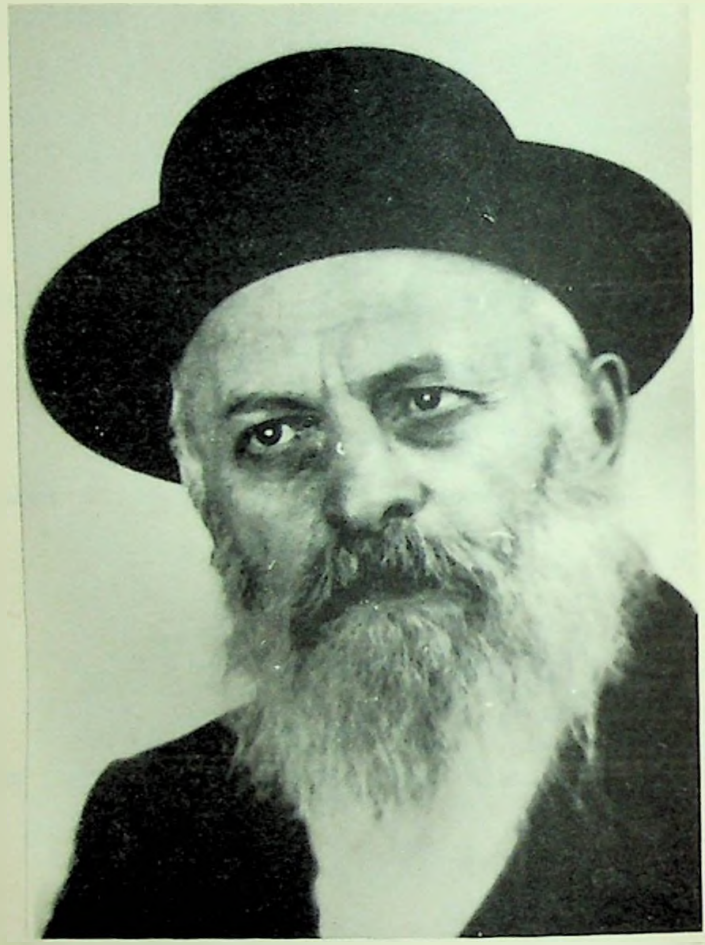
משלוחי רביה"ק בעיר טיפליס גרוזיא. אח"כ רב בלונדון – אנגליה. נפטר בן ל"ד, י"ט כסלו תרצ"ב.

וכך כותב אליו כ"ק אדמו"ר הריי"צ:

ב"ה כ"ב שבט תרפ"ז, לענינגראד
כבוד ידידי הרה"ג וו"ח אי"א
מוהר"ר מרדכי זאב שי' הכהן
החלטתו הגמורה טובה ונכונה במאד מאד. ודעתי נוטה אל ההצעה של לונדון מכמה טעמים אך איך להביא דבר זה מהכח אל הפועל לא אדע. כמובן, אנכי אכתוב למכירי

במאנצעסטער ושלשה המה, שנים מהם באו שמה זה לא כבר ואינני יודע עד כמה איתן מושבתם והשפעתם שמה. והם הרה"ג ר' מנחם צבי שי' ריבקין ותלמידנו הר"ר שמואל שי' ריין. והשלישי גר שם זה רבות בשנים תלמידנו הר"ר אברהם סענדר שי' שו"ב נעמצאוו אבל לא אדע עד כמה גדלה השפעתו . . .

הרב התמים
גולדשטיין, משה
נולד חנוכה תרנ"ט.

הרב התמים

גולדין, יצחק אהרן

מרוגוטשוב. היה משמשו של כ"ק אדמו"ר הריי"צ ברוסטוב בשנת תפא"ר. שימש כשו"כ בכו"כ קהילות, והיה בין העסקנים הבולטים ביותר. ישב במאסר ושוחרר. היה מנהל „בית רבקה". נפ' שמיני עצרת תש"ל בעת ההקפות נ. י.

הרב התמים

גולדשמיד, יעקב

הרב התמים

גולדשמיד, משה

מיקוטרינאסלאב. מנקר ומלמד בחברון. נהרג בפרעות חברון מנ"א תרפ"ט, הי"ד.

וכך כותב אליו כ"ק אדמו"ר הריי"צ:

ב"ה כ"ח סיון תרפ"ו

לידיד הוו"ח וי"א מוה"ר משה שי'

שלום וברכה.

במענה על מכתבו מכ"ח אייר, ע"ד מצב הרוחני דחברון ת"ו, הנה קיצר בדברים מאד . . . והנה כל הדברים האמורים שייכים לכל התמימים שי' אמנם גם אתה התבונן בהם

והתבונן כי אתה יושב בחברון ת"ו, והנך א' התמימים שי', גם התבונן היטב במהות עצמך (אייף זיך טאַר מען זיך ניט פאַר געסין אַ רגע וצריכים להתעורר לשוב בתשובה אמיתית) ועליך הועמס העול הזה. וה' הרבה לזכותך אשר ת"ל ישנה ישיבה גדולה במחנך ובהם הרבה בעלי תורה יברכם ה'. דע אשר לפנים, והשי"ת יהי' בעזרך בגו"ר.

הרב התמים

גופין, אהרן

מלודמיר. חתנו של מאַמיאָפּה בעיר אריופול. מתושבי עיר חרקוב. אח"כ מנהל של הת"ח בכפר חב"ד.

הרב התמים

גוצינסקי, נח

בן ר' מרדכי. למד כמה שנים בתת"ל, אח"כ הי' שוחט בקומינסוקיה ועוד כמה עיירות עד הגיעו ללענינגראד, ושם נפ' בשמחת תורה תשל"ה, ושם מנ"כ.

הרב התמים

גוראריי, אברהם אליי

מחאראל. בהר"ר שמואל מ"צ דחאראל.

הרב התמים

גוראריי, יעקב

רב בראמען, בן הר"ר שמואל ז"ל הרב דחאראל. אחרי המלחמה הי' רב בעיר לעמבערג.

הרב התמים

גורביץ, חיים אליעזר

מווילנז. ב"ר מענדל דוד. היה זמן משגיח בכתות בליובאוויטש. היה דר במוסקווא. נפטר בארה"ק.

הרב התמים

גוראריי, יהושע פאליק

אחיו הגדול של החדב"ן הרה"ח הרש"ג שליט"א. מראשוני התמימים. חתן של דודו ר' נתן ז"ל. נספה בלעניגראד אחרי עינויים, הי"ד.

הרב התמים

גוראריי, יחיאל צבי

בן החסיד ר' נתן ז"ל מראשי חסידי חב"ד בפולין. חתן של האדמו"ר ר' מרדכי יוסף אליעזר מראדזין. בעל עסק. ו„בעל עבודה" גדול. הי' מניח ד' זוגות תפילין. נספה עקיה"ש בווארשא, הי"ד.

הרב התמים

גוראריי, משה

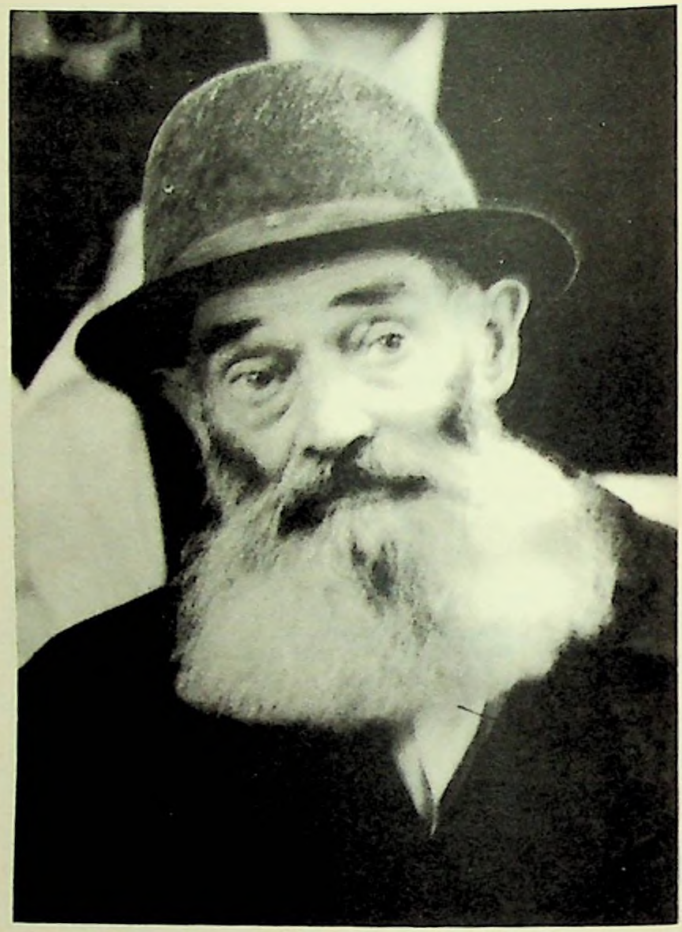
ב"ר נתן, מקרמנצוג. משכיל נפלא וחכם גדול וביותר בחסידות. נולד תרנ"ט. גר שנים רבות במוסקווא. ואח"כ עבר לליטא ולארץ ישראל. היה ממנהלי אגודת חב"ד. נפטר כ"ו שבט תשל"ג.

הרב התמים

גורארי, שמרי

חדב"נ שליט"א.

הרב התמים

גורביץ, כתריאל

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

גורביץ, מאיר ארי׳ לייב.

הרב התמים

גורביץ, ברוך מרדכי

מווארשא. נכד החסיד ר׳ יוזיק גורביץ ז״ל, נפ׳ באה״ק ת״ו.

הרב התמים

גורדון, דוד

הרב התמים

גורדון, יוחנן

מעיר דאקשיץ מחוז ווילנא. שימש כשו"ב בדאקשיץ. מתרצ"א שו"ב בארה"ב, הי' בעל קריאה והגבאי בביהמ"ד ליובאוויטש דליובאוויטש עד יומו האחרון, ידוע בעד פקחותו. נפ' כ"ט מנ"א תשכ"ט.

הרב התמים

גורכבר, יצחק דוד

מבברִניץ. נולד בתר״ן. למד כמה שנים בתת״ל ונחשב כלמדן. והי׳ מוצלח בכל, אך לא רצה להנות אלא מיגיע כפיו, והי׳ מנהל חשבונות, ורוב השנים בקרמנצוג אצל משפחת הגוראריי. נפטר במוסקווא תשכ״ב, ושם מנ״כ.

הרב התמים

גורלניק, נחום

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

גורעוויטש, שניאור זלמן

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

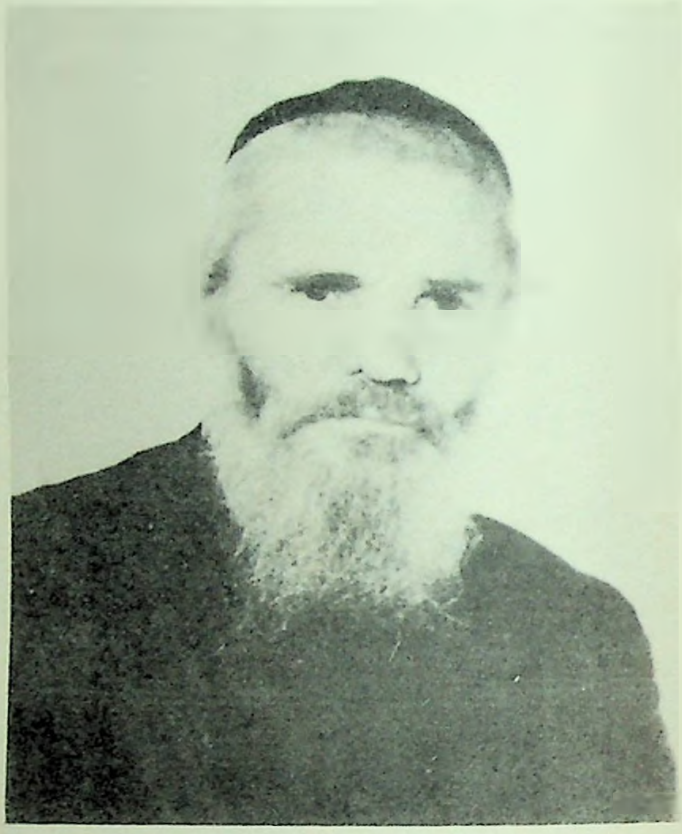
גיטלין, אלטער

מדאקשיץ.

הרב התמים

גיטלין, אליהו

מדיסנא. משפיע בתו"ת ווילנא, ואח"כ שו"ב בעיר דיסנא.
הי"ד.

הרב התמים

גורקוב, מאיר

נולד תרמ"ה. למד בליובאוויטש מתרס"א – ה'. הי' שד"ר. ישב במאסר ואח"כ יצא לפריז. האריך ימים עד פסח תשל"ה. (ראה ספר זכרונותיו).

הרב התמים

גלאס, נחום

הרב התמים

גלד, דוד לייב

הרב התמים

גלפרין, הענדל (העניך)

ב"ר שלמה. מפלשניץ. ישב במאסר בשנת תרח"צ, ואח"כ במלחמה נעלמו עקבותיו.

הרב התמים

גיטלין, שמואל

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

גלזמן, אברהם יצחק

מלעפליע. רב במינסק, בורזנא. עלה לארה"ק תש"ח, ונחשב בין הלומדים וחשובי העדה. גר בכפר חב"ד ושם נפ' אחרי מחלה ממושכה.

הרב התמים

גלפרין, שמואל

מפלשניץ. הי' שו"ב עבור רבוה"ק נ"ע. הי' שוחט בבאבינאוויטש כ' שנה. ישב במאסר בפעם הא' בשנת תרצ"ה, ואח"כ שוב בשנת תרח"צ. נפטר בטשקנט בשנת תשט"ו.

הרב התמים

גנזבורג, בנימין שלמה

מהאדיטש. הי׳ השליח של רבוה״ק לאהלי קודש של הנשיאים בזמן המלחמה הראשונה. מתושבי מאסקווא.

הרב התמים

גנזבורג, יוסף

מהאדיטש. בעל עסק. (סחר גם עם שמורה). ממונה על האהל באדיטש. נפ׳ במלחמה.

הרב התמים

גנזבורג, מאיר צבי (הירש)

מהאדיטש. בעל עסק. זכה לשבת בתפיסה. נפ׳ אחר כל הענויים בעיר סמרקנד.

הרב התמים

גנזבורג, משה דובער

נולד בשנת תר"נ בעיר יקאטרינוסלאב לאביו הרב ר' שמחה, שהי' רב בעיירה וורכנעפראווסט הסמוכה. למד בליובאוויטש בשנים תר"ע־ג'. בשנת תרע"ז עבר לגור למוסקווא, והי' מהעסקנים הבולטים. בשנת תרצ"ז הגר לא"י והי' ממייסדים ישיבת אחי תמימים שם. נפטר פסח תש"כ, מנ"ב בצפת.

הרב התמים

גנזבורג, מנחם

ב"ר שמחה. מיקטנינסלאב. מראשוני תלמידי תת"ל. נספה בשואה, ומקומו לא נודע.

הרב התמים

גנלעס, שמואל דובער

מראשוני תלמידי תו"ת דליובאוויטש. מבעלי הנגינה. הגר בצעירותו לארצה"ב, והי' מייצר היין הכשר הראשון בנ. י. ושם מנ"כ.

הרב התמים

געבער, ארי' לייב הלוי

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

גנזבורג, שניאור זלמן

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

גראסבוים, חיים רפאל

מקובליץ. בעל עסק. נאבד במלחמה ועקבותיו לא נודעו.

הרב התמים

גראסבוים, מרדכי ליב

מקובליץ. משגיח דתו"ת בווילנא. נספה עק"ה הי"ד.

הרב התמים

גריבאב, מנחם מענדל

מנעוול. ר"מ דתו"ת בעיר קרעמענצוג.

הרב התמים

גריבאב, שלום יהודה

מנעוול.

הרב התמים

גריווער, משה

ממינסק. נולד ט״ו שבט תרנ״ח.

הרב התמים

גרינבערג, שמעון ארי׳ לייב

מווארשא. מן המנגנים הגדולים, שימש כשד״ר ושו״ב בפאריז, משנת תרצ״ט בארה״ב. נפ׳ תשכ״א.

הרב התמים

גרינפרעס, דובער

בנו של ה"ר יחזקאל מראמען. מ"מ הרבנות של ה"ר יעקב מרדכי בעזפאלאוו, הרב של פאלטאווא. נאסר בשנת תרצ"ג, ומאז נאבד.

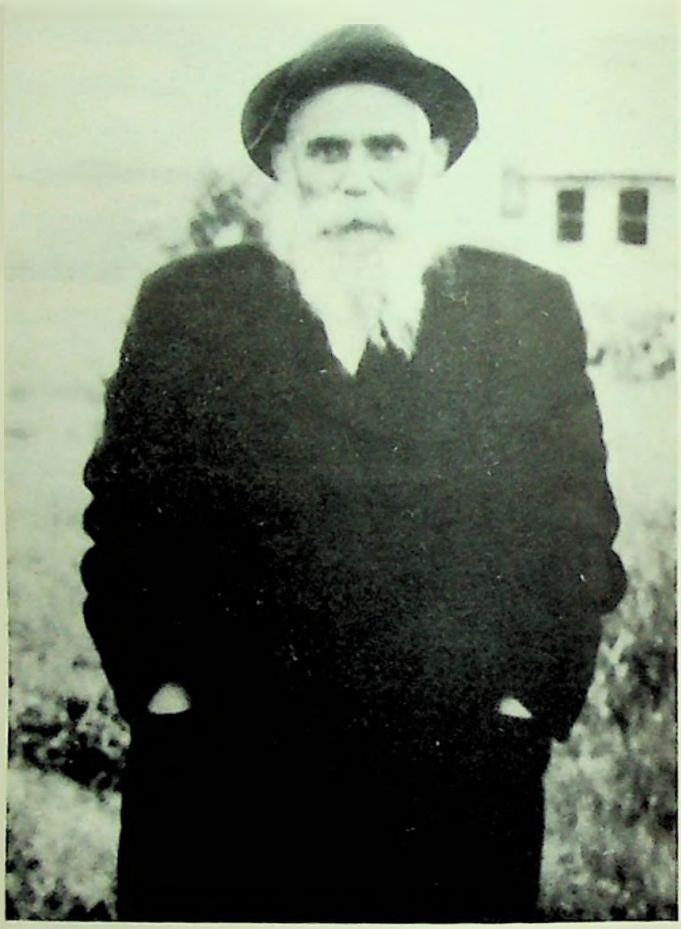
הרב התמים

גרליק, אברהם יצחק

הרב התמים

גרליק, ארי' ליב

מבוידא. נולד תרמ"ח. מחשובי התמימים. הי' שוחט כבר לפני הכנסו לתח"ל, וכן שחט עופות לכ"ק אדנ"ע בהיותו בנאות דשא. והי' שו"ב בעיר קיסלאוואצק. נספה בשואה, הי"ד.

הרב התמים

גרליק, חיים מאיר

מבינדא. נולד תרנ"ה. משלוחי כ"ק אדמו"ר הריי"צ בארץ קרים. שימש שם כשו"ב לאלפי ורבבות של יהודים. משנת

תש"ח עלה לארה"ק ת"ו והי' סופר סת"ם. איש תם וישר אוהב שלום ומקרב את הבריות. נפ' ז"ך שבט תשל"ו, מנ"כ בהר הזיתים.

הרב התמים

גרליק, יצחק

משצעדרין. ידוע כלמדן. נסמך להוראה ע"י הגאון מראגאטשוב. הי' מלמד בניקאלאיעוו. נתגלגל לעיירה הצפוניות ביותר ברוסי'. האריך ימים עד למעלה ממאה שנה.

הרב התמים

גרליק, ירוחם

ב"ר אברהם. מבאברויסק. מן העובדים הגדולים. נפ' בצעירותו.

הרב התמים

גרליק, משה נתן

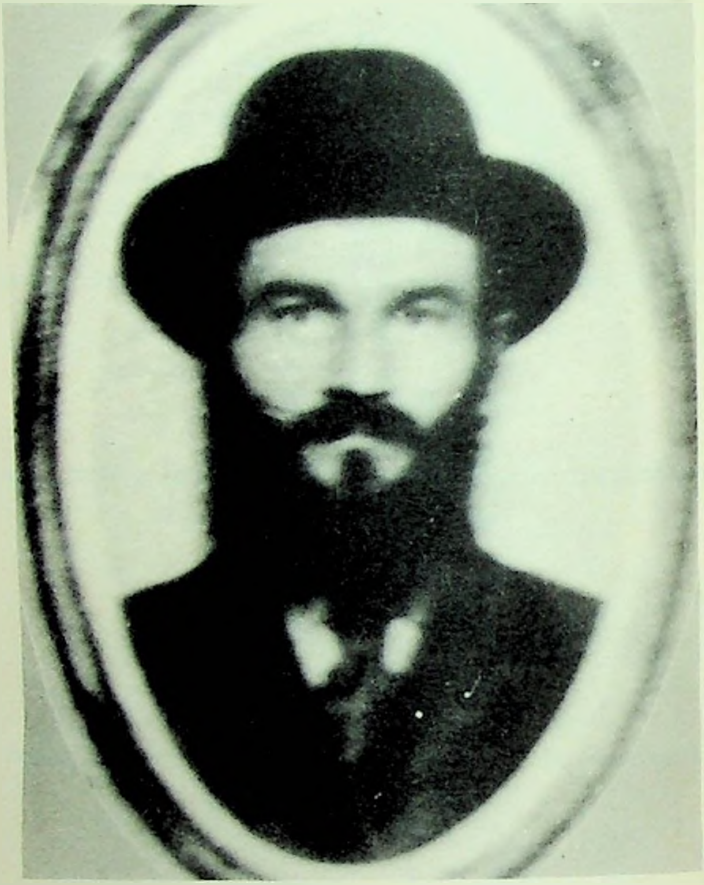
ב"ר בן ציון. נפ' ט"ז סיון תשמ"א נ. י.

הרב התמים

גרליק, שניאור זלמן

ב"ר יהושע. מרוגוטשוב. מראשוני תלמידי תו"ת. בתרס"ב נתמנה לרב בעיר בערוזנא. אח"כ רב בסנאבסק, טאשקענט, פאריז. חצי יובל שנים רב בכפר חב"ד. נספה בתאונת דרכים ח' סיון תשל"ד.

הרב התמים

גרפינקל, דובער (גאוורין)

המכונה בערל קורניצער. נולד בקורניץ בשנת תרס"ד לאביו ר' בנימין. בתת"ל למד תרע"ו־ז'. אח"כ הי' משגיח דתת"ל בחרקוב, והי' חוזר דא"ח בראסטאב. בשנת תרצ"ה יצא מרוסיא לפולין ונתמנה לבוחן כללי וכמנהל רוחני באטוואצק. נלקח ע"י הגרמנים ימ"ש ביציאתו מבית הכנסת עם הטו"ת תחת ידו בחצי אלול תש"ב למקום שמשם לא חזר.

הרב התמים

גרליק, צבי הירש

מאספאוויטש. נפ׳ חורף תרפ״ד בראסטאב.
כ״ק אדמו״ר הריי״צ נסע ללוי׳ עד הביה״ח.

הרב התמים

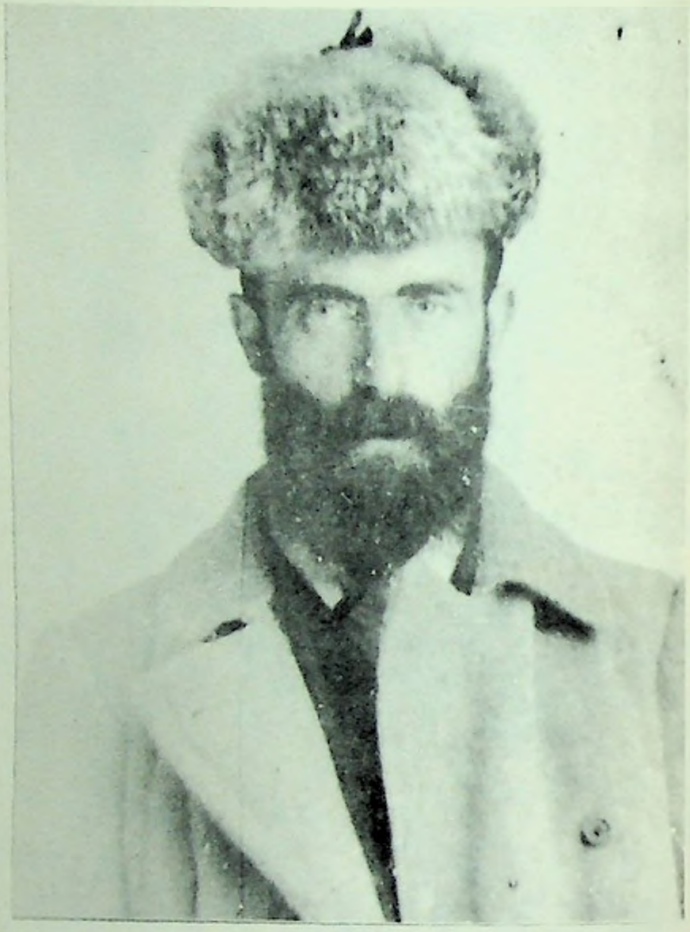
גרשון

מזעמבין.

הרב התמים

דברוסקין, אהרן

מאדעסס.

הרב התמים

גרפינקל, יוסף

מפאהאר. חתן החסיד המפורסם ר' אשר, שו"ב מניקאלאיעוו.
שו"ב בקיסלאווצק. נפ' בגלות בפערגענא.

הרב התמים

דבורץ, ישראל זוסיא (יעבזלין)

מדווינסק. שו"ב דמוסקווא. חתן ר' יחיאל קאמיסער ר"מ דליובאוויטש. נפ' בארה"ק ת"ו.

הרב התמים

דבורקין, זלמן שמעון

הרב דביהמ"ד 770 ליובאוויטש שבליובאוויטש.

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

דברוסקין, חיים זעליג

הרב התמים

דבוסקין, אליעזר (ציצרסקר)

נולד תרמ"ב בצצרסק. בגיל 15 נסע לליובאוויטש. הי' רב בעיר קאמאיי. בשנת תרע"ז נשלח ע"י כ"ק אדמנ"ע לעיר חרסון, והי' שם רב ומשפיע. ידוע בפקחותו. עלה על המוקד כאשר הנאצים הציחו את בית הכנסת והוא בתוכו, הי"ד.

הרב התמים

דובלבסקי, חיים יוסף

הרב התמים

דובוב, יצחק

נולד ביקשון־בוברויסק. למד בתת"ל תרס"א – ט"ז, ומאז הי' רב בפענזע, פינדעלע, שע"י מוסקווא. בתרפ"א עבר לריגא עד פ"ח, ומאז רב במאנצ'סטר – אנגליי במשך 50 שנה. נפ' בשנת תשל"ח, ושם מ"כ.

הרב התמים

דובקין, יוסף ראובן

הי' רב ושו"ב בכמה עיירות, ובין אלה בניבודרובקה ובאמור. כ"ק אדמו"ר הרש"ב במכתבו להרה"ג ר' לוי יצחק – אבי כ"ק אדמו"ר שליט"א – משבחו ביותר. נרצח ע"י הגרמנים תשרי תש"ב, הי"ד.

הרב התמים

דוברוסקין, שמואל

מהיפעלע. שו"ב בפלטבא.

הרב התמים

דוברבסקי, משה חיים

מפאדיבראנקא. מבעלי עסקים. הי' עומד אצל יחידות בלעניגראד. נפ' בעיר טשערנאוויץ שנת תשי"ז.

ראה תמונתו בספר הספר

הרב התמים

דובינסקי, משה הכהן

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

דוידסון, דובער

בהר"ר יואל.

הרב התמים

דוידסון, פישל איסר

הרב התמים

דוכמאן, חיים אברהם הלוי

מהאמליא. נכד החסיד ר' מרדכי יואל ז"ל. התחבא מהממשלה 50 שנה. נפ' בטומסק.

הרב התמים

דוטליבוב, משה

מוורחניפרובסק. מ"כ בארה"ק צפת ת"ו.

הרב התמים

דוכמאן, ברוך הלוי

מהאמליא. נכד החסיד ר' מרדכי יואל ז"ל. שו"ב
בסאמארקאנד. נפ' בארה"ק ת"ו.

הרב התמים

דוכמאן, שניאור זלמן הלוי

מהאמליא. נכד החסיד ר' מרדכי יואל ז"ל. מהמקורבים אצל כ"ק אד"ש. הוציא ספר „לשמע אוזן", עם ריבוי ספורים של רבה"ק וחסידים. נפ' ח' אד"ר תש"ל.

הרב התמים

דוליצקי, נפתלי

ב"ר שמואל אבא מאדעסא. האיש האחרון שהי' ביחידות אצל כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע, יום הששי אחה"צ ט' שבט ה'תש"י. נפ' בארה"ק ת"ו.

הרב התמים

דוליצקי, שלמה

ב"ר שמואל אבא מאדעסס.

הרב התמים

דולניק, זאב וואלף

מהורודישץ. נולד ט"ו בשבט תרנ"ח.

הרב התמים

קנטרוביץ, שמואל לייב

הרב התמים

דולצין, אברהם משה

ממינסק. הי׳ דר הרבה שנים במקסיקו.

הרב התמים

דלינר, אשר

מלודמיר. נולד כ׳ אדר תרנ״ח.

הרב התמים

דזשייקאבסאן, שלמה צבי

מזוראביץ. אחיו של הר״ר ישראל ז״ל. נפ׳ בארה״ב.

הרב התמים

דזייקאבסאן, ישראל

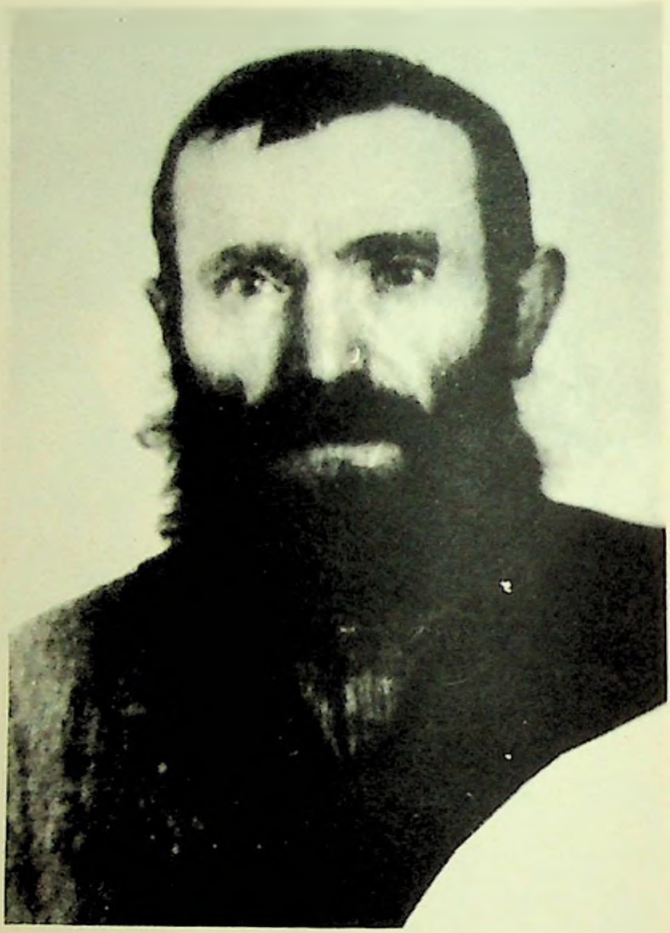
מראשי אגודת חסידי חב"ד וממייסדי אגודת התמימים בארה"ב, יסד אגוד אחי התמימים אשר מהם נסעו ללמד בתו"ת אטוואצק, ומהם הי' היסד לתו"ת דארה"ב, יסד תו"ת ואחי תמימים ובית רבקה בארה"ב, יסד הדר התורה, משפיע דא"ח בהדר התורה ובתו"ת עד יומו האחרון בעלמא דין, קירב מאות מאחב"י לאביהם שבשמים. נפ' י"ז סיון תשל"ה.

הרב התמים

דמיחובסקי, אפרים פישל

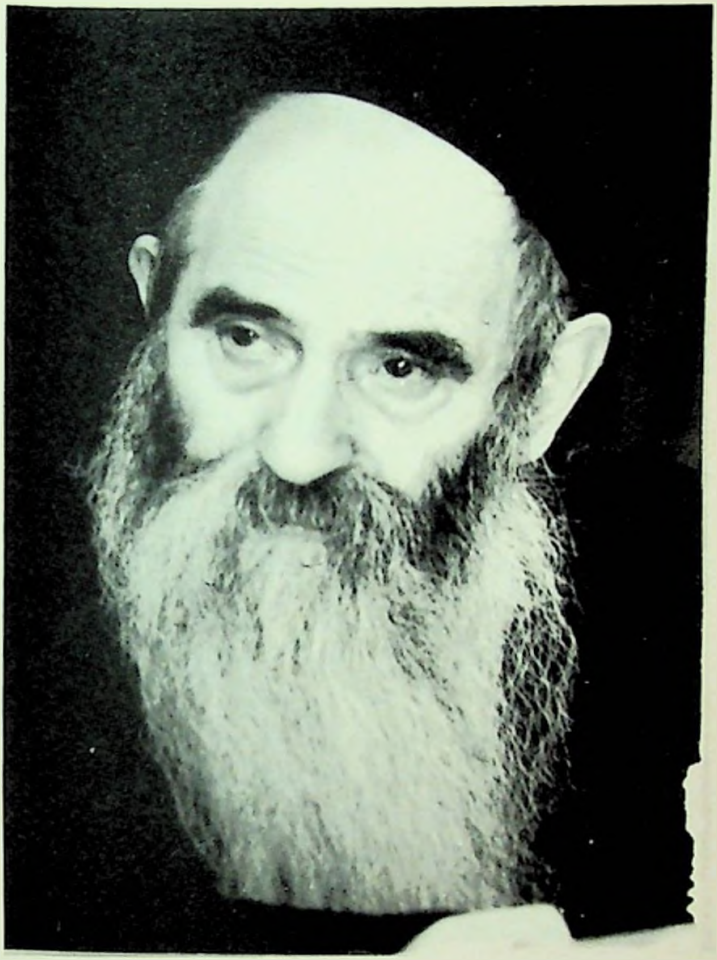
נולד תרס"ב בשצדרין, לאמו מוסי' רייזל אחותו של הגאון יוסף רוזין מרוגוטשוב ז"ל, בעת הברית נפטרה אמו, והגאון גדלו עד גיל הבר מצוה שאז שלחו לליובאוויטש. היו לו כשרונות גאונים אך לא רצה להנות מזה והי' שוחט כל ימיו. אחרי המלחמה עבר למינסק והי' המשפיע שם והודות לו לא נכבה נר היהדות שם. נפ' בשנת תשכ"ה אלול, ושם מנ"כ.

הרב התמים

דנבורג, ישעי׳

נולד בשצדרין תרנ״ו. בגיל צעיר נכנס לתח״ל ולמד שנים רבות. זכרונו הי׳ להפליא וידע ש״ס בע״פ. הי׳ רב ושו״ב, אך לא עסק בזה. בתרצ״ח עבר למוסקווא ומיד פרצה המלחמה. עבר לטאשקענט ואחרי סבל רב נפטר בתש״ג.

הרב התמים

דרייזין, אברהם

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

רנבורג, בן ציון

למד בתת"ל כחצי שנה, תשרי – אדר תרס"ב.

הרב התמים

הוכמאן, יעקב

מדאקשיץ. משפיע תו"ת דווילנא. נספה בשואה, הי"ד.

הרב התמים

הופמאן, שמעון

רב בעיר רודניא. מראשוני תלמידי תו"ת.

הרב התמים

הורביץ, אליעזר הלוי

ב״ר הלל. מפלטבה. נולד טו״ב אדר תרנ״ח.

הרב התמים

הורביץ, יהודה ארי׳ לייב הלוי

מסמארגון. מתושבי ועסקני עיר בוסטון מאסס. והי׳ מן המיסדים בית כנסת ליובאוויטש הראשון אשר שם, ושאר מוסדות חב״ד דשם. נפ׳ י׳ תמוז תשכ״ד.

הרב התמים

הורביץ, יעקב הלוי

מליעפלע. מבע״ב דעיר ריגא. נספה עקה״ש, הי״ד.

הרב התמים

הבלין, שלמה זלמן

נולד בפאריטש תרל"ז, הי' מן התמימים הראשונים. יסד ישיבה בהרדיטש, נשלח ליסד הישיבה בחברון וירושלים, מהמקורבים ביותר לכ"ק הרש"ב, ואח"כ לכ"ק הריי"צ, ומהתלמידים המצטיינים.

הרב התמים

הילביץ, אלטער

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

הימלשטיין, אברהם יצחק

ממינסקי. נולד תמוז תר״ס.

הרב התמים

הימלשטיין, יחזקאל

יליד שצדרין. שקדן עצום. בשנת תרס״ח כבר הי׳ המשגיח בתת״ל המכונה חצע דער משגיח. ידוע כלמדן. נספה עקה״ש בלאטוויא.

הרב התמים

הורביץ, יצחק הלוי

ב״ר שלמה מנחם מענדל (המכונה איצע דער מתמיד). ר״מ בעיר ראמען, המפור׳ בעבודת התפילה שלו והיר״ש. שד״ר של רבוה״ק. אמרו עליו שהוא בדרגת „בינוני״. בתרפ״ח עבר לריגא, נשלח ע״י כ״ק אדמו״ר הריי״צ לארצה״ב בשנת תרצ״ד וחרצ״ז. נהרג עקה״ש י׳ כסלו תש״ב בריגא.

הרב התמים

הלובצינער, פליק

חתנו של המלמד ר׳ אברהם לאדיער.

הרב התמים

האלפרין, לייב הכהן

המכונה לייבקע יחיאל׳ס, בן החזן ר׳ יחיאל.

הרב התמים

האלפרין, שמואל מענדל הכהן

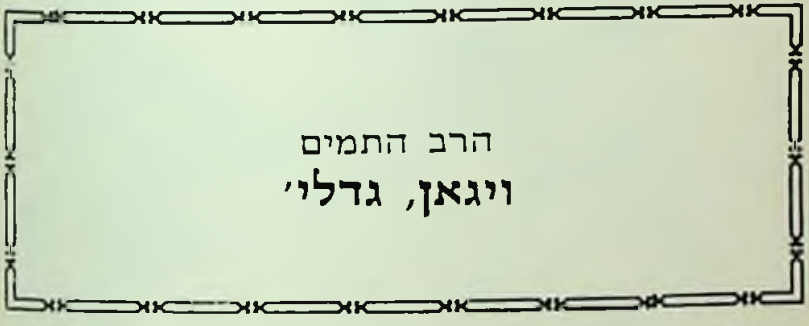
בן ר׳ יחיאל השד״ר. משמש אצל כ״ק אדמו״ר הריי״צ נ״ע ברוסטוב. נפ׳ במלחמה. מ״כ ע״י האוהל.

הרב התמים
הנקין, פייויש

הרב התמים
וגשל, ועלוול

הרב התמים
האלפרין, שניאור זלמן הכהן
ב"ר יחיאל החזן.

הרב התמים
ויגאן, גדלי'

הרב התמים
ויגאן, יוסף
גר בקרים.

הרב התמים

ויגאן, לייב

מהורקע. נפ׳ בבחרותו בקרעמענצוג.

הרב התמים

ויגאן, שמאי

זשרבאנקער. הי׳ חתנו של המלמד ר׳ אברהם לאדיער. מהבעלי עבודה. הי׳ שו״ב בנובזיפקוב. נספה עקה״ש, הי״ד.

הרב התמים

ויינשטוק, ישעי׳ אלי׳

מניקאלאייעב. בנו של איש פשוט טובי׳ הסנדלר, והי׳ מנגן נפלא.

הרב התמים

ויינשטאק, ישראל יקותיאל

מניקאלאייעב. בנו של טובי' הסנדלר. מנגן ולמדן. נולד ח' אדר תרנ"ט. הי' שמש בניקאלאייעב. אח"כ הגיע לסטארא רוסיא ושם נפ' בשנת תרצ"ד.

הרב התמים

ויינשטיין, שניאור זלמן

מבריסק. סופר סת"ם דאנ"ש בווארשא (מוזכר ב„התמים", ובמכתבי כ"ק הריי"צ ח"א). נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

וילנסקי, מאיר גרשון

הרב התמים

ויכנין, דובער

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

ויניקוב, יצחק

מחוטיאמסק. נולד ג' כסלו תרנ"ח.

הרב התמים

וירדרין, יצחק

מקרעמענצוג.

הרב התמים

וישניאק, שרגא

מווארשא. נולד ד' טבת תרנ"ח.

הרב התמים

וילשאנסקי, בצלאל

מחרסון. רב ושו״ב מוהל וחזן בעיר באטום, גרוזיא. כמה שנים בצרפת. וכחצי יובל באוסטראליא. נפ׳ ב׳ סיון תשמ״א.

הרב התמים

ולויניצב, חיים

הרב התמים

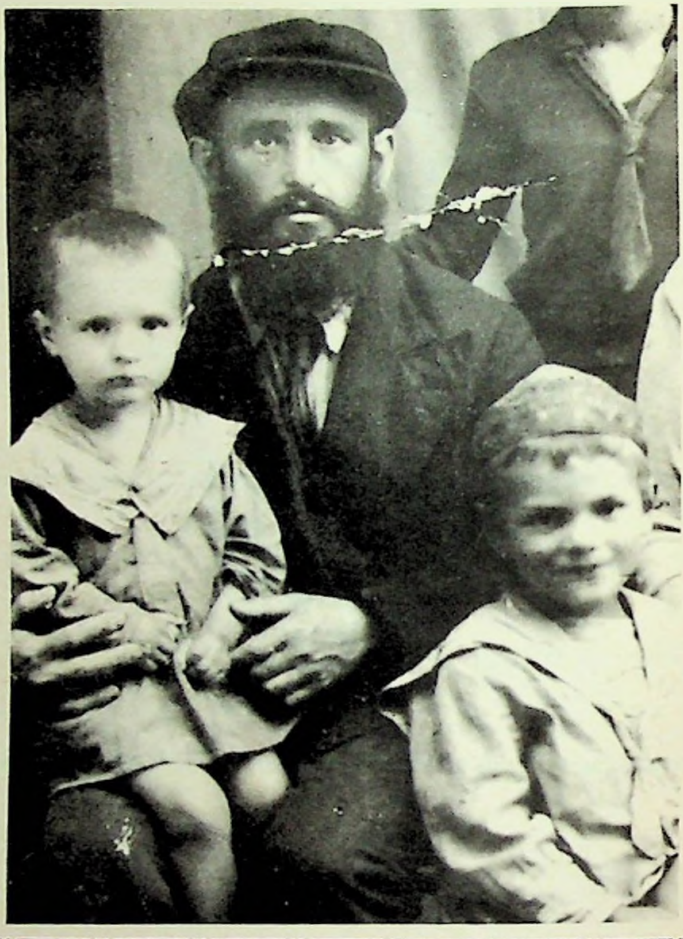
ולנסקי, גדלי׳

מפאטשאפ. עובד גדול. רב דעיר דאלהינאב, מחוז ווילנא.
נספה עקה״ש, הי״ד.

הרב התמים

ולסער, לויק

מצרנוביץ. נולד ט״ו בשבט תרנ״ח.

הרב התמים

ולוצקי, אלי׳

נולד בשוינציאן בשנת תר״ס. הי׳ שו״ב בנעוול. אח״כ עבר ללענינגראד ושם נפ׳ מרעב בגיל צעיר בשנת תש״א.

הרב התמים

ולפסון, זאב ועלוול

הרב התמים

ונגרין, יעקב

מרקשיק. גר ריב ימיו בפונידל והי׳ שם המשפיע של העיר.
נספה עקה״ש, הי״ד.

הרב התמים

וסקבייניק, נחמן

מרשקון.

הרב התמים

זובער, יעקב ישראל

נולד בתרנ"ו בשצדרין. נסמך לרבנות ושמש כרב בסטרשין ואח"כ נשלח ע"י הרבי לסטשכרי (גרווי'). בן ז"ך יצא את רוסי' לריגא. ואח"כ לשטוקהולם שבדי'. פעל לטובת הפלטים בעת המלחמה. הי' בקי בש"ס. נהרג בידי שודדים בבוסטון ארה"ב, טבת תשט"ז.

הרב התמים

זובער, נתן נטע

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

זחרין, אהרן

הרב התמים

זילבערשטיין, משה חיים

מפולין. שד"ר על תו"ת בפולין.

הרב התמים

זיסלין, שאול דובער

מקריסלאווע. מנהל דתו"ת בשצעדרין. רב בעיר ארשע. בארה"ק רב ביהכ"נ מאה שערים בתל־אביב. מראשי אגודת חב"ד דארה"ק ת"ו.

וכן כותב כ"ק הריי"צ:

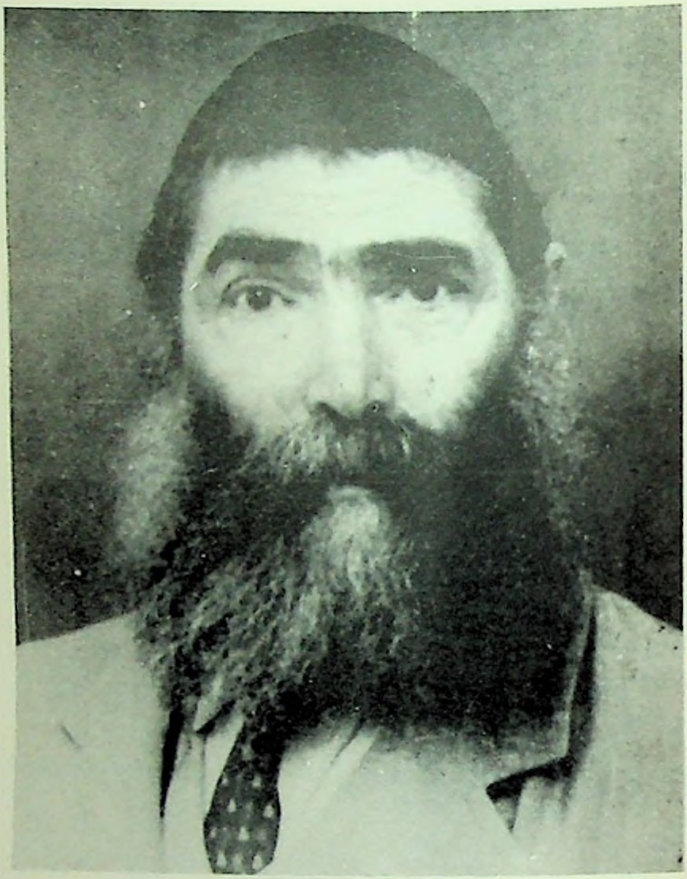
כהיום ישנו אחד המיוחד בתלמידינו הגדולים, בעל מדות תרומיות חסיד וי"א, פה מפיק מרגליות החכמה בשפה ברורה יודע את הענינים על בורים, נחמד ואהוב לבריות בטיב מעלותיו, הוא הרב ר' שאול דובער שיחי' זיסלין, היושב כעת בעיר בערעזין פלך מינסק, בנו תלמידינו ר' אברהם אלי' שי' בודאי מכירו בטוב, והוא הי' ראוי במאד מאד להיות משפיע.

וברור לי הדבר באם שהיו משיגים אותו אליהם היו מקבלים ממנו ענג רב, ומושבו יהי' באחת העיירות, ועסקו יהי' בנסיעות בתור משפיע דא"ח אשר כל השומע אמרותיו יתענג, גם אנשים פשוטים מעריצים אותו, כי כולם מבינים מה שהוא מדבר, וכאשר מבאר איזה אגדה או פסוק עפ"י טהרת הענינים, נפקח העינים ממש . . .

הרב התמים

זלטניקוב, יעקב יוסף

נולד ט"ו בשבט תרנ"ט.

הרב התמים

זלמנוב, שמואל

ב"ר יחיאל יהודה. נולד בשנת תרמ"ח בלאוואויטש. הנק' שמואל קורסקער. למד בתת"ל תרס"ד־ע"ב. נשא בתו של החסיד ישראל יצחק סווירסקי מאדעסא. הי' שו"ב בקורסק כעשרים שנה והעמיד תלמידים באומנות הזביחה. בתרצ"ו עלה לארה"ק ושמש כשו"ב ומוהל בתל אביב עד יום פטירתו ט' ניסן תשט"ז, מנ"כ בצפת.

הרב התמים

זמילמן, אברהם

מבאלטא.

הרב התמים

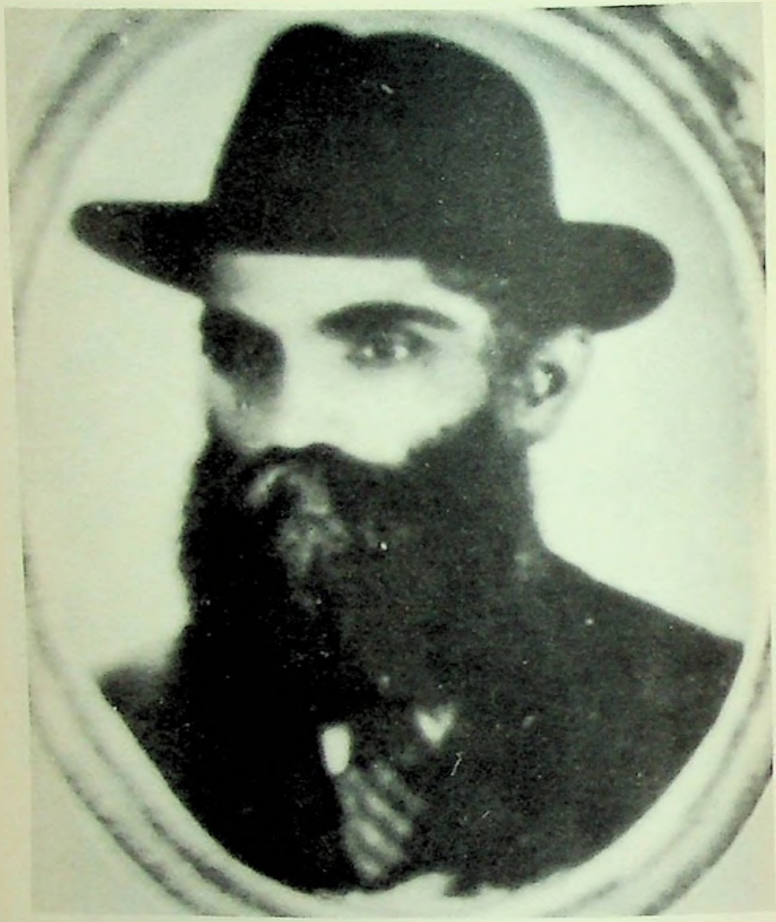
זמילמן, מרדכי

מבאלטא.

הרב התמים

זרחי, ישראל חיים

נולד שבט תר"ס.

הרב התמים

זלמנוב, שרגא פייוויש

מקלימאוויטש. מראשוני התמימים בשעת התייסדות תו"ח דליובאוויטש (תרנ"ז). מחברי הנהלה דתו"ח ווארשא. הי' הבעל תוקע אצל כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע בווארשא – אטוואצק. נספה עקה"ש אלול תש"ב, הי"ד.

הרב התמים

זעויל

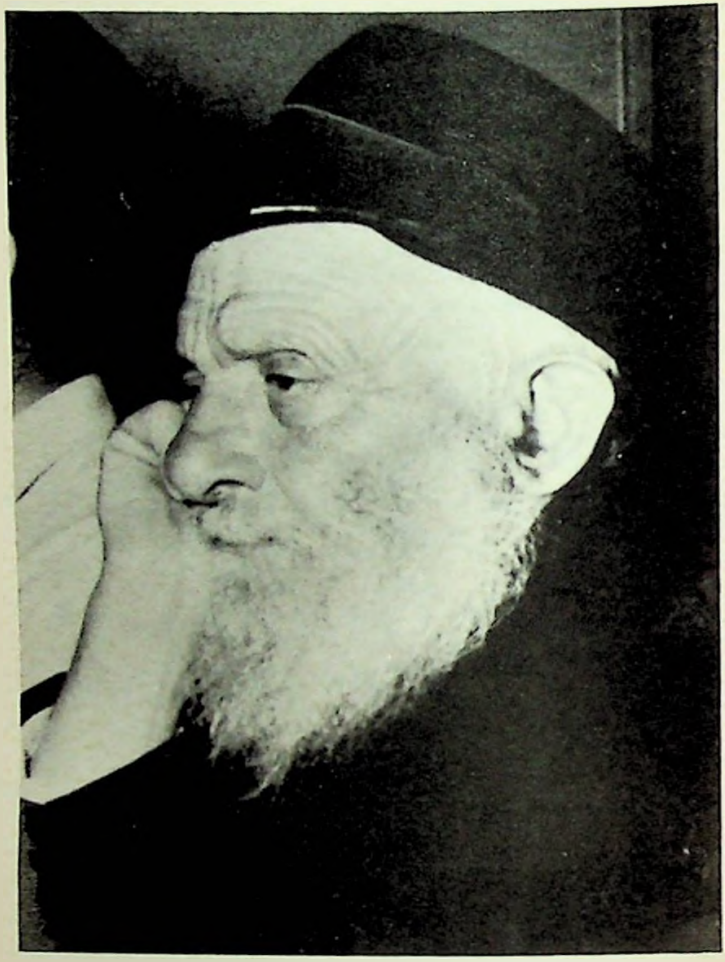
מבעשענקוביץ. למדתי יחד עמו, אבל מפני סבות שונות כאשר עזב את הישיבה נתחמץ. כעבור שנים ול"ע הי' בעת צרה נזכר על ליובאוויטש, ובא לקבל עצה אצל אדנ"ע. לפני

שנכנס ליחידות כתב שמו וכל הפרטים בפתק ושאל עצת האדמו"ר. כאשר עיין כ"ק אדנ"ע בכתוב הביט עליו ושאלו מי אתה? וענה, אני פלוני . . . והרבי חוזר: מי אתה? איני מכירך! עד שהשואל הבין והתחיל לבכות מרה, אח"כ ברכו הרבי. בצאתו החליט לחזור בתשובה, וחזר לספסל הלימדים ונהי' בעל תשובה אמיתי.

הרב התמים

זרחין, משה ראובן

מזעמבין. שו"ב בעיר קורסק, אחרי ר' שמואל זלמנוב.

הרב התמים

זלצמאן, אברהם

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

זרחין, שרגא פייוויש אברהם

מזעמבין. משפיע דתו"ת בסמרקנד. ואח"כ שו"ב בעיר ני' באריסאב. נפ' אייר תשמ"א.

הרב התמים

חדקוב, שמואל זלמן

הרב התמים

חווקין, שלמה

מועליז. נולד י"ב אדר תרנ"ח.

הרב התמים

חדש, ירחמיאל

נולד בסרקיישצנע. מתלמידים הראשונים בתת"ל. ידוע כלמדן ובקי. ידע לקו"ח בע"פ. חתן המשגיח ר' ואב לויטין. הי' רב בפאהאר, ושו"ב בנעוועל ועוד. ואח"כ כורך ספרים במוסקווא. האריך ימים ונפ' בשיבה טובה בסמרקנד שנת תשכ"ט, ושם מנ"כ.

הרב התמים

חזנוב, עוזיאל

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

חיטריק, יהודה

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

חן, אברהם יהודה

בן הרד"צ ז"ל. למד בתת"ל תרס"א – ג'. גר הרבה שנים בארה"ק ירושלים.

הרב התמים

חן, יוסף

ב"ר דוד. מרוגוטשוב. שו"ב בכפר יחזקאל.

הרב התמים

חפץ, מיכאל

מדיסנא. שו"ב בריגא. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

חן, גרשון

ב"ר דוד. מרוגוטשוב. נולד בשנת תרמ"ו. ממקורבי כ"ק הרש"ב. הי' משגיח זמני בליובאוויטש. רב בעיר אלכסנדרי. שבאוקראינא עד תרצ"ב, ועבר לארה"ק. הי' דיין בעיר חיפה. נפ' שבועות תשל"ח, מנ"כ בהר הזיתים.

הרב התמים

חן, פרץ

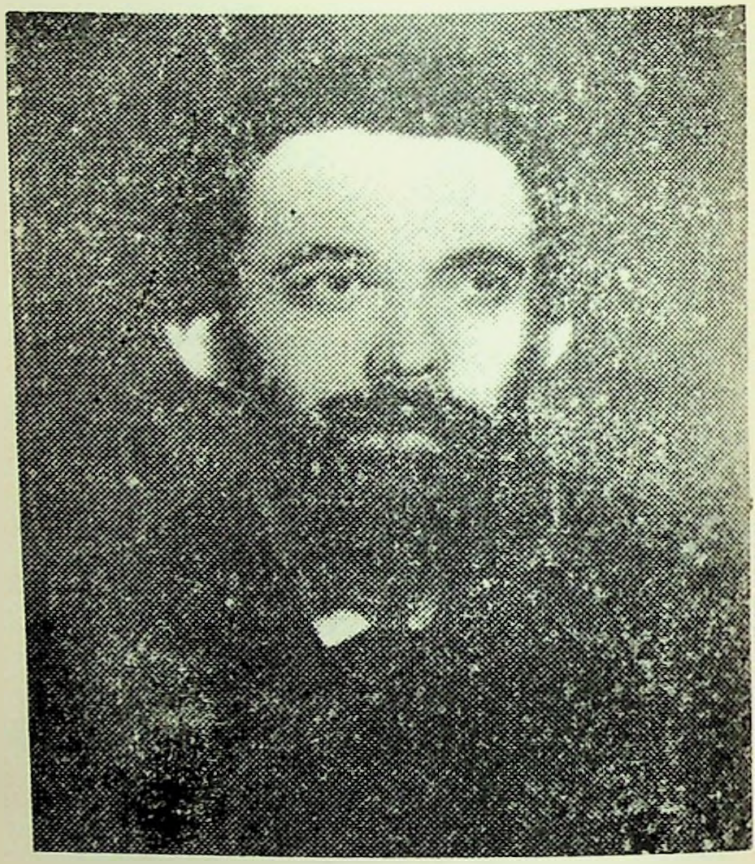
בן החסיד מאיר שמחה. נולד בנעוול בשנת תרמ"ה. בגיל 15 למד בתת"ל. הי' סוחר כל ימיו. ישב במאסר ג' שנים. גר במוסקווא. חזן ובעל מנגן. עלה לארצה"ב בחורף תשכ"ט. זכה להיות על יחידות אצל כ"ק אדמו"ר שליט"א. לימד הניגון „וואָס זאָל מען זאָרגן כו' הרנינו". בקיץ תשכ"ט עלה לארצה"ק חי זמן קצר ונפ' כ"ה לחודש תמוז. מנ"כ בירושלים תובב"א.

הרב התמים

חן, פייוויש

ב״ר מאיר שמחה. נולד בנעוועל בתר״ס. למד כעשר שנים בתת״ל. הי׳ סוחר כל ימיו וגר בנעוועל. ואח״כ ברח ללענינגראד ומוסקווא. בשנת תרצ״ד נאסר וישב עד תרצ״ט. ואחרי המלחמה יצא את רוסי׳, אך בדרך חלה ונפטר.

הרב התמים

חן, שלמה מנחם מענדל

בהר"ר דוד צבי. נולד סוכות תר"מ בטשערניגאב. כח זכרונו הי' יוצא מגדר הרגיל, וידוע כגאון עולם, וידע כל הש"ס וספרי הלכה בע"פ. הי' חתנו של החסיד שבחי ברמן, והריי"צ הי' השדכן. הי' רב בניעזין. וכן האריך בתפילתו ובלימוד החסידות. השתתף בועידת רבנים מטעם מניסטריום הפנים ופעל בה כבקשת והוראת כ"ק הרש"ב. נהרג בפרעות ד' אלול תרע"ט, והוא בן ל"ט בלבד.

הרב התמים

חנין, חייקל

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

חנין, שמעון

הי' שו"ב בליאזנא, בפאריץ.

הרב התמים

חפץ, שמואל

הרב התמים

חצקביץ, ישראל נח

המכונה בליובאוויטש ישראל נח הקטן. חוזר דא"ח בליובאוויטש. רב בעיר פאנימונאק, ליטא. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

חריטונוב, ברוך שלום

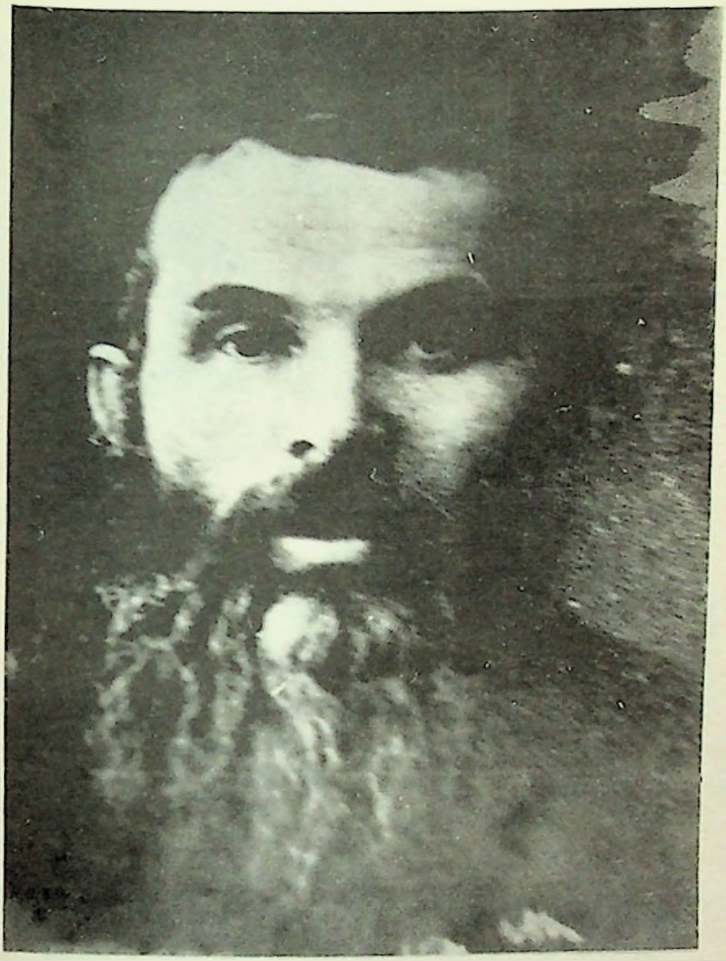
ב"ר אהרן. מניקאלאייעב. ידוע כמנגן גדול.

הרב התמים

חסקינד, אלתר דובער

מדולינסק. נולד תרנ"ז. כ"ק אדמו"ר הריי"צ כותב עליו:
„מהמקורבים אלי באמת ובתמים".
נפ' אלול תשח"י, ברוקלין, ניויורק.

הרב התמים

חפץ, מרדכי

מדיסנא. חוזר דא"ח בליובאוויטש. הי' שד"ר בארה"ב בשנת תרח"צ. הי' מייצר טלתים בריגא, ושו"ב בעיר זו. מראשי איגוד „אחות תמימים" בריגא. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

חריטונוב, גדלי׳ (קארף)

הי׳ שו״ב בקרעמענצוג. ידוע כמנגן. נפ׳ תרפ״ב בגיל צעיר.

הרב התמים

חריטונוב, לוי יצחק

ב״ר אהרן. מניקאלאייעב. ידוע כמנגן גדול.

הרב התמים

חריטונוב, משה

הי׳ שו״ב בניקאלאייעב – חרסון. ידוע כמנגן גדול. נפ׳ במוסקווא תש״ג.

הרב התמים

חריטונוב, שלום

ב"ר אברהם. נולד בניקאלאייעב בתרמ"ו. למד אצל ר"ש גרונם בזעבין, ואח"כ בליובאוויטש עד תרס"ז. נחשב כמשכיל ובעל נגינה גדול, וחיבר כמה וכמה ניגונים הוא ואחיו. הי' שוחט עד שנת תרפ"ט, ומאז נדד למוסקווא וללענינגראד למען קיום לחמו. נפ' במוסקווא שנת תרצ"ד.

הרב התמים

חריך, שמרי׳

נולד אדר תרנ״ח.

הרב התמים

טייטלבוים, חיים מרדכי

הרב התמים

טמשינסקי, נח

הי׳ גבאי קופת בחורים, והי׳ גם מהחוזרים דא״ח.

הרב התמים

טייבל, שניאור זלמן

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

טשרנמריק, יוסף

(המכונה יאנע פאהארער).

הרב התמים

יודסון, דובער

ממופא. בעל עסק.

הרב התמים

יודוביץ, דובער

ממושקוטין. נולד כ"ח תמוז תרנ"ט.

הרב התמים

יודאסין, אלכסנדר סנדר

מרציצא. בא לתת"ל בשנת תרס"ט. הי' בשעצדרין ואח"כ עבר לזאל עד תרע"ו, ואז נסע לרד"צ חן לקבל סמיכה. תרע"ז נשלח ע"י כ"ק אדמו"ר הרש"ב לחרסון ליסד ישיבת תת"ל.

הרה"ח לו"י שניאורסאהן (אביו של – יבלח"ט – כ"ק אדמו"ר שליט"א) הי' מסדר קידושין שלו בשנת תרפ"א. הי' רב בקריווראג. נשלח לגלות לאי הצפוני סולובוסקי, אח"כ נתקרב, וכעבור ג' שנים שוחרר. עלה לאה"ק בשנת תרצ"ה, הי' מ"מ הרב ש"ז סלונים ביפו. נפ' ח' כסלו תשמ"ג.

הרב התמים

ינובסקי, זלמן

ב"ר איסר. נולד תר"ס חנוכה. בן דודו של כ"ק אד"ש.

הרב התמים

יפה, אהרן לייב

יעקאטרינאסלאוו.

הרב התמים

ינובסקי, אברהם דוד

ב"ר איסר מניקולאייעב, מגזע „שער הכולל". בעל כשרונות ומנגן גדול. בן דחדו של – יבלח"ט – כ"ק אדמו"ר שליט"א. מנ"כ באה"ק תובב"א.

הרב התמים

יעקבסאן, סימון

למד בליובאוויטש. ואח"כ עסק כל ימיו בהפצת היהדות. הי' רב, שו"ב ומוהל. זכה לקירוב מהרש"ב ואח"כ מהריי"צ. נאסר והוגלה. בתש"ו יצא את רוסיא והי' שליח נודד באירופא מטעם הריי"צ. תשי"ב נקרא ע"י קהילת טורונטו לשמש להם כרב ואף עלה לשם, אך לא האריך ימים, נפ' ב' תמוז ה'תשי"ג ומנ"כ בטורונטו.

הרב התמים

יפה, דובער שמשון

נולד בנעוועל תר"ס. למד בתות"ל. מתרע"ג והלאה הי' שו"ב ומלמד בכמה עיירות. הי' כמה שנים בבעשנקוביץ ולענינגראד. אח"כ הוגלה לקזקסטן ושם עסק בהפצה. נפ' תש"ב.

הרב התמים

יפה, ניסן

מיעקאטרינאסלאוו.

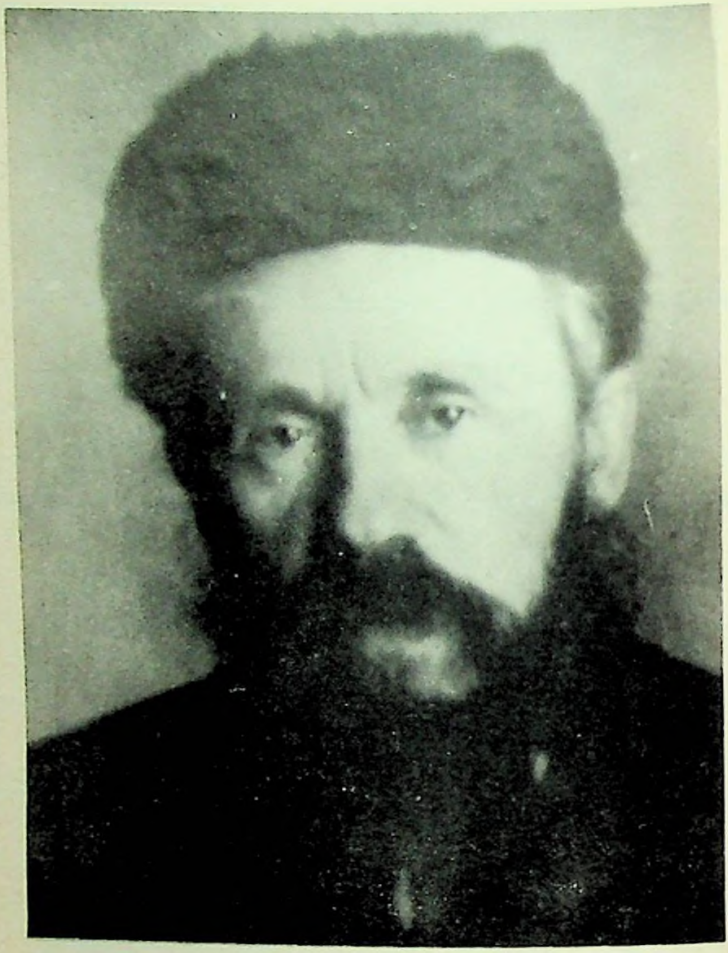
הרב התמים

יצחק, מסמארגון

הרב התמים

יקותיאל

קושיע ווראניזער.

הרב התמים

כגן, גבריאל

מעיר נעוול. שו"ב בכפ"ר חב"ד.

הרב התמים

ישששכר, אברהם יצחק

ב"ר דוב בעריש מלופנא. נולד י"ד כסלו תרנ"ט.

הרב התמים

כבש, חיים

מוויעטקא. רב בעיר יוכאוויטש. כ"ק אדמו"ר מהרש"ב נ"ע הי' מסדר קידושין שלו (ראסטאוו עטר"ת). נפ' כ"ד אייר תש"ג בסאמארקאנד.

הרב התמים

כהן, רפאל

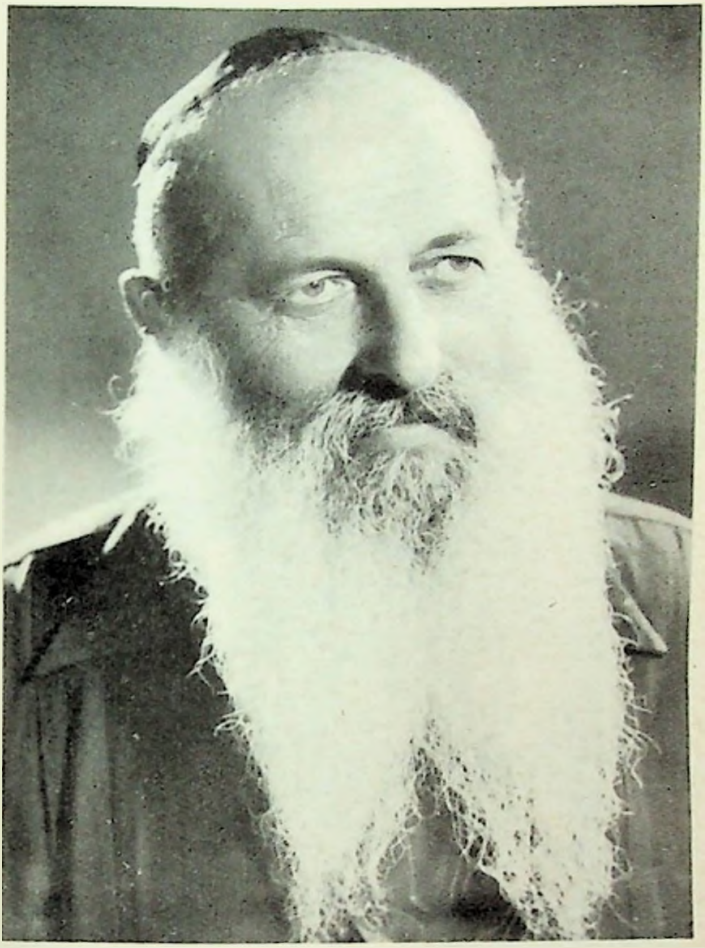
מעיר גערמאנאוויטש. מחשובי הרבנים יוצאי חו"ת. בתרע"א רב באוסוויאט, שצעדרין, נעווע וריגא. נהרג עם ס"ת בידו סמוך לבית הכנסת ע"י הארורים ימ"ש, הי"ד.

הרב התמים

כהן, יונה

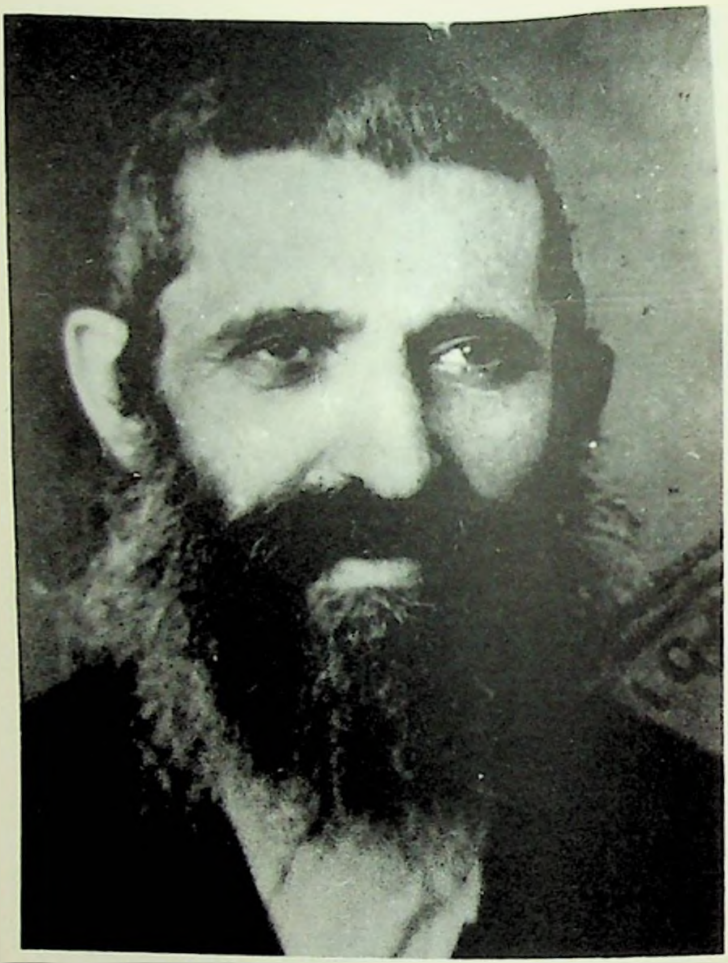
מפאלטאווא. מנהל דתו״ת ברוסיא. נלקח למאסר ושם נפטר, כ״ב שבט תש״ט. הי״ד.

הרב התמים

כהן, מיכאל ארי׳ יהודה לייב

ב״ר ברוך שלום. ממוסקווא. נולד תרס״ה. למד בתת״ל ע״ו – ע״ח. הי׳ זמן קצר שו״ב בחרקוב. ובשנת תרצ״ו הגיע לארה״ק ועסק בחינוך. נפ׳ ז׳ פסח תשל״א. מנ״כ הר הזיתים.

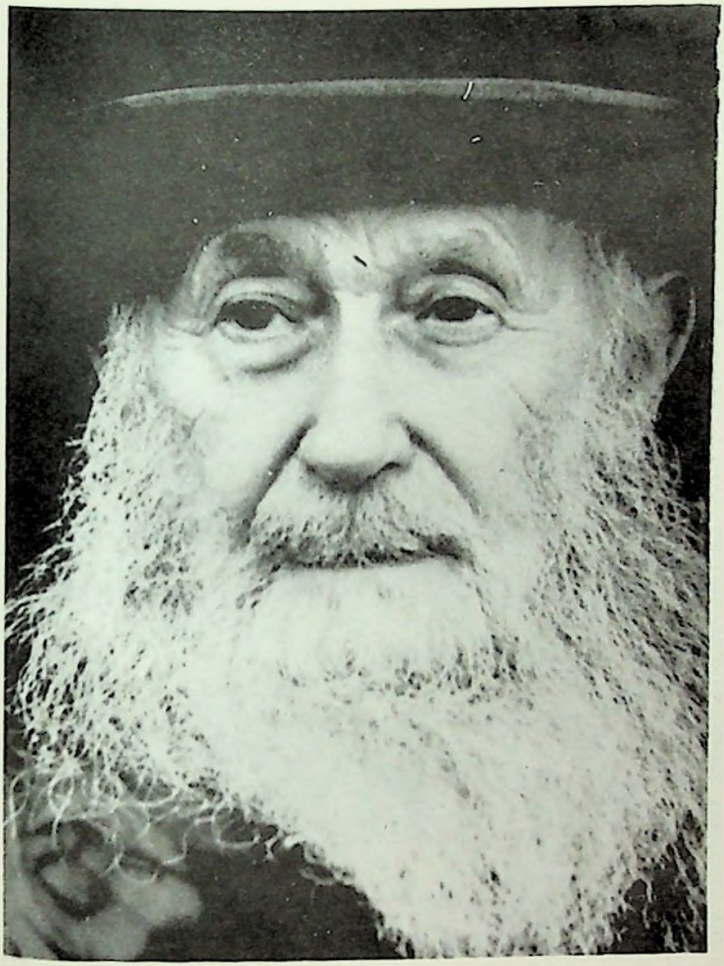

הרב התמים

כהן, רפאל נחמן

ב"ר ברוך שלום הכהן „**המחבר**"

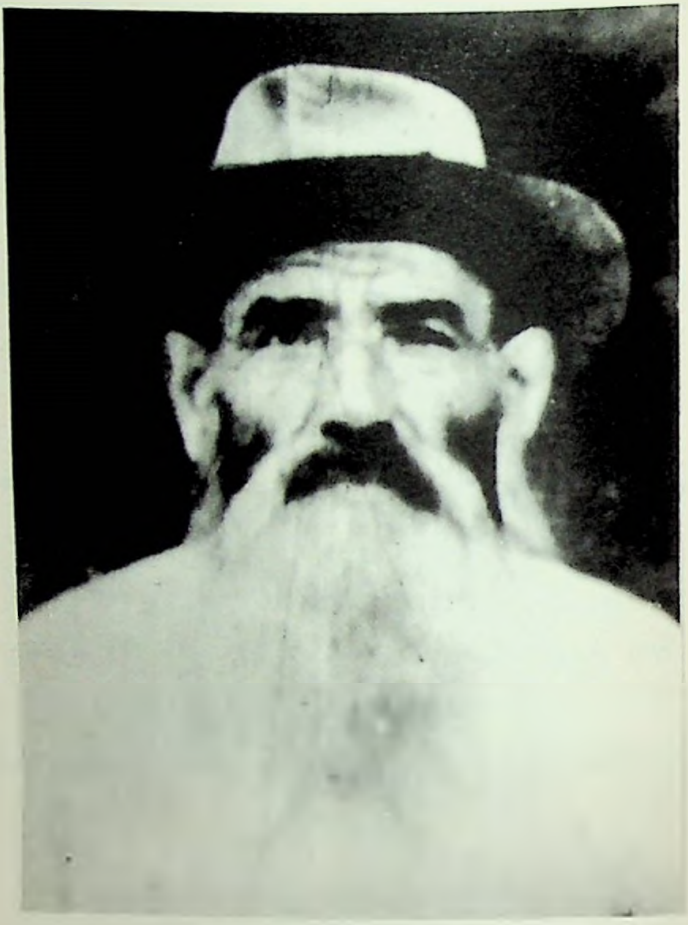
לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

כהנוב, אלי׳ שמואל

מפאהאר. שו״ב בליטא. שליח של רבוה״ק נ״ע בעיר אחאלציחי גרוזיא, ואח״כ בפאריז. העמיד תלמידים למאות באמנות הזביחה. נפ׳ ה׳ כסלו תש״מ.

הרב התמים

כצמן, שמואל הכהן

ב"ר זלמן אהרן. זכה לקירוב גדול ביותר מאדנ"ע וכן מכ"ק הריי"צ, וגם הי' המסדר קידושין שלו. נפ' כ"ד אלול תשי"ד.

הרב התמים

כהנסון, ישראל

הרב התמים

כ"ץ, אליעזר

מחרסון. שו"ב בדאברינקע. מגזע הרה"ק ר' אהרן הלוי מסטראשעלע. גיסו של ר' יצחק מתמיד. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

לאבאק, דוד

בן משה וואלף שו"ב. מראסטוב. נפ' במאסר.

הרב התמים

לאזרוב, שמעון

נולד תרמ"ה בפרוליק, פלך פאלטאווע. הי' שו"ב ביעקטרינוסלב. למד בצוותא עם הרה"ג הרמ"מ חן מניעזין. בשנת תרס"ט נתקבל כרב באווארוויטש, ואח"כ ברעציצע. נאסר בשנת תרפ"ט בלענינגראד. ידוע בפקחותו וברוחב ידיעתו.

הרב התמים

לאבאק, משה וואלף

מראשוני תלמידי תות"ל. שו"ב דעיר ראסטאוו. נפ' בזמן המלחמה בעיר קורסק.

הרב התמים

לאפיצר יודל

מבעלי נגינה.

הרב התמים

לוזקאוו, חיים יצחק

מקובליטש. וכך כתב אליו כ"ק הריי"צ:

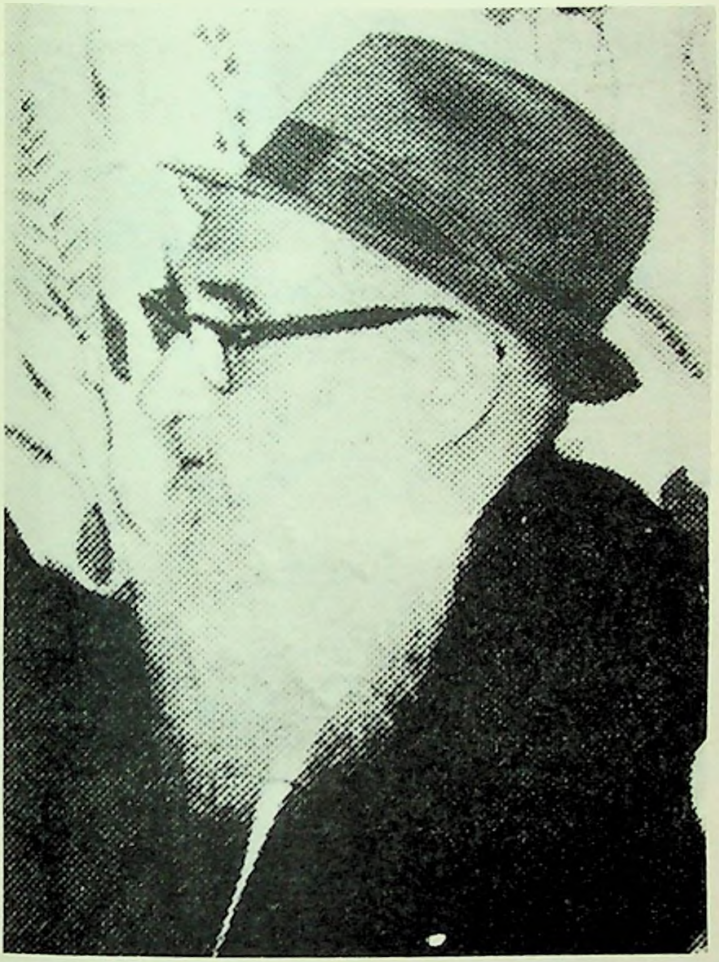
מכתבו קבלתי, חפצי ורצוני שיהי' עסקו בתורה, רב או רא"י, או הא והא, והנה בטח נודע לו מאת אשר פעל ועשה חבירו ורעו תלמידנו היקר והנעלה מוה"ר שמואל שי' לעויטין שהי' רב בראקשיק וזה כמה שנים שהוא רב בעיר קותאַיס (גרחיא) וייסד שם מקומי תורה יהי ד' בעזרו . . .

הרב התמים

לביוב, זאב וואלף

ב"ר משה הסופר. לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

לבנהרץ, אברהם שמואל

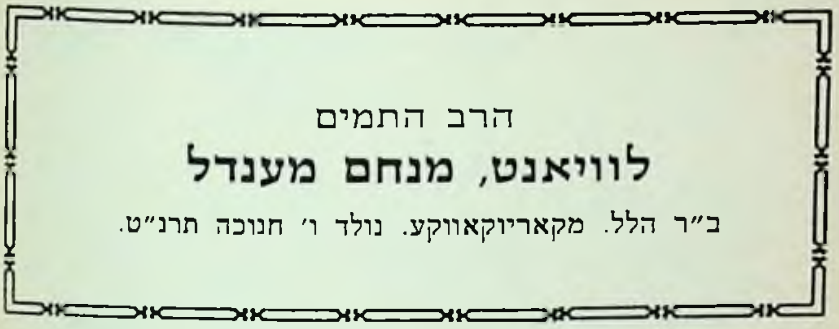
מבריסק. הצטיין מאד בתמימות ובמס״נ. ביתו במוסקווא הי׳ פתוח לרווחה, וכך חנך את ב״ב שי׳. נפ׳ י״ט אדר תשל״ה, ומ״כ בהר הזיתים בירושלים.

הרב התמים

לבקובסקי, דוד הלוי

מקאביקאבקע. רב בעיר קרעמענצוג וסאמארקאנד.

הרב התמים

לוויאנט, מנחם מענדל

ב"ר הלל. מקאריוקאווקע. נולד ו' חנוכה תרנ"ט.

הרב התמים

לוי, גרשון

הרב התמים

לוי יצחק

הדיצער.

הרב התמים

לברטוב, דובער

המכונה (קאבילאקער). נולד תרמ"ה. למד בליובאוויטש משנת תרס"א – ס"ז. אח"כ הי' שו"ב ומוהל. גר במוסקווא, והי' בין עסקנים הבולטים עד מאסרו בשנת תש"ז. נפטר תש"ט בעיר פאטמע.

הרב התמים

לויטין, שמואל הלוי

מפאהאר. בן הרז"ו (משגיח הראשון דתו"ת). נכדו של השד"ר הרה"ח גד"ו מפאהאר, רב בראקשיק ליטא. שליח של כ"ק רבוה"ק נ"ע בגרוזיא. מתרצ"ט שד"ר בארה"ב, ומשפיע דתו"ת ליובאוויטש דליובאוויטש נ. י. נפ' י"א אלול תשל"ד.

וכך כותב עליו הרייי"צ:

בטח קרא מכתביי אדות הישיבה גדולה אשר נמצא בעיר גרוזיא אשר יסד הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נ"ע זי"ע ע"י תלמידינו הרב ר' שמואל לעויטין בנו הצעיר של הרב המשגיח ר' זאב וואלף ע"ה שהי' רב בראקשיק, ות"ל שם לומדים בכמה עיירות קרוב לאלפיים תלמידים כן ירבו...

הרב התמים

לויטס, יונה

מזיטומיר. דר הרבה שנים בארה"ק. הי' מלמד תשב"ר, בעל שפה ברורה ויר"ש.

הרב התמים

לוין, אברהם

מניקאלאיעוו. מהבעלי עבודה. נפ' צעיר. גיסו של הר"י דזייקאבסאן.

הרב התמים

לוין, ברוך שלום

נולד תרנ"ט בליובאוויטש.

הרב התמים

לוין, גרשון דובער הלוי

ב"ר דוד אבא. מנעווגל. מלמד בעיר וו. הי' חתנו של יעקב רקשיקער. נהרג עקה"ש ע"י הנאצים ימ"ש בעיר נעווגל. הי"ד.

הרב התמים

לוינזון, צבי הירש

מדוינסק.

הרב התמים

לוין, אלי׳

מפאריץ. הי׳ חוזר ורב בעיר פעציץ. ואח״כ רב בסמרקנט. נפ׳ שם בתשכ״ח.

הרב התמים

לוין, שמואל לייב

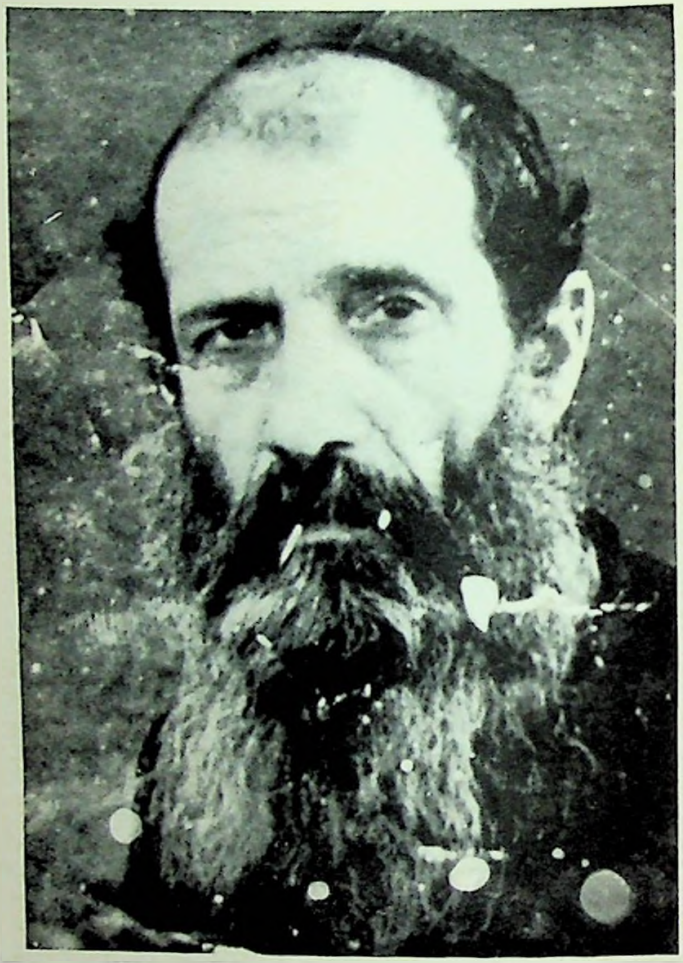
מפאריטש. מחוזרי דא"ח בליובאוויטש. חתן רמ"ש חן מנעוועל. רב במוסקווא, ר"מ בהאראדישץ, ומשפיע בפלטבה.
וכך כתב עליו כ"ק הריי"צ:
והנני לשמח לבכם ולהודיעם, אשר ת"ל מקור חיי כל

ישראל ה„חומכי תמימים" העיקרי שהוא עתה בפאלטאווא ת"ל מתנהג בסדר טוב, בשקידה עצומה בלימודים ובתלמידים יקרים, במנהל טוב ומסודר, תלמידינו הנעלה ר' שמואל ליב שי' לעווין, יברכם האלקים, ורק ההוצאה דחוקה מאד מאד, כי גם הרעב ר"ל והקור וצריכים סכומים גדולים ואנא התחזקו לתמוך ככל אשר תוכלו והשי"ת יהי' בעזרכם.

הרב התמים

לוצקי, חיים יונה

משצעדרין. מהמשכילים בדא"ח המפורסמים. הי' חתנו של ר' אברהם לאדיער. נפ' בקיסלאוואצק.

הרב התמים

לוין, ישראל הלוי

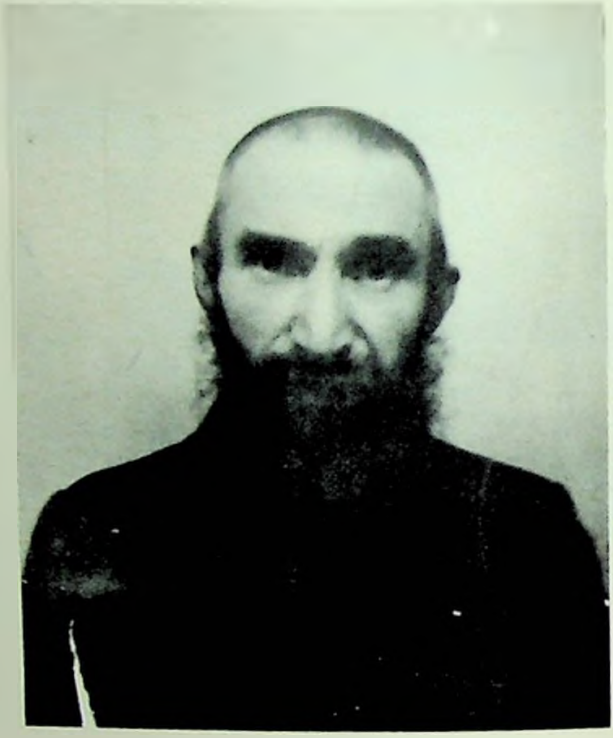
ב"ר דוד אבא. המכונה „ר' ישראל נעוועלער". שו"ב ומלמד חשב"ר בכמה קהילות ברוסיא. ידוע בפקחותו ובהשפעתו הגדולה. נפ' אייר תש"ט. הובא לקבורה בארה"ק ת"ו.

הרב התמים

לוין, שרגא פייטיל

נולד בתרמ"ה. הי' בקי בש"ס ופוסקים בע"פ, וכן בספרי חסידות, ולמרות זאת הי' שתקן. לא רצה להנות רק מיגיע כפיו. הי' בעל מזג טוב ורחב לב. תפילתו היתה באריכות ובנעימות יתר. נפ' כ"ו ניסן תש"ב.

הרב התמים

לוריא, מנחם מאיר

המכונה מאיר ווילנער. משולח עבור ועד הישיבות ווילנא, ומחברי ההנהלה של תו"ת ווילנא. נשאר אצל הגרמנים ימ"ש.

הרב התמים

לוריא, אברהם יצחק

נולד אדר תרנ"ח.

הרב התמים

ליבוב, יעקב

מקאנאטאפ. ר"מ בישיבה דעיר קיעב. ידוע כבעל נגלה. נאבד במלחמה.

הרב התמים

ליברוב, הלל

מקאלדיה – באמצע – הי' משפיע בארשע. וכה כתב עליו כ"ק הריי"צ:

. . . כי שלחתי אליהם אחד מתלמידנו היקרים יחי' אשר יגיד לפניהם דא"ח, וישמח לבבם בדברי תורתינו הקדושה . . .

ב"ה ב' ד' אלול תרפ"א

כבוד ידידי הנכבד וו"ח אי"א מו"ה רי"ל שי'

שלום וברכה.

מכ' מב' ואתחנן הגיעני תמול, מאד נהניתי כי תלמידינו היקר מר הלל שי' נשא חן . . .

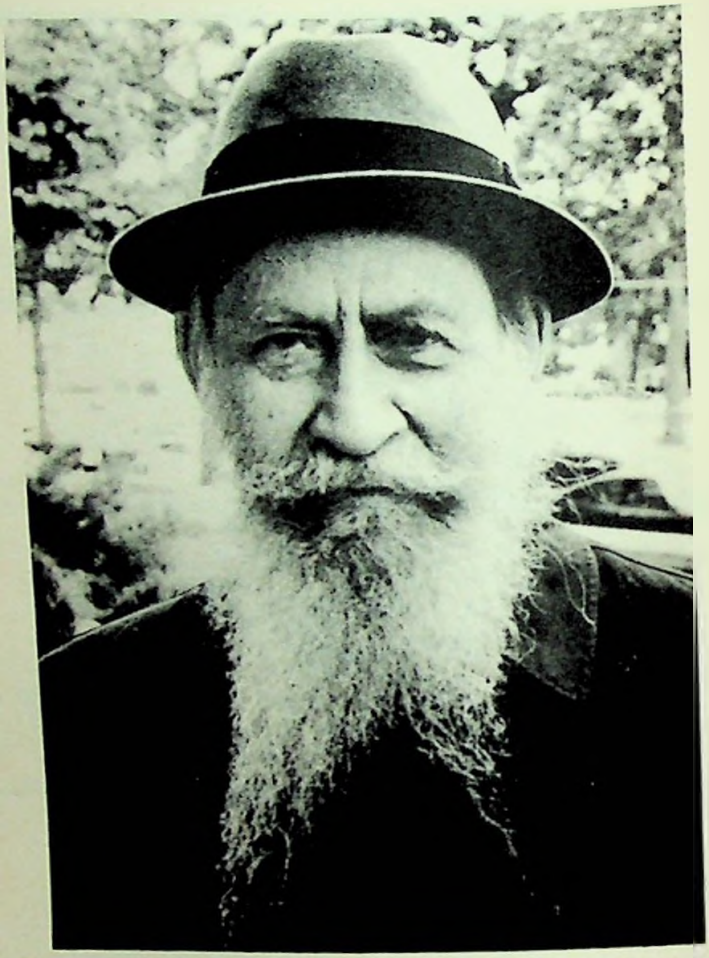
נפ' ז' חשון תשמ"ג באלמאטא.

הרב התמים

ליברוב, סעדי'

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

ליברמן, חיים

מזכיר כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע. לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

לייב, יצחק

מהאדין.

הרב התמים

ליין, חיים דוד

ב"ר משה לייב. שו"ב נעוול. נפ' בצעירותו שנת ת"ש בנעוול.

הרב התמים

ליין, יהושע

ב"ר חיים דוד. מבעשענקוביץ. הי' משפיע בתות"ל בדוקשיץ ורב ברודניא. הי' עובד ומאריך בתפלה. נאסר בשנת צ"ח ואח"כ שוחרר. נספה ברודניא ר"ח חשון תש"א, הי"ד.

אחרי 25 שנה כאשר העבירו את כולם לקבר אחים (בעת שבנו איצטדיון באותו מקום), הי' הוא שלם בכל אבריו ואחז ספר תהלים בידו כאלו הוא חי ממש.

הרב התמים

ליברמן, צבי

מפלעשניץ. סופר סת״ם ומלמד. מפורסם כפה מפיק מרגליות. ידוע בפקחותו ולמדנותו. נפ׳ באסון בארה״ק תשי״א, מ״כ בצפת.

הרב התמים

ליין, אהרן לייב

נולד תרס"ה. למד בתות"ל זמן קצר. מגזע הרה"ח ר' פרץ חן.
נפ' יו"ד שבט תש"ב בלענינגראד.

הרב התמים

ליין, פרץ

ב״ר אלחנן המכונה פרץ נעוולער. נולד תרמ״ד. למד בתת״ל תרס״ג־ה. נפ׳ בלענינגראד תש״ב.

הרב התמים

ליין, מנחם מענדל

ב"ר חיים דוד. הי' שו"ב ומוהל בנעוול. נספה עקה"ש תש"א. הי"ד.

הרב התמים

ליס, אפרים פישל

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

ליסון, יחיאל מיכל

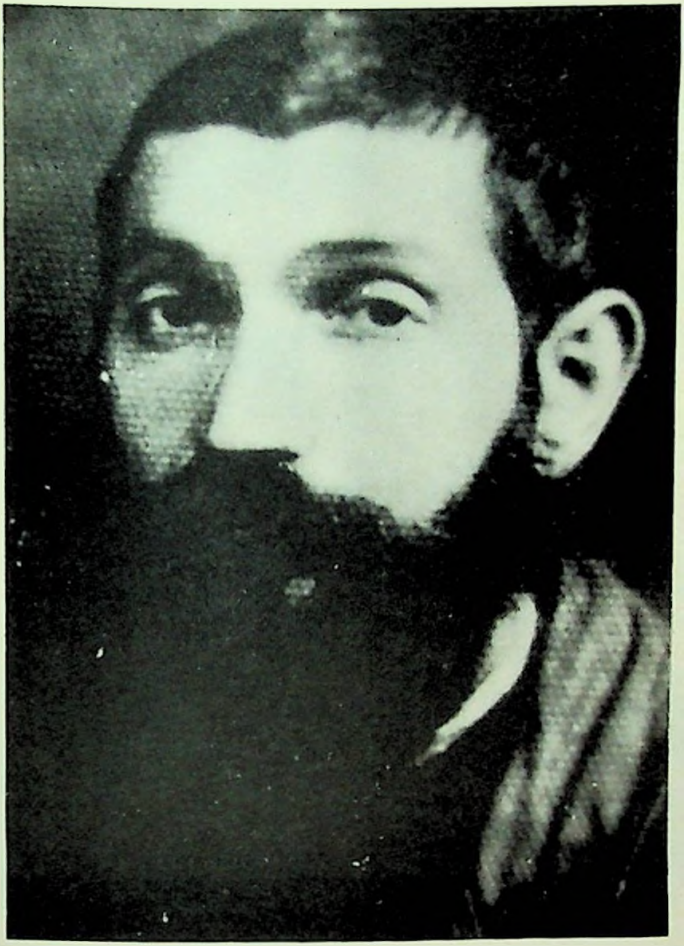
ב"ר אברהם. למד בתת"ל בשנים תר"ע־ג'. הי' מרה לבנה, וזייער חסידיש. נפ' מיד אחרי הסתלקות הרש"ב – תר"פ.

הרב התמים

ליס, אלי' משה

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

ליס, חיים מאיר

מפולין. הי׳ משפיע בתו״ת ווארשא כמה שנים ואח״כ משפיע בעירו ווישקאווע. קירב עשרות בחורים ואברכים לליובאוויטש. נפ׳ בגלות סמארקאנד בשנת תש״ב.

הרב התמים

ליסון, שמואל צבי

נולד בוירכניפרובסק. למד בשנים תר"ס־ט'. נשלח ע"י הרש"ב לפונביז' לייסד ולפעול שם בעניני חב"ד ובפרט

באיגוד התמימים. ידוע כלמדן ובקי, וכן ידע הרבה חסידות בע"פ וחזר עליהם.

וכך כותב אליו כ"ק הריי"צ:

ב"ה, ד' שופים א' אלול תרס"ט

באבינאוויטש נאות דשא

תלמיד אגודתינו הנכבד ומרומם

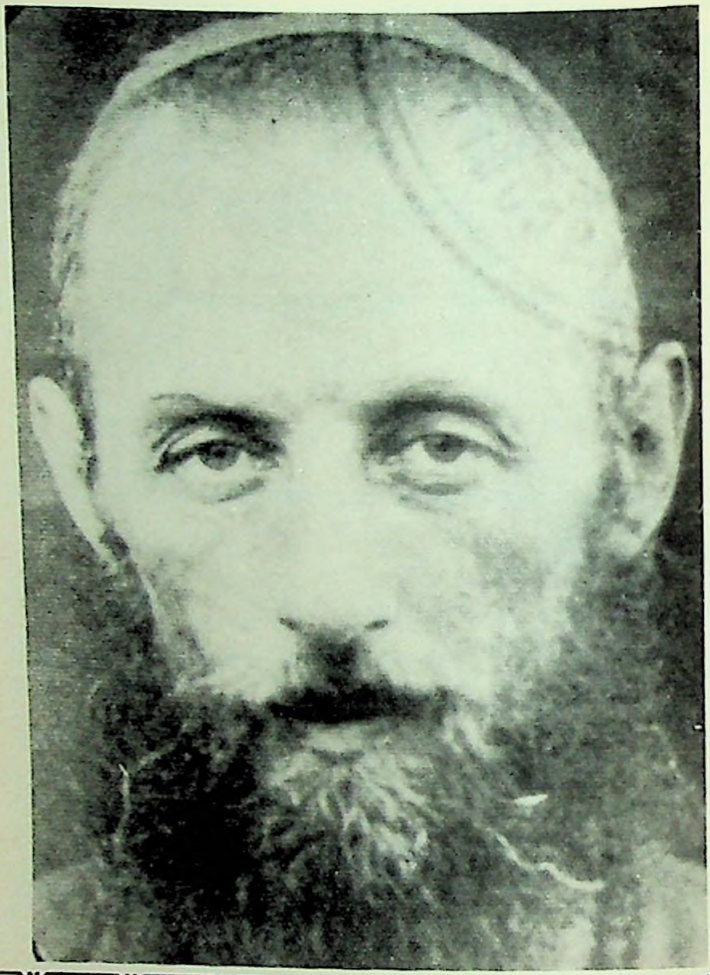
וו"ח יא"מ מהולל בתשבחות וכו' המופ'

מו"ה שמואל צבי שי' ליסאהן פאניוועז

בהיותך אחד מתלמידינו היודע בודאי, כי כל עמל מוסד תומכי תמימים בתלמידיו לא הי' כי אם בשביל לעשותם לאנשים חיים, אנשי רוח ורגש, שיהא בהם כח לעֲשות ולעָשות לעבד ולפעל בענינים דתיים מוסריים פעולות מוחשות

מצוינות; לזאת באנו להודיעך כי בעה"י ובהסכם כ"ק אאמו"ר שליט"א וחפצו הנמרץ מיסדים אנחנו אגודה שאליה יכנסו בפועל כל התלמידים שלמדו בליובאוויטש תחת השפעתו והשגחתו הרוממה, למטרה המבוארת בגליון הרצוף פה (שהיא הפרוגרמה לפי שעה, עד עת האסף החברים אי"ה . . .

נשאר אצל הגרמנים ימ"ש. הי"ד.

הרב התמים

ליפשיץ, ישראל ליב

נולד בתרנ"ג. למד בתת"ל והי' בין המתמידים. בתרפ"ה נתמנה כראש הישיבה בקלינצא. ובתרפ"ז עבר לאונייצה. ברח ממקום למקום והתחבא בתור שו"ב עד עלותו לארה"ק בתרצ"ז. נפ' אחרי מחלה תש"ח.

הרב התמים

ליפשיץ, שמעון בער

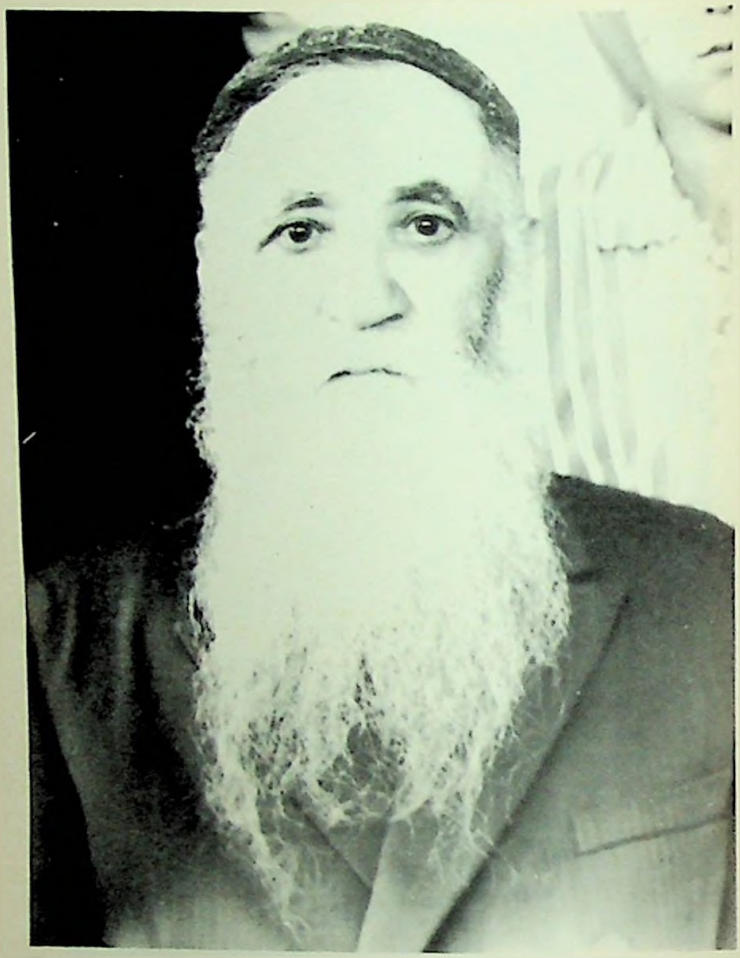
מקרוקאווקע. עובד בצוות הישיבה בליובאוויטש.

הרב התמים

לנדא, ברוך משה

הרב התמים

לסקוביץ, יעקב.

הרב התמים

ליפשיץ, מרדכי

נולד באגסטרונעם תרמ"ט. למד הרבה שנים בתת"ל והי' אחד החוזרים. בימי המלחמה הי' באלמאטא, ואח"כ חזר לראסטאב. הי' ממונה על ה„אהל" בראסטאב. נפ' ל"ג בעומר תשכ"ט, ושם מנ"כ, סמוך לאוהל.

הרב התמים

לנדא, יעקב

ראב"ד דעיר ב"ב ת"ו.

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

לרמן, חיים בער

ב״ר צבי אבא. נולד בליובאוויטש. גלה עם הישיבה לקרעמענצוג. בשנת תרפ״ז עבר לארה״ק ולמד בחברון. משנת תרצ״ט גר בת״א והי׳ חבר בחברה קדישא עד יומו האחרון. נפ׳ י״ג כסלו תש״מ.

הרב התמים

לעסוק, יהושע ארי׳ לייב

ממוסקווא.

הרב התמים

מאניע

מנאווגורנווד, סעווערסק.

הרב התמים

מגידסון, יוסף

מהומלע. נפ׳ רווק בגיל צעיר.

הרב התמים

מגידסון, ישראל

מהומלע. דר בריגא. הי׳ מסור ביותר לכ״ק הריי״צ נ״ע. נספה עקה״ש, הי״ד.

הרב התמים

מגידסון, יצחק

מהאמליא, הי' שד"ר על מעמד ותו"ת בפולין ואח"כ רב בציר לודמיר, נספה בשואה, הי"ד.

הרב התמים

מדייבסקי

בנו של הרב אליעזר משה. רב דחורול. מוזכר במכתבי כ"ק הריי"צ.

הרב התמים

מיכלין, זלמן דוד

המלינר. מבעלי ההבנה בדא"ח. נפ' בצעירותו בקיסלובוצק.

הרב התמים

מוצקין, פרץ

מנעוול. הי׳ שו״ב, וכן משפיע ברוסיא, פריז ועוד. נתמנה ע״י כ״ק אדמו״ר שליט״א בשנת תשי״ב כמשפיע דעיר מונטריאל. נפ׳ טבת תשמ״ב.

הרב התמים

מילנער, שמשון

מוויטעבסק. מהבעלי עבודה הגדולים. אדמו"ר רש"ב אמר עליו בשעת שאיבת מים שלנו אשר אצלו מאירה יחידה שבנפש. נפ' בחור צעיר תרע"ג.

הרב התמים

מינץ, פנחס

מאזאריץ. חתן ר' מענדל רסקין מקאוונא. משגיח בכתות בליובאוויטש, ואח"כ שו"ב בקאוונא. ניהל ת"ת יגדיל תורה בקובנא עד המלחמה. נספה בשואה ז' חשון תש"ב, הי"ד.

הרב התמים

מלכין, מאיר שלמה

מאלכסנדריבין.

הרב התמים

מינקוביץ, יצחק יעקב

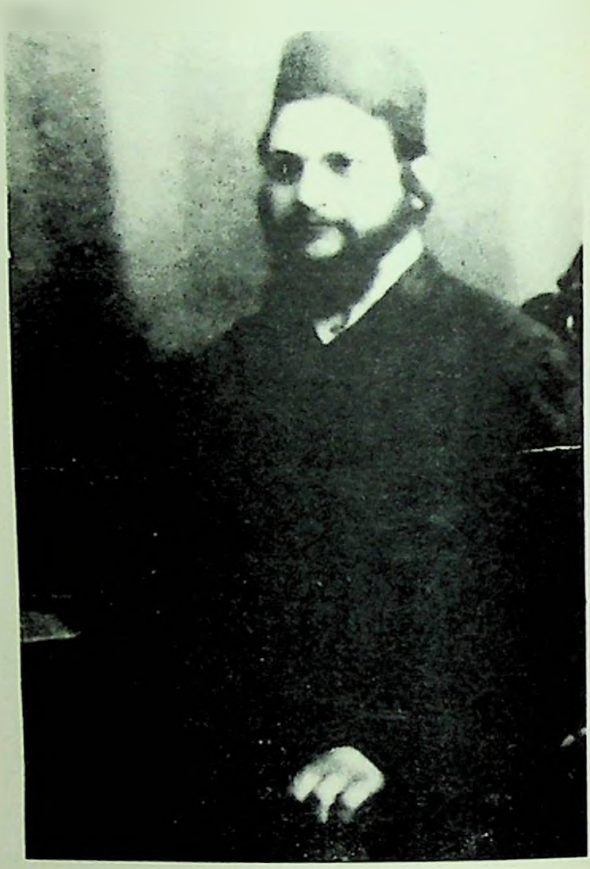
נ"ר לימא. נולד בנעוועל תרמ"ז. למד בתות"ל ס"ג־ז. נפ' תמוז ת"ש, פריז. מ"כ צפת.

הרב התמים

מנקין, אלכסנדר סנדר

מפאלטאווא. שד"ר עבור תות"ל בכמה מדינות, ובצרפת. נפ' כ"ו מנ"א תש"מ.

הרב התמים

מסקליק, יעקב זברי׳

מעיר שצעדרין, רב דעיר זוראוויץ ומאסקווא. כ״ק הריי״צ אמר עליו: אם הי׳ לי 20 יעקעל׳ס וואלט איך איין נעמען רוסלאנד. מעסקנים הגדולים במוסקווא.

וכך כותב אליו כ״ק הריי״צ:

ב"ה, ב' דר"ח אלול תרפ"ד
כבוד ידידי הרב הנכבד וו"ח אי"א
מוה"ר יעקב זכרי' [שי']
שלום וברכה.
במענה על מכתביו אודות ידידנו אנ"ש שי' רווחתם

וישועתם, הנני בזה לברכם כי ירחם השי"ת עליהם וישלח להם עזרתו מקדש בפרנסה טובה ברווח ובנקל ובמנוחת הדעת שיוכלו לקבוע עתים לתורה, וייטיב להם השי"ת בתוך כלל אחב"י הכוה"ח בגו"ר . . .
נאסר בשנת תרצ"ז ומאז נעלמו עקבותיו.

הרב התמים
מרוז, בן ציון
מקרעמענצוג. נולד תר"ס. הי' מלמד והקנה יר"ש וחסידות בתלמידים, והכל מתוך מס"נ גדולה. נפ' בשנת תשט"ו. מ"כ בטשקנט.

הרב התמים

מרזוב, אלחנן דוב

נולד תרל"ז. נכנס בין התלמידים הראשונים בשנת תרנ"ז אלול. הי' חבר־תלמיד עם הריי"ץ, ואח"כ מזכיר הרש"ב והריי"ץ. הי' משגיח דא"ח בליובאוויטש. נאסר תרח"צ ולא חזר עוד.

הרב התמים

מרייש, ישכר

הרב התמים

מרקוב, שלום גרשון

מנעוול. נולד ט״ו מרחשון תרנ״ח.

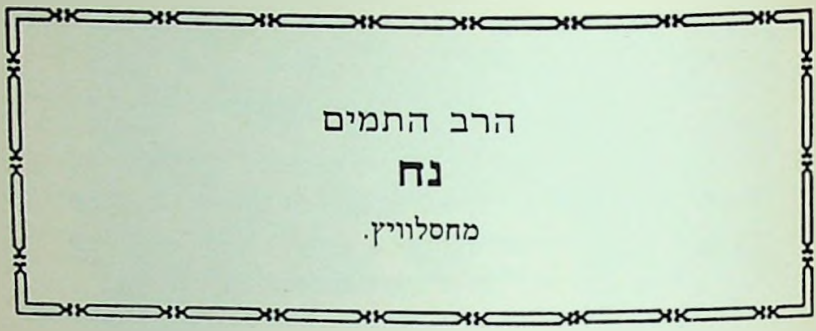
הרב התמים

נוטיק, שמואל

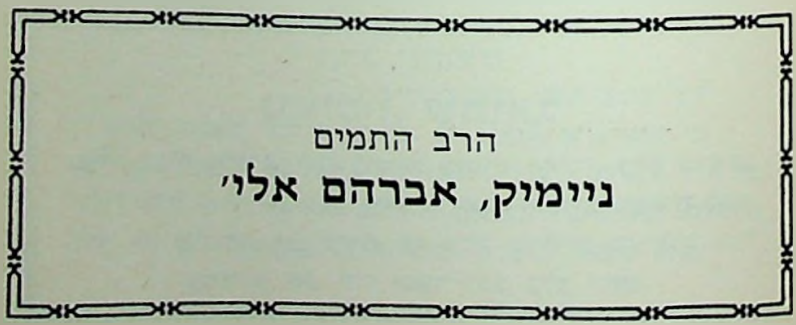
מקריסלאב. הי׳ רב בעיר קופוסט, וכן בסירטינע, ואח״כ ר״מ דתו״ת בכותאיס. וכך כותב עליו כ״ק הרש״ב:

. . . וראוי ונכון שיקבלו לרב את ידידינו מבחר תלמידנו הר״ר שמואל נאטקין מקראסלאווא . . .

נפ׳ במאסר, ה׳ שבט תש״ט.

הרב התמים
נח
מחסלוויץ.

הרב התמים
נאוויק, דובער
מאושאץ.

הרב התמים
ניימיק, אברהם אלי׳

הרב התמים

ניסנביץ, אלי׳ יצחק

נולד ביעשיץ בשנת תרמ״ה. למד בתת״ל תשע שנים. הי׳ שו״ב תחלה בחסלביץ, אח״כ בארול ומוסקווא. ישב במאסר ב׳ פעמים בשנים פ״ח – צ, ואח״כ בסיביר הרחוקה תרצ״ד – צ״ט. ואז חזר למוסקווא חלש, וחי שם עד תש״ג.

הרב התמים

ניסנביץ, שמואל

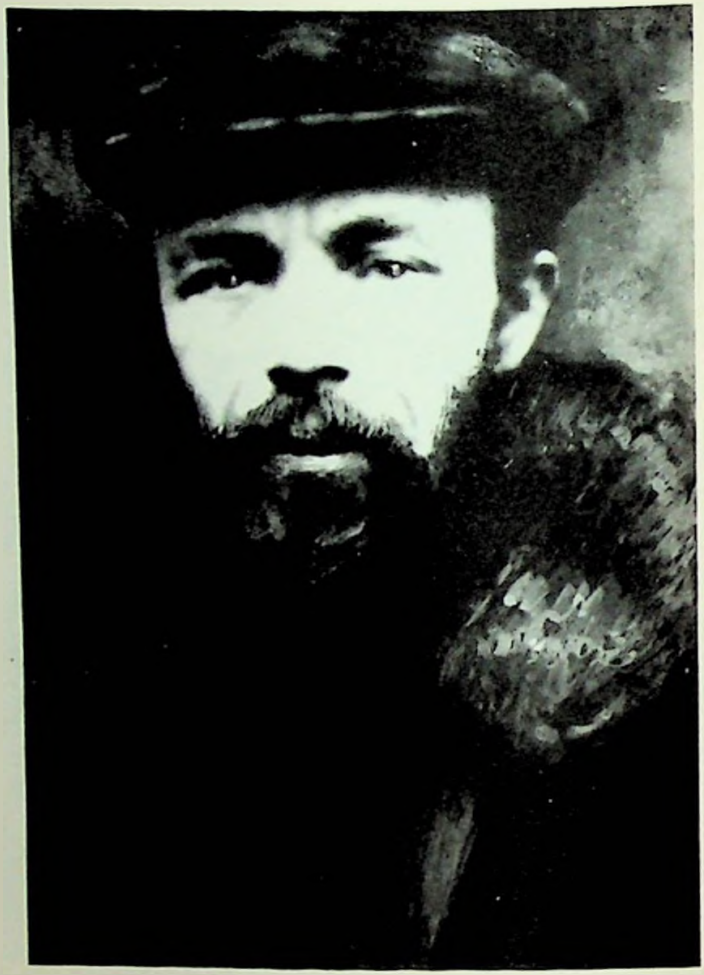
המכונה שמואל בריסווער. בעל כשרונות עילויים. הי׳ גאון, ומיד נתמנה כר״מ בתת״ל בליובאוויטש, ואח״כ בקרעמענצוג.

נפ׳ י״א אייר תרפ״ב בבאריסאב.

הרב התמים

נמויטין, שמואל

נולד בשנת תרנ״ב. למד בתת״ל בשנים ס״ה־ז. כ״ק הרש״ב ציוה עליו להתיישב בפטרבורג, ולדאוג ליהודים הבאים לשם, והי׳ לו מסעדה, וכן שירת את כ״ק הרש״ב והריי״צ בכל עניניהם שם, והי׳ מסור להם בלב ונפש.

וכך כותב עליו כ"ק הריי"צ:

כי הוא איש אשר רוח מעורר בו כדי להעיר ולהאיר בדיבורי דא"ח ודברי התעוררות נוסף על אהבתו השלום והרעות, ובקיאותו הנפלאה בהוראה כנודע.

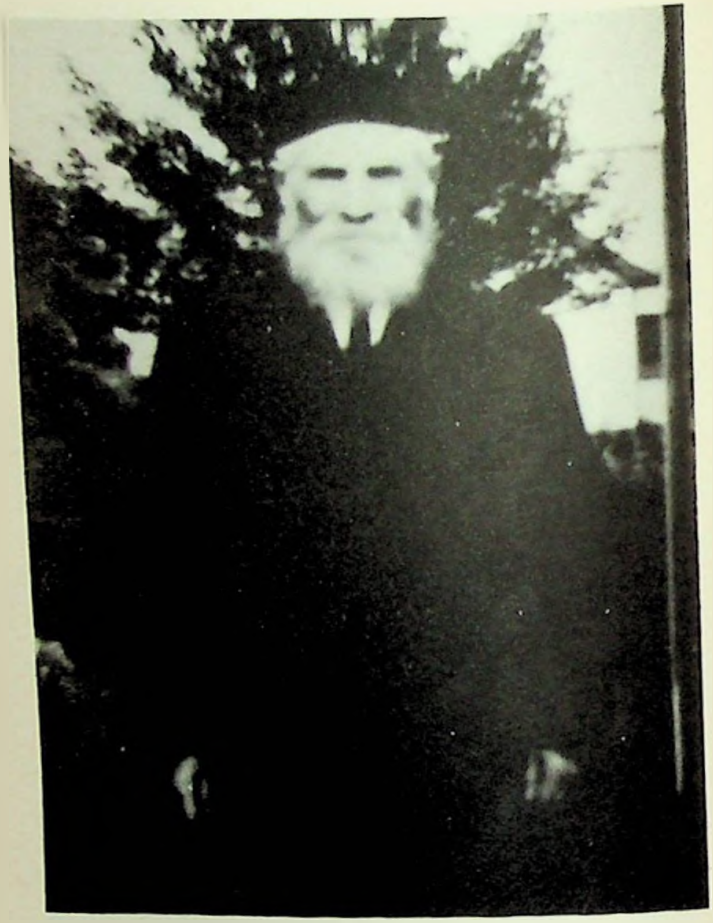
נאסר בשנת תרצ"ז, ומאז נעלמו עקבותיו.

הרב התמים

נמנוב, ניסן

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

נמצאוו, אלכסנדר סענדער

מראשוני תלמידי תו"ת. שימש כשו"ב במאנצ'עסטער – אנגליי. בסוף ימיו גר בארה"ב.

הרב התמים

ננס, אליעזר

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים
נלסון, יוסף
מבברויסק. שו"ב ובעל עסק.

הרב התמים
סברדלוב, ישעי'
מבעשנקוביץ.

הרב התמים
סגלוביץ, שמואל
מפלעשניצע.

הרב התמים

סומינווסקי, שמואל זעליג

הרב התמים

סיסנוביק, נפתלי הרץ

ידוע כת"ח. שימש שנים רבות כרבן של אנשי חב"ד בריגא.

הרב התמים

סוסניצער, אברהם אהרן

הי' שוחט בשצעדרין, ואח"כ בעל עסק.

הרב התמים

סדובסקי, שלמה

ב"ר לייב יעקב. נולד בשנת תר"מ בעיר רוגוטשוב. מראשוני תלמידי תת"ל. (חתנו של ר' שלמה חיים שו"ב דליובאוויטש). מתרס"ה רב באולבאני נ. י. מתר"ע רב בראצ'עסטער נ. י. מחבר ספרים באנגלית, ביניהם „ז' חכמות בתלמוד".

וכך כותב עליו כ"ק הריי"צ:

ידידי הוא אחד התלמידים הראשונים של ישיבת קדש תו"ת יצ"ו, הוא אחד הי"ב עמודים שעליהם נבנה בית אלקים זה . . . במשך שנה של עבודה בלימוד עיוני ובהתמדה גדולה זכה ידידי למכתבו של הוד כ"ק אאמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע אלי, אשר ידידי יגיד שיעור בגפ"ת לפני התלמידים בעלי כשרון אשר נתקרבו בראשית שנת תר"ס.

נפטר תשי"ב.

הרב התמים

סימפסון, אלי' (ייאכל)

המכונה אלי' ייאכל. מראשי חוזרים דא"ח בליובאוויטש. כיובל שנים רב בברוקלין, וגבאי אצל כ"ק הריי"צ נ"ע. נפ' כ"ט כסלו תשל"ז.

וכך כותב אליו כ"ק הריי"צ:

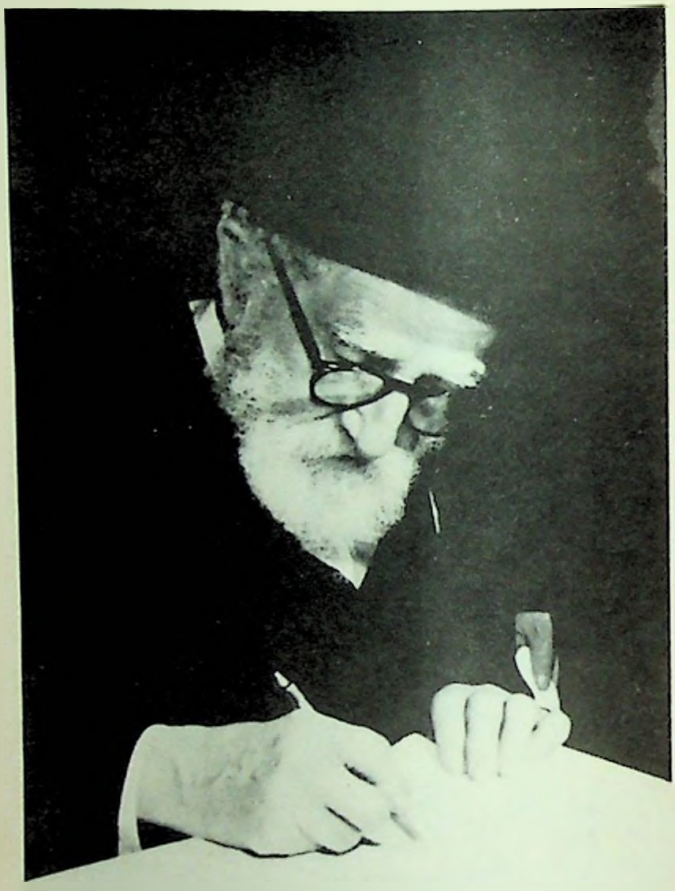
ב"ה, א' כ"ה אייר תרפ"ו

תלמידינו הנכבד הרב

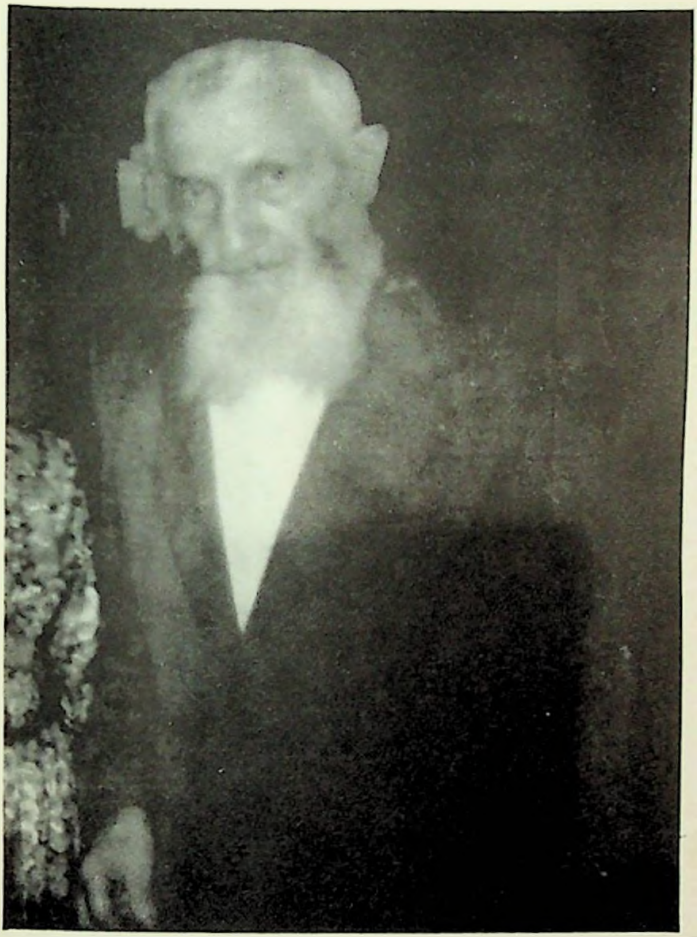
וו"ח אי"א מו"ה אלי' שי'

שלום וברכה.

מכתבו מה' ח' לח"ז נתקבל היום, בשורתו על דבר התמימים יחיו החי' את נפשי והנני לברכם בברכה נובעת מעומק נקודת הלב הקשורה בהעצם שלמעלה מהגילוים,

המתאחדת עם העצם ממש ומשם כל מקור שפע ברכה והצלחה מרובה, מעבדי הוי' הוד כ"ק אבותינו רבותינו הק' אילנא דחיי המעוררים רחמים רבים על תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם לתמכם ולסעדם בסוד וזכות אבותם מסייעתם בסיוע רב, בסיוע שיש בה ממש, בקביעות עתים לתורה ברבים להאיר באור תורה ותפלה מתוך הרחבה בכל מיני טוב מנפש ועד בשר.

הרב התמים

סימפסון, גרשון

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

סלוין, אברהם לויק

נולד ברוגוטשוב. בגיל 14 נכנס לתות"ל. הי' רב בבוברויסק תרע"א – תרע"ז, ואז נשלח ע"י הרש"ב לפעול בגרוזיא. הי' שם רב וחכם בכותאיס, ופעל במס"נ עד יומו האחרון. נפ' במאסר, הי"ד.

הרב התמים

סלונים, עזריאל זעליג

מחברון. מגזע אדמו"ר האמצעי נ"ע. מנהל כולל חב"ד בארה"ק ת"ו. נפ' תשרי תשל"ב.

וכך כותב אליו כ"ק הריי"צ:

ב"ה, ד' י"ח טבת תרפ"ד

כבוד ש"ב התמים הנכבד ומרומם

וו"ח אי"א מוה"ר עזריאל זעליג שי'

שלום וברכה!

הפ"נ שלו נכון הגיעני והשומע תפלה ית' יקבל תפלתינו

וימלא משאלות לבבו לטובה ולברכה. והנה אתה זכית לראות את פני הקדש ובזה יתרון לך על שאר אחיך התמימים אשר בארץ הקדושה, יברכם השי"ת, וגם זכית לשמוע הד שיח אמרי קדש אשר זה כל האדם, כי יפעול ויעשה להגדיל תורה ולהאדירה בעבודה שבלב זו תפלה בהתעסקות אמיתי אדעתא דנפשי' לגרש כל מדה רעה ולבערה מקרב לבו, ולקנות מדות

הטובות באהבת רעים וכו' ובכך זה עליך לפעול ולעשות. והנה אתך עמך בא כחי הרב רש"ז שי' אשר עשהו הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ וי"ע לנציב בארץ הקדושה לעורר לבן של אנ"ש שי' ולקרבן אל העבודה האמיתית. והשי"ת יהי' בעזרך.

הדו"ש ומברכו.

הרב התמים

סלע, יעקב

בשנות ה־20 נסע לאפריקא.

הרב התמים

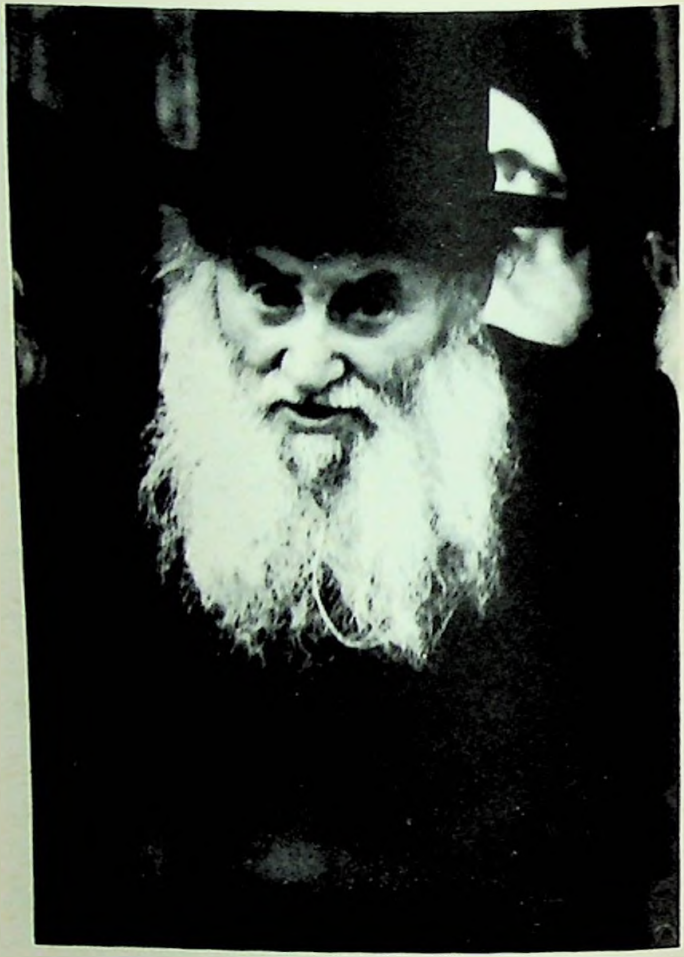
סמרדינסקי, מנחם מענדל

מיקוטרינוסלאוו.

הרב התמים

ספוזניקוב, ארי׳

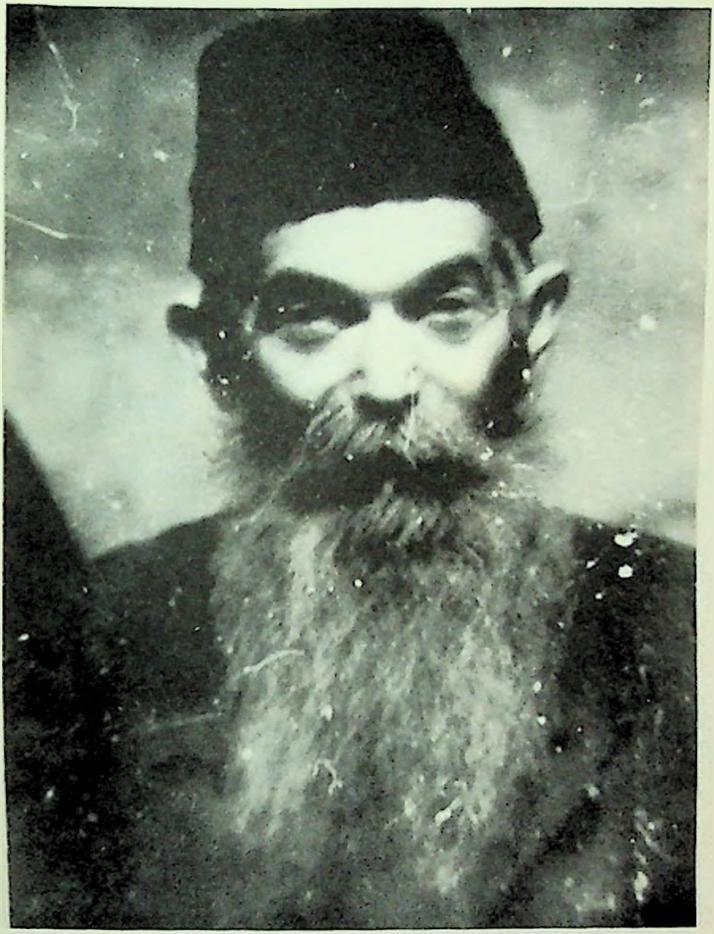
מז׳לובין. נספה עקה״ש, הי״ד.

הרב התמים

ספרלין, יעקב

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

סקבלו, שניאור זלמן משה

מהוראדישץ. הוא הדפיס המאמרים בקאפיר בליובאוויטש, אח"כ יצר טלתים. נפ' ח' סיון תשל"ד, מ"כ בהר הזיתים.

הרב התמים

סקלניק, בן ציון

מווארשא. שימש כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע בנויארק בתר"צ. גבאי ביהכ"נ „אנשי ליובאוויטש" במורח נויארק. נפ' כ"ד מ"ח חשי"ב.

הרב התמים

סקבלו, יונה

הי׳ מחשובי התמימים. גר בריגא. הי״ד.

הרב התמים

סקבלו, יוסף יצחק

ב"ר אברהם.

הרב התמים

עבער, אליהו

ב"ר אברהם יעקב. מקראסנילוק – מינסק. נולד תרמ"ד. מראשוני התלמידים. נתמנה למשפיע ע"י הרש"ב בעיר נעוול, והי' שם עד יומו האחרון. רבים השיב מעון. נפ' פורים תרפ"ז, והוא בן 43 שנים, בעיר נעוול.

וכך כותב אליו כ"ק מהריי"צ:

ב"ה, א' כ"א שבט תרפ"א

ידידי, תלמידינו הנעלה,

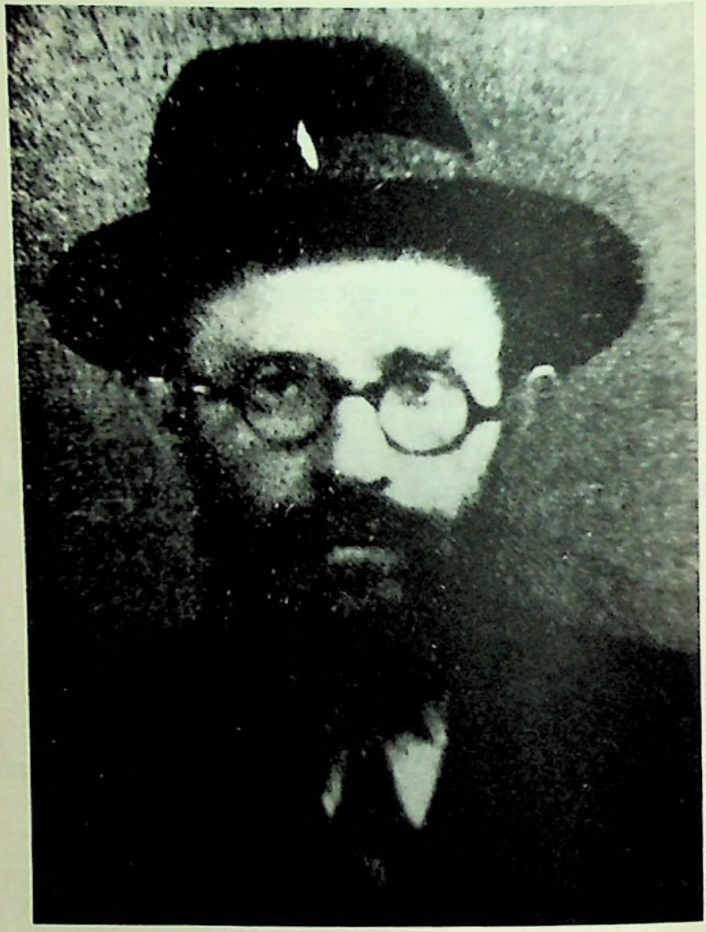
וו"ח אי"א מוה"ר אלי' שי' עבער

שלום וברכה.

הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע,

הכ"מ, דורש מאתנו, תלמידיו, עבודה ופועל מעין מלאכתו, אשר הי' עושה בקרב הארץ, להחיות נפשות באמרי קדש תורת החסידות, ואותה הוא דורש מאתנו ומזהיר אותנו על ככה, ללמוד, ולחזור ברבים, דברים כהוויתן וכנתינתן.

מאד איותה נפשי לדעת משלום תלמידינו היקרים, ד' עליהם יחיו . . .

הרב התמים

עבער, יהודה

נולד בקרסנולוב חרס"א לאביו אברהם יעקב המלמד. ידוע כגאון עצום. הי' כל ימיו ראש ישיבה החל מליובאוויטש, חרקוב, פלטווא, נעוול. בתר"צ עבר לריגא, ואח"כ לפולין עמד כראש הישיבות תת"ל. (ספרו שערי יהודה), ע"פ השתדלות הריי"צ יצא מריגא לפולין, אך לא הצליח להמלט, ושם נספה עם כל משפחתו, הי"ד.

הרב התמים

עמנואל, פייוול

מקאחואנוביץ.

הרב התמים

עסטרין, משה

הרב התמים

עפשטיין, דובער

מסעננע. נולד טבת תרנ"ח.

הרב התמים

פבזנר, אברהם ברוך

נולד בתר"ן בעיר פוצעפ. הי' משפיע ורב בעיר מינסק. וכל ימיו ישב באהלה של תורה. לימד תורה ברבים. מתרפ"ט עד תרצ"ג נדד ע"פ המדינה, תרצ"ג בא לתרקוב עד המאסר שושן פורים תרצ"ט, בדצמבר 10 נשלח יחד עם אביו של כ"ק אד"ש הרה"ח רלו"י לקזיל ארדא – קזקסטאן, ושם נפטר ערב פסח ת"ש.

הרב התמים

פבזנר שניאור זלמן יעקב

מבובער. הי' רב בלוקני' ואח"כ בטשקנט. ידוע כלמדן.
מראשוני תלמידים של ביהמ"ד לרבנים ושובי"ם בנעוול.

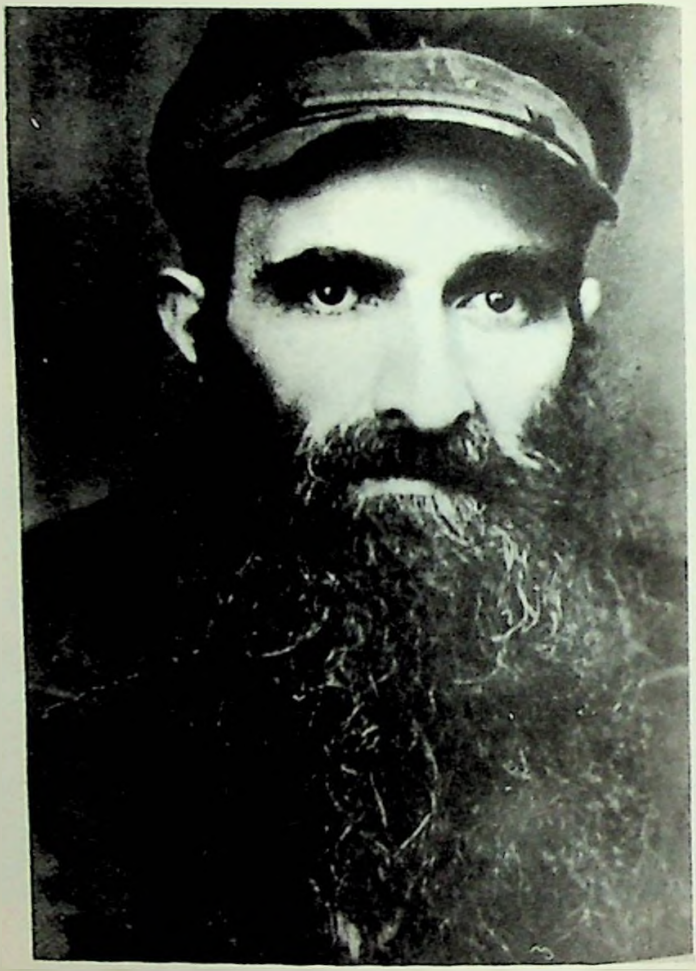
הרב התמים

פבריקנט, יהושע

מלאפיץ.

הרב התמים

פדקשיק, זאב

הרב התמים

פבזנר, שמואל

מקלימאוויטש. מגזע הרה"ק ר' מרדכי אחיו של אדה"ז נ"ע. הי' גבאי של הקופת גמ"ח אצל התמימים. נספה עקה"ש בעיר פאטשאפ, הי"ד.

הרב התמים

פוטערמן, ברוך בענדיט

הי' ר"מ בישיבת אחי תמימים בברונקס, ורב בביהכנ"ס מגדל ציון. נפ' י"א תשרי תש"כ.

ראה תמונתו בספר הספר

הרב התמים

פויזנער, אלי'

ב"ר בן ציון. נולד ח' סיון תרנ"ח.

הרב התמים

פולוצקי, צבי

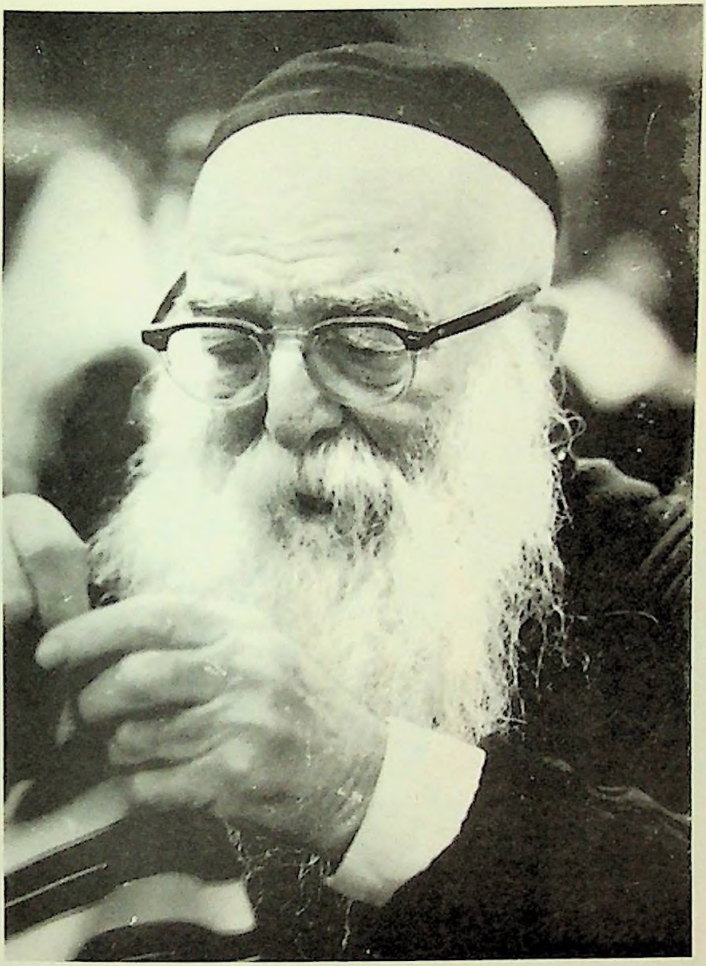

הרש"ג שי' כ"ק הריי"צ נ"ע חיים א.

הרב התמים

פוגלמן, חיים אלחנן

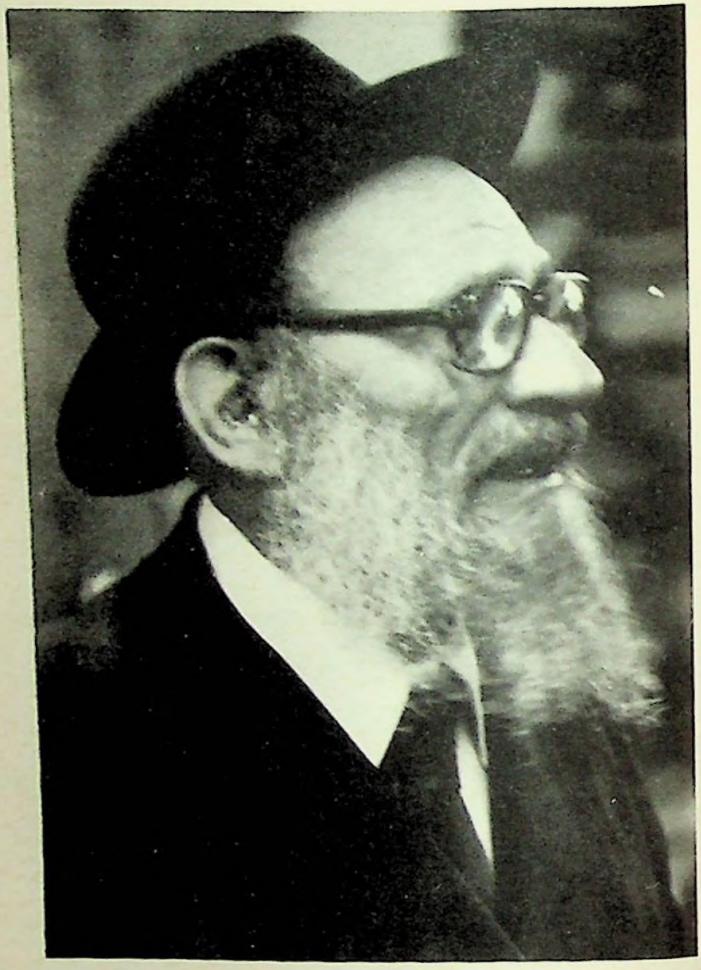
נולד בפולוצק. למד בתת"ל בשנים ס"ה־ו. בגלל גיוס הצבא יעץ לו הרש"ב לברוח לארצה"ב, וכך הגיע עם כל המשפחה בשנת תרס"ז. אביו שמואל אלי' הי' הגבאי של כולל חב"ד. ובביקורו של כ"ק הריי"צ נ"ע בשנת חר"צ נולד בנו, שמואל אלי', וכ"ק הריי"צ הי' הסנדק.

הרב התמים

פוטרפס, הענדל (ליברמן)

מפלעשניץ. נולד תר"ס. למד בתת"ל ע"ג־ו. ע"פ הוראת הרבי הי' צייר. משפחתו נאבדה בעת המלחמה כאשר הוא גויס לצבא. הגיע לארצה"ב תש"ו ומאז הי' בן בית בבית חיינו. נפ' י"ג אד"ש תשל"ו, ומ"כ בנ.י.

הרב התמים

פויזנער, שלום

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

פולנר, אברהם

מקראלוויץ.

הרב התמים

פונדלר, יעקב

הי׳ מתמיד גדול ולמדן, ופעם הכין סיום למס׳ נדה בכ״ד טבת, וכ״ק הרש״ב בא להשתתף.

הרב התמים

פינחשיק, משה

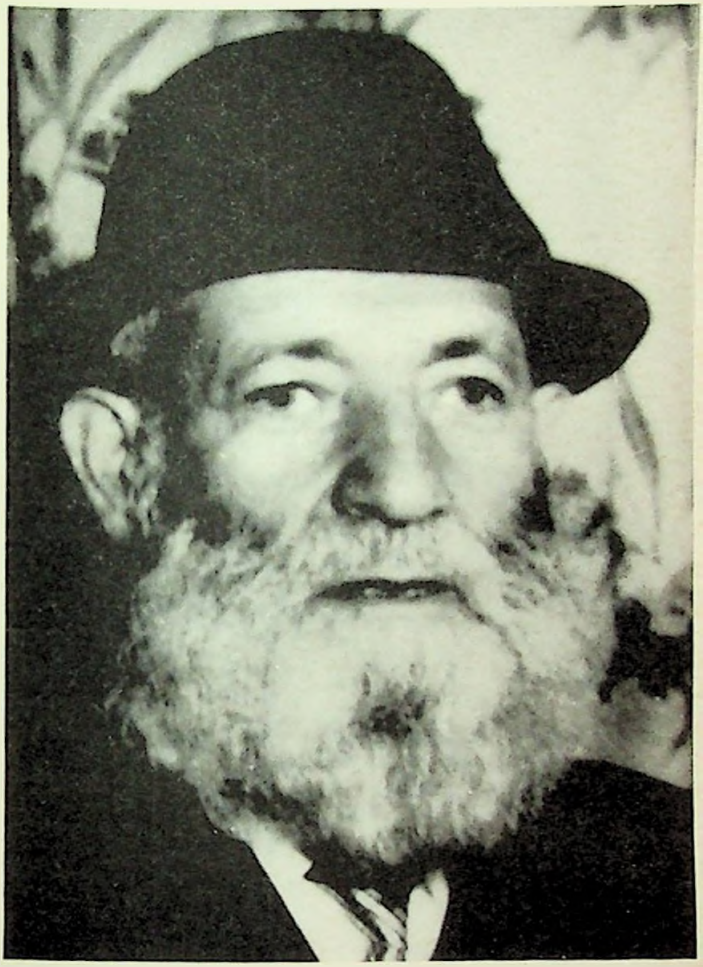
מוויטעבסק. נולד שבט תרנ״ח.

הרב התמים

פולנר, חיים

נולד בקאראלוויץ. בגיל בר מצוה נכנס לתת״ל. הי׳ מתמיד ובעל אמונה טהורה. הי׳ בעל עסק ותמים במעשיו. בתרצ״ג עלה לארץ ישראל והתישב ברמת גן, והי׳ שם רוח החי׳ עד יומו האחרון. נפ׳ כ׳ אד״ר תש״ל.

הרב התמים

פופק, אברהם הלוי

מבאברויסק. בארצה"ב שימש כחצי יובל שנים כשו"ב בוירמאינד. ור"מ בתו"ת ארה"ב. נפ' י"ט אייר תשל"א.

הרב התמים

פייגין, יחזקאל

מלוקימא. מהבחורים שנסעו ליסד תו"א בעיר חברון בתער"ב. משפיע ומנהל דתו"ת ברוסיא בכו"כ מקומות. מתרפ"ח מזכירו של כ"ק אדמו"ר הריי"צ. נספה עקה"ש בריגא תש"ב. וכך כותב עליו הריי"צ:

בהאמעל נפתחה ת"ל ישיבה בשם „מערכת תומכי תמימים דליובאוויטש", אשר בהאמעל (ע"ח העיר) תחת הנהגת תלמידינו הרב ר' יחזקאל שי' פייגין אשר בא שם. והשי"ת יהי' בעזרם.

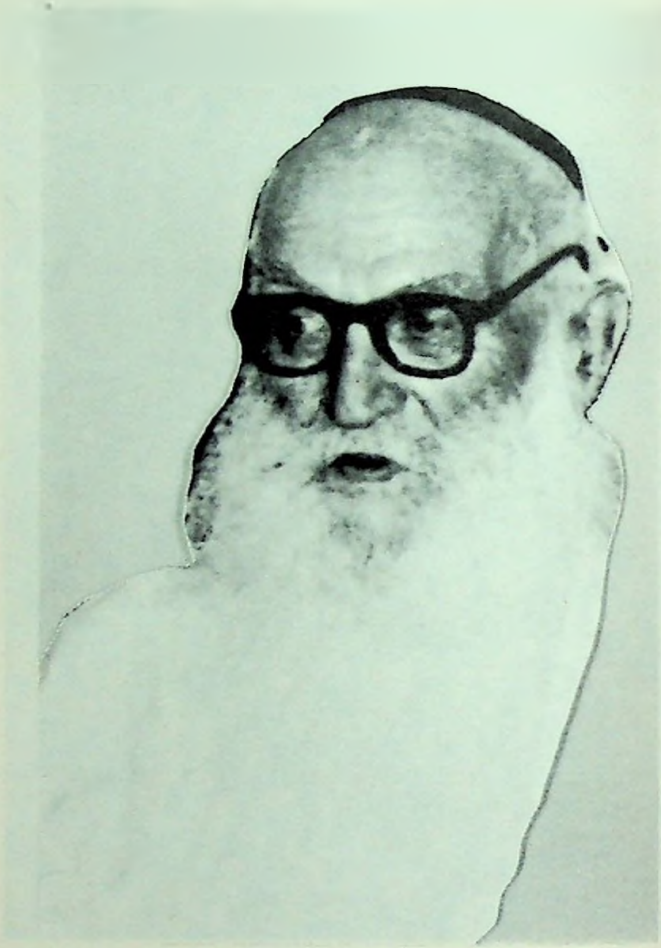
הרב התמים

פטליק, יחזקאל

מטשרניגוב – ווארשא. חתן ר' יוסף יוזף הורביץ מווארשא.

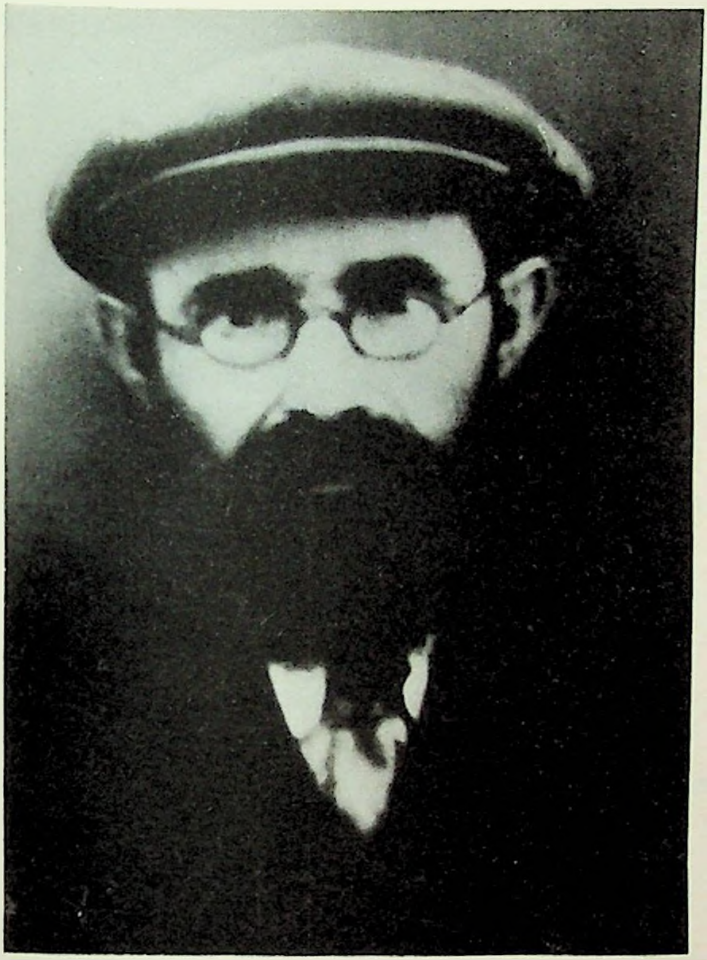
הרב התמים

פינדריק

הרב התמים

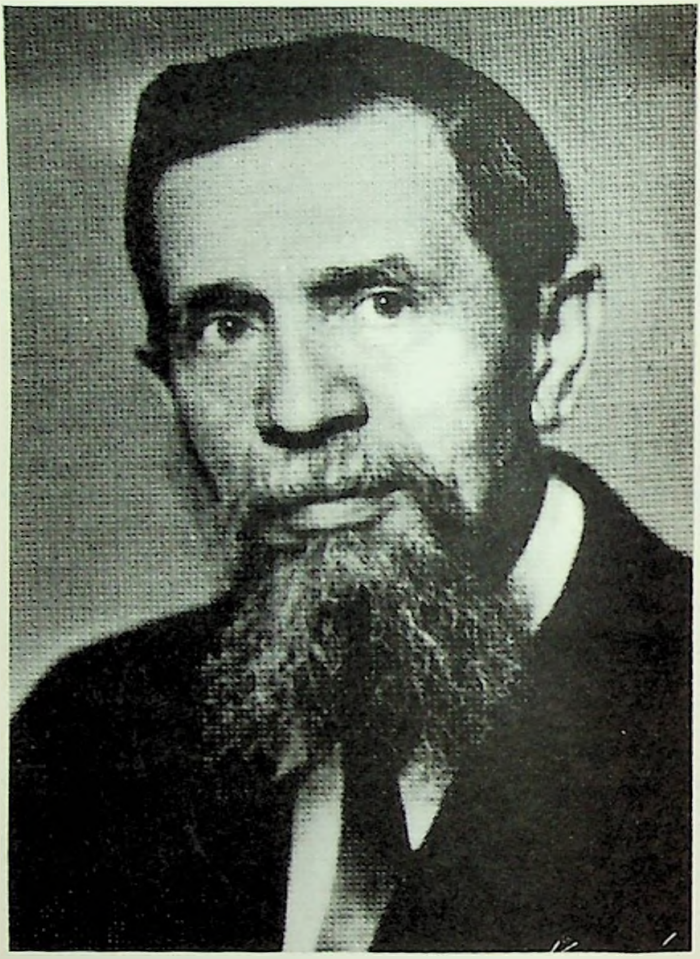
פייגין, שלום שכנא

הרב התמים

פינסון, נחום יצחק

נולד תרמ"ה בפאהאר. למד בתות"ל בשנים תרס"ז־ע. הי' סוחר. בתר"צ הוכרח לברוח, ועקר דירתו לחרקוב, אך מיד נאסר והוגלה לאורל — סיביר, ושם נפטר.

הרב התמים

פינסקי, יהודה

ב"ר הירש. הי' רב בקרים בעיר סינטורופל, אח"כ נרדף ע"י השלטון וברח לרצצה, והי' שם שוחט בהחבא.

הרב התמים

פוינשטיין, משה

בווארשא הי' עוסק בקאפיר של דא"ח ומייצר יין. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

פינסקי, יוסף

ב"ר הירש. הי' שוחט בגטשנע. נפ' בזמן המלחמה.

הרב התמים

פינסקי, משה מרדכי

ב"ר הירש. מאזריץ. נחשב בין הלומדים. הי' רב בכו"כ קהילות, והרבה שנים בלענינגראד. נפ' באה"ק ת"ו.

הרב התמים

פינסקי, נחום הלל

ב"ר חיים ישראל. נפ' בטשקנט תשי"ג.

הרב התמים

פינסקי, נטע

ב"ר חיים ישראל. המכונה נטע אוריצער. נהרג ע"י רוצחים שהתנפלו על קבוצת בחורים בשנת תרע"ט.

הרב התמים

פינסקי, שניאור

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

פינסקי, שמואל יצחק

ב"ר הירש. הי' שו"ב במאלין.

הרב התמים

פנחס

מפרילוק.

הרב התמים

פסח וולף

מזיטומיר.

הרב התמים

פלאטקין, אברהם אלי׳

נולד בתרמ״ח ברוגוטשוב, ולמד שם עד גיל 18. נתקבל בתו״ת בחביבות ונחשב בין הלומדים. רב בכמה עיירות אושויט, אסטסקוב, ועוד. בגלל הרדיפות ברח ללענינגראד. בעת המלחמה הי׳ בסמרקנד, ויצא לפריז בשנת תש״ו. הי׳ בין מיסדי תות״ל שם והי׳ הראש ישיבה, אך בתש״ח נפ׳ בגלל מצב בריאותו.

הרב התמים

פלדמן, שניאור זלמן

מקלימאוויטש. ידוע כלמדן גדול. הגיע לארה"ק בתש"ח. הי' מזכיר הראשון של כפר חב"ד, אח"כ ר"מ בישיבה בכפר חב"ד ולוד.

הרב התמים

פנטלייב, יעקב

נ"ר אליעזר. נולד בעיר זילבה. הי' רב ושו"ב. נחשב בין המבוגרים בתלמידי תת"ל. עסק בפדיון שבוים. אח"כ הי' רב באורול ובטשקנט, עד יום פטירתו בתש"ו.

הרב התמים

פעסין, עזריאל

מקלינצי. נולד תמוז תרנ"ט.

הרב התמים

פרדקין, זאב

ב"ר אברהם. הי' לאביו אכסני' בליובאוויטש, ואח"כ גם ברוסטוב.

הרב התמים

פרדקין, שמואל

מקלימאוויטש. משגיח ור"מ דתו"ת בעיר שצעדרין.
אצל התמים ר' שמואל פראדקין בשצעדרין ראיתי כתי"ק אדמו"ר הריי"צ, וכתוב שם: שמעתי מזקני ארץ

שבימיהם הי׳ המנהג שכל אחד הי׳ אומר בכל יום הקפיטל תהלים מהשנה שלו, למשל אם נתמלא לו כ׳ שנה, ונכנס לשנה הכ״א, הי׳ אומר הקפיטל כ״א, וכן הי׳ אומרים התהלים משנות בניו ובנותיו, והיו אומרים שוה סגולה שלא יצאו לתרבות רעה, ואני כששמעתי את זה קבלתי על עצמי ג״כ

לומר בכ״י הקפיטל תהלים מהשנה שלי, וכעת נתמלא לי כ״ו שנה, והולך לי שנת הכ״ז כי נולדתי כו׳ (כאן כתוב בפרטיות הזמן חדש יום ושעה שבו נולד) והנני מקבל עלי בל״נ לפרש את הקפיטל תהלים שלי במשך השנה, עפ״י דא״ח, עכ״ל. אבל הלשון אינו בדיוק.

הרב התמים

פרוטקין, הלל

המכונה הילקע פאריצער. הי׳ מן השלוחים לארה״ק לייסד ישיבת „תורת אמת״ בחברון. הי׳ מאריך בתפילתו. חזר לרוסי׳ וגוייס לצבא אך לא טעם מאכל כלל וכך נחלש ומת.

הרב התמים

פרומקין, ניסן

מקאפּיצקעביץ.

הרב התמים

פרידמן, אלכסנדר סענדר

מפעטריקאוו, ואח"כ מחושבי לענינגרד.

הרב התמים

פרידמן, יהודה

מווארשא. אחיו של המשפיע הרה"ח ר' ברוך מווארשא. בעל עסק. הי"ד.

הרב התמים

פרידמן, ברוך

מווארשא. בעל עבודה גדול, משפיע דתו"ת קרעמענצ'וג, ווארשא ואטוואצק. מבעלי השפעה הגדולים. נלקח מגעטו ראדאם אלול תש"ב, הי"ד.

הרב התמים

פרידמן, יוסף

הי׳ רב בעיר אוסטראוונע משנת תרע״א.

הרב התמים

פרידמן מאיר

מפעטריקוב. אח״כ מתושבי לנינגראד.

הרב התמים

פרידמן, ישעי׳

ב״ר מנחם מענדל. מדוקשיץ. נולד בתרנ״ז. הי׳ שו״ב ומלמד תשב״ר בדולהינוב. ע״פ הוראת הרש״ב לימד תניא. הי׳ סוחר עורות עד בא הגרמנים ימ״ש. נפ׳ ט׳ כסלו תש״ד.

הרה״ת י. פרידמן

וכך כותב אליו כ״ק הריי״צ:

. . . ועתה אתה הנך אחד הזכאים ת״ל אשר גורל טוב בידך, שההשגחה העליונה גזרה עליך להתעסק במלאכת שמים, הנה נר אלקים בידך הוא . . .

הרב התמים

פרידמן, סנדר

מפעטריקוב. הי' מפורסם כלמדן.

הרב התמים

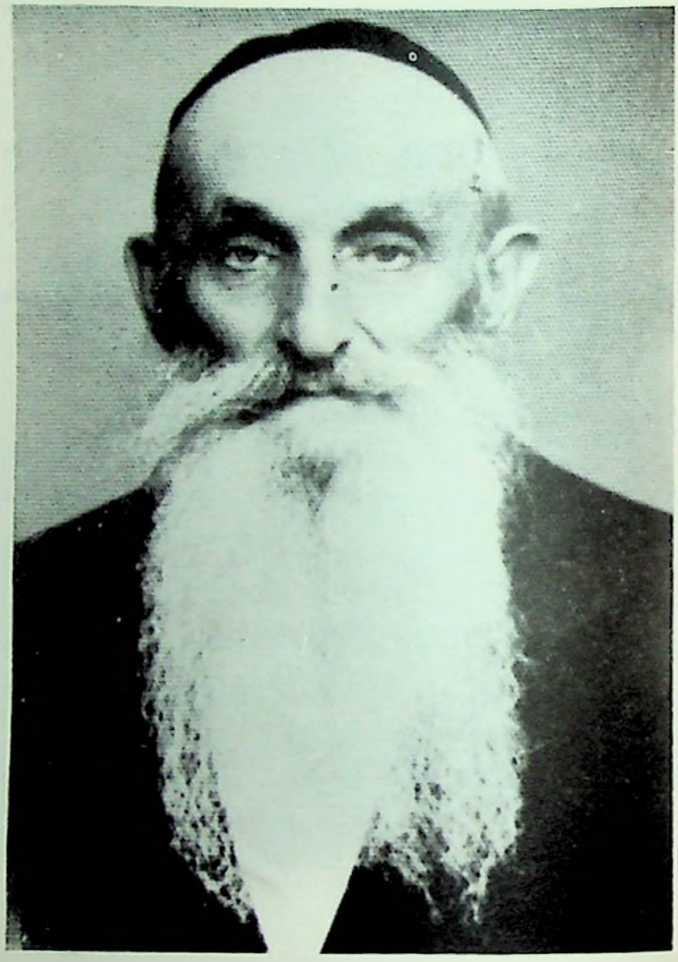
פריידין, שמואל

המכונה שמואל פליסער. רב דפליסא. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

פרייזקין, משה

מאלאסטאייקער. מגזע הרה"ח ר' פסח ז"ל. שו"ב נאוואזיבקאוו. נספה עקה"ש, הי"ד.

הרב התמים

פרידמן, מרדכי אהרן

מפעטריקוב. מפעילי חברת פדיון שבוים שבעיר ליובאוויטש, ומבעלי הנגלה. נפ׳ בכפר חב״ד שנת תשל״ח.

הרב התמים
פריידקין, פסח
ממייסדי תו"ת בפולוצק.

הרב התמים
פריינקיל, פסח
מחרסון. נזכר במכתבי כ"ק הריי"צ.

הרב התמים
פרליוקער, פנחס
בעל עסק.

הרב התמים

פריז, אברהם

מן התמימים החשובים. בעל אמונה טהורה ומקושר ביותר לכ"ק אדמו"ר שליט"א, והי' ה„מבקר" ברוב מוסדות חב"ד בארה"ק. נפ' אלול תשכ"ח.

הרב התמים

פרלוב, מרדכי

ר״מ ומשפיע בוואלאמין, סצרוערי, מילאני, אוסטרלי׳. שליח בעיר סאטשיני מטעם רבוה״ק נ״ע. מחבר ספרים „לקוטי ספורים״ ו„גט למעשה״. נפ׳ ביוה״כ תשל״ח, מ״כ באוסטרלי׳.

הרב התמים

פרמן, אלימלך

הי' שו"ב בנובופולטבקע, ואח"כ מלמד חשב"ר בכפר חב"ד.

הרב התמים

צטנרקעו אהרן

הרב התמים

צייטלין, אהרן אליעזר

מזוראביץ. נולד תרנ"ו. למד בתת"ל בשנת תרס"ח – ע"ה. הי' רב שו"ב מוהל ומשפיע בסביבות העיר חרסון. נאסר ונשלח לוולודיווסטוק הרחוקה, ושם נפטר ר"ח מנ"א תרצ"ח.

וכך כותב אליו כ"ק הרייי"צ:

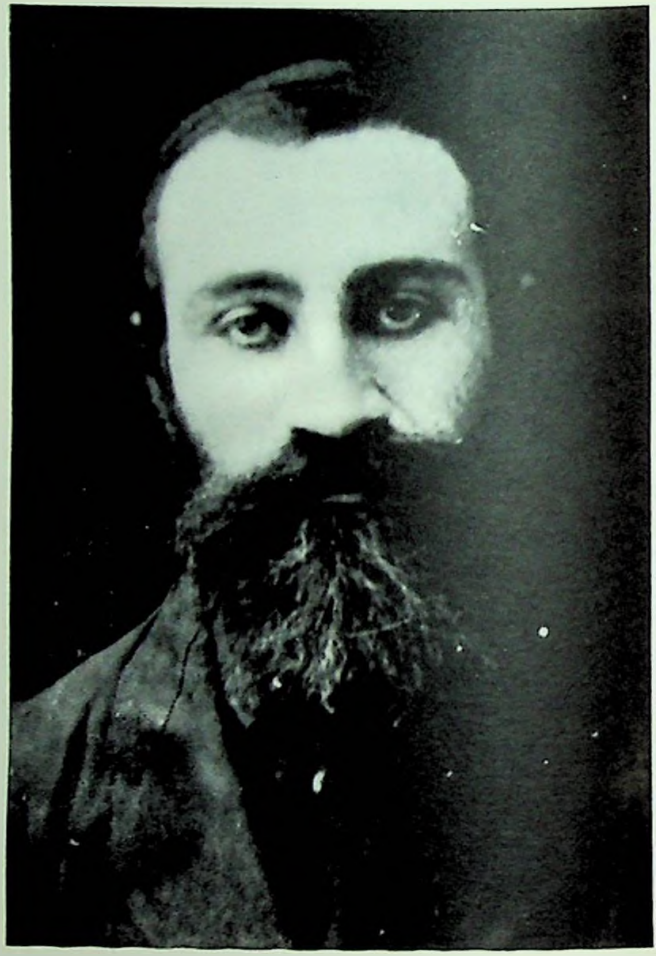
ב"ה, ב' י"ב אייר תרפ"ו

אל כבוד ידידי תלמידינו התמים וו"ח וי"א

מוה"ר אהרן אליעזר שי' שו"ב

שלום וברכה!

במענה על מכתבו מכ"ט ניסן, הנני נהנה במאד על אשר נתקבל לשו"ב בהמושבה והשי"ת יהי' בעזרו בגו"ר. ובזה הנני

להעתיק את אשר השבתי לאחד השו"בים על משמרת עבודת כהונתו.

עליו לדעת כי השו"ב אין זה בעל מלאכה ואומן בלבד, כ"א השו"ב צ"ל נחשב בין עיני העדה. מאו ומעולם הי', כי השו"ב התעניין בכל עניני העדה, ודבר קביעות עיתים לתורה. מהם אשר הגידו בעצמם שיעורים ברבים . . .

הרב התמים

צילמן, יעקב

מלעפעל. נפ׳ בגיל החמישים בנעוול.

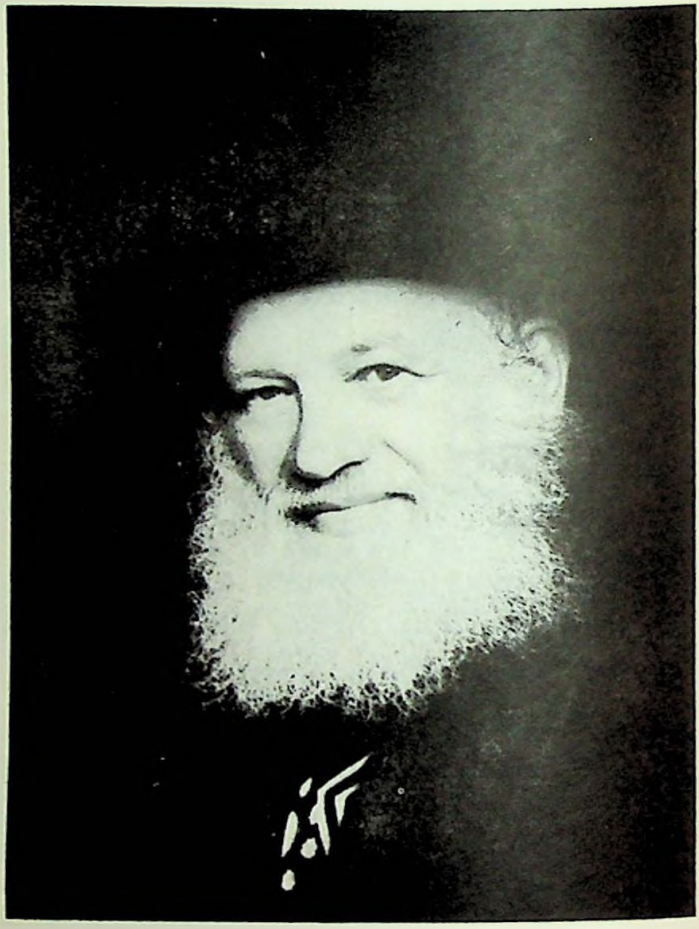
הרב התמים

צנטר, פנחס

מאזאריץ. גר בקובנא. הי׳ בין המנגנים.

הרב התמים

קובליצר, זוסמאן

הרב התמים

קבלסקי, חיים נחמן

מווארשא. דר בעיר בלטימור. עסקן בעד מוסדות התורה. הי' מביא בכורים לכ"ק אדמו"ר שליט"א הרבה שנים. נפ' כ"ד טבת תשל"ח.

הרב התמים

קוטאין, טוביה'

משצדרין.

הרב התמים

קוזניצאוו, דובער

משעצדרין. משגיח תו"ת בקרעמענצוג. נאסר בשנת תרצ"ח בלענינגראד, הי"ד.

הרב התמים

קוראטין, אברהם יהושע

בנו של ר' שילם ע"ה.

הרב התמים

קוניקוב, חיים צבי (מימין)

נ"ר זאב. מחייטוביץ. נולד אייר תרנ"ז. נחשב לעילוי. בא לליובאוויטש תרע"ד ונשאר דבוק לה, אח"כ הי' רב בכמה עיירות, ועסק בהצלת וסיוע לבנ"י. הגיע לארצה"ב תר"צ. הי' רב 2 שנים בנויארק ואח"כ בנויארק בביכ"נ צ"צ בוויליאמסבורג. בין הפעילים בהצלת כ"ק הריי"צ והתמימים. בין מיסדי בית רבקה בכמה מקומות ושל"ה. ידוע כמנגן גדול וטוב לב. נפ' תמוז תשט"ו.

הרב התמים

קוראטין, שילם (משולם ידידיה)

מדיסנע. נולד תרמ"ד. למד בגמנזיה, אח"כ התגלגל לליובאוויטש. הי' תחילה תלמיד ואח"כ משפיע. אמר עליו

הרש"ב „בשביל כאלה היתה כוונת יסוד תומכי תמימים". הי' חוזר ראשי למאמרי הדא"ח. תרע"ו עבר עם הישיבה לקרעמענצוג. חלה ונפ' בשנת ל"ד לחייו ה' אלול תרע"ט. והרש"ב כאשר שמע זאת אמר: אדם כשר הי' שילם.

הרב התמים

קזלינר אפרים.

הרב התמים

קזיניץ, זאב

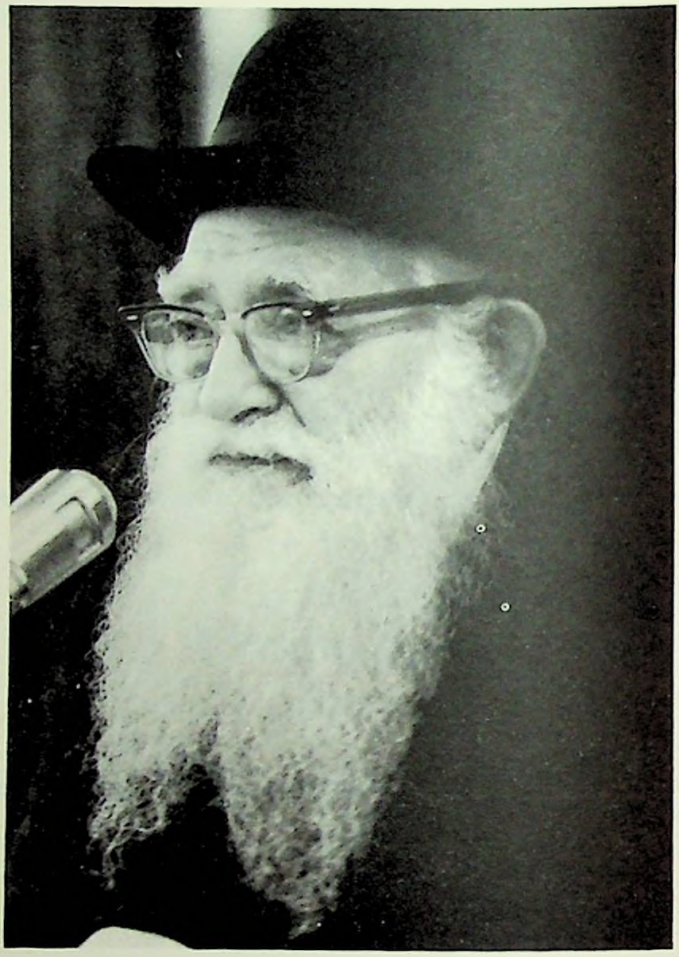
לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

קזלינר, חיים שניאור זלמן

ב״ר ברוך יוסף מדיסנא. לאורך ימים ושנים טובות

הרב התמים

קזרנובסקי, שלמה אהרן

נולד בשנת תרנ"ז במוהליב, הי' חתן החסיד ר' אשר שו"ב מניקולייאוו, הגיע לארצה"ב בשנת תרצ"ו, ושמש כרב בכמה קהילות וב־50 שנה האחרונים כרב בביהכנ"ס „בית יצחק", הי' בין הפעילים בהצלת כ"ק הריי"צ בשנת תרפ"ז, ואח"כ בהצלתו מאירופא בשנת ת"ש. נפ' ז' חשון תשמ"ג.

הרב התמים

קזרנובסקי, בנימין חיים

נולד ח' שבט תרנ"ט.

הרב התמים

קלובגנט, בן ציון

מדוברינקע.

הרב התמים

קלופט, זאב

מדוקשיץ. נולד י' מנ"א תרנ"ט.

הרב התמים

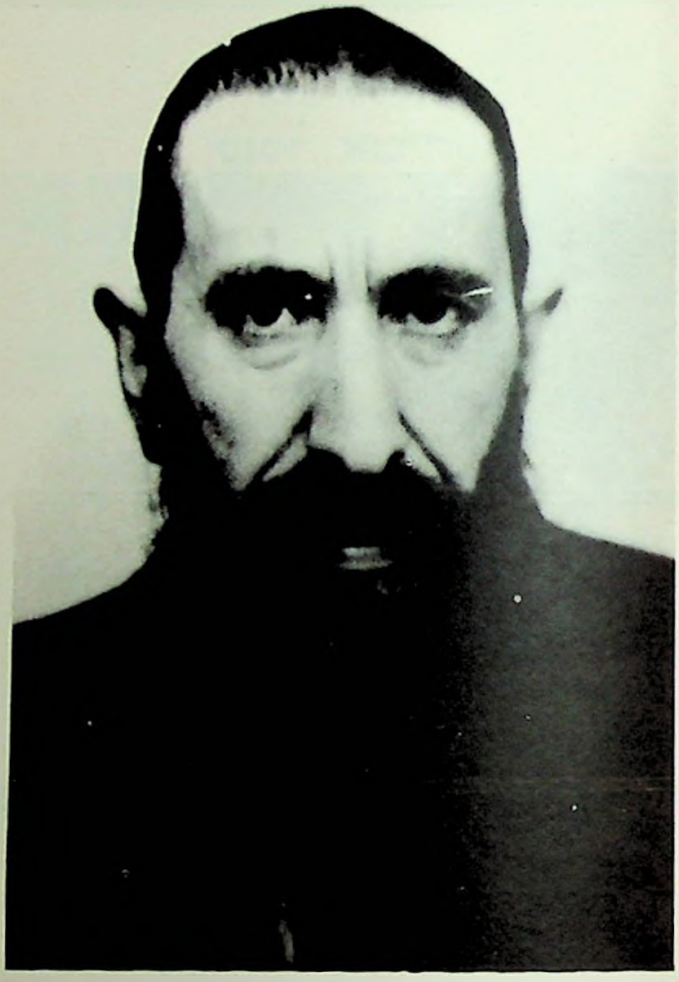
קייומן, דוד

מהורחדוק. מתרע"א רב בוויעטקא. אדמו"ר נ"ע אמר עליו אשר הי' כדאי ליסד תו"ת רק בשבילו. עסק בתורה ועובד יומם ולילה. אמרו עליו שהוא בדרגת בינוני שבתניא.
נפ' ט' ניסן תש"ג.

הרב התמים
קליסברג, יחזקאל

הרב התמים
קמינר, שמואל

הרב התמים
קמיסר, נחמן
לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

קמינצקי, משה זלמן

מטשאריי. נולד י״ג מנ״א תרנ״ז. נכנס לתח״ל תרס״ט. למדן מופלא. אחרי המלחמה מנהל של בית רבקה בפריז. דר בכפר חב״ד עד יומו האחרון, ושם נפ׳ ט״ו מ״ח תשל״ה.

הרב התמים

קנטר, אברהם

מאורשא. נולד אדר תרנ"ח.

הרב התמים

קרסיק יעקב ברוך

מלאפיץ. מראשוני תלמידי התמימים בליובאוויטש. משנח תער"ב משגיח על נגלה באולם בליובאוויטש. נפ' כ"ד כסלו תפא"ר בקרמנצוג.

הרב התמים

קנטראף, שמואל מנחם

מראשוני התלמידים. חזן באירופא ובכמה קהילות בארה"ב. נפ' ז' של פסח תשי"ג.

הרב התמים

קסטל, יוסף דב

נולד בשנת תרמ"ט בעיירה מוש. תחילה למד בברנוביץ וסלונים ואח"כ הגיע לליובאוויטש. כל ימיו שמש כרב מורה הוראה, תחילה בהורדוק עד יציאתו מרוסיה בשנת תרפ"ט. הגיע לארה"ב בשנת תר"צ. הי' רב ביוטיקה נ. י'. ואח"כ בברוקלין, ור"מ בישיבת תח"ל והי' מועד המסמיכים. בשנת תש"כ הגר לארצנו הקדושה ושם נפטר י"ב תשרי תשמ"ב.

הרב התמים

קסטרעל, זלמן

ממינסק. נולד י״ט שבט תרנ״ח.

הרב התמים

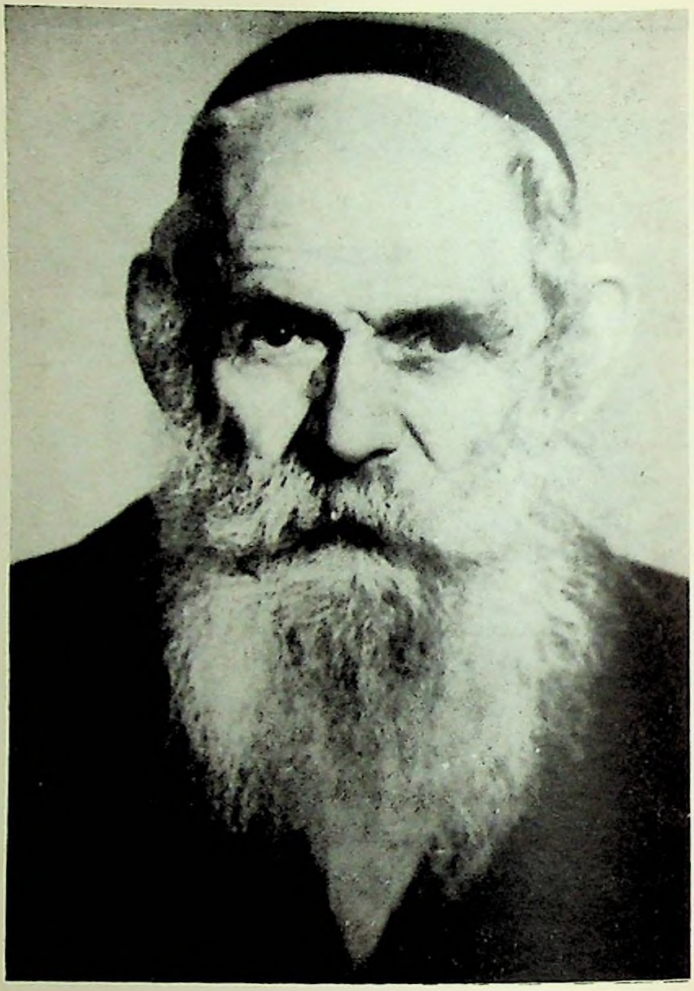
קפיצקע, עזרא

מקאברין. נולד ט״ז אדר תרנ״ח.

הרב התמים

קסלמן, שלמה חיים

מהבעלי העבדה המפורסמים. משפיע דתת״ל בכו״כ סניפים ברוסיא, ומשנת תש״ט משפיע דחו״ת לוד — כפר חב״ד. נפ׳ י״ט אייר תשל״א.

כ"ק הריי"צ כותב בין היתר:

. . . התלמיד היקר ר' שלמה חיים קעסלמאן נסע לפלאצק . . . ויהי' משגיח . . . ואצלם בערך ר"נ, כ"י תלמידים יחיו, והעיר שמחה לקראת בואו של היקר הנ"ל שי'.

הרב התמים

קפלן, אליעזר

מבברויסק. אח"כ הי' מנהל האדמינסטרטיבי בתו"ת בליובאוויטש.

הרב התמים

קפלן, חיים

הי' מתמיד גדול ולמדן. ופעם הכין סיום למס' נדה בכ"ד טבת וכ"ק הרש"ב בא להשתתף.

הרב התמים

קפלן, יואל יצחק

מצרניגוב.

הרב התמים

קצינלבויגן, מיכאל

מראגאטשוב. חתן החסיד ר׳ בן ציון ראסקין ע״ה. החזיק המטבח בליובאוויטש. הי׳ בעל עסק בעיר גדזאסק וסטארע – רוסיא, איפוא שנאסר ג׳ מ״ח תרח״צ. נפ׳ כ״ב אלול.

הרב התמים

קצב, צבי הירש

מהאדיץ. נשלח ע"י כ"ק אדמו"ר הרש"ב ליסד ישיבת תורת אמת בחברון.

הרב התמים

קצין, שמואל

מהאמליא.

הרב התמים

קריסלאוועד, יוסף בער

הרב התמים

קרסיק, חיים אליעזר

מלאפיץ. רב דעיר נאוואסאקאלניק, שצעדרין, וביהכ"נ מרכז חב"ד בת"א. מנה"ל תו"ת בת"א. ידוע כלמדן. כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע הי' המסדר קדושין שלו בראסטאוו ואז שר יחיאל החזן „ברוך הבא, מי אדיר על וכו'". נפ' ה' ניסן תש"כ.

הרב התמים

קרסיק, מנחם נאכע

מהז' שלוחים לתו"א שבחברון. אח"כ הי' רב בשצעדרין. נפ' צעיר.

הרב התמים

קרסניצקי, מרדכי

מורדניע.

הרב התמים

קרסיק, יהודה לייב

מלאפיץ. (אחיו של ר' יעקב ברוך ע"ה). נולד תר"ס. הי' למדן וחריף. משפיע דנעוול ואח"כ במוסקווא.

וכך כותב עליו הריי"צ:

. . . ובהם אפשר ימצא ועד כבר עשוי עפ"י מכתבים מפה או מהועד המרכזי דעיר מוסקווא יצ"ו אשר שמה שלחתי את אחד תלמידינו מר י"ל שי' קאראסיק ועליו העמסתי עבודה רבה על אחר.

הי' במאסר ג' שנים ואח"כ חזר וגר בלענינגראד. נפ' בקומינעראני, אך לא בא לקבר ישראל.

הרב התמים

רבינוב, נתן נטע

מפאהאר. ראש קבוצת המנגנים בליובאוויטש. נפ' בגלות סמארקאנד ממחלה, בעת שהי' הרעב.

הרב התמים

רבינוביץ, מרדכי ליב

מיעקאטרינאסלאוו. א פרייליכער וכו', הי' דר בעיר גראדנא. מבעלי נגלה. נפ' בגיל צעיר.

הרב התמים

רבינוביץ, שמואל צבי

מדוקשיץ.

הרב התמים

רובינשטיין, מענדל

בעל עסק.

הרב התמים

רובינשטיין, משה

מנעוול. נולד כ"ג טבת תרנ"ח.

הרב התמים

רובינשטיין, צבי

הרב התמים

רוזנבוים, יוסף

מקינסק שבפולניא. ואח"כ הי' מלמד בעיר זו.

הרב התמים

רוזנבוים, שמואל

רב בעיר סיראטשינא. בעל עבודה מפורסם. נפ' במאסר, והובא לקבר ישראל אחרי איזה זמן בנעוול.

הרב התמים

רוזנבוים, שניאור זלמן.

הרב התמים

רוזנבלום, חיים יוסף

ב"ר משה. מנוגורודסווערסק. נולד תרנ"ו. למד בתח"ל תרס"ט – ע"א. נשא בתו ר' מענדל גוראר'י אחותו של הרש"ג שי'. עבר לריגא ועסק בהנהלת חשבונות. תרצ"ה עלה לארה"ק גר בת"א, ועסק בהנ"ל עד יום פטירתו.

הרב התמים

רוזנבלום, יהושע זאב

ב"ר משה.

הרב התמים

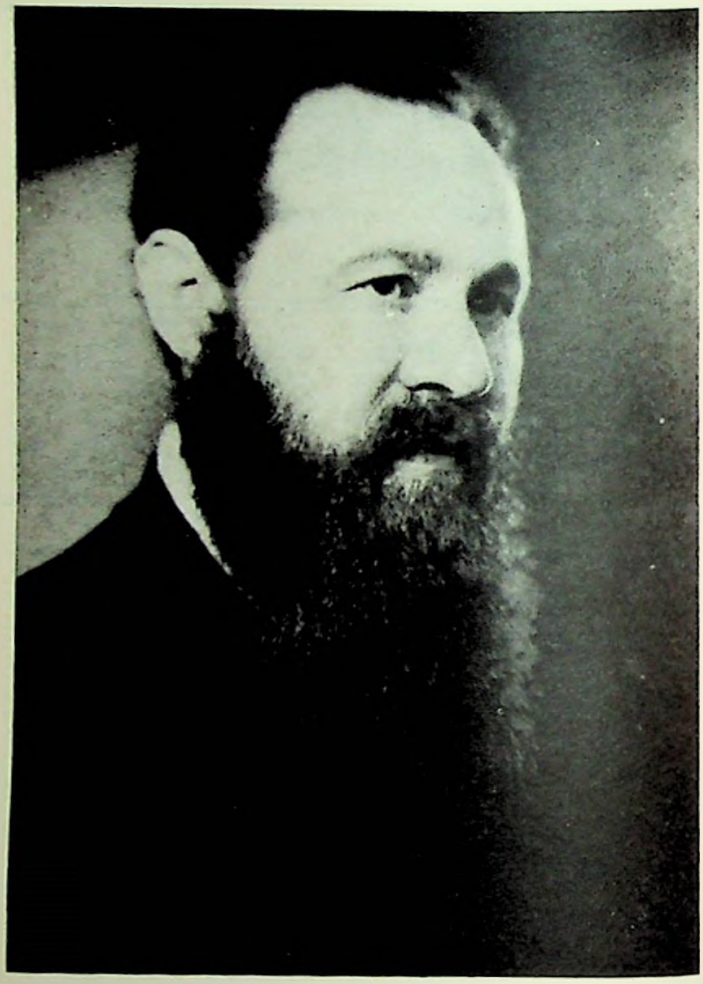
רוזנמוטר מנחם מענדל

גיסו של ר' זלמן שמוטקין הי"ד. מטאמאשאוו. ר"מ ומנהל דתו"ת בלאדז. נפ' יומים לפני השחרור, הי"ד.

הרב התמים

רומנוב, קדיש

רב בעיר ריגא, ואח"כ מנהל „אחי תמימים" נואַרק, ורב ביהכנ"ס „אנשי אזאריץ". נסע כשד"ר עבוד מעמד. נפ' ה' תמוז, תשל"ב.

הרב התמים

רוטשטיין, משה לויב

(שיפרין, זוסא)

מזכירו של כ"ק אדמו"ר הריי"צ נ"ע וילח"ט כ"ק אדמו"ר שליט"א. נפ' ט' מ"ח חשכ"ח.

הרב התמים

רונין, נחום אהרן

מהורודניא.

הרב התמים

רזינקין, מאיר

ממוהאליב. נולד מנ"א תרנ"ט.

הרב התמים

רטובסקי, ירוחם

נולד ר"ח טבת תרנ"ט.

הרב התמים

ריבקין, יצחק

נולד שמע"צ תרנ"ט בעיר קורעניץ. למד בליובאוויטש עד תרע"ה. אח"כ לימד בקרעמנצוג בשנות תרע"ה־תר"פ. משנת תרצ"ג עד צ"ו הי' מ"צ ושו"ב קולוני' נייקע ע"י קורניץ. משנת תרצ"ו עד תש"ב הי' מ"צ ושו"ב בניי שונצייאן. ביום ב' דחוהמ"ס תש"ב נהרג על קידוש ה', הי"ד.

הרב התמים

ריבקין, אברהם יצחק

מסינצא. שו"ב בעיר מירהאראד פלך פאלטאווע. נספה בשואה, הי"ד.

הרב התמים

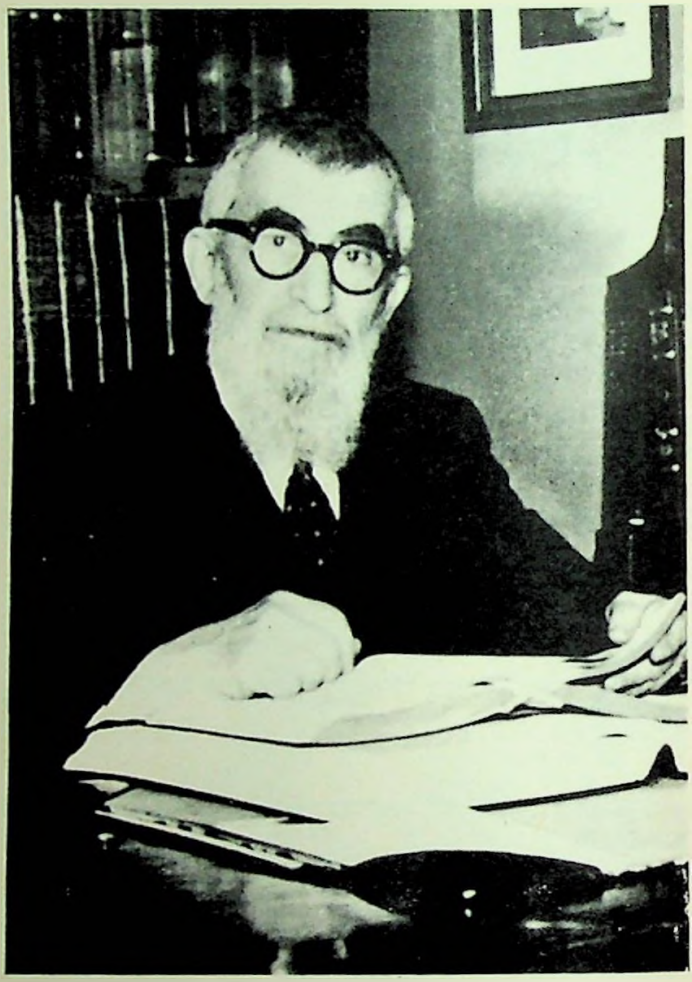
ריבקין, זושא

מחאשניסק.

הרב התמים

ריבקין, ישראל

מבעטלענסטער.

הרב התמים

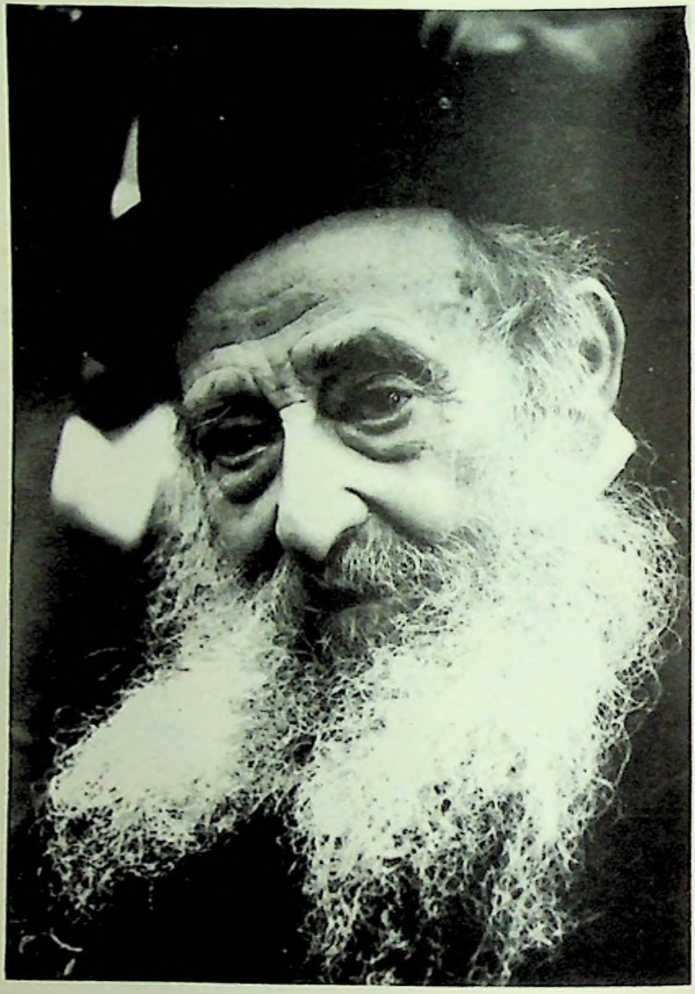
ריבקין, משה דובער

נולד בעיר סונציע – פלטווא, למשפחה חב"דית, הגיע לליובאוויטש תרס"ה למד ולימד עד תרע"ו־ז' ויצא אז עם כ"ק הרש"ב לרוסטוב, (ואז קבל מתנה כוסו של אליהו מכ"ק

הרש"ב שהי' מימי הצ"צ). הי' בזמן הסתלקות הרש"ב בן בית וכתב כל הפרטים בזה בספרו אשכבתי דרבי. תרפ"ד נסע ע"פ הוראה לארה"ק לחזק הישיבה שם ואח"כ לארצה"ב ונשאר שם כראש ישיבה. העמיד תלמידים לאלפים. נפ' ח"י מ"ח תשל"ז, מ"כ בהר הזיתים.

כ"ק הרש"ב אמר עליו:
אַז בעריל האָט זיך גידאַרפט איבערגעבן על דבר הכוונה האמיתית לפעול כפי החפץ האמיתי בנגלה ודא"ח והוא כלי לזה ויצליח בזה...

הרב התמים
ריבקין, שמואל

הרב התמים

רייצעס, שמואל יצחק

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

ריזיק, יהודה

מסענא. רב בעיר באריסאוו. נפ׳ במאסר.

הרב התמים

ריין, שמואל

שו״ב בדווינסק ומאנצ׳עסטער.

הרב התמים

ריקמן, ארי׳ לייב

דר הרבה שנים בתל אביב, ושם נפטר.

הרב התמים

ריקמן, דובער

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

ריקנט, משה

מנעוול. נולד אדר תרנ"ח.

הרב התמים

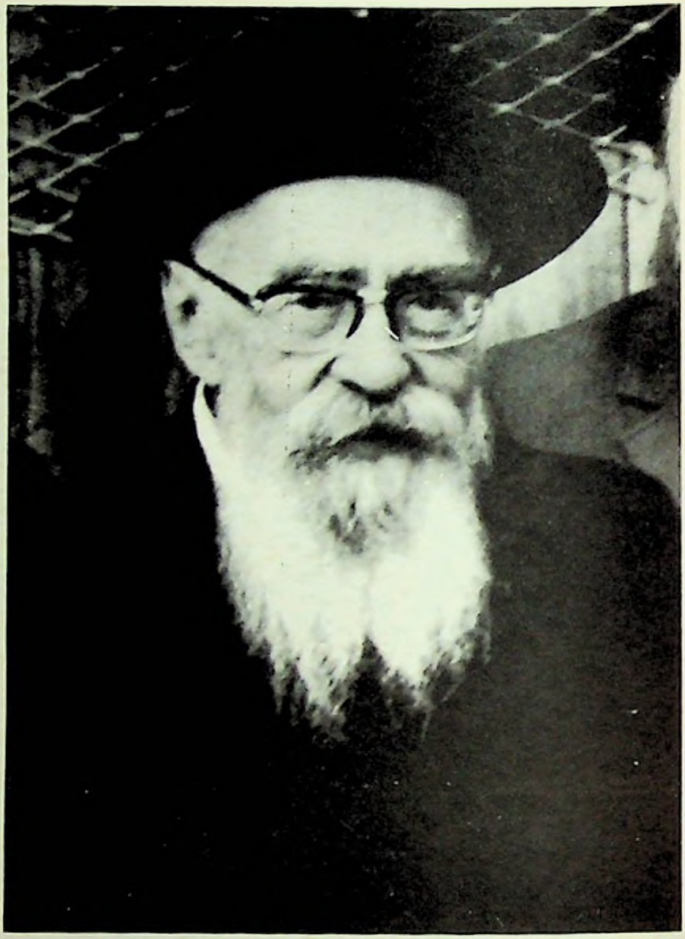
רישין, שלמה

רב בעיר אוורוטץ משנת תרע"א.

הרב התמים

רפלוביץ, מאיר

בה"ר יצחק יואל. מקרעמענצוג.

הרב התמים

רסקין, יעקב יוסף

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

רסקין, יצחק

הי' שו"ב ומוהל בניי ביחוב, וזלאבין, לענינגראד. ביתו הי' פתוח לרווחה לכל הדופק בשערי'. נאסר תרח"צ, הי"ד.

הרב התמים

רקסין, אליעזר

ב"ר אברהם. נולד תרמ"ט באָסוויע. למד בליובאוויטש תר"ע, ואח"כ התחתן והי' שו"ב בטשאריי, זלובין. פעל הרבה לטובת הישיבה. נפ' ח' שבט תש"ב בלענינגראד, ושם מנ"כ.

הרב התמים

רפפורט, חיים

מוורוניז׳.

הרב התמים

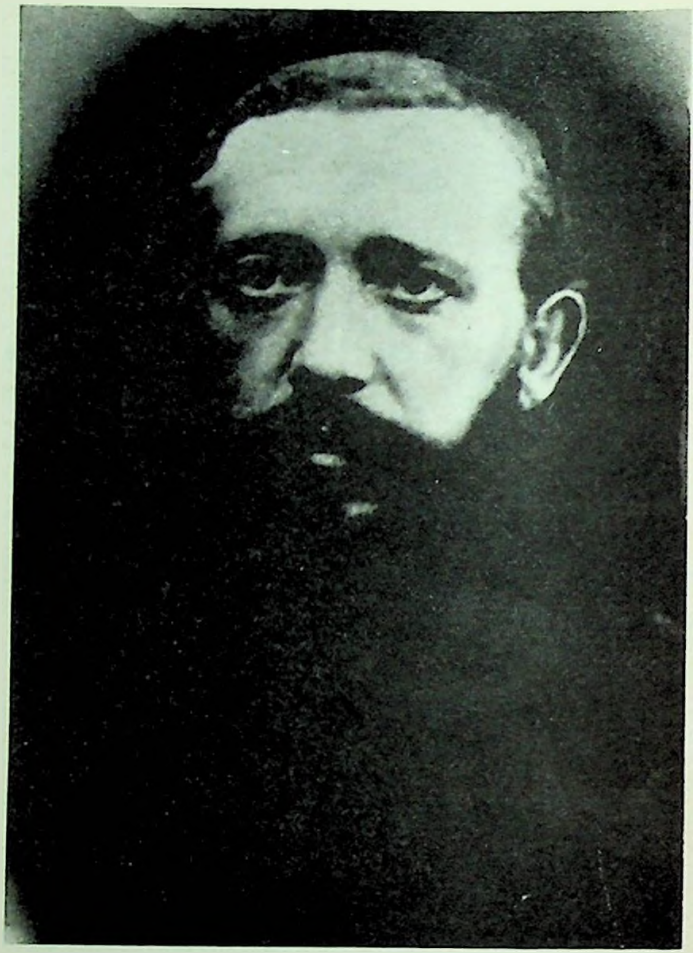
שוב, שמואל

מבבינוביץ.

הרב התמים

שורסקי, שמשון

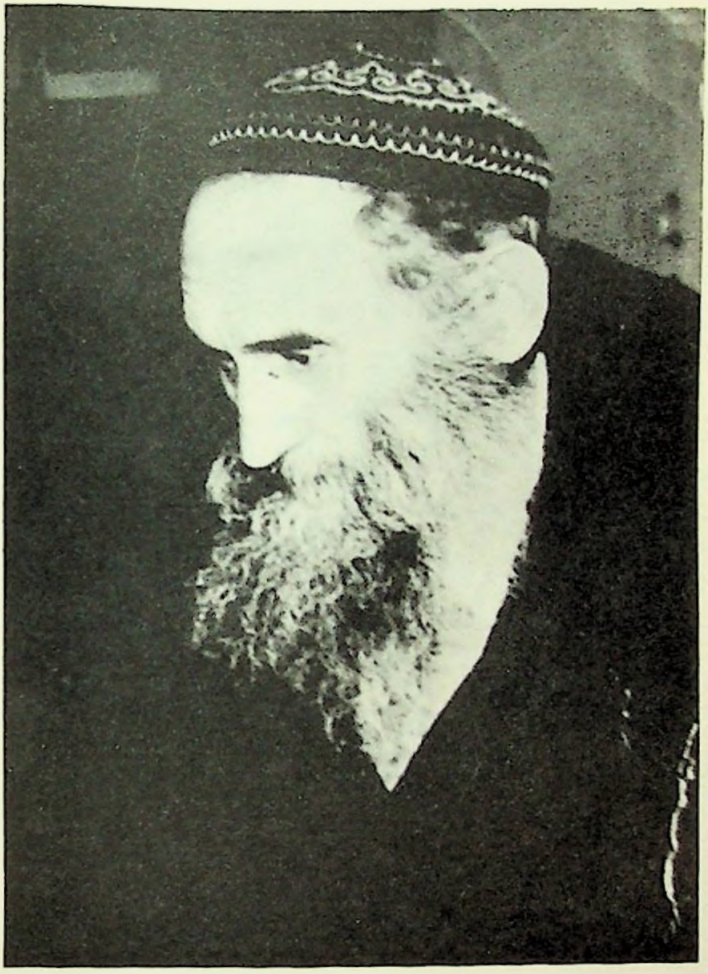
מאדעסס.

הרב התמים

שגלוב, יצחק אלחנן

נולד בשנת תרנ"ח. הי' מהנהלת תת"ל בהומיל בשנים תרפ"ב־ג'. נאסר בשנת תרצ"ז ומאז נעלמו עקבותיו.

הרב התמים

שור, מאיר

נולד תרנ"ו בפאדאבראנקא, למד בתת"ל אח"כ נלקח לצבא והגדוד שלו עמד ליד ליובאוויטש, ובדיוק אבי ברוך שלום ז"ל פגשו ורמז לו שהרי ליובאוויטש סמוך לכאן וכדאי לך לברוח, וכן עשה ושם החליף בגדיו וכך נוצל. נפ' חנוכה תשל"ב.

הרב התמים

שוויי, מרדכי אליהו

ב"ר ברוך שלום. נולד בדווינסק תרס"ד. למד בתח"ל תרע"ו־ז', אח"כ גר בריגא עד תרפ"ח. וכך כותב עליו כ"ק הריי"צ: . . . והשי"ת יהי' בעזרו, ויהי' חלקו בין המועילים ומשפיעים

ודבריו יתקבלו ויעשו פרי טוב להשריש אמונת ה' בתוככי תלמידיו שי' . . . וע"פ הוראה עבר לפינלד – האלסנקי, והי' שם מחנך ורב עד תרצ"ו, שעבר לאסטוני' והי' שם רב ושו"ב, באמצע המלחמה עבר לרוסיא והי' בטשקנט – טז'סטאן, ומרוב צרות ומחלה נפ' שם בחש"ב.

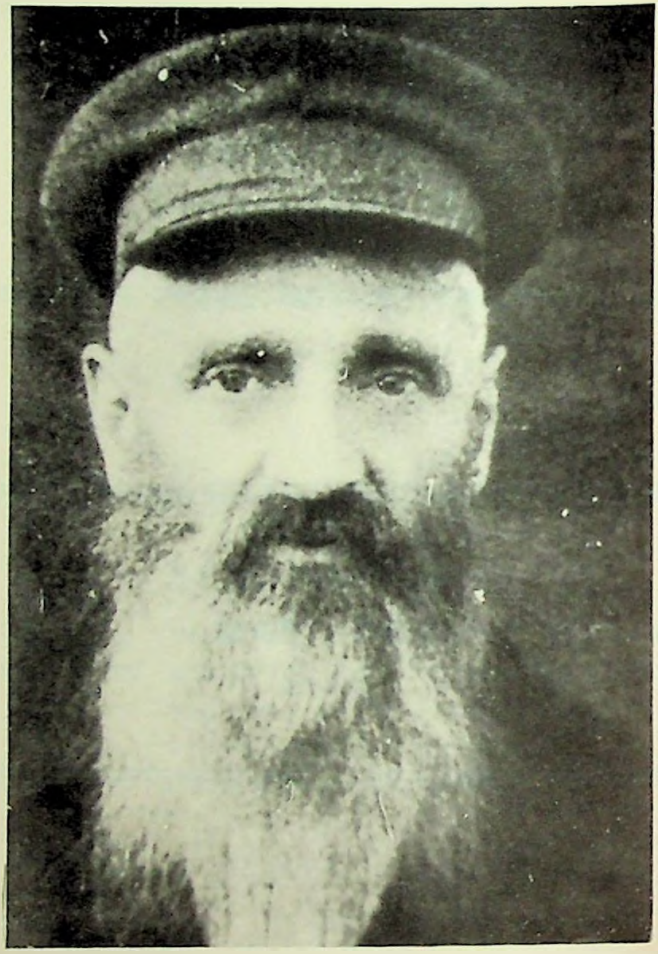
הרב התמים

שטיינבוק, שאול

הרב התמים

שטעסין, מנחם מענדל

מוסקווא. בשנת תרע"א הי' רב בעיר באבראווי – קוט, ואח"כ גר בקולוני' והי' בעל עסק.

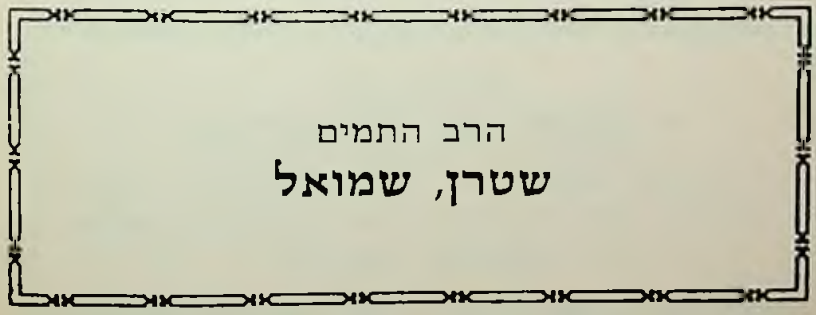
הרב התמים

שטיינגארט זאב וואלף

המכונה וועלוול באטשייקאווער. חתן ר' מאיר שמחה ע"ה חן. בעל עסק במוסקווא. ישב 22 שנה בבית הסהר. נפ' כ"א שבט תשכ"ז במוסקווא.

הרב התמים
שטרן, יודל
מראקשיק. נולד טבת תר״ס.

הרב התמים
שטרן, משה
מרקשיק.

הרב התמים
שטרן, שמואל

הרב התמים

שטרן, שמעון

מקפישנק.

הרב התמים

שיינין, ארי׳ לייב

מבוברויסק. רב בעיר דוקשיץ. מפורסם ע״ד התפלה שלו. הרש״ב אמר עליו כל תומכי תמימים כדאי בשביל לייבע בלבד והשאר הם ריווח נקי. אמרו עליו שהוא בדרגת בינוני. נספה עקה״ש בעיר דאקשיץ, הי״ד.

הרב התמים

שימחוביץ, אהרן

מפאטשאפ. (אחיו של הרה״ח ר׳ אלטער ז״ל). שו״ב בניקאלאיעוו. אח״כ בעל עסק בלענינגראד. נאבד בזמן המלחמה.

הרב התמים

שיפמן

מריבינסק. הי׳ חזן.

הרב התמים

שיפרין, אבנר

מפאריטש. שו״ב. דר בנויארק.

הרב התמים

שכטרמן, בערל

מזלובין.

הרב התמים

שימחוביץ, אלטער

שמעון חיים ניסן

מעיר פאטשאפ. מהז' שלוחים לתו"א שבחברון, ואח"כ משפיע דתו"ת ווארשא ותו"א ירושלים. מפורסם על עבודתו.

נפ' ז' ניסן תרצ"ט.

הרב התמים

שכטרמן, שמואל חיים

מזלובין.

הרב התמים

שמואל, פייוול

מסירקיצענע. שו"ב בראקשיק.

הרב התמים

שמוטקין, שמואל

מדוקשיץ. בנו של החסיד בערל משה.

הרב התמים

שמוטקין, שניאור זלמן

מדוקשיץ. ממייסדי תו"ת בווארשא ומשפיע. סוף ימיו הי' לו מסחר בספרים. נספה בווארשא שלהי אלול תש"ב.

הרב התמים

שניידמאן, יצחק

נולד בתרס"ה בפלשנדעניץ לאביו ר' יעקב בשנת תרפ"ו. הגיע לארה"ב והי' רב כל ימיו בנ. י.

הרב התמים

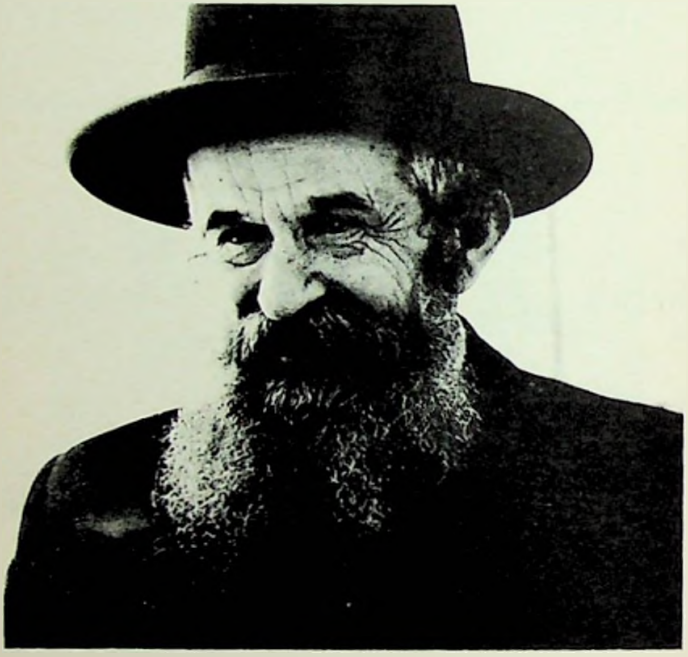
שם טוב, בן ציון

נולד בדרוי' בשנת תרס"ב. הי' מסור ביותר לפקודות האדמורי"ם. גם חתונתו היתה בסביר במקום גלותו. דר

בפלטוה, חרקוב ומוסקווא. הי' בין 10 התמימים שהריי"צ כרת עמם ברית. בתש"ז יצא מרוסיא והשתקע בלונדון.

וכך כותב עליו כ"ק הריי"צ:

בן ציון שי' הוא בחור למדן וירא שמים בעל כשרון נעלה בלימוד הנגלה ודא"ח, בקי בגמרא ובהרבה הלכות ביו"ד

וחו״מ, ועתידות טובות כעילוי נבאו לו...
ושם הושיבוהו במבצר, וגם תפילין לא נתנו לו, ולאות מחאה קרא רעב (אַ הונגער סטרייק) וכשבעה ימים אכל לא בא לפיו עד אשר נתנו לו תפילין.
נספה בתאונת דרכים ע״י כפר חב״ד, תמוז תשכ״ח.

הרב התמים

שמוקלערמאן, חיים יהודא

מזיטאמיר. שד"ר עבור תו"ת ברוסיא וגם אחרי יציאתו מרוסיא עבד עבור מוסדות חב"ד בצרפת. נפ' כ"ד אייר תשל"ו. מנ"כ נ.י.

הרב התמים

שניאורסאהן, יוחנן

בהר"ר חיים ישעי' מראמען. בן כ"ק אדמו"ר הש"ב מרעציצא בן המהרי"ל בן הצ"צ. נהרג בתרע"ט בזמן הפרעות בעיר חרסון, הי"ד.

הרב התמים

שניאורסאהן, שניאור זלמן

אחיו של הנ"ל. נספה כהנ"ל.

הרב התמים

שניאורסאהן, ישראל דובער

בה"ר מנחם מענדל בן כ"ק אדמו"ר מוהר"ש ז"ל.

הרב התמים

שניאורסאהן, בן ציון

בן כ"ק הרה"ק ר' אברהם, גיסו של כ"ק אדמו"ר הריי"צ. למד בתת"ל אח"כ הי' מנהל חשבונות. אחרי המלחמה הגיע לארה"ק. בקר בבית חיינו וכ"ק אד"ש חלק לו כבוד. נפטר באה"ק ת"ו.

הרב התמים

שניאורסאהן, שניאור זלמן

מרעפקא. דוד רביעי מאדמו"ר הצ"צ. נולד תרנ"ח. בשנת תרצ"ה עבר לפריז ושם פעל בהצלת אלפי ילדים, אח"כ עבר לברוקלין. זכה וכ"ק אדמו"ר שליט"א נסע להלוי' עד ביה"ח. נפ' ח"י תמוז תש"מ.

הרב התמים

שניאורסאהן, שלום שלמה

ב"ר ברוך שניאור, אחיו של הרה"ג ר' לוי יצחק אביו של – יבלח"ט – כ"ק אדמו"ר שליט"א, חתן הגאון הרד"ץ ז"ל. הי' רב בשיראקא בשנת תרע"א.

הרב התמים

שניידמן, בתריאל

מפריזאראק. מלמד בעיר גלובאקא.

הרב התמים

שפירקין, הלל

הרב התמים

שניידרמן, שלום צבי

מעיר נעוול. רב דחסידי חב"ד בפילאדעלפיא. נהרג בתאונת דרכים בגיל 60 כ' אדר תשט"ו.

הרב התמים

שפירא, אברהם ישעי׳

המכונה ישעי׳ קרלביצער. ידוע בעבודת תפלתו באריכות ומסירות נפשו לעניני הרבי נ״ע. מת מרעב בלענינגראד בשנת ת״ש.

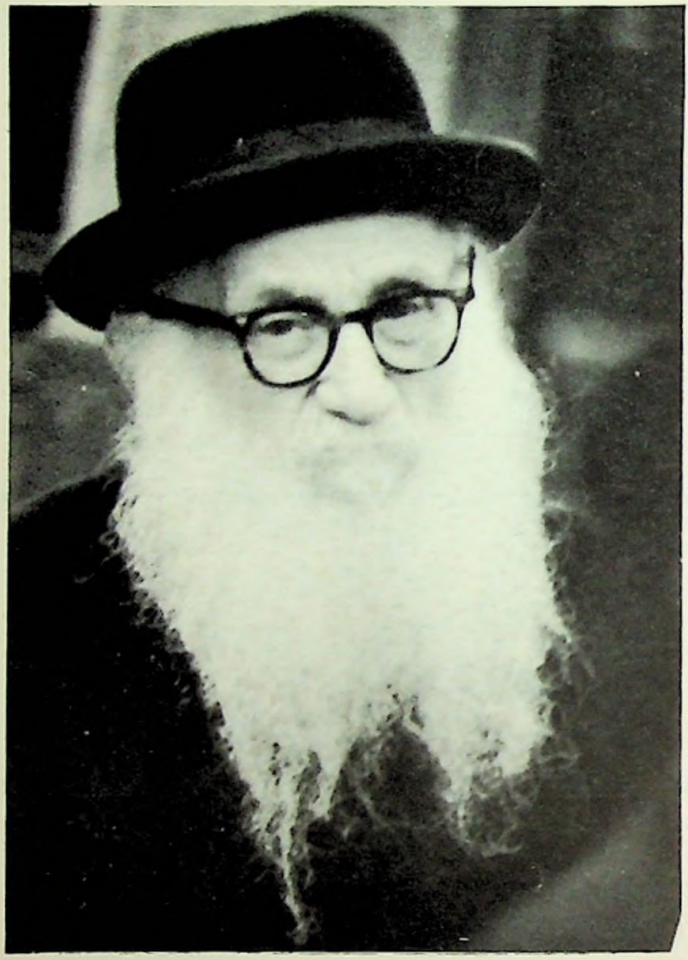
הרב התמים

שפירא, חיים יצחק.

הרב התמים

שפירא, יצחק

מדווינסק. נולד אדר תרנ״ח.

הרב התמים

שקליאר, אלי׳ נחום

לאורך ימים ושנים טובות.

הרב התמים

שפירא, שמואל צבי

מדוקשיץ.

הרב התמים

ספיוואק בצלאל

מחרסון. בעל עסק. נספה עקה"ש.

הרב התמים

סקבלו, מאיר

מהורודישץ.

הרב התמים

שרייבר, ישראל פנחס

מרקשיק. נולד תרנ"ב. הי' מתמיד ובעל זכרון טוב. הי' שו"ב ומשפיע שם עד תרצ"ב, ואח"כ במוסקווא עד תש"א. נפ' בסמרקנד בשנת תש"ב.

הרב התמים

לפיצרסקי, מרדכי אליעזר

הי' בעל מס"נ גדול ופעל בהפצת החסידות. נשאר אצל הגרמנים ימ"ש, הי"ד.

הרב התמים

ששונקין, נחום שמרי'

מפרפויסק – מוהליב. נולד תר"נ. תרס"ה הגיע לליובאוויטש. הי' רב בבאטום ומיסד הישיבה שם. תש"י עלה לארה"ק ומתישב בירושלים. עסק בהפצה ע"י נאומים, מאמרים וספרים. ידוע כלמדן גדול וכתבא רבה.
וכך כותב עליו כ"ק הריי"צ:

ועתה שלחתי ציר מיוחד א' מתלמידינו היקרים ר' נחום שמרי' סאסאנקין אל היהודים ההריים הקרובים למדינת גרוזי' ליסד גם שם חדרים, וירחם השי"ת ויהי' בעזרינו בגו"ר.

הרב התמים

תומארקין, אהרן

רב בבאבינוביץ, שוונציאן, חאטימסק וחארקאוו, נפטר אדחוהמ"ס תרצ"ז.

השמטות

תמונתו של דוברבסקי, משה חיים
(ראה דף 240)

הרב התמים

בלומנפילד יוסף

למד ב' שנים בתת"ל, ידוע כלמדן וחריף גדול וחיבר ספרי פילפול. הי' מספר פעמים אצל כ"ק אד"ש. עבד ברבנות הראשית בתל אביב.

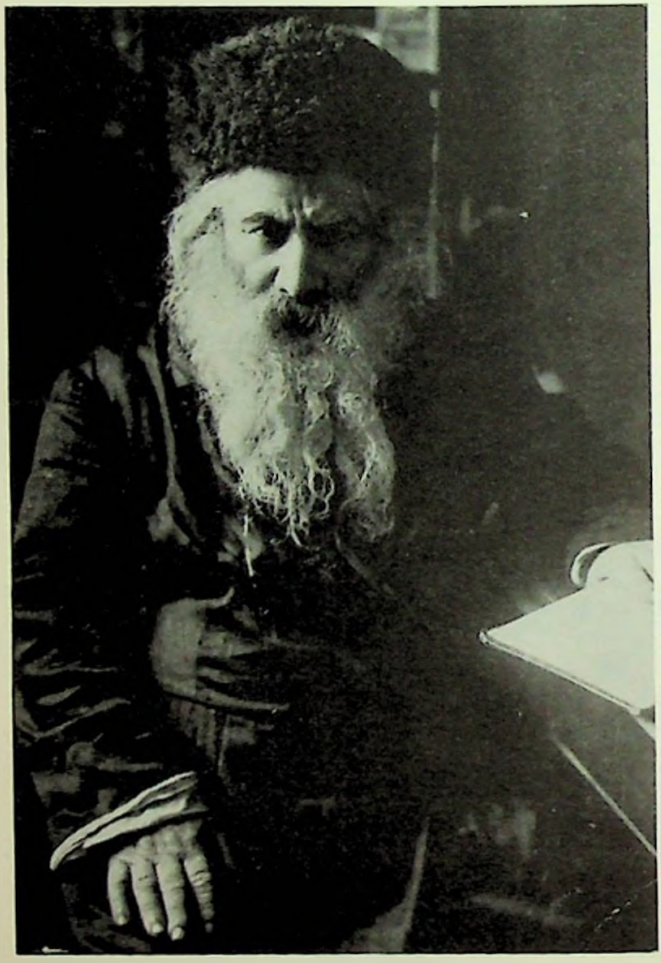

תמונתו של פוטערמן, ברוך בענדיט

(ראה דף 384)

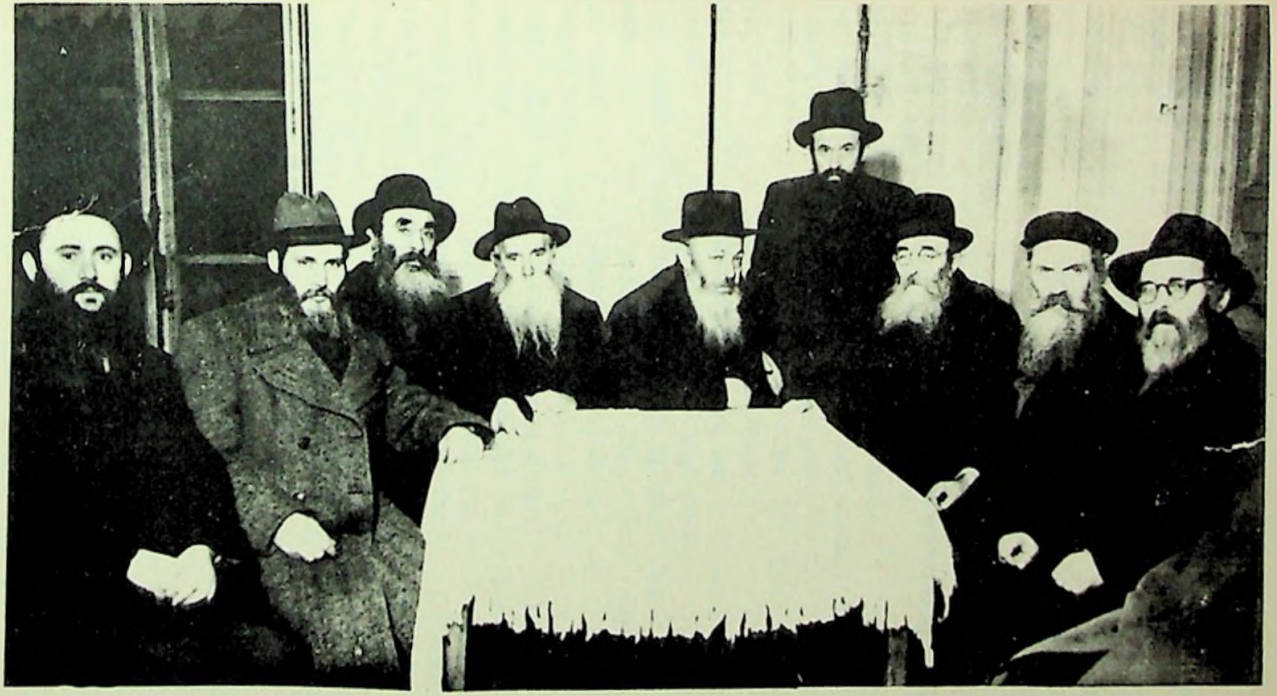
הרב התמים
וויל, חיים אבא (וואלאוויטש)
מדבי׳נסק. ש"ב. נפטר פסח שני תש"מ בטורונטו

הרה"ח הרה"ג דוד צבי הירש חן נ"ע

(ראה דף 73)

תמונה נדירה מרבנים תמימים
ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א

קבוצת אנ״ש שיצאו מרוסיי. מימין: הרבנים התמימים: גולדין יצחק, קסלמן שלמה חיים, ששונקין נחום שמריי, שם טוב ב״צ (עומד), פלוטקין אברהם אליי, בלניצקי ישראל נח, מוצקין פרץ, קלובגנד איסר, מינקאוויץ חיים.

מפתח שמות ותמונות

(מסיבות טכניות אין השמות מסודרים לפי סדר א־ב מלא)

תמונת כ"ק אדמו"ר מהרש"ב ... 3
תמונת כ"ק אדמו"ר הריי"ץ 5
מפת אזור ליובאוויטש ..... 10־11
תמונת חיים צבי קאניקאב 12
מפת העיר ליובאוויטש 15
מפת חצר האדמו"ר 22
תמונת הקונטרסים 26
תמונת ברוך שלום הכהן 32
תמונת הרב ש. י. ל. אליעזרוב ... 35
מפת אזור קסטראמא 48
תמונת מיכאל דבורקין 50
תמונת אלי' חיים אלטהויז 50
תוי מנגינה „שלום עליכם" 50
תמונת אהל הבעש"ט ז"ל 58
תמונת א. מ. מדייבסקי 65
תמונת הרה"ח מיכאל בלינר 74
קבלות הישיבה ..... 3־82
תמונת יחיאל קמיסר 84
חמונת יהושע ארש 84
תמונת מענדל דובראבסקי 84
חמונת המלמד משה בנימין 85
תמונת משה רוזנבלום 90
תמונת העתק „האח" 91
תמונת צבי אבא לרמן 93
תוי נגינה נדיבי עמים 94
תוי נגינה ה' חפץ 98
תמונת אהל כ"ק הרש"ב נ"ע ... 124
תמונת חותמת הרשב"ץ 149

התמימים, תולדותם ותמונותיהם

אברמוביץ אברהם נחמן 152
אוקוניאוב שמואל 152
אזימוב צבי הירש 152
אהרונוב יהושע זעליג* 153
איטקין אברהם יהושע 154
איטקין חיים 154
איטקין יצחק 154
אזימוב מנחם מענדל* 155
איטקין מרדכי 156
איטקין שמואל 156
איטקין שמואל 156
איטקין יואל* 157
איידלין זלמן 158
איידעלאנט יעקב 158
אייזנברג אהרן 158
איטקין ישראל לייב* 159
איידלמן ארי' לייב* 160
אייכהורן גרשון הענין* 161
אלטהויז מנשה 162
אלטהויז פנחס 162
אלטר (מדוינסק) 162
איסרוב משה חיים* 163
אלטשולר שלמה 164
אלטשולר שמואל 164
אלטשולר שניאור זלמן 164
אלטהויז פנחס* 165
אלטשולר שניאור זלמן 166
אלפירוביץ זלמן 166
אלפירוביץ יצחק 166
אלפירוביץ חיים משה* 167
אסנאס ישראל זלמן 168
אפשטיין חיים יוסף 168
אוריאל שלמה זלמן 168
אקסלרוד א. א.* 169
אשרוב א. א. 170
אקסלרוד משה* 171
אשרוב שלמה יצחק 172
אשכנזי מאיר* 173
באנק אידל 174
בארוך יהושע אייזיק 175
בנימין 175
בסקין צבי 175
בגפלסקי גד 176
בחדנר אברהם 176
בוקשטיין פישל 176
ביילין אלטער* 177
בטביניקוב שמואל 178
בידרוביץ אהרן 178

בלינר משה חיים 178
בלומקין לייב* 179
בלינר שמעק* 180-1
בלנטר יעקב 182
בלנטר ישראל 182
בלנטר נחום 182
בלניצקי אהרן יוסף* 183
בלניצקי ישראל נח* 184
בנימינסון ירחמיאל* 185
בעזפאלאוו דב ניסן 186
בעזפאלאוו שמואל* 187
בעזפאלאוו ש. ז. 188
בקשטיין ברוך 188
בקשטיין שמואל 188
ברונשטיין חיים עזרא* 189
ברחנא צבי 190
ברונשטיין צבי 190
ברונשטיין שרגא פייוויש 190
ברונשטיין מרדכי* 191
ברוסין מרדכי 192
ברושין נחום 192
ברייגין אברהם 192
ברוק שאול* 193
ברלין יעקב 194
ברלין ישראל 194
ברמן ארי' 194
ברטנובסקי שמואל קדיש* 195
ברמן משה 196
ברנר שמואל 196
גאטליב משה יוסף 196
גאר צבי* 197
גודין ישראל 198
גוטין ישראל איסר 198
גולדברג צמח דוד 198
גוטניק מרדכי זאב* 199
גולדשטיין משה 200
גולדין יצחק* 201
גולדשמיד יעקב 202
גולדשמיד משה* 203
גופין אהרן* 204
גוצינסקי נח* 205
גור ארי' אברהם אלי' 206
גור ארי' יעקב 206
גורביץ חיים אלעזר 206
גור ארי' יהושע פאליק* 207
גור ארי' יחיאל צבי* 208
גור ארי' משה* 209
גור ארי' שמרי' (רש"ג)* 210
גורביץ כתריאל* 211
גורביץ מאיר ארי' 212
גורביץ ברוך מרדכי 212
גורדון דוד 212
גורדון יחנן* 213
גורכבר יצחק דוד* 214
גורלניק נחום* 215
גורעוויץ ש. ז. 216
גיטלין אלטער 216
גיטלין אלי' 216
גורקוב מאיר* 217
גלאס נחום 218
גלד דוד לייב 218
גלפרין הענדל 218
גיטלין שמואל* 219
גלומן אברהם יצחק* 220
גלפרין שמואל* 221
גנזבורג בנימין שלמה 222
גנזבורג יוסף 222
גנזבורג מאיר צבי 222
גנזבורג משה דב* 223
גנזבורג מנחם 224
גנלס שמואל 224
געבער ארי' לייב 224
גנזבורג שניאור זלמן* 225
גראסבוים חיים רפאל 226
גראסבוים מרדכי לייב 226
גריבאב מנחם 226
גריבאב שלום יהודה 227
גריוער משה 227
גרינבערג שמעון לייב 227
גרינפרעס דובער 228
גרליק אברהם יצחק 228
גרליק ארי' לייב 228
גרליק חיים מאיר* 229
גרליק יצחק 230

גרליק ירוחם 230
גרליק משה נתן* 231
גרליק שניאור זלמן* 232
גרפינקל דובער* 233
גרליק צבי 234
גרשון מזעבין 234
דברוסקין אהרן 234
גרפינקל יוסף* 235
דבורץ ישראל זוסיא* 236
דבורקין זלמן שמעון* 237
דברוסקין חיים זעליג 238
דבורסקין אליעזר 238
דובלסקי חיים יוסף 238
דובוב יצחק* 239
דובקין יוסף ראובן 240
דוברוסקי שמואל 240
דוברבסקי משה חיים 240
דובינסקי משה* 241
דוידסון דובער 242
דוידסון פישל איסר 242
דוכמאן חיים אברהם 242
דוטליבוב משה* 243
דוכמן ברוך* 244
דוכמן שניאור זלמן* 245
דוליצקי נפתלי 246
דוליצקי שלמה 246
דולניק זאב 246
קנטרוביץ שמואל* 247
דולצין אברהם משה 248
דלינר אשר 248
דזיקאבסאן שלמה צבי 248
דזיקאבסאן ישראל* 249
דמיכובסקי אפרים* 250
דנבורג ישעי'* 251
דרייזין אברהם* 252
דנבורג ב"צ 253
הוכמן יעקב 253
הופמאן שמעון 253
הורביץ אליעזר 254
הורביץ יהודה ארי' לייב 254
הורביץ יעקב 254
הבלין שלמה זלמן* 255
הילביץ אלתר 256
הימלשטיין אברהם יצחק 256
הימלשטיין יחזקאל 256
הורביץ יצחק* 257
הלובצינר פליק 258
האלפרין לייב 258
האלפרין שמואל מענדל 258
הענקין פייוויש* 259
וגשל וועלוול* 259
הלפרין שניאור זלמן 260
ויגאן גדלי' 260
ויגאן יוסף 260
ויגאן לייב 261
ויגאן שמאי 261
ווייגשטאק ישעי' אלי' 261
ווייגשטאק ישראל יקותיאל 262
ווייגשטיין שניאור זלמן 262
וילנסקי מאיר גרשון 262
ויכנין דובער* 263
ויניקוב יצחק 264
וירדרין יצחק 264
וישניאק שרגא 264
ויללשאנסקי בצלאל* 265
וליניצב חיים 266
ולנסקי גדלי' 266
ולסער לויק 266
ולוצקי אלי'* 267
ולפסון זאב 268
ונגרין יעקב 268
וסקבייניק נחמן 268
זובער יעקב ישראל* 269
זובער נתן נטע 270
זחרין אהרן 270
וילברשטיין משה חיים 270
זיסלין שאול דובער* 271
ולטניקוב יעקב יוסף 272
זלמנוב שמואל* 273
זמילאן אברהם 274
זמילאן מרדכי 274
זרחי ישראל חיים 274
זלמנוב שרגא פייוויש* 275
זנויל מבעשענקיביץ 276

ורחין משה ראובן 276
זלצמן אברהם• 277
זרחין שרגא פייוויש 278
חדקוב שמואל זלמן 278
חווקין שלמה 278
חדש ירחמיאל• 279
חזנוב עוויאל• 280
חיטריק יהודה• 281
חן אברהם 282
חן יוסף 282
חפץ מיכאל 282
חן גרשון• 283
חן גרשון (עם זיסלין)• 284
חן פרץ• 285
חן פייויש• 286
חן שלמה מ"מ• 287
חנין חייקל• 288
חנין שמעון• 289
חפץ שמואל 290
חצקביץ ישראל נח 290
חריטונוב ברוך שלום 290
חסקינד אלתר דובער• 291
חפץ מרדכי• 292
חפץ מרדכי עם אחות התמימים• 293
חריטונוב גדלי' 294
חריטונוב לוי יצחק 294
חריטונוב משה 294
חריטונוב שלום• 295
חריק שמרי' 296
טייטלבוים חיים מרדכי 296
טמשינסקי נח 296
טייבל שניאור זלמן• 297
טשרנמריק יוסף 298
יודסין דובער 298
יחדוביץ דובער 298
יודאסין אלכסנדר סנדר• 299
ינובסקי זלמן 300
יפה אהרן לייב 300
ינובסקי אברהם דוד• 301
יעקובסון סימון• 302
יפה בערל• 303
יפה ניסן 304
יצחק מסמרגן 304
יקותיאל מווארוניז' 304
כגן גבריאל• 305
יששכר אברהם יצחק 306
כבש חיים 306
כהן רפאל 306
כהן יונה• 307
כהן מיכאל ארי' לייב• 308
כהן רפאל נחמן• 309
כהנוב אלי' שמואל• 310
כצמן שמואל• 311
כהנסון ישראל 312
כץ אליעזר 312
לאבאק דוד 312
לאזרוב שמעון• 313
לאבאך משה וואלף 314
לאפיצר יחל 314
לוזקאוו חיים יצחק 314
לביוב זאב• 315
לבנהרץ אברהם שמואל• 316
לבקובסקי דוד• 317
לוויאנט מ. מ. 318
לוי גרשון 318
לוי יצחק 318
לברטוב דובער• 319
לויטין שמואל• 320
לויטס יונה 321
לוין אברהם 321
לוין ברוך שלום 322
לוין גרשון דב 322
לוינזון צבי הירש 322
לוין אלי'• 323
לוין שמואל לייב 324
לוצקי חיים יונה 324
לוין ישראל• 325
לוין שרגא פייטיל• 326
לוריא מנחם מאיר• 327
לוריא אברהם יצחק 328
לובוב יעקב 328
ליברוב הלל• 329
ליברוב סעדי'• 330
ליברמן חיים• 331

לייב יצחק 332
ליין חיים דוד 332
ליין יהושע 332
ליברמן צבי* 333
ליין אהרן לייב* 334
ליין פרץ* 335
ליין מ. מ. 336
ליס אפרים פישל 336
ליסון יחיאל מיכל 336
ליס אלי' משה* 337
ליס חיים מאיר* 338
ליסון שמואל צבי* 339
ליפשיץ ישראל לייב* 341
ליפשיץ שמעון בער 342
לנדא ברוך משה 342
לסקוביץ יעקב 342
ליפשיץ מרדכי* 343
לנדא יעקב* 344
לרמן חיים בער* 345
לעסוק יהושע לייב 346
מאניע 346
מגידסון יוסף 346
מגידסון ישראל* 347
מגידסון יצחק 348
מדייבסקי 348
מיכלין ולמן דוד 348
מוצקין פרץ* 349
מילנער שמשון 350
מינץ פנחס 350
מלכין מאיר שלמה 350
מינקוביץ יצחק יעקב* 351
מנקין אלכסנדר סנדר* 352
מסקליק יעקב* 353
מרוז ב"צ 354
מרוזב אלחנן דוב* 355
מרייש ישעשכר 356
מרקוב שלום גרשון 356
נוטיק שמואל 356
נח מחלוויץ 357
נאוויק דובער 357
ניימיק א. א. 357
ניסנביץ אלי' יצחק 358
ניסנביץ שמואל 358
נמויטיק שמואל* 359
נמנוב ניסן* 360
נמצוב אלכסנדר סנדר* 361
ננס אליעזר* 362
נלסן יוסף 363
סברדלוב ישעי' 363
סגלוביץ שמואל 363
סומיינווסקי שמואל זעליג 364
סיסניביץ נפתלי הרץ 364
סוסניצער א. א. 364
סרובסקי שלמה* 365
סימפסון אלי'* 366
סימפסון גרשון* 368
סלוין אברהם לויק* 369
סלונים זעליג* 370
סלע יעקב 372
סמרדינסקי מ. מ. 372
ספוזניקוב ארי' 372
ספרלין יעקב* 373
סקבלו ש. ז.* 374
סקלניק ב"צ* 375
סקלניק יונה* 376
סקלניק יוסף יצחק* 377
עבער אלי' 378
עבר יהודה* 379
עמנואל פייוול 380
עסטריין משה 380
עפשטיין דובער 380
פבזנר אברהם ברוך* 381
פבזנר ש. ז. 382
פבריקנט יהושע 382
פדקשיק זאב 382
פבזנר שמואל* 383
פוטערמאן ברוך* 384
פויזנער אלי' 384
פולוצקי צבי 384
פוגלמן חיים אלחנן* 385
פוטרפס הענדל* 386
פויזנער שלום* 387
פולנר אברהם 388
פינדלר יעקב 388

פינחשיק משה 388
פולנר חיים* 389
פופק אברהם* 390
פייגין יחזקאל* 391
פטליק יחזקאל 392
פינדריק 392
פייגין שלום* 393
פינסון נחום* 394
פינסקי יהודה* 395
פיינשטיין משה 396
פינסקי יוסף 396
פינסקי משה מרדכי 396
פינסקי נחום הלל* 397
פינסקי נטע* 398
פינסקי שניאור* 399
פינסקי שמואל יצחק 400
פנחס מפרילוק 400
פסח וואלף 400
פלוטקין א. א.* 401
פלדמן שניאור זלמן* 402
פנטלייב יעקב* 403
פעסין עוריאל 404
פרדקין זאב 404
פרדקין שמואל 404
פרוטקין הלל 405
פרומקין ניסן 406
פרידמן סנדר 406
פרידמן יהודה 406
פרידמן ברוך* 407
פרידמן יוסף 408
פרידמן מאיר 408
פרידמן ישעי'* 409
פרידמן סנדר 410
פריידין שמואל 410
פריידקין משה 410
פרידמן מרדכי אהרן* 411
פריידקין פסח 412
פריינקעל פסח 412
פרליוקער פנחס 412
פריז אברהם* 413
פרלוב מרדכי* 414
פרמן אלימלך* 415
צטנרקעו אהרן 416
צייטלין אהרן אליעזר* 417
צילמן יעקב 418
צנטר פנחס 418
קובליצר זוסמאן 418
קבלסקי נחמן* 419
קוטאין טובי' 420
קוזניצאוו דובער 420
קוראטין אברהם יהושע 420
קוניקוב חיים צבי* 421
קוראטין שילם 422
קולינר אפרים 422
קזיניץ זאב* 423
קולינר חיים זלמן* 424
קורנובסקי שלמה אהרן* 425
קזרנובסקי בנימין חיים 426
קלובגנט ב"צ 426
קלופט זאב 426
קייומאן דוד* 427
קליסברג יחזקאל 428
קמינר שמואל 428
קמיסר נחמן 428
קמינצקי משה זלמן* 429
קנטר אברהם 430
קרסיק יעקב ברוך 430
קנטראף שמואל מנחם 430
קסטל יוסף דב* 431
קסטרעל זלמן 432
קפיצקע עזרא 432
קסלמן שלמה חיים* 433
קפלן אליעזר 434
קפלן חיים 434
קפלן יואל יצחק 434
קצינלבויגן מיכאל* 435
קצב צבי הירש 436
קצין שמואל 436
קריסלאוועו יוסף בער 436
קרסיק חיים אליעזר* 437
קרסיק מנחם 438
קרסניצקי מרדכי 438
קרסיק לייב* 439
רבינוב נתן 440

רבינוביץ מרדכי לייב 440
רבינוביץ שמואל צבי 440
רובינשטיין מענדל 441
רובינשטיין משה 441
רובינשטיין צבי 441
רוזנבוים יוסף 442
רוזנבוים שמואל 442
רוזנבוים שניאור זלמן 442
רוזנבלום חיים יוסף* 443
רוזנבלום יהושע זאב 444
רוזנמוטר מ. מ. 444
רומנוב קדיש 444
רוטשטיין משה לייב* 445
רונין נחום אהרן 446
רוזנקין מאיר 446
רטובסקי ירוחם 446
ריבקין יצחק* 447
ריבקין אברהם יצחק 448
ריבקין זושיא 448
ריבקין ישראל 448
ריבקין משה דובער* 449
ריבקין שמואל 450
רייצעס שמואל יצחק* 451
ריזיק יהודה 452
ריין שמואל 452
ריבקין ארי' לייב 452
ריבקין דובער* 453
ריקנט משה 454
רישין שלמה 454
רפלוביץ מאיר 454
רסקין יעקב מאיר* 455
רסקין יצחק* 456
רקסין אליעזר* 457
רפפורט חיים 458
שוב שמואל 458
שורסקי שמשון 458
שגלוב יצחק אלתנן 459
שוב מאיר* 460
שווי מרדכי אלי'* 461
שטיינבוק שאול 462
שטעסין מ. מ. 462
שטיינגארט זאב 463
שטרן יודל 464
שטרן משה 464
שטרן שמואל 464
שטרן שמעון 465
שיינין ארי' לייב 465
שימחובין אהרן 465
שיפמן 466
שיפרין אבנר 466
שכטרמן בערל 466
שימחובין אלטר* 467
שכטרמן שמואל חיים 468
שמואל פייוול 468
שמוטקין שמואל 468
שמוטקין שניאור זלמן* 469
שניידמן יצחק 470
שם טוב בן ציון* 471
שמוקלערמאן חיים יהודה* 472
שניאורסאהן יוחנן 473
שניאורסאהן שניאור זלמן 473
שניאורסאהן ישראל דובער 473
שניאורסאהן בן ציון* 474
שניאורסאהן שניאור זלמן* 475
שניאורסאהן שלום שלמה 476
שניידמן כתריאל 476
שפירקין הלל 476
שניידמן שלום צבי* 477
שפירא אברהם ישעי' 478
שפירא חיים יצחק 478
שפירא יצחק 478
שקליאר אלי' נחום* 479
שפירא שמואל צבי 480
ספיוואק בצלאל 480
סקבלו מאיר 480
שרייבער ישראל פנחס* 481
לפיצרסקי מרדכי אליעזר 482
ששונקין נחום שמרי'* 483
תומרקין אהרן* 484
בלומפילד יוסף* 485
פוטרמן ברוך בענדיט* 486
רד"ץ* 487
קבוצת אנ"ש* 488
קבוצת תמימים* 489

ליובאַוויטש וחייליה

